

ԶԱՔԱՐԻԱ ՍԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ

ԿԻՐԱԿՈՍ ԷՐԶՆԿԱՅՈՒ

ՍՈՒՐԲ ԵԻՍԳՐ ՊՈՆՏԱՅՈՒ
ԵՐԿԵՐԻ ԼՈՒԾՍՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ

ՎԵՅԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ
ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ПРОТОАРХИМАНДРИТ ЗАХАРИЯ БАГУМЯН

ТОЛКОВАНИЯ КИРАКОСА ЕРЗНКАЦИ
НА СОЧИНЕНИЯ ЕВАГРИЯ ПОНТИЙСКОГО

ЕРЕВАН- 2022

MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

PROTO-ARCHIMANDRITE ZACHARIA BAGHUMYAN

KIRAKOS ERZNKATS'I'S COMMENTARIES
ON SAINT EVAGRIUS PONTICUS' WORKS

Yerevan - 2022

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՈՒԱՆ ՅԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՉԱԲԱՐԻԱ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ

ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ
ՍՈՒՐԲ ԵՒԱԳՐ ՊՈՆՏԱՅՈՒ
ԵՐԿԵՐԻ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

6483

Երևան - 2022

ՀՏԴ 27
ԳՄԴ 86.37
Բ 240

Տպագրում է Մեսրոպ Մաշտոցի անուան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագիր՝ պ. գ. դ. Գեորգ Տէր-Վարդանեան

ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ ԶԱՔԱՐԻԱ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Բ 240 Կիրակոս Երզնկացու Սուրբ Եւագր Պոնտացու երկերի լուծմունքները / Զաքարիա
Ծ. Վրդ. Բաղումեան; Մատենադարանի հրատ.: Երեւան, 2022.– 496 էջ:

Կիրակոս Երզնկացին († 1375) Միջնադարեան Հայաստանի նշանաւոր րաբունապետներից է, որի գրչին են պատկանում նաեւ Դ. դարի ճգնակեաց աստուածաբան, մատենագիր եւ խորհրդապաշտ Ս. Եւագր Պոնտացու «Յաղագս Ը. խորհրդոցն» եւ «Հարիւրաւորք վեցերորդք» ուշագրաւ երկերի լուծմունքները: Վերջինս հայ մատենագրութեան մէջ պահպանուած Ս. Եւագրի աշխատութեան միակ մեկնութիւնն է, ինչպէս նաեւ եզակիներից՝ ընդհանուր քրիստոնէական համաբնոյթ գրականութեան մէջ: Այս լուծմունքներում նորովի է բացայայտում Կիրակոս աստուածաբանն ու մեկնիչը, բարոյագէտն ու խրատատուն, սուրբգրային աստուածաբանութեան եւ հայրախօսական ամանդութեան գիտակը: Եւ մեր աչքի առաջ յառնում է հոգեւոր կեանքի փորձառութեամբ մի մատենագիր, որը կարողացել է թափանցել եւագրեան խորհրդապաշտ մտածողութեան նրբութիւնների մէջ եւ հնարաւորինս մատչելի մեկնել դրանք:

Նախատեսուած է հայագէտների, աստուածաբանների, հայրաբանների եւ ընդհանրապէս հոգեւոր կեանքով հետաքրքրուողների համար:

ՀՏԴ 27
ԳՄԴ 86.37

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ.....7

ԳԼՈՒԽ Ա.

1. ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ.....13

ԳԼՈՒԽ Բ.

2. ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ.....33
2.1. Մեկնողական ճառեր.....35
2.2. Լուծմունքներ.....39
2.3. Թղթեր.....42
2.4. Խրատներ.....44
2.5. Աղօթքներ.....47
2.6. Տաղեր եւ ներբողեան.....48
2.7. Վերագրելի.....50

ԳԼՈՒԽ Գ.

3. Ս. ԵՒԱԳՐ ՊՈՆՏԱՅԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԻԱՆԴՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

3.1. Կեանքը եւ մատենագրական վաստակը.....52
3.2. Երկերի հայերէն թարգմանութիւնները.....66

ԳԼՈՒԽ Դ.

4. ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ՝ Ս. ԵՒԱԳՐ ՊՈՆՏԱՅՈՒ «ՅԱՂԱԳՍ Ը.
ԽՈՐՀՐԴՈՅՆ» ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

4.1. Ութ խորհուրդների տեսութիւնը եւ Ս. Եւագր Պոնտացին.....76
4.2. Ութ խորհուրդների տեսութիւնը հայկական
աւանդութեան մէջ.....85
4.3. Լուծմունքի գրութեան հանգամանքները եւ աղբիւրները.....96
4.4. Լուծմունքի բովանդակային վերլուծութիւնը.....102
4.4.1. Որովայնամոլութիւն.....102
4.4.2. Պոռնկութիւն.....106
4.4.3. Արծաթսիրութիւն.....110
4.4.4. Տրտմութիւն.....112
4.4.5. Բարկութիւն.....114
4.4.6. Ձանձրութիւն.....117
4.4.7. Մնափառութիւն.....120
4.4.8. Ամբարտաւանութիւն.....122

ԳԼՈՒԽ Ե.

5. ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ՝ Ս. ԵՒԱԳՐ ՊՈՆՏԱՅՈՒ
«ՀԱՐԻՐԱԴՈՐՔ ՎԵՅԵՐՈՐԴՔ» ԵՐԿԻ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔԸ

5.1. «Հարիրաւորք վեցերորդք» աշխատութիւնը եւ կառուցուածքը.....	124
5.2. Լուծմունքի գրութեան հանգամանքները եւ աղբիւրները.....	134
5.3. Լուծմունքի բովանդակային վերլուծութիւն.....	139
5.3.1. Մտքի մասին ուսմունքը.....	147
5.3.2. Սուրբ Երրորդութիւն.....	154
5.3.3. Արարչագործութիւն.....	160
5.3.4. Հրեշտակներ եւ դէւեր.....	165
5.3.5. Թուային խորհրդաբանութիւն.....	168
6. ԲՆԱԳՐԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.....	174

ԲՆԱԳՐԵՐ

1. ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐԶՆԿԱՅԻՈՅ ԱՍԱՅԵԱԼ ՅԱՂԱԳՍ Ը. ԽՈՐՀՐԴՈՅՆ.....	179
2. ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐԶՆԿԱՅԻՈՅ ՅԱՂԱԳՍ ԵՒԱԳՐԵԱՅ ՎԵՅ ՀԱՐԻՐԱՅՆ ԱՐԱՐԵԱԼ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.....	230
SUMMARY	450
ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԱՂԲԻՐՆԵՐԻ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՆԿ.....	461
ՅԱՆԿԵՐ	
Անձնանուններ.....	476
Տեղանուններ.....	486
Սուրբգրային	490

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳՐԱԴԱՐԱՆԻ
ԲՆԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Դարերի հոլովոյթում հայ ժողովրդի հոգեմտաւոր կեանքի եւ յատկապէս վանականութեան զարգացման ու կարգաւորման գործում մեծ եւ առանցքային դերակատարութիւն են ունեցել միջնադարեան մեր դպրոցները, վարդապետա-րաններն ու համալսարանները, որոնց սաները ժամանակին համահունչ հոգե-տր եւ աշխարհիկ բարձրագոյն կրթութիւն էին ստանում: Գիտակրթական այս հաստատութիւնները ոչ միայն դպրութեան նշանաւոր դարբնոցներ էին, որտեղ թրծում էին մարդու միտքն ու հոգին եւ ձեւաւորում աշխարհայեացքը, այլ նաեւ գիտութեան զանազան ճիւղերի, արուեստի եւ մշակոյթի ծաղկման կենտրոններ: Մեր հարուստ պատմութեան տարբեր դարաշրջաններում իրենց ուսումնական ծրագրերով եւ հոշակով յայտնի են եղել Սիւնեաց, Արշարունեաց, Սեւանի, Անիի, Գլաձորի, Տաթեւի, Սանահնի, Հաղբատի, Գօշավանքի, Խորանաշատի, Մեծփափանքի, Ակների, Հռոմկլայի եւ այլ վարդապետարաններն ու համալսարաննե-րը: Այս կրթօջախների բազում շրջանաւարտ վարդապետներ եւ աշխարհական գիտնականներ իրենց մնայուն աւանդն ու ներդրումն են ունեցել մեր մատենագ-րութեան եւ տարբեր գիտակարգերի զարգացման սրբազան առաքելութեան մէջ, նպաստել են հայ աստուածաբանական մտքի բիրտլացմանը՝ միաժամանակ լի-նելով ազգային-եկեղեցական արդիւնաշատ եւ հմուտ գործիչներ, որոնք մտահոգ էին ժողովրդին, երկրին եւ Հայոց Եկեղեցուն յուզող խնդիրներով ու մարտահ-րաւերներով: Անհերքելի է, որ հէնց վարդապետաց դասի նախանձախնդրութիւ-նը, անսակարկ նուիրումը, մտքի ճկունութիւնն ու տարբեր իրավիճակումներում ճիշտ եւ արագ կողմնորոշուելն են մեծաւ մասամբ պայմանաւորել ուղղափառ հա-ւատքի ջատագովութիւնն ու քարոզութիւնը, հոգեւոր կեանքի անշեղութիւնն ու բնականոն զարգացումը, ազգային դիմագծի եւ ինքնութեան պահպանութիւնն ու հաստատուն արժեհամակարգի ստեղծումը: Ճիշտ ըմբռնելով ժամանակի պա-հանքները եւ լաւ ճանաչելով հայ մարդու հոգեկերտուածքն ու մտածողութիւնը՝ հարձնել ժողովրդի լայն զանգուածներին, կրթել եւ դաստիարակել՝ ձեւաւորելով երկրին եւ Ազգային Եկեղեցուն պիտանի մարդու կերպարը:

Միջնադարեան հայ իրականութեան մէջ կարեւոր դերակատարութիւն է ու-նեցել նաեւ պատմական Եկեղեցաց գաւառը՝ իր յայտնի սրբավայրերով եւ վար-դապետարաններով, ուր դասաւանդում էին նշանաւոր ռաբունապետներ եւ գի-տութեան մշակներ՝ իրենց շուրջը համախմբելով ուսումնատենչ եւ գիտելիքի ծա-րաւ բազում երիտասարդների: ԺԲ.-ԺԴ. դարերում մեծ համբաւ ունէր Երզնկայի նշանաւոր դպրոցը, որի սաներից շատերը հպարտութեամբ իրենց «Երզնկացի» էին կոչում ծննդավայրի փոխարէն: Այս հոշակաւոր դպրոցի արժանաւոր աշա-

շարք երկերի վարդապետական բնույթի հատկանշանքները յունարէն բնօրինակով չեն պահպանուել: Այս տեսանկիւնից նոյնպէս հասկանալի է Հայոց Եկեղեցու մատենագիրների եւ վարդապետների հետաքրքրութիւնը եւագրեան երկերի հանդէպ, ինչպէս նաեւ նրա երկերից քաղուածքներ կատարելը:

Հարկ է արձանագրել, որ վերջին մի քանի տասնամեակներում հայրաբանների եւ աստուածաբանների շրջանում մեծ հետաքրքրութիւն է առաջացել Ս. Եւագր Պոնտացու գրուածքների եւ նրանց թարգմանութիւնների հանդէպ, որոնց մի մասը դեռեւս անտիպ է եւ չուսումնասիրուած: Խօսքն այն աշխատութիւնների թարգմանութիւնների մասին է, որոնք յունարէնով չեն պահպանուել, այլ միայն՝ հայերէն եւ ասորերէն: Այսօր նոր տուեալների եւ բնագրերի հրատարակութեանը զուգահեռ փորձ է արւում նաեւ այլ դիտանկիւններից հասկանալ Ս. Եւագր Պոնտացուն եւ արժեւորել նրա հոգեմտաւոր ժառանգութիւնը, որն այնքան խորը հետք է թողել մանաւանդ ճգնակեցական աստուածաբանութեան զարգացման վրայ: Իսկ այդ հարցում ոչ միայն կարելի է նրա երկերի տարալեզու թարգմանութիւնները, այլ նաեւ դրանց լուծմունքները, որոնք ստեղծուել են հէնց եւագրեան խրթին եւ խորհրդապաշտ մտածողութիւնն առաւել հասկանալի դարձնելու նպատակով: Քանի որ Ս. Եւագր Պոնտացու գրելաոճը մեծաւ մասամբ առակաւոր է, խրթին եւ դժուարընկալելի, միջնադարում հայ վարդապետների կողմից այդ երկերի առաւել բարդ հատկանշանքները կամ արտայայտութիւնները բացատրելու եւ մեկնաբանելու համար ստեղծուել են համապատասխան լուծմունքներ: Հայ մատենագրութեան մէջ Ս. Եւագրի երկերի լուծմունքներ են հեղինակել այնպիսի նշանաւոր վարդապետներ, ինչպիսիք են Գրիգոր Մեկնիչը (Սկեւոացին), Կիրակոս Երզնկացին եւ Մատթէոս Զուղայեցին: Դրանք կարելի է Ս. Եւագր Պոնտացու մտածելակերպը, աշխարհայեացքը, աստուածաբանական մտածողութիւնը եւ հեղինակային այս կամ այն բառն ու արտայայտութիւնը հասկանալու համար:

Անկասկած, իրաքանչիւր մեկնիչ որեւէ երկ մեկնելիս աշխատել է ձեռքի տակ ունենալ վերջինիս հաւաստի եւ ճշգրիտ բնագիրը: Ընկալելով սովորութեան համաձայն՝ մեկնիչները նախ մէջբերել են Ս. Եւագր Պոնտացու երկի համապատասխան հատուածը կամ բառը եւ ապա մեկնել այն: Ուստի նմանատիպ լուծմունքները մեծապէս օգտակար են նաեւ բնագրային ճշգրտումներ կատարելու համար: Յաւոր, մեր մատենագրութեան մէջ պահպանուած Ս. Եւագրի երկերի լուծմունքների մեծ մասը մինչեւ այժմ անտիպ է, ձեռագիր վիճակում, չուսումնասիրուած եւ անձանօթ գիտնականների զգալի հատուածին: Փաստական հարուստ այս նիւթը կարիք ունի համակողմանի եւ լուրջ ուսումնասիրութեան, արժեւորման ու հրատարակութեան ոչ միայն հայերէն, այլ նաեւ եւրոպական տարբեր լեզուների թարգմանուած՝ դրանով իսկ հնարաւորութիւն ընձեռնելով նաեւ օտար հետազօտողներին ծանօթանալու հայկական միջավայրում ստեղծուած ժառանգութեանը:

Ի մտի ունենալով վերոգրեալ դատողութիւնները՝ մեր առաջնային նպատակն է եղել պատրաստել Ս. Եւագր Պոնտացու «Յաղագս Ը. խորհրդոցն» եւ «Հարիւրաւորք վեցերորդք» երկերի՝ Կիրակոս Երզնկացու լուծմունքների բնագրերը՝ առաջին անգամ շրջանառութեան մէջ դնելով յատկապէս հեղինակի երկրորդ լուծմունքը: Վստահ ենք, որ Ս. Եւագրի «Վեց հարիւրակներին» նուիրուած Կիրակոս րաբունապետի այս աշխատութիւնն իր եզակիութեամբ մեծ հետաքրքրութիւն պիտի առաջացնի հայ եւ օտար մասնագէտների շրջանում՝ նպաստելով

ոչ միայն Կիրակոսի մատենագրական ժառանգութեան ուսումնասիրմանը, այլեւ իր կարելիոր նպաստը բերելով եւագրագիտութեան ասպարէզում: Ուստի այս ուսումնասիրութեան մէջ փորձել ենք.

Նախ՝ ձեռագիր եւ տպագիր սկզբնաղբիրների, ուսումնասիրութիւնների, ինչպէս նաեւ վերջին տարիներին մեր կատարած հետազօտութիւնների համակողմանի եւ մանրազնին վերլուծութեան հիման վրայ հնարաւորինս ամբողջականօրէն ներկայացնել Կիրակոս վրդ. Երզնկացու գործունէութիւնը եւ մատենագրական վաստակը, ինչպէս նաեւ ճշգրտումներ կատարել նրա անցած ուղու եւ կեանքի որոշ դրուագների հարցում.

Երկրորդ՝ անդրադառնալ Ս. Եւագր Պոնտացու կեանքին եւ գործունէութեանը, նրա երկերի հայերէն թարգմանութիւններին եւ ժամանակաշրջաններին՝ հիմք ընդունելով օտարալեզու, հայերէն ձեռագիր, տպագիր սկզբնաղբիրները եւ մի շարք ուսումնասիրութիւններ.

Երրորդ՝ ամփոփ ներկայացնել հայ մատենագրութեան մէջ պահպանուած Ս. Եւագրի երկերի լուծմունքները եւ մասնաւոր անդրադարձ կատարել «Յաղագս Ը. խորհրդոցն» եւ «Հարիւրաւորք վեցերորդք» աշխատութիւնների՝ Կիրակոս Երզնկացու լուծմունքներին, նրանց գրութեան հանգամանքներին եւ շարժառիթներին, աստուածաբանական հիմքերին, աստուածաբանական մտածողութեան սուրբգրային, հայրաբանական հիմքերին, աստուածաբանական մտածողութեանը եւ զանազան խնդիրների շուրջ հեղինակի դիրքորոշմանը՝ այս ամէնը դիտարկելով եւ քննելով համաբնոյթ երկերի լոյսի ներքոյ.

չորրորդ՝ անդրադառնալ ուր խորհուրդների արեւելեան եւ արեւմտեան տեսութիւններին, հայկական աւանդութեան մէջ նրանց ընկալմանը եւ մեկնաբանութեանը՝ ներկայացնելով Ս. Եւագր Պոնտացու եւ Կիրակոս վրդ. Երզնկացու մօտեցումների ընդհանրութիւններն ու տարբերութիւնները իրաքանչիւր մեղքի մեկնաբանութեան հարցում, ինչպէս նաեւ կից ներկայացնելով լուծմունքի բնագիրը՝ վեց ձեռագրի համեմատութեամբ.

հինգերորդ՝ համակողմանի քննութեան եւ վերլուծութեան ենթարկել Ս. Եւագր Պոնտացու «Հարիւրաւորք վեցերորդք» աշխատութեան՝ Կիրակոս Երզնկացու լուծմունքը՝ ներկայացնելով Ս. Եւագրի երկի կառուցուածքը, թարգմանութիւնների խնդիրը, հայերէն թարգմանութեան հանգամանքները, լուծմունքի գրութեան Կիրակոս վարդապետի շարժառիթները՝ առանձնաբար վերլուծելով գրութեան աստուածաբանական, մարդաբանական, գոյաբանական, բարոյախրատական եւ խորհրդաբանական հայեացքները՝ առաջին անգամ կից ներկայացնելով լուծմունքի բնագիրը՝ չորս ձեռագրերի համեմատութեամբ:

Աշխատութիւնը բաղկացած է առաջաբանից, հինգ գլխից, բնագրային մասից, որոնց յաջորդում են բնագրերի պատրաստութեան սկզբունքներն ու ձեռագրերի նկարագրութիւնները, օգտագործուած աղբիրների, գրականութեան եւ այլ ցանկերը:

Ուրախ ենք, որ չնայած վարչական, դասախօսական եւ տարբեր գործերով ծանրաբեռնուածութեանը, վերջապէս ընթերցողի ուշադրութեանն ենք յանձնում մի քանի տարիների մեր աշխատանքի արդիւնքը: Յոյս ունենք, որ նմանատիպ աշխատութիւնների լոյս ընծայումը նոր խթան կլինի հայագէտների, աստուածաբանների եւ մտաւորական եկեղեցականների համար՝ ուշադրութիւն դարձնելու, ուսումնասիրելու եւ արժեւորելու Հայոց Եկեղեցու վարդապետաց դասի թողած անգնահատելի ժառանգութիւնը:

Այս ուսումնասիրությունը որդիական երախտագիտությամբ եւ անմնացորդ սիրով նուիրում եմ պաշտելի հայրիկիս՝ Վահէ Բաղումեանի պայծառ յիշատակին, որ մայրիկիս հետ ոչ միայն ծնել, սնել, կրթել եւ դաստիարակել են ինձ, այլեւ իրենց ապրած կեանքով դարձել աստուածսիրութեան եւ հայրենանուիրումի կենդանի օրինակներ: Թող ամենակարող Աստուած քաջառողջ կեանքի երկար տարիներ շնորհի բոլոր ծնողներին՝ ամենքիս պարգեւելով նրանց ներկայութիւնը վայելելու եւ արժանի զաւակ լինելու բերկրանքն ու պատիւը:

Գրքի տպագրութեան առիթով որդիական մեր խոնարհութիւնն ու շնորհակալութիւնն ենք յայտնում Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք Ամենապատիւ Ս. Նուրհան արք. Մանուկեանին՝ Ս. Եւագր Պոնտացու «Հարիրաւորք վեցերորդ» աշխատութեան՝ Կիրակոս Երզնկացու լուծմունքի հնագոյն ձեռագրի թուային տարբերակը եւ Երուսաղէմի մատենադարանի 285 թուահամարի ձեռագրում (Հարանց վարք, 1430 թ., Կաֆա) պահպանուած Ս. Եւագրի մանրանկարը ստանալու համար, ինչպէս նաեւ եղբայրական մեր սէրն ու շնորհակալութիւնը Հոգեշնորհ Ս. Շնորհք արք. Պալոյեանին՝ Պատրիարք Հօր օրհնութեամբ դրանք մեզ համար թուայնացնելու եւ ուղարկելու համար:

Մեր սրտագին շնորհակալութիւնն ենք յայտնում նաեւ Մխիթարեան միաբանութեան անդամ Հոգեշնորհ Ս. Եղիա ծ. վրդ. Քիլաղպեանին, որն իր ընդհանուր արբահայրութեան օրօք թուայնացրեց եւ մեզ առաքեց Ս. Ղազարի ձեռագրատանը պահուող Կիրակոս Երզնկացու ձեռագրերի թուային տարբերակները:

Խորին շնորհակալութիւն ենք յայտնում նաեւ «Բեքբոն Բրենդինգ»-ի հիմնադիր եւ ստեղծագործական տնօրէն Ստեփան Ազարեանին ու Սոֆիա Առուշանեանին գրքի գեղեցիկ կազմի, ինչպէս նաեւ Արժանապատիւ Ս. Ղեւոնդ աւ. քինյ. Մայիլեանին աշխատութեան էջադրման համար:

Շնորհակալութիւն ենք յայտնում նաեւ մեր հարազատ ընկերոջը՝ բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու, դոցենտ Լիլիթ Յովսէփեանին՝ ուսումնասիրութիւնն ընթերցելու եւ լեզուաբանական շտկումների համար:

Եւ վերջապէս մեր սրտագին շնորհակալութիւնն ենք յայտնում Մաշտոցեան Մատենադարանի գլխավոր աւանդապահ, Ձեռագրագիտութեան եւ Մայր ցուցակի բաժնի վարիչ, պատմական գիտութիւնների դոկտոր Գէորգ Տէր-Վարդանեանին՝ Կիրակոս ռաբունապետի մատենադարանեան ձեռագրերի հետ մեր աշխատանքները հնարաւոր չափով դիւրացնելու, օգտաշատ խորհուրդների եւ ուսումնասիրութիւնս խմբագրելու համար:

Թող Երզնկայի բեղուն դպրոցի երախտաւոր Կիրակոս Երզնկացի ռաբունապետի հոգեշահ գրուածքներն իսկապէս դառնան աստուածնաշողութեան աղբիւր, հոգու մխիթարութիւն եւ Տիրոջով զօրանալու հրաշալի առիթ:

Չաքարիա ծայրագոյն վարդապետ Բաղումեան
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

ԳԼՈՒԽ Ա.

1. ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՑՈՒ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

Հայ իրականութեան մէջ իր ուրոյն տեղն ու դերն ունի Բարձր Հայքի Եկեղեաց գաւառը՝ իր Երզնկա կենտրոնով եւ իմաստասիրական-գրական բեղուն դպրոցով¹, որի առաւել նշանաւոր սաները՝ Կոստանդին, Յովհաննէս Պլուզ, Յովհաննէս Ծործորեցի, Մովսէս, Գրիգորիս, Մխիթար եւ Գէորգ Երզնկացիներն իրենց բազմաթոյս գրուածքներով եւ բուռն գործունէութեամբ կերտեցին այդ փառքը՝ մնայուն եւ անգնահատելի աւանդ ու նպաստ բերելով մեր մատենագրութեան, մշակոյթի, արուեստի եւ գիտութեան տարբեր ճիւղերի ծաղկմանն ու բարգաւաճմանը: Այս միջավայրի ծնունդ եւ նուիրեալների փառանգից է ԺԳ.-ԺԴ. դդ. բանիմաց եւ խորագէտ, ազգային, եկեղեցական եւ հասարակական գործիչ Կիրակոս վրդ. Երզնկացի († 1355)²՝ մատենագիր, աստուածաբան, մեկնիչ, փիլիսոփայ, շարականագիր, տաղասաց, մանկավարժ, տոմարագէտ եւ ռաբունապետ, որի մասին մեծ գովեստով եւ պատկառանքով են արտայայտուած ձեռագրերի գրիչները՝ նրան անուանելով «մեծ եւ հռչակաւոր վարդապետ»³, «արժանաւորն ամենայն գովեստի եւ յիշման»⁴, «զերանաշնորհ եռամեծ ռաբունապետ»⁵, «կայծակնամարտ վարդապետաց վարդապետ»⁶, «զերջանիկ եւ զանհուն վարդապետ»⁷: Իսկ Մաշտոցեան Մատենադարանի ձեռագիր Աստուածաշունչ մատեաններից մէկում, որի ստացողը հէնց Կիրակոս ռաբունին է, անանուն գրիչն

¹ Երզնկայի մասին տես Յ. Քիրտեան, Երիզա եւ Եկեղեաց գաւառ, Ա. հատ., Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1953, էջ 5-314, Գառնիկ Ստեփանեան, Երզնկա. հնագոյն դարերից մինչեւ մեր օրերը, Երեւան, 2005, էջ 5-665: Աշխատութեան այս գլուխը տես **Չաքարիա վարդապետ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի (կեանքը եւ գործունէութիւնը). «Էջմիածին», 2014, Ե., էջ 20-37:

² ԺԴ. դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկեան, Երեւան, 1950, էջ 212, Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, ԺԴ. դար, Մասն Բ. (1326-1350 թթ.), Կազմողներ՝ Լ. Խաչիկեան, Ա. Մաթեոսեան, Ա. Ղազարոսեան, Երեւան, 2020, էջ 32:

³ Նոյն տեղում:

⁴ ԺԴ. դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, էջ 332, Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, ԺԴ. դար, Մասն Բ (1326-1350 թթ.), էջ 390:

⁵ Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարան (այսուհետ՝ ՄՄ), ձեռ. Հ^Պ 1379, 1334 թ., էջ 271բ:

⁶ Տես Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ., կազմեց Նորայր եպս. Պողոսեան, Երուսաղէմ, 1969, էջ 384:

⁷ ՄՄ ձեռ. Հ^Պ 1379, էջ 354բ:

Աստծուն խնդրում է պահպանել նաեւ «զսուրբ ռաբունապետն Կիրակոս»¹, որն անկասկած խօսում է Կիրակոս վարդապետի սրբակենցաղութան եւ արդէն իսկ իր կենդանութեան ժամանակ վայելած յարգանքի եւ հռչակի մասին: Ինչպէս ցոյց է տալիս Կիրակոս Երզնկացու մատենագրական ժառանգութեան ուսումնասիրութիւնը, Հայոց Եկեղեցու նուիրեալ այս զաւակի համբաւը տարածուած է եղել ոչ միայն իր հայրենի գաւառում, այլ նաեւ նրա սահմաններից դուրս: Ուստի պատահական չէ, որ մարդիկ իրենց յուզող զանազան խնդիրներով դիմել են նրան՝ հայցելով այս «քաջ հովուի» հոգեւոր խնամքն ու խորհուրդը, նրա ցուցումներն ու բացատրութիւնները յատկապէս հոգեւոր տարբեր հարցերի շուրջ: Եւ Կիրակոսը, բնականաբար, Աստծուց իրեն շնորհուած իմաստութեամբ, Ս. Գրքի հոգեշունչ եւ ազդու խօսքով, հոգեմտաւոր հարուստ փորձառութեամբ, անտրտուն, սիրով եւ ամենայն պատրաստակամութեամբ խրատել է բոլորին եւ մեր Եկեղեցու ուղղափառ դաւանութեան դիտանկիւնից մեկնել աստուածային ճշմարտութիւնները:

Չնայած ժամանակակիցների եւ յետագայ դարերում Կիրակոս Երզնկացու գործերն ընդօրինակած գրիչների կողմից նրան ընծայուած այս փառքին եւ ճանաչուածութեանը, Կիրակոս ռաբունապետի կեանքը, գործունէութիւնը եւ մատենագրական ժառանգութիւնը մինչեւ վերջերս մնում էին չուսումնասիրուած եւ անյայտ հայագիտութեան ու եկեղեցական լայն շրջանակներին: Նրա գրական վաստակով զբաղուած եզակի հետազոտողներն առաւելապէս կենտրոնացել են այս ռաբունապետի կենսագրութեան կամ բանասիրական ճշգրտումների եւ որոշ հարցերի վրայ, որոնց պատճառով բաց է մնացել Կիրակոս Երզնկացու մատենագրական ժառանգութեան ամբողջական արժեւորումն ու գնահատումը: Մեզ համար մասնաւոր հետաքրքրութիւն ունեն նրա երկերում արծարծուած աստուածաբանական խնդիրներն ու նրանց լուծումները, որոնք հնարաւորութիւն են ընձեռում ոչ միայն գնահատելու Կիրակոսին՝ իբրեւ աստուածաբանի եւ Եկեղեցու ուղղադաւանութեան կրողի ու պաշտպանի, այլ նաեւ պատկերացում կազմելու դարաշրջանի աստուածաբանական մտածողութեան եւ յուզող հարցերի մասին: Ինչպէս ժամանակին իրաւամբ նկատել է բանասէր Արմենուիի Սրապեանը (1918-2000), «Կիրակոսի մասին եղած կարծիքները հակասական են առհասարակ՝ թէ՛ անձնաւորութեան, թէ՛ ապրած ժամանակաշրջանի եւ թէ՛ գրական ժառանգութեան որոշման եւ բնութագրման հարցերում: Դա հետեւանք է այն բանի, որ ԺԳ.-ԺԴ. դարերում յիշատակում են մի քանի Կիրակոսներ: Նրանցից առանձնապէս նշանաւոր են Գանձակեցին, Արեւելցին եւ Երզնկացին: Երեքն էլ համարուել են բացարձակապէս ժամանակակից, եւ երեքն էլ վախճանուած 1271-1272 թուերին: Հայագէտներից ոմանք Կիրակոս Երզնկացուն հասցրել են մին-

չեւ ԺԷ. դարը»¹: Կիրակոսների հետ կապուած այս թնջուկն ասելի է խորացել, քանզի միջնադարից մեզ են հասել մի քանի երկեր եւ գործեր, որոնք ձեռագրերում պահպանուել են պարզապէս «Կիրակոս վարդապետի» խորագրով՝ առանց հեղինակային պատկանելութեան յստակ զատորոշման: Այս խճճուածութեան պատճառներից մէկն էլ նրա երկերի մեծ մասի անտիպ լինելն էր, որոնց համակողմանի ուսումնասիրութիւնն օգնում է մեզ բացայայտել նրա կենսագրութեան եւ ժրաջան գործունէութեան որոշ դրուագներ, ինչպէս նաեւ ճշգրտումներ կատարել դրանց վերաբերեալ: Եւ մեր առաջ յառնում է մի մատենագիր եւ անհատականութիւն, որն արժանի է գնահատանքի, իսկ նրա գործերը՝ ուսումնասիրման:

Ճիշտ է, գուցէ Կիրակոս Երզնկացին իր աշխատութիւնների քանակով կամ բացառիկութեամբ զիջում է իր նախորդներին, բայց մեզ հասած երկերը ցոյց են տալիս, որ գործ ունենք բազմակողմանի զարգացած եւ լայն մտահորիզոն ու աշխարհայեացք ունեցող մի հեղինակի հետ, որը քաջատեղեակ է ժամանակի աստուածաբանական եւ փիլիսոփայական մտքին, իրեն նախորդած նշանաւոր վարդապետների եւ մատենագիրների երկերին, ժողովրդական իմաստութեանն ու Եկեղեցում շրջանառուած աւանդութիւններին: Իւրաքանչիւր երկի քննութիւն ցոյց է տալիս հեղինակի քաջատեղեակութիւնը նիւթին եւ շրջանառուած տեսակէտներին: Չնայած այս ամէնին, նա երբեք չի զլանում նաեւ իր սեփական մտածումներն արտայայտելու զանազան խնդիրների շուրջ, որոնք մատնանշում են իր ինքնուրոյնութիւնը եւ անհատական վերաբերմունքը: Սրանով է հէնց հետաքրքիր այդ դարաշրջանի նշանաւոր այս եկեղեցական գործիչը, քանզի նա ոչ միայն կարողացել է իւրացնել հոգեւոր հարուստ ժառանգութիւնը, այլ նաեւ փորձել է անձնական իր ներդրումն ունենալ դրա մէջ: Ուստի նրա գրուածքներում շահեկան եւ հետաքրքիր տեղեկութիւններ կան գիտութեան զանազան բնագաւառների մասին: Մեծ արժէք ունեն նրա աստուածաբանական, իմաստասիրական, ծիսական, բարոյախրատական, կրթադաստիարակչական, հասարակական-քաղաքական հայեացքները յատկապէս ժամանակի իրողութիւնների առաւել ամբողջական ընկալման տեսանկիւնից:

Կիրակոս ռաբունին յայտնի է նաեւ իր արդիւնաւետ գիտամանկավարժական գործունէութեամբ: Լինելով հմուտ մանկավարժ եւ հոգեւոր դաստիարակ՝ նա ստեղծել է ուսուցման ինքնատիպ մեթոդներ, որոնցով կրթել է իր սաների միտքն ու հոգին՝ անձնապէս օրինակ դառնալով նրանց համար: Փաստօրէն Կիրակոս ռաբունապետը շարունակել է Երզնկայի դպրոցի լաւագոյն աւանդներն ու վերջինիս եռանդուն ռաբունապետներ Յովհաննէս Պլուզ († 1293) եւ Մովսէս Երզնկացիների († 1325) սկսած գործը: Նրա յայտնի աշակերտներից են իր եղբորորդի Յովհաննէս վարդա-

¹ Արմենուիի Սրապեան, Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ. «Բազմավէպ», Վենետիկ, 1993, էջ 183-184:

պետը, Գրիգոր աբեղան, Ստեփանոս երէցը, Մկրտիչ դպիրը եւ ուրիշներ, որոնք շնորհակալութեամբ, երախտագիտութեամբ եւ գովասանքով են արտայայտում իրենց ուսուցչի մասին: Կիրակոսի՝ իբրեւ ականաւոր ուսուցչի եւ ռաբունայետի մասին է վկայում 1334 թ. Երզնկայում գրուած Մաշտոցեան Մատենադարանի 1379 թուահամարի ձեռագրի մանրանկարը, որում գահին՝ վարդապետական գաւազանով նստած է Կիրակոս Երզնկացին, առջեւում նրա սիրասուն երկու աշակերտներն են, որոնցից մէկն ընթերցում է բացուած գիրքը՝ օրուայ դասը՝

Կիրակոս Երզնկացու կեանքի եւ գործունէութեան մասին պահպանուած տեղեկութիւնները սակաւ են եւ կցկտուր, շատ յաճախ՝ հատուածական եւ ոչ լիարժէք: Դրանք հիմնականում սփռուած են տարբեր բնագրերի ներածութիւններում եւ վերջաբաններում, յիշատակարաններում եւ հէնց նրա աշխատութիւններում, որոնց օգնութեամբ եւ յարակից տեղեկութիւնների հիման վրայ պէտք է փորձենք տալ Կիրակոս րաբունապետի անգամ ճանապարհի նկարագիրը:

Կիրակոս վրդ. Երզնկացուն առաջին անգամ անդրադարձել է Վենետիկի Մխիթարեան միաբանության անդամ Միքայել վրդ. Չամչեանը (1738-1823) հայոց պատմութեանը նուիրում իր կոթողային աշխատութեան մէջ՝ գրելով. «Այր սրբակրօն եւ հեղամուր իմաստութեան, որ արար բազում գրուածս խրատականս եւ քանս ուրանաւորաց, եւ ի խոր ծերութեան իւրում գրեաց թուղթ յորդորական՝ իբրեւ զքարոզ եւ կանոն խրատոց առ ամենայն հայս եւ մանաւանդ առ քահանայս՝ երկար եւ ճառորէն, միջակ եւ աշխարհաբառ ոճով՝ առ ի դիւրահաս լինելոյ ամենեցուն»²: Այնուհետեւ Չամչեանը թուարկում է Կիրակոսի մի քանի աշխատութիւն³: Շեշտելու համար Կիրակոս բաբունու գրուածքների կարեւորութիւնը՝ նա յաւելում է, որ դրանք հաւաքուել են «Ոսկեփորիկ» կոչուած ժողովածուի մէջ՝ անկասկած նկատի ունենալով Կիրակոսի երկերը ներառող եւ Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան մայրավանքի ձեռագրատանն այժմ պահպանող համանուն ժողովածուները:

Կիրակոս Երզնկացու կեանքին եւ մատենագրական ժառանգութեանն անդրադարձել է նաեւ Յակոբ վրդ. Շագուրեանը՝ հրատարակելով նրա

¹ ՄՄ ձեռ. Հ^տ 1379, էջ 160բ: Ձեռագիրս բովանդակում է Պողոս առաքելի ԺԴ. թղթերի՝ Ս. Յովհան Ոսկեբերանի (347-407) եւ Ս. Եփրեմ Ասորիի (306-373) մեկնությունը, որը դասաւանդելու նպատակով իր աշակերտներին է յանձնարարել Կիրակոս րաբունին: Այս մասին յիշատակարաններից մէկում մասնաւորապէս ասում է. «Եւ Տէր Կացէ զգօրութիւն րաբունապետիս մերոյ՝ Կիրակոսի, որ ի իօթանասնեկի ի ալթն շրջապատեցէ զգիրքս դասալուծեամբ առ Բանի աշակերտաւ սպասաւորսն իւր». նոյն տեղում, էջ 182բ: Մանրանկարում պատկերուած է նաեւ Մկրտիչ վարդապետը: Անդրադառնալով այս մանրանկարի գեղարուեստական արժանիքին հայագիտութեան երախտաւոր եւ հայկական արուեստի գիտակ Գարեգին Յովսէփեան կաթողիկոսը նշում է, որ այն բարձր արուեստի գործ չէ. տես **Գարեգին կաթողիկոս Յովսէփեան**, Խաղբակեանք կամ Պոռթեանք հայոց պատմութեան մէջ, Անթիլիաս-Լիբանան, 1969, էջ 269:

² **Միքայել Չամչեանց**, Հայոց պատմություն, հ. Գ., Երևան, 1984, էջ 508:

³ Նույն տեղում, էջ 508-509:

խրատական թղթերից մէկը, որը ոչ միայն կենսագրական տեղեկութիւններ է պարունակում, այլեւ իր բնոյթով կանոնական գրուածք է: Բայց նա էլ, անտեղեակ լինելով Կիրակոս րաբունու կենսագրութեան մանրամասներին եւ նոր տուեալներին, սխալւում է հեղինակի ծննդեան եւ մահուան թուականների հարցերում, որոնց պատճառով էլ սխալ եզրակացութիւնների է հանգում իր յօդուած-ուսումնասիրութեան մէջ¹:

Կիրակոս րաբունապետի մասին ցայսօր տպագրուած յօդուածներում եւ ուսումնասիրութիւններում իր բովանդակութեամբ եւ հաղորդած օգտակար տեղեկութիւններով առանձնանում է ամերիկահայ հնահաւաք եւ բանասէր Յարութիւն Քիրտեանի² (1901-1979) «Երիզա եւ Եկեղեաց գաւառ» աշխատութիւնը, որում նա Կիրակոս Երզնկացուն նուիրուած հատուածում առկայ ձեռագրական տուեալների հիման վրայ առաւել ամբողջական եւ հաւաստի ուրուագծում է յայտնի այս վարդապետի անցած ուղին եւ յիշատակում նրա երկասիրութիւնների մեծ մասը³: Այնուհետեւ 1965 թ. նա ձեռագրական իր անձնական հաւաքածուից դուրս է բերում եւ հրապարակում Կիրակոսի անտիպ տաղերը, որոնցից մէկում, բարեբախտաբար, պահպանուել են Կիրակոսի ծնողների անունները⁴:

Նոյն ժամանակաշրջանում իրենց գործունեութիւնը ծաւալած տարբեր Կիրակոսների տարբերակման, նրանց գրուածքների ճշգրտման եւ յատկապէս Կիրակոս Երզնկացու կենսագրական որոշ նրբութիւնների լուսաբանման հարցում մեծ է բանասէր Արմենուհի Սրապեանի աւանդը: Հրապարակի վրայ եղած տուեալների համադրմամբ նա կարողացել է մատնանշել մեզ հետաքրքրող մատենագրի ապրած ժամանակաշրջանը եւ տալ որոշ հարցերի յստակ պատասխանները⁵:

Կիրակոս Երզնկացուն մասնակիորեն իրենց աշխատությունների շրջանակներում անդրադարձել են նաև Հրաչեայ Աճառեանը (1876-1953)⁶, Նորայր արք. Պողարեանը (1904-1996)⁷, Լեւոն Խաչերեանը

¹ **Հ. Յ. Շաքրյան**, Եզնկացի Կիրակոս վարդապետի թուղթը. «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1942, Յունուար-Դեկտեմբեր, էջ 52-57, բնագիրը 1943, Յուլիս-Դեկտեմբեր, էջ 62-66:

[illegible]

3 **Յ. Քիրտեան**, Երիզա եւ Եկեղեաց գաւառ, էջ 225-236:
4 **Հ. Քիրտեան**, Անտիպ տաղեր Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիէ. «Էջմիածին», 1965, Բ.-Թ., էջ 92-99:

5 Տես Արմենուհի Սրապեան, Կիրակոս Երզնկացի. Բանասիրական ճգրտումներ, էջ 183-201, նոյնի Բանասիրական ճգրտումներ. «Պատմա-բանասիրական հանդէս», Հոկտեմբեր 1972, էջ 137-145, «Հայկական Սովետական Հանրագիտարան», հ. 5, Երեւան, 1979, էջ 450-451:

⁶ Հ. Աճառեան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Բ., Երևան, 1944, էջ 624-625:
Հ. Աճառեան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Բ., Երևան, 1971, էջ 382-384:

7 Նորայր եպս. Պողարեան, Հայ գրողներ, Ե.-ԺԷ. դար, Երուսաղէմ, 1971, էջ 362-364.

(1909-1989)¹, Աւետիս քինյ. Դանիէլեան², Յակոբ Քեոսէեան³, Գառնիկ Ստեփանեան⁴ եւ Էռնա Շիրինեան⁵ մեծաւ մասամբ մէջբերելով նոյն տուեալներն ու փաստարկները, երբեմն էլ շփոթելով հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանը: Սակայն մեր թուարկած բոլոր հեղինակների գործերում կան բացակայում է Կիրակոս Երզնկացու կենսագրութեան ինչ-որ փաստ եւ տեղեկութիւն, կան չի տրուում նրա մատենագրական ժառանգութեան ամբողջական պատկերը: Այս առումով ցայսօր տպագրուած բոլոր ուսումնասիրութիւնները թերի են: Ի նկատի ունենալով վերոբերեալ հեղինակների հաղորդած տեղեկութիւնները, ինչպէս նաեւ վերջին մի քանի տարիների ընթացքում մեր ուսումնասիրութեան արդիւնքում ի յայտ եկած կենսագրական նոր տուեալները՝ ցարդ մեզ հասանելի աղբիւրների հիման վրայ պիտի փորձենք տալ իր ժամանակի մեծանուն եկեղեցականներից մէկի՝ Կիրակոս վրդ. Երզնկացու կենսագրութեան եւ մատենագրական ժառանգութեան առաւել ամբողջական պատկերը:

Յաւել, մեզ անյայտ է Կիրակոս վարդապետի ծննդեան ստույգ թուականը: Ուսումնասիրողները, նկատի ունենալով իր երկերում պահպանուած կենսագրական կցկտուր տեղեկութիւնները եւ յիշատակարանները, առաջադրել են տարբեր թուականներ: Կիրակոսի ծննդեան թուականի հարցում համեմատաբար ճիշտ են կողմնորոշուել Յարութիւն Քիրտեանը եւ Արմենուի Սրապեանը՝ այն դնելով 1275-1280 թթ. միջեւ: Ոչինչ չգիտենք նաեւ նրա նախնական կրթութեան մասին, որը հաւանաբար անցել է հայրենի գաւառում: Կիրակոս ընթացածը «ՅԱստուծոյ ամենակալէն» սկսուածքով խրատական բովանդակութեամբ շրջաբերական թղթում հոգեւոր իր գաւառներին՝ կրօնաւորներին, քահանաներին եւ ժողովրդին, իր մասին մասնաւորապէս ասում է. «Այս է գիր ձեռին իմոյ, ի նուաստ Կիրակոս վարդապետէ Երզնկացւոյ, մայրաքաղաքիս Հայոց Լուսաւորչի գաւառիս գրեցաք առ աստուածապահ ժողովուրդդ, ուր եւ հասանի»⁶: Այստեղից պարզ է դառնում, որ Կիրակոս ընթացածը Լուսաւորչի կամ Եկեղեցաց գաւառից է եւ նրա մայրաքաղաք Երզնկայի անուամբ կոչուել

¹ Լ. Գ. Խաչերեան, Գլաճորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ (XIII-XIV դդ.), Երեւան, 1973, էջ 157, նոյնի Հայագիր դպրութեան ուսումնագիտական կենտրոնները. Դպրոցները, դպրեվանքերը, վարդապետարանները, ճեմարանները, ակադեմիաները եւ համալսարանները Միջնադարեան Հայաստանում եւ Կիլիկիայում (V-XVI դդ.), Լիզպոն, 1998, էջ 47-48:

² Աւետիս քահանայ Դանիէլեան, Կիրակոս Երզնկացի. «Գանձասար», հ. 2., Երեւան, 1996, էջ 550-556: Նա առաջին անգամ հրատարակել է նաեւ Կիրակոսի «Թուղթ առ Կարնեցիս» դաւանաբանական թղթի բնագիրը. նոյն տեղում, էջ 557-584:

³ «Քրիստոնեայ Հայաստան» հանրագիտարան, Երեւան, 2002, էջ 490-491:

⁴ Գառնիկ Ստեփանեան, Երզնկա. հնագոյն դարերից մինչեւ մեր օրերը, էջ 259-262: Մեծ մասամբ մէջբերել է յայտնի տուեալներ ու փաստարկներ, երբեմն էլ շփոթել հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանը:

⁵ Православная энциклопедия, Т. XXXIV, Москва, 2014, стр. 83.

⁶ ՄՄ ձեռ. ՀՊ 228, 1457 թ., էջ 171ա, հմմտ. «Բագմավէպ», Վենետիկ, 1943, Յուլիս-Դեկտեմբեր, էջ 66:

է Երզնկացի: Այս ինքնակենսագրական տեղեկութեանը յաւելեալ մի նոր տուեալ է հաղորդում վերելում մեր յիշատակած՝ Մաշտոցեան Մատենադարանի ՀՊ 1379 ձեռագիրը, որի ստացողը հէնց Կիրակոս ընթացածը: Ձեռագրի գրչութեան յիշատակարանում գրիչ եւ ծաղկող Թորոսն ի շարս այլոց խնդրում է յիշել նաեւ Կիրակոս Երզնկացուն՝ ասելով. «Յիշատակեցէք զՄեծապարոնն ի բարի, որ երբ գրել զսա յաւթարական կամաւք ի յի, սիրահարուստ վարդապետի՝ Ագրկցւոյ Կիրակոսի, վարդապետաց վարդապետի»¹: Գրչութեան ժամանակի այս յիշատակարանից իմանում ենք, որ Կիրակոս Երզնկացին ծնուել է Եկեղեցաց գաւառի Ագրակ գիւղում, ուստի իր ծննդավայրի անուամբ կոչուել է նաեւ Ագրկեցի կամ Ագրակցի²: Ձեռագրական այս տուեալից բացի, մեզ յայտնի չէ որեւէ այլ ձեռագիր կամ երկ, որում Կիրակոս Երզնկացին Ագրկեցի է կոչուում:

Ինչպէս վերելում նշեցինք, երջանիկ պատահականութեամբ Կիրակոսի տաղերից մէկում պահպանուել են ծնողների անունները. «Ննջեցելոց իմոց ծնողաց, որ զիս ծնան, Յոհաննիսի եւ Հիպայի, որ առ քեզ կան»³: Տաղերի հրատարակող Յարութիւն Քիրտեանը նշում է, որ Յովհաննէս անունը շատ սովորական եւ գործածելի անուն է եղել Երզնկայում եւ ընդհանրապէս Եկեղեցաց գաւառում, ինչը չենք կարող ասել Կիրակոսի մօր անուն համար⁴: Ըստ ականաւոր լեզուաբան Հրաչեայ Աճառեանի՝ «Պէտք է կարդալ Հիբա եւ ծագումը դնել արաբ. *hiba* «նուէր, պարգեւ», ինչպէս ունինք Հադիա, Պարգեւ, Ընծայ անունները, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ: Մի անգամ գտնում եմ յիշատակուած՝ Հիպայ, դուստր Ներսէսի եւ քոյր Բասիլ գրչի, որ Կիլիկիայի Խորին անապատում օրինակեց մի մեծ ճառընդիր, 1270 թ.»⁵: Իր հեղինակած աղօթքներից մէկում Կիրակոսը սիրով եւ գորովանքով է յիշում իր ծնողներին եւ փառք տալիս Ս. Երրորդութեանը, որ «երուր ինձ լինել բարի եւ ի հաւատարեցալ ծնողաց՝ ըստ սահմանի արինաց Քոց սրբութեամբ, եւ անդստին ընդ լինելութեանն իսկոյն ի ձեռն քահանայական շնորհի ի լոյս ածեալ աստուծային ծննդեամբ ծնար զիս ի Սուրբ Աւագանին»⁶: Մէջբերման երկրորդ մասից

¹ Տե՛ս ՄՄ ձեռ. ՀՊ 1379, էջ 45բ, ԺԴ. դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, էջ 263: Ձեռագրի գրիչը բնագրում սկզբում գրել է Ագրակցո, ապա աջ կողմում ուղղել բառը՝ Ագրկցո. հմմտ. Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, ԺԴ. դար, Մասն Բ. (1326-1350 թթ.), էջ 181:

² Տե՛ս Արմենուի Սրապեան, Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ, էջ 195-196: Ագրակի մասին տե՛ս Թ. Խ. Յակոբեան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախշեան, Հ. Խ. Բարսեղեան, Հայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երեւան, 1986, էջ 26, Հ. Համազասպ Ոսկեան, Բարձր Հայքի վանքերը, Վիեննա, 1951, էջ 100-101:

³ Հ. Քիրտեան, Անտիպ տաղեր Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիէ, էջ 97, Նորայր եպս. Պողարեան, Հայ գրողներ, Ե.-ԺԷ. դար, էջ 382:

⁴ Նոյն տեղում, էջ 91:

⁵ Հ. Աճառեան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ., Երեւան, 1946, էջ 88:

⁶ Տիգրան սրկ. Բաղումեան, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացին աղօթքի մասին. «Էջմիածին», 2011, Ժ., էջ 71:

1317 թ. Գլաճորում ընդօրինակուած Աստուածաշնչում, որի ծաղկողը նոյն դպրոցի տաղանդաշատ մանրանկարիչներից Թորոս Տարոնացին¹ է, պահպանուել են մի քանի յիշատակարաններ Կիրակոս վարդապետի մասին: Ձեռագրի գրիչները կրկին գովեստով են խօսում այս Սուրբ Գրքի ստացող Կիրակոսի մասին՝ խնդրելով, որ Տէր Աստուած ողորմած գտնուի նրա հանդէպ երկրորդ գալստեան ժամանակ՝ յաւելելով. «*Չանպիտան զծող եւ զսրացաւ սուրբ տառիս եւ զեղբարորդիս իմ զՅովաննէս սարկաւագ, որ զանձն ի յաշխարհս եղ' ջանակից լինել մեզ, մանաւանդ թէ զյոյով մասն սա գրէ, վասն որոյ աղաչեմ յիշ[ել] ի Տէր զիս՝ զապիկարս Կիրակ[ոս], եւ զՅովաննէս, զծնաւղսն մեր, եւ Աստուած զյիշողսդ յիշէ. ամէն*»², «*Որ սպաներ զվիշապն մեծ՝ զամբարտաւան հայրն չարեաց, սպան եւ զիմ հոգւոյս դրժողն՝ զիմանալի եւ զգալին, դարձոյ զվնասակարս քո ծառայի՝ Կիրակոսի վարդապետի, եւ զանմարմինն անլոյծ կապեալ ի շղթայի այժմ եւ յաւուրն ապագայի. ամէն*»³, «*Ո՛վ սրբասնեալ թաքունի Կիրակոս, անարժան նկարչիս Թորոսի յանցանաց թողութիւն հայցեալ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ*»⁴, «*Տէր Աստուած, ի Քո միւսանգամ գալստեանդ ողորմեալ Կիրակոս վարդապետի եւ Յովանիսի եղբորորդոյն իւրոյ եւ ամենայն արեան մերձաւորաց...*»⁵:

Վերագրեալ Աստուածաշնչի գրութիւնից մէկ տարի անց Ստեփանոս, Կիրակէ եւ Յովհաննէս Երզնկացի գրիչների կողմից Եսայի Նչեցի թաքունապետի համար ընդօրինակուել է եւս մէկ Աստուածաշունչ մատեան, որն այժմ Մաշտոցեան Մատենադարանի ՀՊ 206 ձեռագիրն է՝ մագաղաթեայ, երկսին գրութեամբ, բոլորգիր՝ մարգարտաշար վայելչագրութեամբ եւ ինքնատիպ գեղարուեստական լուծումներով⁶: Հայագիտութեան անխոնջ մշակ եւ մեր եկեղեցու բանիմաց հոգեւորականներից Գարեգին Յովսէփեանն այս Աստուածաշունչն անուանում է «*Գլաճորի դպրոցի գրչութեան գլուխգործոց*»⁷: Նա այս մատեանի գրիչ Կիրակոսին (ձեռագրում՝ Կիրակէ) սխալմամբ նոյնացնում է Կիրակոս Երզնկացու հետ: Այս հարցում մեծանուն հայագետի հետ համակարծիք է նաեւ Լեւոն Խաչերեանը⁸:

¹ Նրա մասին տես **Լ. Գ. Խաչերեան**, Հայագիր դպրութեան ուսումնագիտական կենտրոնները..., էջ 71-75:

² ՄՄ ձեռ. ՀՊ 353, էջ 70բ:

³ Նոյն տեղում, էջ 662ա:

⁴ Նոյն տեղում, էջ 90բ:

⁵ Նոյն տեղում, էջ 359ա:

⁶ Ձեռագրի ամբողջական նկարագրութիւնը տես Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, Կ. Ա., կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթարեան, խմբագրութեամբ՝ Ա. Մնացականեանի, Օ. Եգանեանի, Երեւան, 1984, էջ 913-919:

⁷ **Գարեգին կաթողիկոս Յովսէփեան**, Խաղբակեանք կամ Պոռշեանք հայոց պատմութեան մէջ, էջ 268:

⁸ **Լ. Գ. Խաչերեան**, Հայագիր դպրութեան ուսումնագիտական կենտրոնները..., էջ 73:

Պէտք է նշել, որ վերագրեալ ձեռագիրն ունի մի քանի գրիչ, որոնց մէջ յիշատակում է նաեւ «*Կիրակէ*» անունով մէկը: Արդե՞ծք այս ձեռագրում յիշատակուած «*Կիրակէ*» գրիչը եւ Կիրակոս վրդ. Երզնկացին նոյն անձն են: Գարեգին Յովսէփեանի եւ Լեւոն Խաչերեանի կարծիքներից առաջ Յարութիւն Քիրտեանն արդէն կասկածի տակ է առել այս նոյնականացումը՝ բերելով մի շարք հակափաստեր: Ըստ նրա՝ «*Կիրակէ*» անունը Կիրակոսի սղագրեալ ձեւերից չէ: Բացի այդ, մեր մատենագրութեան մէջ ուրիշ «*Կիրակէ*» կամ «*Կորիկէ*» անձնանունները: 1317 եւ 1318 թթ. գրուած նենք «*Կիրակէ*» կամ «*Կորիկէ*» մատեանների յիշատակարանների ոճը նոյն-այս երկու Աստուածաշունչ մատեանների յիշատակարանների «քաղցրիկ» պէս տարբեր է, եւ «*Կիրակէ*» գրիչը սիրում է իր ծնողներին «քաղցրիկ» անուանել՝ ի տարբերութիւն Կիրակոս Երզնկացու: Աչքի անցկացնելով Կիրակոս թաքունու երկերի ձեռագրերը եւ նրա մասին պահպանուած Կիրակոս թաքունու երկերի ձեռագրերը եւ նրա մասին պահպանուած յիշատակարանները՝ պէտք է եւս մէկ անգամ ընդգծենք, որ ոչ մի տեղ Կիրակոսը «*Կիրակէ*» կամ «*Կիրակէ*» ձեւով հանդէս չի գալիս, ուստի այս ձեռագրում յիշատակուած գրիչը եւ Կիրակոս թաքունապետը նոյն ժամանակաշրջանում գործած տարբեր անձեր են⁹:

1322 թ. Կիրակոսն արդէն աւարտել էր առաւելապէս հովուական եւ դաստիարակչական ուղղութիւններում ունեցող «Բանք խրատականք» աշտատիւնը, որը հեղինակի մի քանի այլ գործերի նման երջանիկ պատահականութեամբ մեզ է հասել ձեռագիր մէկ ընդօրինակութեամբ¹⁰:

Ապա 1324 թ. Կիրակոս Երզնկացուն հանդիպում ենք Երզնկայում, որի մասին է վկայում Մաշտոցեան Մատենադարանի ՀՊ 2329 ձեռագրի «*Ես՝ Կիրակոս վարդապետս, բնակեցայ ի լեյետագայ յիշատակարանը. «Ես՝ Կիրակոս վարդապետս, բնակեցայ ի լեյետագայ յիշատակարանը. Աղաչեմ զվերջոյ եկեալսդ յիշել զմեզ ի Քրիստոս, եւ Աստուած զձեզ յիշէ. ամէն*»»¹¹:

Սրանից մէկ տարի անց՝ 1325 թ., նոյն Երզնկայում Կիրակոս Երզնկացու պատուէրով Կարապետ երէցն ընդօրինակում է Փիլոն Եբրայեցու կողմից գրուած Մաշտոցեան Մատենադարանի ՀՊ 2100 ձեռագրի գրիչը մասնաւոր նշում ունի պատուիրատու վարդապետի մասին՝ ընդգծելով, որ այն գրուել է «*ի խնդիր սրբամաքուր եւ հոգիացեալ վարդապետին Կիրակոսի*»¹²: Ձեռագիրն ունի նաեւ ստացողների մասին յիշատակութիւն. «*Զվերջին սրացաւ այս իմաստագիծ մեկնողի՝ զԳրիգորիս, եւ կուրիւն. «Զվերջին սրացաւ այս իմաստագիծ մեկնողի՝ զԳրիգորիս, եւ կուրիւն. «Զվարդապետ Կիրակոս յիշեալ աղաչեմ ի մեղաց քաւութիւն»*»¹³: Հետաքրքիր է, որ 17 տարի անց՝ 1342 թ., նոյն Կիրակոս թաքունապետի եւ նրա

⁹ **Յ. Քիրտեան**, Երիզա եւ Եկեղեցաց գաւառ, էջ 227-228:

¹⁰ Հմմտ. **Արմենուիի Սրապեան**, Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ, էջ 193:

¹¹ Տես **Չաքարիա վարդապետ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու «Բանք խրատականք» երկը. «Էջմիածին», 2013, Ե., էջ 75-87:

¹² ՄՄ ձեռ. ՀՊ 2329, 1291 թ., էջ 302բ:

¹³ ՄՄ ձեռ. ՀՊ 2100, 1325 թ., էջ 336ա:

¹⁴ Նոյն տեղում, էջ 131ա:

գործակից Յովհաննէս վարդապետի խնդրանքով Թորոս գրիչն ընդօրինակում է կրկին Փիլոն Եբրայեցու գործերը, որի մասին է վկայում Մաշտոցեան Մատենադարանի Հ^մ 2102 ձեռագիրը. «*Զստացաւ աստուածային մատենիս՝ զերանաշնորհ, եռամեծ թաթունապետն Կիրակոս եւ զնուաստ ծառայ նորին՝ զՅովհաննէս պիտականուն վարդապետ, ստարք քառիս Փիլոնի մեծի յիշեցէք ի Տէր Յիսուս Քրիստոս եւ հայցեցէք թողութիւն մեղաց մեզ եւ ծնողաց մերոց*»¹: Մէկ այլ ուշագրաւ փաստ է, որ Կիրակոսի պատուէրով ընդօրինակուել են նաեւ Քրիստոսի Եկեղեցու տասներկու վարդապետներից՝ Ս. Դիոնիսիոս Արեոպագացու (Ա. դ.) երկերը: Մաշտոցեան Մատենադարանի Հ^մ 169 ձեռագիրը (ԺԳ.-ԺԴ. դդ.) ունի մի քանի վկայութիւն ձեռագրի ստացող Կիրակոս վարդապետի մասին. «*Ձերջանիկ եւ զհոգիահորաշ վարդապետն զԿիրակոս՝ զստացաւ ստարք կրակիս, յիշեսցիք ի Տէր, ղիլ ուսումնասէրք, եւ զանպիտան գր[իչս], աղաչեմ*»², «*Ստացողի սորա՝ Կիրակոս վարդապետի ողորմեսցի ի Քրիստոս, եւ մեղուցեալ գրչի*»³, «*Ձերջանիկ թաթունին՝ զԿիրակոս զստացող գրոցս յիշեսցիք ի Տէր եւ զծնաւոսն իւր, եւ զբազմամեղ գրաւոս հանդերձ իմովքն*»⁴: Այս ձեռագրի յիշատակարանից իմանում ենք նաեւ, որ այն գրուել է Կայիփոսի վանքում, որտեղ հաւանաբար ուսուցչութիւն էր անում Կիրակոս Երզնկացին: Վերջինիս նախաձեռնութեամբ գրուած վերոգրեալ եւ նմանաբնոյթ ձեռագրերը ցոյց են տալիս, որ Երզնկայի դպրոցում մեծ ուշադրութիւն են դարձրել յատկապէս հայրաբանական գրականութեանը, որի օգնութեամբ սաները հաղորդ են դարձել Եկեղեցու հայրերի հոգեշահ գրուածքներին:

1328 թ. Կիրակոս Երզնկացուն տեսնում ենք Երկայնի Ս. Գեորգ վանքում: Մխիթար Երզնկացու Աստուածաշնչի գրչի յիշատակարանում ասում է. «Արդ, գրեցաւ գիրքս այս ի գաւառն Եկեղեաց, ի վանսն, որ կոչի Երկայնի, յորում է մեծ եւ հռչակաւոր վարդապետն Կիրակոս՝ արժանաւորն ամենայն գովեստի եւ յիշման, ի մեծի թուաբերութեան հայոց ՉՀԷ. (1328)»⁵: Մէջբերելով այս յիշատակարանը եւ ընդհանրացնելով փաստերը՝ Գառնիկ Ստեփանեանը դիպուկ նկատում է. «Միայն յարգանքի սովորական արտայայտութիւն համարել այդ մակդիրները՝ ճիշդ չի լինի: Ամենայն իրաւամբ կարող ենք ասել, որ Կիրակոս Երզնկացին մասնաւորապէս 14-րդ դարի առաջին տասնամեակներում Երզնկայի գաւառում եղել է ճանաչուած կրթական գործիչ, եւ ըստ երեւոյթին ժամանակի ամենից

¹ ՄՄ ձեռ. Հմր 2102, 1342 թ., էջ 154ա:

² ՄՄ ձեռ. Հմ 169, ԺԳ.-ԺԴ. դդ., էջ 156բ:

³ Նույն տեղում, էջ 186ա:

⁴ Նույն տեղում, էջ 247ա:

5 Վենետիկի Մխիթ. մատ. ձեռ. Հ^տ 19/212. տե՛ս Մայր ցուցակ հայերե՛ն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ.Ա., էջ 160, ԺԴ. դարի հայերե՛ն ձեռագրերի յիշատակարաններ, էջ 212, Հայերե՛ն ձեռագրերի յիշատակարաններ, ԺԴ. դար, Մասն Բ. (1326-1350 թթ.), էջ 32:

հռչակուած վանքերը միմեանց ձեռքից են խլել նրան՝ իրենց կրթական կշիռը բարձրացնելու ազնիւ մղումով»¹:

[illegible]

¹ Գառնիկ Ստեփանեան, նշւ. աշխ., էջ 261:

¹ Գառնիկ Ստեփաննան, նշլ. աշխ., էջ 261:
² Այս վանքի կամ անապատի տեղը ցայժմ անորոշ է. ուսումնասիրողների մի մասն այն տեղադրում է Կիլիկեան Հայաստանում, միսը՝ Արևելեան Հայաստանի Գեղամայ լեռների շրջակայքում. տե՛ս Թ. Խ. Յակոբեան, Սո. Տ. Մելիք-Բախշեան, Հ. Խ. Բարսեղեան, ներքի շրջակայքում. տե՛ս Թ. Խ. Յակոբեան, Սո. Տ. Մելիք-Բախշեան, Հ. Խ. Բարսեղեան, էջ 4, երեսն 1998, էջ Հայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 4, երեսն 1998, էջ 413, Inessa Danielyan, The Collection of Armenian illuminated Manuscripts in Isfahan and the Gospel of Kirakos of Tabriz (1330 A. D.), Series Byzantina, Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art, V. XV, Warsaw, 2017, p. 57, Խաչիկ Յարութիւնեան, Դեղ արմատով բաղադրուած անձնանունները վիմագրերում եւ ձեռագրերի յիշատակարաններում. «Մատենադարան» Մատոցի անունն հին ձեռագրերի ինստիտուտ «Մատենադարանի» երկուսսարդ գիտաշխատողների միաւորում, Երիտասարդական 3-րդ գիտաժողովի նիստաժողով, Երեսն, 2018, էջ 123:

³ Այս մանրանկարչի մասին տես **Յ. Քիրտեան**, Մանրանկարիչ Կիրակոս Թարիզեցի (1330), «Հասկ» հայագիտական տարեգիրք, Բ. տարի (1949-1950), էջ 115-130, **Inessa Danielyan**, The Collection of Armenian illuminated Manuscripts in Isfahan and the Gospel of Kirakos of Tabriz (1330 A. D.), p. 56-67.

⁴ Նոր Զուղայի Մատենադարան ձեռ. Հ^Ժ 47, էջ 281բ. նկարագրությունը տես Յուզակ
Հայերեն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա., կազմեց Սմբատ Տեր-
Անտիսեան, Վիեննա, 1970, էջ 66: Շնորհակալություն Ինեսսա Դանիելեանին այս ձեռա-
գրի թուային տարբերակը մեզ տրամադրելու համար:

5 Նույն տեղում, էջ 282բ:

Հայոց Եկեղեցու ուղղափառ դաւանութեան անաղարտութեան եւ Սրբազան Աւանդութեան պահպանման:

1346 թ. արդէն ընդօրինակուած ենք տեսնում Կիրակոս րաբունապետի՝ Սաղմոսաց գրքի ԻԸ. 3 համարի բացատրութեանը նուիրուած մեկնողական հետաքրքիր ճառը, որը մեզ է հասել կրկին ձեռագիր մէկ օրինակով¹: Նոյն այս ձեռագրում պահպանուել է նաեւ Կիրակոսի միւս երկը՝ «Նախերգան Տեառնընդառաջին» ուշագրաւ ճառը²:

Կիրակոս Երզնկացին կեանքի մայրամուտին անդրադառնում է Ս. Եւագր Պոնտացու (Դ. դ.) գրական ժառանգութեանը եւ լուծմունքներ գրում նրա «Յաղագս Ը. խորհրդոցն»³ եւ «Հարիւրաւորք վեցերորդք» աշխատութիւնների վերաբերեալ, որոնք պահանջում էին ոչ միայն տեսական գիտելիքներ, այլեւ ներանձնական հոգեւոր հարուստ փորձառութիւն: Ս. Եւագրի «Հարիւրաւորքի» լուծմունքը Կիրակոսից մեզ հասած վերջին աշխատութիւնն է, որի յիշատակարանում հեղինակն ասում է. «Ես նուաստ եւ յերինս ի վարժապետաց Կիրակոս ի յութ հարիւր եւ յերեք (1354) թուականիս Հայոց արարի զվերլուծութիւն «Հարիւրօրաց» սուրբ հօրն Եւագրեա՛ յկար գոյով հոգով եւ մարմնով, եւ անիմաստ եւ փոքրաւար միօր»⁴:

Ի տարբերութիւն Կիրակոսի ծննդեան թուականի անորոշութեան, աւելի որոշակի է նրա մահուան տարեթիւը: Մեզ են հասել հէնց Կիրակոսի աշակերտ Ստեփանոս երէցի ձեռքով գրուած երկու ձեռագիր, որոնցում պահպանուել են արժէքաւոր յիշատակարաններ խնդրի վերաբերեալ: 1355 թ. Երզնկայում գրուած՝ Մաշտոցեան Մատենադարանի Հ^մ 3276 ձեռագրում ասում է. «Գրեցաւ սա ՊԴ. (1355) թուին, յամսեան օգոստոսի Դ. (4), ի վայելումն եւ յիշատակ Գրիգոր արեղային գրոց աշակերտի եւ բանի սպասաւորի, որ ետ գրել զսա՛ յիշատակ իւր եւ ծնողաց իւրոց եւ ամենայն արեան առուաց եւ համօրէն իւր երախտաւորացն եւ սուրբ րաբունապետացն իւրոց Կիրակոսի եւ Յովանիսի, որոց յիշատակն արհնութեամբ եղիցի, եւ բանք նոցա առաւել պողաբերեսցի»⁵: Աւելի արժանահաւատ եւ ստոյգ է միւս յիշատակարանի հաղորդած տեղեկութիւնը. Երուսաղէմի Մատենադարանի Հ^մ 1236 ձեռագրի յիշատակարանում, որը գրուել է 1356 թ. մարտի 18-ին Ստեփանոս երէցի կողմից, ասում է. «Յիշեսցիք եւ զերջանիկ եւ զերիցս երանեալ րաբունապետն մեր զԿիրակոս վարդապետն, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս, նոյեմբեր ԺԷ., եւ զմեզ եթող

որքս յայս կենցաղս...»¹: Հետազօտողների մեծ մասը (Յարութիւն Քիրտեան, Արմենուիի Սրապեան, Աւետիս քինյ. Դանիէլեան, Յակոբ Քէոսէեան, Էռնա Շիրինեան), նկատի ունենալով այս վերջին յիշատակարանը, իբրեւ Կիրակոսի մահուան տարեթիւ նշել են 1356-ը, այսինքն՝ յիշատակարանի գրութեան թուականը: Բայց Նորայր արք. Պողարեանը կարծում է, որ Կիրակոս Երզնկացին մահացել է 1355 թ.²: Նոյն կարծիքին է նաեւ Գառնիկ Ստեփանեանը, չնայած իր աշխատութեան սկզբում տալիս է այլ թուական՝ 1372³:

Կիրակոսի ձեռնասուն Ստեփանոսի առաջին յիշատակարանում, որը գրուել է 1355 թ. օգոստոսի 4-ին, Կիրակոսը դեռ ողջ է, քանզի իրենց ուսուցչի՝ Կիրակոս րաբունապետի մահուան մասին խօսք չկայ: Եթէ երկրորդ ձեռագիրը գրուել է 1356 թ. մարտ ամսին, ապա նոյեմբեր ամիսը ստանալու համար պէտք է մի քանի ամիս ետ գնալ: Հետեւաբար Կիրակոս Երզնկացին մահացել է 1355 թ. նոյեմբերի 15-ին, առաջացած տարիքում: Եթէ մեր կարծիքը ճիշտ է նրա ծննդեան տարեթիւի հարցում, ապա կստացուի, որ Կիրակոսը ծնուել է շուրջ 1275 թ. եւ մահկանացուն կնքել 1355 թ.⁴ 80 տարեկանում:

Մէկ այլ խնդիր է նաեւ, թէ որտեղ է թաղուած մեծանուն այս վարդապետը: Ըստ Յակոբ Կարնեցու (ԺԷ. դ.) վկայութեան՝ Երզնկայում կայ հինգ եկեղեցի, որտեղ «է դամբարան սրբոց վարդապետացն Յոհաննէս Պըլուզին, որ «Լուսաւորչին անծինքն» է ասացեալ, եւ Կիրակոս վարդապետին, որ «Արեւելքն» է ասացեալ»⁵: Հիմք ընդունելով այս վկայութիւնը՝ ուսումնասիրողների մեծ մասը կարծիք է յայտնել, որ Կիրակոս Երզնկացին թաղուել է Երզնկայի Ս. Սարգիս Եկեղեցու մէջ, չնայած Յակոբ Կարնեցին չի մասնաւորեցնում եկեղեցու անունը: Անդրադառնալով առաջացած շփոթութեանը՝ Արմենուիի Սրապեանը նշում է, որ Երզնկայի մասին ձեռագրերում պահպանուել են յատուկ Աշխարհացոյցներ, որտեղ նշում են նաեւ յայտնի վարդապետների թաղման տեղերը: Նմանատիպ յիշատակարաններից մէկից պարզ է դառնում, որ Կիրակոս րաբունապետը թաղուել է Երկանի Ս. Գէորգ վանքի տարածքում. «...եւ Ս. Գէորգ, որ Երկանի վանք ասի, եւ է Բ. եկեղեցի՛ մինն Ս. Գէորգ, եւ միւսն՝ Ս. Աստուածածին, եւ ԻԴ. գերեզման կայ վարդապետաց՝ մինն Կիրակոս Երզնկացին, որ «Արեւելք» շարականն ասաց»⁶:

¹ Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ., էջ 384:

² Նորայր եպս. Պողարեան, Հայ գրողներ, Ե.-ԺԷ. դար, էջ 384:

³ Գառնիկ Ստեփանեան, նշւ. աշխ., էջ 166, 261:

⁴ Յակովբ Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց, Վաղարշապատ, 1903, էջ 12, Մանր ժամանակագրութիւններ XIII-XVIII դդ., հ. II, կազմեց Վ. Ա. Յակոբեան, Երեւան, 1956, էջ 551:

⁵ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 8727, ԺԷ. դ., Ժողովածու, էջ 433բ, Արմենուիի Սրապեան, Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ, էջ 200:

¹ Տե՛ս **Հաքարիա արեղայ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու ԻԸ. 3 սաղմոսի մեկնութիւնը. «Էջմիածին», 2012, է., էջ 64-91:

² Տե՛ս **Տիգրան սրկ. Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու «Նախերգան Տեառնընդառաջին» ճառը. «Էջմիածին», 2011, Գ., էջ 82-109:

³ Տե՛ս **Հաքարիա վարդապետ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու՝ Ս. Եւագր Պոնտացու ութ մեղքերի մեկնութիւնը. «Էջմիածին», 2013, ԺԲ., էջ 74-114:

⁴ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 1980, 1391 թ., էջ 160բ:

⁵ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 3276, ԺԷ. դ., էջ 191ա:

2.3. ԹՂԹԵՐ

Կիրակոս վրդ. Երզնկացու մատենագրական ժառանգության մեջ իրենց բովանդակությամբ եւ նշանակությամբ առանձնանում են երկու արժեքավոր թուղթ՝ «Թուղթ առ Կարնեցիս» դաւանաբանական երկը եւ «ՅԱստուծոյ ամենակալէն» սկսուածքով խրատական բովանդակությամբ շրջաբերական մի գրուածք՝ ուղղուած իր հոգեւոր զաւակներին՝ կրօնաւորներին, քահանաներին եւ ժողովրդին: Այս աշխատութիւններում նոյնպէս բացայայտուում է Եկեղեցու եւ ժողովրդի հոգսերով ու ցաւերով ապրող մտահոգ հոգեւորականը, որը փորձում է Աստուծոյ կենդանի խօսքով խրատել, յորդորել եւ ուղիներ մատնանշել առկայ խնդիրների լուծման համար:

Ա. ԹՈՒՂԹ ԱՌ ԿԱՐՆԵՑԻՍ

Կիրակոս Երզնկացու դաւանաբանական այս թուղթը մեծ տարածում է ունեցել միջնադարում, որի մասին են վկայում թղթի ձեռագիր ամբողջական եւ հատուածական բազում ընդօրինակութիւնները: Մէկ ձեռագրի հիման վրայ այն հրատարակել է Տ. Աւետիս քին. Դանիէլեանը համառօտ ներածությամբ¹: Թուղթը գրուել է 1323/24 թթ., քանզի այստեղ յիշատակուող Տամուրտաշ թաթարի արշաւանքները դէպի Կիլիկիա տեղի են ունեցել 1320-1322 թթ.: Ամենայն հաւանականությամբ Կիրակոսն այս թուղթը հեղինակել է հէնց կիլիկեան արշաւանքի աւարտից անմիջապէս յետոյ:

Կիրակոս ընդունապետը թուղթը գրել է ի պատասխան Կարինի Սարգիս քահանայի նամակի, որում պարզաբանում է մի շարք աստուածաբանական խնդիրներ: Նամակն ուղղուած է Կիրակոս եւ Յովհաննէս վարդապետներին: Թղթի հիմնական թեման Հայոց Եկեղեցու խորհուրդներն են եւ տօնածիսական խնդիրները: Հեղինակն անդրադառնում է կրկնամկրտութեանը, անապակ բաժակի խնդրին, քաւարանին, պահեցողութեանը, խոստովանութեանը, պարզաբանում Հայոց Եկեղեցու տեսակէտը քրիստոսաբանական հարցերում, ինչպէս նաեւ խօսում է Ս. Ծննդեան տօնի նշման տարբերութիւնների մասին՝ ջատագովելով Հայոց Եկեղեցու տեսակէտը:

¹ Տե՛ս Աւետիս քին. Դանիէլեան, Կիրակոս Երզնկացի. «Գանձասար» աստուածաբանական հանդէս, հ. 2., էջ 554-584: Թղթի տարբեր հատուածներ յայտնի են նաեւ առանձին ընդօրինակությամբ, ինչն էլ Կիրակոսի այս արժեքավոր գրութեան տարածուածութեան խօսումն վկայութիւններից է: Մասնատրապէս ՄՄ ձեռ. Հ^մ 581-ում (էջ 67բ-68բ) պահպանուել է «Կիրակոսի սուրբ վարդապետի ասացեալ վասն երկաթնակից» խորագրով մէկ գրութիւն հետեւեալ սկսուածքով. «Որ ասեն Քրիստոսի, թէ լոկ մարդ էր ի խաչին...»: Իրականում սա Կիրակոսի թղթի համապատասխան հատուածն է. տե՛ս Աւետիս քին. Դանիէլեան, Կիրակոս Երզնկացի, էջ 579-580: Նոյնն է նաեւ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 2106-ի (1715 թ., էջ 81աբ) պարագան. «Կիրակոս վարդապետի Եզնկացիւոյ». սկ. «Զի ի ձուկն եւ ի գինին անխտիր յարձակին...», որը խմբագրումն է թղթի մէկ այլ պարբերութեան. տե՛ս նոյն տեղում, էջ 573-574:

Հետաքրքրական է, որ թղթի դաւանաբանական հատուածն առանց ներածութեան պահպանուել եւ շրջանառուել է նաեւ այլ անունով: Մասնատրապէս մի շարք ձեռագրերում այն հետեւեալ խորագրով է. «Խրատք առ ուղղափառ հաւատեալս հայոց ազգի եւ պատասխանի առ արիացեալսն չարեաւք եւ առ ամպարիշտսն կամաւք, որում խելագարութեամբ յանդգնին պէսպէս եւ ազգի ազգի դիմաւք» քարոզեն ի սուրբ խորհուրդ մկրտութեանն»:

Վերջերս հոգեւոր մեր եղբայրը՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի միաբան Տ. Շահէ վրդ. Անանեանը (այժմ՝ ծայրագոյն վարդապետ) հրատարակեց Վարդան Արեւելցու նորայայտ երկերից մէկը՝ ցոյց տալով, որ Վարդանի Խրատի մեծ մասն օգտագործուած է Կիրակոս Երզնկացու դաւանաբանական այս թղթում²: Կարծում ենք, որ գիտական տեսանկիւնից ճիշտ կլինի հրատարակել թղթի պահպանուած երկու տարբերակներն էլ՝ առաւել պարզորոշ տեսնելու համար շեշտադրութիւնները:

Բ. ՅԱՍՏՈՒԾՈՅ ԱՄԵՆԱԿԱԼԷՆ

Այս թղթին առաջին անգամ անդրադարձել է հայագիտութեան երախտաւոր Միքայէլ վրդ. Չամչեանն իր գլուխգործոցի՝ «Պատմութիւն Հայոց» աշխատութեան մէջ³: Յակոբ վրդ. Շագորեանն այս թուղթը 1943 թ. հրատարակել է «Բազմավէպ» հայագիտական հանդէսում՝ հիմք ընդունելով Վենետիկի Մխիթարեան Մատենադարանի Հ^մ 96/241 ձեռագիրը⁴: Նա ուսումնասիրութեան մէջ համառօտակի անդրադարձել է նաեւ Կիրակոս Երզնկացու կենսագրութեանը, մատենագրական վաստակին, թղթի գրութեան մանրամասներին եւ բովանդակութեանը⁵: Քանի որ մէկ ձեռագրի հիման վրայ տպագրուած բնագիրը որոշ տեղերում թերի է եւ չի արտացոլում ձեռագրական ամբողջական պատկերը, ինչպէս նաեւ հաշուի առնելով, որ այսօր մեր ձեռքի տակ ունենք թղթի առաւել հնագոյն երկու ընդօրինակութիւնները եւ միւս հիմնական ձեռագրերը, ձեռնամուխ եղանք թղթի նոր բնագրի պատրաստութեանը եօթ ձեռագրի հիման վրայ⁶:

Հայկական ձեռագրական հաւաքածուներում ունենք Կիրակոսի այս թղթի 12 ընդօրինակութիւն, որոնցից 6-ը՝ Մաշտոցեան Մատենադարանում, 2-ը՝ Վենետիկում, 4-ը՝ Երուսաղէմում:

¹ Տե՛ս ՄՄ ձեռ. Հ^մ 570, 1595 թ., էջ 150բ: Այս երկի համեմատական բնագիրը պատրաստել ենք չորս ձեռագրերի հիման վրայ, որը հրատարակութեան ընթացքում է:

² Շահէ վրդ. Անանեան, Վարդան Արեւելցին եւ նրա նորայայտ «Խրատը». «Էջմիածին», 2014, Գ., էջ 84-111:

³ Միքայէլ Չամչեան, Հայոց պատմութիւն, հ. Գ., էջ 508:

⁴ Վենետիկի Մխիթ. մատ. ձեռ Հ^մ 96/241, 1495 թ., էջ 3ա-19բ. նկարագրութիւնը տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Բ., էջ 611-613:

⁵ Տե՛ս Եզնկացի Կիրակոս վարդապետի թուղթը. «Բազմավէպ», 1942, Յունուար-Դեկտեմբեր, էջ 52-57, բնագիրը՝ «Բազմավէպ», 1943, Յուլիս-Դեկտեմբեր, էջ 62-66:

⁶ Պատրաստի բնագիրը հրատարակութեան ընթացքում է:

Թղթի հնագույն ընդօրինակությունը ՄՄ Հ^մ 228 ձեռագիրն է, որը գրուել է Կիրակոսի մահից շուրջ մէկ դար յետոյ՝ 1457 թ.¹։ Երկի առաւել վաղ գրչագրերը յետագայի ընդարձակ խորագիրը չունեն, պարզապէս նշում է. «Կիրակոս վարդապետի ասացեալ»²։ Ի տարբերութիւն վերջինիս՝ ԺԷ.-ԺԸ. դդ. ձեռագրերն աւելի ընդարձակ խորագիր ունեն։ Օր.³ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 8727-ում ասում է. «Կիրակոս վարդապետի ասացեալ ընդհանրական աշխարհաց, զոր գրով առաքէր ուր եւ կամէր, զմերձաւորսն՝ բանիւ, եւ զհեռաւորսն՝ գրով, որպէս սովորութիւն է սրբոց արանց աստուածացելոց»³։ Կիրակոս Երզնկացին իր գրուածքն անուանում է «գիրս քարոզիս եւ կանոնացս», ուստի ամենեւին էլ պատահական չէ, որ նրա թուղթը զետեղուել է յատկապէս կանոնագիտական ժողովածուներում։

Կիրակոսն այս թղթում անդրադառնում է երկնքի արքայութիւնը ժառանգելու համար անհրաժեշտ երկու կարեւոր բաների՝ ուղղափառ հաւատքին եւ բարի գործերին, յորդորում հեռու մնալ տարբեր մեղքերից եւ յատկապէս հայիոյութիւնից ու գողութիւնից, անպայման մասնակցել Ս. Պատարագին եւ այլն։ Նրա խրատն ուղղուած է նաեւ խորհրդակատար քահանաներին, որպէսզի Եկեղեցու խորհուրդներն ու կարգերը յաւուր պատշաճի կատարեն։

2.4. ԽՐԱՏՆԵՐ

Կիրակոս Երզնկացին, իբրեւ ռաբունապետ եւ փորձառու հոգեւոր հայր, եկեղեցականներին եւ ժողովրդին ուղղուած խրատներով յորդորել է նրանց ապրել մաքրակենցաղութեամբ, քրիստոնեային վայել վարք ու բարքով՝ միշտ ամուր եւ անխախտ պահելով ուղղափառ հաւատքի դաւանութիւնը։ Նրա համար շատ կարեւոր է մարդու ներքին հոգեւոր վիճակը՝

¹ Ի դէպ՝ ձեռագրացուցակի կազմողները սխալմամբ այն համարել են «Թուղթ առ Կարնեցիս» երկը՝ ուշադրութիւն չդարձնելով, որ Կիրակոսի երկու թղթերը տարբերում են բովանդակութեամբ, սկսուածքներով եւ վերջաւորութեամբ. տես Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Ա., էջ 1011-1015։ Այս շփոթն առկայ է նաեւ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 8727-ի դէպքում. տես Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ., կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զէյթունեան, Փ. Անթարեան, խմբագրութեամբ՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1970, էջ 802։

² ՄՄ ձեռ. Հ^մ 2542, 1476 թ., էջ 99բ, որը գրութեան հնութեամբ երկրորդն է, ընդհանրապէս չունի խորագիր։

³ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 8727, էջ 301ա։ Կարծում ենք, որ այս ձեռագրի ստացող Յովհաննէս երեցը եւ մեր համեմատած մէկ այլ ձեռագրի՝ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 1720 (1720 թ.) գրիչ Յովհաննէս երեցը նոյն անձն են, որովհետեւ երկու ձեռագրերն ունեն նոյն ընթերցումները, եւ երկուսին էլ հաջորդում է նոյն երկը։ Իսկ Երուսաղէմի Մատենադարանի ձեռ. Հ^մ 1434 (Քարոզագիրք, ԺԷ. դար, էջ 79) որոշ յաւելումներով ունի հետեւեալ խորագիրը. «Կանոնական խրատք ընթանրական ամենայն Հայոց ի Կիրակոս Վարդապետէ Երզնկացոյ, Արեւելք ասողէ, զԵւագրեայ Լուծմանցն պարզողէ, զոր արարեալ ծաղկաքաղ յԱստուածաշունչ Գրոց եւ Կանոնաց առաքելոց եւ հայրապետաց, եւ գրով առաքէր. որքան կարէր զմերձաւորս բանիւ բերան առ բերան, եւ զհեռաւորս գրով, որպէս սովորութիւն է ամենայն սրբոց աստուածացելոց»։ տես Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Ե., էջ 109։

ազատագրուած մեղքերից եւ առաւել մերձեցած Աստծուն։ Այս հարցում քրիստոնեային օգնութեան են հասնում մեղքերի խոստովանութիւնը ձեռնադրեալ եւ օծեալ հոգեւորականի առաջ եւ ապաշխարութեան խորհուրդը, որի վերջնակէտը Ս. Հաղորդութեան ճաշակումն է։ Հայոց Եկեղեցու խոստովանութեան կարգին նուիրուած Կիրակոսի երկու խրատներն արժէքաւոր են եւ ինքնատիպ իրենց հաղորդած մանրամասներով, քանզի հնարաւորութիւն են ընձեռում պատկերացում կազմել տուեալ դարաշրջանում մեր Եկեղեցում կատարուող խոստովանութեան կարգի ձեւի մասին։ Գործնական ծիսագիտութեան դիտանկիւնից յատկապէս հետաքրքիր են խոստովանութեան նկարագրական հատուածները։ Այս խրատները եւս մէկ անգամ փաստում եւ վկայում են խոստովանահայր Կիրակոս Երզնկացու հոգեւոր բարձր պատրաստութեան մասին։ Խոստովանութեան կարգին նուիրուած խրատները շարադրելիս հեղինակն օգտուել է հայ եկեղեցական մատենագրութեան մէջ կենցաղավարած նմանաբնոյթ միւս գրուածքներից եւ մասնաւորապէս Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացու եւ Ս. Եփրեմ Ասորիի անուններով պահպանուած մի խոստովանութիւնից։

Ա. ԽՐԱՏ ՎԱՍՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ

Մեր ձեռագրական հաւաքածուներում Կիրակոս Երզնկացու անուամբ պահպանուել են մեղքերի խոստովանութեան մասին երկու խրատ, որոնցից առաջինն ունի «Խրատ վասն խոստովանութեան» խորագիրը¹։ Հեղինակն այս երկում շեշտում է մեղքերի եւ հաւատքի խոստովանութեան կարեւորութիւնը քրիստոնեայի կեանքում, նկարագրում խոստովանութեան կատարման ձեւը եւ առանձին թուարկում մեղքերի շարքը։ Կիրակոս ռաբունապետի ներկայացրած խոստովանութեան կարգը բաղկացած է մի քանի մասից՝ խոստովանութեան ձեւից, աղօթքից, հաւատքի դաւանութիւնից եւ մեղքերի թուարկումից։ Կիրակոս Երզնկացու նկարագրած խոստովանութեան այս կերպը տարբերում է մեզ հասած նմանաբնոյթ միւս բնագրերի նկարագրութիւններից։

Բ. ՎԱՍՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵՂԱՅ

Այս խորագրով երկը մեղքերի խոստովանութեանը նուիրուած Կիրակոս Երզնկացու երկրորդ երկն է²։ Այստեղ նոյնպէս հեղինակը մէջբերում է իր ժամանակ գործածուող խոստովանութեան մի կարգ։

¹ Տես **Չաքարիա աբեղայ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու խրատները մեղքերի խոստովանութեան մասին. «Էջմիածին», 2012, Գ., էջ 68-90։ Հետաքրքրական է, որ այս խրատները պահպանուել են նաեւ հայատառ թուրքերէնով. Վիեննայի Մխիթ. մատ. ձեռ. Հ^մ 143, ԺԷ.-ԺԸ. դդ., էջ 201բ-217բ, Հ^մ 525, 1618 թ., էջ 167բ-169ա. ձեռագրերի նկարագրութիւնները տես Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, 1895, էջ 442-443, 996-997։

² Տես **Չաքարիա աբեղայ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու խրատները մեղքերի խոստովանութեան մասին, էջ 91-94։

Գ. ԲԱՆՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ

Կիրակոսի այս երկին առաջին անգամ անդրադարձել է բանասեր Արմենուհի Սրապեանը: Նա, ուշադրություն դարձնելով Մաշտոցեան Մատենադարանի մի ձեռագրում պահպանուած «Բանք խրատականք»¹ խորագրով աշխատության վրայ, կարծիք է յայտնում, որ այդ անհեղինակ աշխատության իրական հեղինակը հենց Կիրակոս Երզնկացին է²: Քանի որ ձեռնամուխ ենք եղել Կիրակոս Երզնկացու ամբողջական մատենագրության հրատարակությանը, աչքի անցկացրինք նաեւ այս ձեռագիրը եւ ակնյայտ դարձաւ, որ այս երկի հեղինակն իսկապէս Կիրակոս Երզնկացին է, երբ այն համեմատեցինք «ՅԱստուծոյ ամենակալէն» սկսուածքով շրջաբերական թղթի եւ «Վասն խոստովանութեան» խորագրով խրատի հետ³: Վերջին երկու գործերի բովանդակութիւնը, աստուածաբանական մտածողութիւնը եւ ոճը եւս մէկ անգամ փաստում են, որ «Բանք խրատականք»-ի հեղինակն իր ժամանակաշրջանի նշանաւոր եկեղեցականներից մէկն է՝ Կիրակոս րաբունապետը: Աշխատության պատուիրատուն ոմն «եղբայր Յովհաննէս» է, որի խնդրանքով Կիրակոս Երզնկացին շարադրել է այս երկը: Այս պատուիրատուին մենք նոյնացրել ենք Կիրակոսի դասընկեր Յովհաննէս րաբունապետի հետ:

Կիրակոս Երզնկացու «Բանք խրատականք» աշխատութիւնն առաւել հովուական ուղղութիւնն է նշանակութիւն ունի, որում խրատագիրն անդրադառնում է Ս. Մկրտութեան, Ս. Պսակի խորհուրդներին եւ ցուցումներ տալիս քահանաներին: Ինչպէս խոստովանութեան մասին իր միւս երկերում, այնպէս էլ այստեղ շեշտում է անձնական խոստովանութեան կարեւորութիւնը քրիստոնեայի կեանքում: Կիրակոսի այս երկն ունի նաեւ ուսուցողական-դաստիարակչական նշանակութիւն, որում նաեւ կանոնագիտության տեսանկիւնից երեւում է հեղինակի մօտեցումը Եկեղեցու խորհուրդներին եւ գործնական ծիսական արարողութիւններին: Նրա խրատը եւ յորդորն ուղղուած են ոչ միայն խորհրդակատար հոգեւորականին, այլ նաեւ պարզ հաւատացեալին:

Դ. ԽՐԱՏՔ ՎԱՍՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱԻԳՏՈՒԹԵԱՆ

Քրիստոնեայի հոգեւոր զարգացմանն է նուիրուած Կիրակոս վարդապետի «Ի Կիրակոս վարդապետի խրատք վասն կրթութեան եւ աւգտու-

¹ ՄՄ ձեռ. ՀՊՐ 8356, 1322 թ., թ. 176ա-182բ. ձեռագրի նկարագրութիւնը տես Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ., էջ 727:

² Արմենուհի Սրապեան, Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ, էջ 187-188:

³ Մանրամասն տես **Չաքարիա վարդապետ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու «Բանք խրատականք» երկը, էջ 75-87:

թեան, Եզնեցոյ» վերտառութեամբ գրուածքը, որը մեզ է հասել ԺԴ. դարի ձեռագիր մէկ ընդօրինակութեամբ: Այն Վենետիկի Մխիթարեան Մատենադարանի ՀՊՐ 969/253 ձեռագիրն է¹: Խրատի ինքնատիպ բառազանձն օգտագործել են նաեւ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» աշխատութեան հեղինակները²:

Այս երկում Կիրակոս վարդապետը խօսում է «մեղք» հասկացութեան եւ նրա տարատեսակների մասին՝ մատնանշելով նաեւ մեղքերից ձերբազատուելու ճանապարհը: Խրատի պատուիրատուն հաւանաբար նրա հոգեւոր զաւակներից է, որին հեղինակը «եղբայր» է անուանում: Ըստ Կիրակոսի՝ մարդ երեք պատճառով է մեղքի մէջ ընկնում՝ տգիտութեան, տկարութեան եւ խորամանկութեան: Մեղքից ազատուելու համար շատ կարեւոր է Աստուծոյ շնորհը, որը մարդուն կարող է զերծ պահել մեղանշելուց: Հեղինակի կարծիքով մեղքը երկու տեսակ է՝ բնական եւ գործնական: Բնական մեղք ասելով՝ նա նկատի ունի սկզբնական կամ ադամական մեղքը, որը մաքրում եւ ջնջում է միայն Ս. Մկրտութեամբ, իսկ գործնական մեղքը, որը մաքրում եւ ջնջում է միայն Ս. Մկրտութեամբ, իսկ գործնականը մարդու կամքով առաջացած մեղքերն են: Կիրակոսն այս երկում նաեւ մարդու կամքով առաջացած մեղքերին եւ նրանց տեսակներին՝ անդրադառնում է նաեւ եօթ մահացու մեղքերին եւ նրանց տեսակներին՝ իւրաքանչիւր մեղքի համար տալով իր սահմանումը եւ բացատրութիւնը: Նա յաճախ իր ասածները փաստում է օրինակներով:

2.5. ԱՂՈԹՔՆԵՐ

Կիրակոս վրդ. Երզնկացին իր գրուածքներում մշտապէս շեշտում է հոգեւորի զօրացման անհրաժեշտութիւնը քրիստոնեայի կեանքում, որն օգնում է յաղթանակած դուրս գալ չարի եւ մեղքի դէմ շարունակական պայքարից: Այս առումով շատ կարեւոր առաքինութիւն է աղօթքը մարդու կեանքում: Քրիստոնեան ոչ միայն պէտք է մասնակցի ընդհանրական աղօթքին, այլ նաեւ ունենայ անձնական աղօթքի իր ժամերը:

Կիրակոս րաբունապետից մեզ են հասել աղօթքի մասին երկու գրուածք, երկուսն էլ ձեռագիր մէկ ընդօրինակութեամբ: Դրանցից առաջինը՝ «Բանք աղապից խաւսք ընդ Աստուծոյ՝ գրեալ ձեռամբ Կիրակոսի»³ ձեռագրի նկարագրութիւնը տես Մայր ցուցակ ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Բ., էջ 727-742: Ուսումնասիրութիւնը եւ բնագիրը տես **Չաքարիա արքեպիսկոպոս Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի մեղքերի մասին. «Էջմիածին», 2013, Ա., էջ 55-65:

² Տես Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, երկասիրութիւն երից վարդապետաց յաշակերտութենէ մեծին Մխիթարայ Աբրահոր Հ. Գաբրիէլի Աւետիքեան, Հ. Խաչատրոյ Սիր-մէլեան, Հ. Մկրտչի Աւգերեան, հ. Ա., Վենետիկ, 1836, էջ 547, 1081:

³ Ձեռագրի նկարագրութիւնը տես Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Է., 1996, էջ 466, 472:

անդրադառնում է աղօթքի տեսակներին եւ ցոյց տալիս, թէ քրիստոնեան ինչպէս եւ ում համար պէտք է աղօթի: Մեծ աղօթասաց Ս. Գրիգոր Նարեկացու նման Կիրակոսի համար աղօթքը «խաւսք ընդ Աստուծոյ» է, որ քրիստոնեան ամէն ժամ պէտք է կատարի, զգուշութեամբ եւ արտասուքով խոստովանի իր մեղքերն Աստուծոյ առաջ, եւ միայն դրանից յետոյ կարող է համարձակապէս օրհնել Աստուծուն: Կիրակոս րաբունապետը յորդորում է օրհնութիւնից յետոյ գոհութիւն յայտնել Աստուծուն Նրա առատ պարգեւների համար եւ խնդրել «աստուածատուր հոգեւոր պարգեւս» եւ Տիրոջ պահպանութիւնը՝ կարեւորելով նաեւ սրբերի բարեխօսութիւնն Աստուծոյ առաջ:

Աղօթքի մասին Կիրակոս վրդ. Երզնկացու տեսական այս մտածումներն արտացոլուած են նաեւ «Աղաւթ Կիրակոսի տրեզերալոյս վարդապետի եւ սուրբ վարդապետի ասացեալ» վերտառութեամբ եւ «Տէր Աստուած, մեծ եւ հզար» սկսուածքով նրա երկարաշունչ աղօթքում, որը պահպանուել է Վենետիկի Մխիթարեան Մատենադարանի Հ^մ 1093/1195 (էջ 278-391) ձեռագրում: Այս աղօթքը ձեռագրում կարմրատառ սկզբնաւորութեամբ ունի նաեւ բաժանումներ «Գոհանամ զՔէն», «Խնդրեմ ի Քէն», «Տէր Աստուած, ամենափրկիչ եւ խնամակալ», «Տէր Աստուած, անսկիզբն եւ յաւիտենական Թագաւոր» եւ «Բարեխաւսութեամբ Սուրբ Աստուածածնի» սկսուածքներով: Կիրակոսի այս աղօթքում բացայայտուում է ճշմարիտ քրիստոնեայի կերպարը՝ ուղղափառ հաւատքի խոստովանութեամբ, մեղքի գիտակցութեամբ, զղջման եւ ապաշխարութեան ոգով մերձենալու Աստուծուն: Այն համեմուած է նաեւ սուրբգրային մէջբերումներով: Աստուածաշնչեան պատկերների եւ անձերի միջոցով նա խտացնում է գոյները՝ առաւել սրութիւն եւ զգացականութիւն հաղորդելով իր գրուածքին:

2.6. ՏԱՂԵՐ ԵՒ ՆԵՐՔՈՂԵԱՆ

Բացի մեկնողական ճառերից, լուծմունքներից, կանոնական-խրատական գործերից, աղօթքներից եւ թղթերից, Կիրակոս Երզնկացին հեղինակել է նաեւ մի քանի տաղեր եւ Տիրամօրը նուիրուած մէկ ներքող:

Տաղերն իր անձնական ձեռագրական հաւաքածուից քաղել եւ հրա-

¹ Ձեռագրի նկարագրութիւնը տես Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. 2., յօրինեց Հ. Սահակ վրդ. Ճեմճեմեան, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1996, էջ 1072-1074: Բանասիրութեան մէջ Կիրակոս Գանձակեցու եւ Կիրակոս Երզնկացու անձերի, նրանց ապրած ժամանակաշրջանի եւ կենսագրական տուեալների շփոթութեան պատճառով Շաքուրեանն առանց որեւէ հիմնաւորման ժամանակին հաւանական է համարել, որ այս աղօթքը Գանձակեցու գրչի արդիւնքն է. տես «Բազմավէպ», 1942, էջ 52: Բացաժանօթ լինելով Կիրակոս Երզնկացու ողջ մատենագրական վաստակին եւ գրելաոճին՝ կարծում ենք, որ այս գրուածքի հեղինակն իրաւամբ Կիրակոս Երզնկացին է: Ուստի ճիշտ է վարուել ցուցակի կազմող Սահակ վրդ. Ճեմճեմեանը՝ անուանացանկում այն դնելով Կիրակոս Երզնկացու գործերի մէջ: Աղօթքների հրատարակութիւնը եւ ուսումնասիրութիւնը տես Տիգրան սրկ. Բաղումեան, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացին աղօթքի մասին, էջ 59-90:

տարակել է Կիրակոսի մատենագրական ժառանգութեանը քաջաժանօթ Յարութիւն Քիւրտեանը¹: Ցաօք, հրատարակիչը ոչինչ չի նշում ձեռագրի գրութեան թուականի եւ այլ մանրամասների մասին: Այժմ անյայտ է նաեւ այդ ձեռագրի գտնուելու վայրը: Տաղերից երկուսն անխորագիր են, իսկ միւսները նուիրուած են աւետարանական տասը կոյսերի առակին եւ Ս. Գէորգ զօրավարին: Ճիշտ է, դրանք չեն փայլում իրենց գեղարուեստական արժանիքներով, բայց այս բանիբուն վարդապետի ժառանգութեան մասն են եւ հետաքրքիր են Կիրակոս րաբունապետին այլ տեսանկիւնից բացայայտելու առումով:

Տասը կոյսերին նուիրուած տաղն աւետարանական առակի խորհրդաբանական ինքնատիպ բացատրութիւնն է, որում հեղինակն ընդհանուր գծերով անդրադառնում է նաեւ կուսութեան խնդրին: Ինչպէս իրաւամբ նկատել է հրատարակիչը, երբ հանում ենք տաղի ամէն տողի սկզբնատառը, հետեւեալ պատկերն ենք ստանում. «Նուասր ոգւոյ ապիկար եւ անպիտան մեղուցելոյս Կիրակոս վարդապետի է ասացեալ՝ ի խնդրոյ Մկրտչի ուսումնասիրի վասն տասն կուսանացն յիմարացն, զի անողորմ էին նոքայ, եւ իմաստունքն՝ ողորմած»: Այս Մկրտիչը հաւանաբար հէնց Կիրակոս Երզնկացու աշակերտն է:

Այս տաղին յաջորդում է մէկ այլ անխորագիր ստեղծագործութիւն, որն իրականում աւետարանական՝ քանքարների առակի բացատրութիւնն է: Վերջում Կիրակոսը խնդրում է Տիրամօրը՝ բարեխօսելու իր եւ ծնողների փրկութեան համար: Երկի գլխատառ սկզբնատողերը կազմում են հետեւեալ արտայայտութիւնը. «ԶԿիրակոս պիտակ սպասաւոր Բանի եւ զծնաւոյն իմ Յոհաննէս»:

Համաքրիստոնէական սուրբ Գէորգ զօրավարին ձօնուած տաղը սրբի վարքի համառօտ պատումն է բանաստեղծական լեզուով, որի սկզբնագրերը մինչեւ 26-րդ տողը յօդում են. «Սրբոյն Գէորգեայ ի Կիրակոսէ երգ»:

2.6.1. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՆԵՐՔՈՂԵԱՆ

Կիրակոսի այս երկը Տիրամօրն ուղղուած մի մաղթանք-հայց է՝ «ի բարեխօսութիւն ամենայն մեղաւորաց»: Ներքողը հայոց այբուբենի տառերով ծայրակապ է՝ բաղկացած 37 տնից, որում հեղինակը յանուանէ յիշատակում է նաեւ իրեն: Այն մեզ է հասել ձեռագիր երկու ընդօրինակութեամբ²:

¹ Տես Հ. Քիւրտյան, Անտիպ տաղեր Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիէ, էջ 92-99:

² Տես Վենետիկի Մխիթ. մատ. ձեռ. Հ^մ 752/258, ԺԲ-ԺԳ. դդ., էջ 143ա-144բ. նկարագրութիւնը տես Մայր ցուցակ ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. 2., էջ 800-801: Երուսաղէմի Մատենադարան, ձեռ. Հ^մ 939, էջ 138-140. նկարագրութիւնը տես Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Գ., կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1968, էջ 486-493:

Օգտուելով եւ շարունակելով արեւելաքրիստոնէական մարեմաբանութեան հարուստ ասանդները՝ Կիրակոս Երզնկացին զանազան մակդիրներով գովերգում է Աստուածամօրը՝ նրան անուանելով. «Տաճար եւ տախտակ Բանի, Գաւազան բողբոջեալ, Դուռն փակեալ, Ամպ թեթեւ եւ լուսածին, Խորան, Ղամբար եւ Տաճար լուսոյ, Ծառ կենաց, Սափոր ոսկի, Էին Աթոռ եւ Բնակարան» եւ այլն: Անշուշտ, ներբողի այս համեմատութիւններում զգացում է Ս. Աստուածածինն նուիրուած շարականների եւ Աստուածաշունչ մատենի համապատասխան տեղիների ազդեցութիւնը: Կիրակոսը դիմում է Տիրամօրը՝ բարեխօսելու Միածին Որդու մօտ իր եւ միաների բազում մեղքերի համար, լուսաւորելու եւ նորոգելու իրեն, ազատելու գեհենի տանջանքներից եւ երկնային պսակին արժանացնելու: Չնայած ներբողի հեղինակը գիտակցում է իր մեղաւոր լինելը, բայց նաեւ վստահ է, որ Տիրոջ ողորմութեամբ եւ Ս. Կոյսի բարեխօսութեամբ կարող է փրկուել, քանզի Աստուածածինն է քերովբէներից ու սերովբէներից վեհագոյնը, որ ծնել է աշխարհի Փրկչին եւ իր բազուկներով գրկել Նրան:

Բնականաբար, ներբողում Կիրակոս թաքունապետն անդրադառնում է նաեւ մարեմաբանական կարեւոր սկզբունքների եւ աստուածաբանական ընկալումների, որոնք առաւել չափով արդէն իսկ բացատրուած են Եկեղեցու հայրերի համաբնոյթ երկերում: Կիրակոսը, եւս մէկ անգամ շեշտելով Մարիամի «Աստուածածին» լինելը, նշում է, որ Փրկչի ծննդեամբ նա վերացնում է նախաստեղծի՝ Եւայի անէծքը: Նա էր այն ընտրեալ անօթը, որ Ս. Հոգու իջմամբ մաքրուեց՝ նախապատրաստելու համար Տիրոջ անապական ծնունդը: Ուստի Աստուածածինն վերապահուած այս կարեւոր առաքելութիւնը նրան վեր է դարձնում անգամ հրեշտակների դասերից: Ամբողջ ներբողում ընդգծում է յատկապէս նրա բարեխօսական առաքելութիւնը մարդկութեան պատմութեան մէջ: Այդ պատճառով Կիրակոսն անընդհատ խնդրում է, որ մայրերի Մայրը բարեխօսի իր համար¹:

2.7. ՎԵՐԱԳՐԵԼԻ

Տ. Աբէլ քինյ. Օղլուգեանը Երզնկայի դպրոցի մէկ այլ ականաւոր ներկայացուցիչ Մովսէս վրդ. Երզնկացուն նուիրուած աշխատութեան մէջ, նկատի ունենալով ՄՄ ձեռ. Հ^մ 3050 ժողովածուի մէջ պահպանուած «Վասն անխմոր բաժակին» աշխատութիւնը, այն թէականօրէն վերագրում է Կիրակոս Երզնկացուն²: 1592 թ. ընդօրինակուած այս ձեռագիրը ներառում է Հայոց Եկեղեցու հայրերի որոշ գործեր, ինչպէս նաեւ Կիրակոսի «Թուղթ առ Կարնեցիս» երկը եւ Յովհաննէս Սարկաւագի († 1129) մէկ

աշխատութիւնը³: Աշխատասիրողը փորձել է գտնել Մովսէս Երզնկացու՝ Յովհաննէս Սարկաւագից կատարուած մէջբերումը ջրախառնութեան մասին եւ նմանութիւններ տեսել Մովսէսի վկայակոչման ու վերոգրեալ երկի համապատասխան հատուածների միջեւ: Ըստ նրա՝ եթէ անգամ այս երկն ամբողջութեամբ Յովհաննէս Սարկաւագինը չէ, ոչ էլ Մովսէս Երզնկացունը, «այնուամենայնիւ, այս գրուածքն արդիւնք է աստուածաբանական միեւնոյն դպրոցի եւ համադրական աշխատանք՝ միեւնոյն գրադարանի, որով թէ՛ ժամանակով եւ թէ՛ իրադարձութիւնների բերումով մեծ է հաւանականութիւնը այս «հաւաքածոյ» աշխատասիրութեան աներկբայ հեղինակ համարել Կիրակոս Երզնկացուն⁴»: Ինչպէս տեսնում ենք, աշխատասիրողը որեւէ լուրջ կոռուան չի բերում իր կարծիքը հիմնաւորելու համար:

Կիրակոս վրդ. Երզնկացին անապակ բաժակի խնդիրն անդրադարձել է «Թուղթ առ Կարնեցիս» դաւանաբանական երկում՝ պաշտպանելով Հայոց Եկեղեցու տեսակէտը: Երբ այդ հատուածները համեմատում ենք «Վասն անխմոր նշխարին» երկի հետ, լեզուական, աստուածաբանական մտածողութեան եւ բովանդակային առումներով որեւէ առնչութիւն չենք տեսնում:

Անապակ բաժակի խնդիրն ուսումնասիրելիս բազմիցս նկատել ենք, որ միջնադարեան մեր ձեռագրերում պահպանուել են «Վասն անխմոր բաժակին» աշխատութեան նմանողութեամբ մի շարք նաեւ անհեղինակ երկեր, որոնցում յօգուտ Հայոց Եկեղեցու տեսակէտի մէկտեղուած են ինչպէս Ընդհանրական Եկեղեցու, այնպէս էլ մեր Եկեղեցու հայրերից եւ մատենագիրներից զանազան վկայակոչումներ⁵: Նկատի ունենալով վերոգրեալ փաստերը՝ կարծում ենք, որ Աբէլ քահանայի մատնանշած երկը Կիրակոս Երզնկացու գրչին չի պատկանում:

Ամփոփելով վերոգրեալը՝ եւս մէկ անգամ պէտք է փաստենք, որ մեզ հասանելի սկզբնաղբիւրների հիման վրայ առաջին անգամ տրուում է Երզնկայի դպրոցի անուանի այս թաքունապետի մատենագրական ժառանգութեան ամբողջական պատկերը, որը հետաքրքրական է եւ արժանի ուշադրութեան: Այն ցոյց է տալիս, որ գործ ունենք իսկապէս տեսական եւ գործնական գիտելիքը համադրած բանիմաց մի թաքունապետի հետ, որի համար կարեւոր են եղել Աստծոյ խօսքը, ուղղափառ դաւանանքը, Եկեղեցու խորհրդական կենանքը եւ ամենակարեւորը՝ քրիստոնէայ մարդն իր զացու հոգեւոր, կենցաղային եւ այլ խնդիրներով: Նա փորձել է մարդուն նազան հոգեւոր, կենցաղային եւ այլ խնդիրներով եւ Աստծուն ճանաչելու՝ այս ամէօգնել ճիշտ ճանապարհի վրայ կանգնելու եւ Աստծուն ճանաչելու՝ այս ամէնը դիտարկելով Աստծոյ փրկագործական առաքելութեան տեսանկիւնից:

¹ Տե՛ս ՄՄ ձեռ. Հ^մ 3050, 1592 թ., էջ 171ա-176ա:

² Աբէլ քահանայ Օղլուգեան, նշւ. աշխ., էջ 136: Հեղինակը քիչ յետոյ ընդգծում է, որ իր կարծիքը ենթադրական է, քանի որ բացակայում են ձեռագրական համապատասխան տուեալներ եւ հիմքեր. նոյն տեղում, էջ 139:

³ Խնդրի մասին տե՛ս Հաքարիա վարդապետ Բաղումեան, Անապակ բաժակի խնդիրը Հայոց Եկեղեցում, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2013, էջ 21-156:

¹ Ուսումնասիրութիւնը եւ բնագիրը տե՛ս Հաքարիա վարդապետ Բաղումեան, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու Ս. Աստուածածին ներբողը. «Էջմիածին», 2013, Թ., էջ 106-109:

² Աբէլ քահանայ Օղլուգեան, Մատենագրական հետազոտութիւններ Մովսէս վարդապետ Երզնկացու գրական առեղծուածի շուրջ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 136:

կերները¹: Ցայսօր մեզ հասած նրա հնագույն պատկերներից մեկը պահպանուել է Երուսաղեմի մատենադարանի 285 թուահամարի ձեռագրում, որը «Հարանց վարք» ժողովածու է՝ գրուած եւ նկարազարդուած 1430 թ. Թադէոս Աւրամենցի ձեռքով, Կաֆայի (Թէոդոսիա) Ս. Անտոն հայկական վանքում²: Ձեռագիրս արժէքաւոր է ընդգրկած նիւթով եւ առատ նկարներով, որոնք նորութիւն են հայ մանրանկարչական արուեստում: Ուստի պատահական չէ, որ այն ստացել է նախօրինակի նշանակութիւն եւ յետագայում բազմիցս ընդօրինակուել: Ձեռագրի ուսումնասիրող Նիրա Սթոունը Ս. Եւագրի մանրանկարի մասին նշում է, որ այն իր պատկերագրութեամբ եւ ձեւով տարբերում է միւսներից. «Նա ճակատագրաւորապէս պատկերազարդական դիրքով է՝ ձեռքերը բարձրացրած իր կրծքին: Նրա հագուստները տարբեր են: Չնայած ճգնակեաց վանական լինելուն, նա հագել է կանաչ ներքնազգեստ թիկնոցով, որը ծածկում է ձախ ձեռքի արմունկը եւ ալիքաձեւ հասնում յարակին: Յարուկ թիկնոցը նկարչի կողմից ձեւաւորուած է շար ծալքերով եւ ամբողջական շերտերով: Այն մանուշակագոյն է: Ամբողջական պատկերը եւ մասնաւորապէս գլուխն ու դէմքը կարծես կլորաւուն են, աչքերն ուղղակի նայում են եւ ոչ թէ տարածութեան մէջ են: Նրա մօրուքը կարծ է, իսկ մազերը՝ սպիտակ: Անապատական հայրերի մեծ մասը դէմքի լուրջ արտայայտութիւններ ունեն, մինչդեռ Եւագրն այսպէս հաճելի դէմքով եւ մեղմ սեւեռուն հայեացքով է: Եւագրի տեսքը լցնում է ամբողջ տարածքը եւ մնում առաջին պլանում»³: Հետագօտողը նկատում է, որ մանրանկարի ետեւի վերին հատուածը կապոյտ է, իսկ ներքեւինը՝ կանաչ, որը սովորական է նման պատկերագրութեան համար: Ս. Եւագրի պատկերագրման ձեւը ցոյց է տալիս նաեւ, որ մանրանկարիչը մեծ ջանք է գործադրել անապատական այս հօր պատկերի մանրամասները ցոյց տալու համար: Բացառուած չէ, որ պատկերի հեղինակը ուրիշ է՝ ի տարբերութիւն ձեռագրի միւս մանրանկարիչների: Ս. Եւագրի մանրանկարին ենք հանդիպում նաեւ Մաշտոցեան Մատենադարանում պահուող՝ Գրիգոր Խլաթեցու (1349-1425) խմբագրած ձեռագիր երկու «Յայսմաւուրք» ժողովածուներում: Մասնաւորապէս ՄՄ ձեռ. Հ^մ 1502-ում պահպանուել է Ս. Եւագրի երկու մանրանկար: Առաջինում նա դեղնաւուն հագուստով է, որի վրայ մոխրագոյն թիկնոց է, աջ ձեռքով բռնել է թիկնոցը, իսկ ձախով՝ գալարակը: Դէմքը սովորական է եւ չունի ընդգծուած արտայայտչաձեւեր: Իսկ միւս պատկերում Ս. Եւագրն իր աշակերտի հետ է՝ նոյն դիմագծերով,

¹ Ս. Եւագրի պատկերագրութեան մասին տես նաեւ <http://evagriusponticus.net/images.htm>.

² Տես Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Բ., էջ 107-112, նաեւ՝ The Kaffa Lives of the Desert Fathers: A Study in Armenian Manuscript Illumination by Nira Stone. CSCO Vol. 566, Subsidia t. 94, Lovanii: Peeters, 1997, p. 156-157. Ուսումնասիրութեան մասին տես Է. Ս. Կորիսմազեան, The Kaffa Lives of the Desert Fathers: A Study in Armenian Manuscript Illumination by Nira Stone, Lovanii, 1997. «Պատմա-բանասիրական հանդէս», Հ^մ 3, 1998, էջ 215-217:

³ The Kaffa Lives of the Desert Fathers, p. 156-157.

կանաչ զգեստով եւ կարմիր թիկնոցով⁴: Մաշտոցեան Մատենադարանի 1533 թուահամարի ձեռագրի պատկերը նման է վերոգրեալ առաջին նկարին միայն այն տարբերութեամբ, որ դէմքն ավելի արտայայտիչ է⁵:

Ս. Եւագր Պոնտացու կեանքի ուղին անմիջականօրէն կապուած է եղել Կապադովկեան նշանաւոր հայրերից երկուսի՝ Ս. Բարսեղ Կեսարացու (329-379) եւ Ս. Գրիգոր Աստուածաբանի (328-389/90) հետ, որոնք մեծ ազդեցութիւն են թողել նրա աշխարհայեացքի եւ աստուածաբանական մտածողութեան ձեւաւորման վրայ: Հայ մատենագրութեան մէջ «անապատի Միտք»⁶ պատուանունով յայտնի եկեղեցական այս հօր չափազանց խստակեաց կեանքը, խոնարհութիւնը, բարութիւնը եւ հոգեւոր հարուստ փորձառութիւնը Ս. Եւագրին մեծ համբաւ բերեցին, եւ նա իրաւամբ դարձաւ փորձառու մի վանական, որին այցելում էին աշխարհի տարբեր կողմերից՝ լսելու նրա խրատներն ու ազդու խօսքը եւ ուսանելու ճգնակեցութեան նրբութիւնները:

Ս. Եւագր Պոնտացին ծնուել է շուրջ 345 թ. պոնտական Իբորա ոչ մեծ քաղաքում, որն այժմեան Թուրքիայի հիւսիսային մասում է՝ Հերիկ գետի մօտ⁷: Ծնողների մասին շատ բան յայտնի չէ: Հայրը Ս. Բարսեղ Կեսարացու կողմից քորեպիսկոպոս էր ձեռնադրուել, իսկ մօր մասին ոչինչ չգիտենք: Ըստ որոշ սկզբնաղբիւրների՝ Ս. Եւագրի հայրն «ազնուական» չգիտենք: Ըստ որոշ սկզբնաղբիւրների՝ Ս. Եւագրի հայրն «ազնուական» էր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր²⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր³⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁴⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁵⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁶⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁷⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁸⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր⁹⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁰⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹¹⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹²⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹³⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁴⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁵⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁶⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷²: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷³: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷⁴: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷⁵: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷⁶: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷⁷: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷⁸: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁷⁹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁸⁰: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր¹⁸¹: Պատանի Եւագրն ամենայն հաւեր եւ իր սեփական ծիթահանքն ունէր

Պոնտացին: Նա այս ժողովում ունեցաւ նոյն դերակատարութիւնը, ինչ Ս. Աթանաս սարկաւագր՝ 325 թ. Նիկիայի Ա. Տիեզերաժողովում: Ստեղծուած քաղաքական եւ եկեղեցական վիճակը ստիպում է Ս. Գրիգոր Աստուածաբանին հեռանալ Կ. Պոլսից: Բայց Եւագրը չի հետեւում իր ուսուցչին եւ մնում է քաղաքում: Ս. Գրիգոր Աստուածաբանը Եւագրին թողնում է Նեկտարիոս եպիսկոպոսի մօտ, որը բարձր էր գնահատում նրա աստուածաբանական եւ բանավիճելու կարողութիւնները: Վարքագիր Պալլադիոս Հելլենապոլսեցին այսպէս է նկարագրում ժամանակի վիճակը. «Ս. Գրիգոր եպիսկոպոսը նրան թողեց երանելի Նեկտարիոս եպիսկոպոսի մօտ՝ իբրեւ բոլոր հերձուածները մերժողի: Եւ նա սկսեց հոչակ ձեռք բերել մեծ քաղաքում՝ արիաբար պարտութեան մարտնչելով ամէն հերձուածի»¹:

Քաղաքում տարածուած Եւագրի բարի համբաւը, մարդկանց ջերմ վերաբերմունքն ու յարգանքը նրան մեծ ապագայ էին խոստանում: Բայց Եւագրն ունէր նաեւ իր թուլութիւնները՝ պճնասէր էր եւ հպարտ: Այս ժամանակ ի զարմանս շատերի, շրջադարձային իրադարձութիւն է տեղի ունենում Եւագրի անձնական կեանքում, որն էլ որոշիչ է դառնում նրա յետագայ կեանքի համար: Ըստ նրա վարքագրի՝ Եւագրը սիրահարում է ազնուական ծագում ունեցող մի կնոջ եւ ընկնում ծանր հոգեկան ապրումների մէջ: Այդ սէրը փոխադարձ էր, որն ամէն էր խոռովում եւ փոթորկում նրա հոգեկան աշխարհը: Ուստի Եւագրն սկսում է ջերմեռանդօրէն աղօթել Աստծուն՝ իրեն հեռու պահելու այդ գայթակղութիւնից եւ սիրոյ կապանքներից: Եւ աղօթական այդ վիճակում նա մի տեսիլք է տեսնում. հրեշտակները նրան յափշտակում են, ինչպէս լինելու է վերջին դատաստանի ժամանակ, ոտքերն ու պարանոցը շղթայում եւ բանտարկում՝ առանց յայտնելու պատճառը: Եւագրը մտածում էր, որ հաւանաբար պատճառն այդ կնոջ բողոքող ամուսինն էր: Մինչ նա այս մտածումների մէջ էր, յանկարծ տեսնում է չարչարուող մարդկանց եւ սկսում ամէն տեսիլքով ու վախէնալ: Այդ պահին երեւում է մի հրեշտակ՝ հարազատ մէկի կերպարանքով եւ խոստանում ազատութիւն շնորհել, եթէ Եւագրը մէկընդմիջտ Կ. Պոլսից հեռանայ անապատ: Բնականաբար, Եւագրը համաձայնում է հրեշտակի պայմանին՝ հայցելով Աստծոյ օգնականութիւնն իր ազատութեան համար: «Եթէ այդպէս է, բերեմ զԱւետարանն եւ երդուիմ ի նա՝ եթէ գնաս ի քաղաքէս եւ ապրեցուցանես զանձն քո, եւ ես զերծուցից զքեզ յայդ տանջանաց: Եւ բերեալ զԱւետարանն՝ երդուաւ եւ ասէ. «Մի այսօր միայն մինչեւ հանից զհանդերձս իմ ի նաւ, եւ ոչ յամեցից աստ ժամ մի»: Եւ նոյն ժամայն զարթեալ ի գիշերին ի տեսնէնէն եւ յարուցեալ զմտաւ ածէր զերդումնն, որ ի տեսնէն գիշերոյն», - ասում է Ս. Եւագր Պոնտացու վարքի հայկական խմբագրութեան մէջ²:

¹ Палладий, Епископ Еленопольский, Лавсаик, или повествование о жизни святых и блаженных отцов, стр. 247.

² Սրբոյ Խորն Եւագրի Պոնտացոյ վարք եւ մատենագրութիւնը, էջ 3-4; Monica Blanchard,

Ս. Եւագրի կեանքի յետագայ ընթացքը կապում է Պաղեստինի անապատի հետ: Կ. Պոլսից նաուվ Երուսաղէմ մեկնելով՝ նա Ս. Երկրում աստուածային նախախնամութեամբ հանդիպում է ժամանակի մեծ հոչակ ունեցող Մելանիա Աւագին եւ Ռուփինուս Ակուիլացուն շուրջ 382 թ., ովքեր Ձիթենեաց լեռան վրայ հիմնադրել էին երկու վանք՝ տղամարդկանց եւ կանանց համար: Այս վանքերը հոչակուած էին իրենց հիւրընկալութեամբ եւ ուխտաւորների հանդէպ յատուկ ուշադրութեամբ:

Ս. Եւագրն անմիջապէս ճգնական կեանքով չապրեց, քանզի կասկածները կրծում էին նրա հոգին. նա դարձել էր լռակեաց, մտահոգ եւ անհանգիստ, նա ոչ ոքի հետ չէր շփում, ամէն ինչ՝ մարդիկ չգիտէին Կ. Պոլսում նրա հետ կատարուածի մասին: Շատ չանցած, Եւագրը կրկին ընկնում է փորձութեան մէջ՝ նրա միտքը գերեվարում է հոգետորական փառասիրութեամբ, եւ նա սկսում է իր զգեստները պարբերաբար փոխել, բայց յանկարծ հիւանդանում է եւ վեց ամիս զամուած մնում անկողնում՝ սպառելով ֆիզիկական իր վերջին ուժերը: Ապաշխարելով եւ խոստովանելով իր մեղքերը Մելանիային՝ Եւագրը բժշկում է վերջինիս աղօթքներով, նրանից կամ Ռուփինուսից վանականութեան հանդերձանք ստանում եւ ուղեւորում Եգիպտոսի հոչակաւոր Նիտրիական անապատը¹: Ուշագրաւ է, որ Եւագրը յետագայում կանոնաւոր նամակագրական կապ է պահպանում Մելանիայի եւ Ռուփինուսի հետ՝ երբեք չմոռանալով իր հանդէպ նրանց տածած հոգատարութեան եւ սիրոյ մասին:

383 թ. Ս. Եւագր Պոնտացին հաստատում է Եգիպտոսի Նիտրիական անապատում, որն Ալեքսանդրիայից շուրջ 50 կմ հարաւ-արեւելք էր²:

Carl Griffin, Cornelia Horn, Janet Timbie, The Armenian Version of the "Life of Evagrius of Pontus", "St. Nersess Theological Review", 2000-2001, V. 5-6, p. 30, 25-37; Палладий, Епископ Еленопольский, Лавсаик, или повествование о жизни святых и блаженных отцов, стр. 247-250. «Յայսմաւորք»-ի Գրիգոր Խլաթեցու խմբագրութեան մէջ երեւում է ոչ թէ ինչ-որ հրեշտակ, այլ Քրիստոս Ինքը: Ահա թէ ինչպէս է նկարագրում տեսիլքը. «Եւ մինչ յայնմ հրեշտակ, այլ Քրիստոս Ինքը: Ահա թէ ինչպէս է նկարագրում տեսիլքը. «Եւ մինչ յայնմ վրանգի կայր ի տեսնէնն, երեւցաւ նմա Քրիստոս, եւ ասաց. «Եւագրի՛, խոստացիր ի տեսնէն ի քաղաքէս, որ ազատեմ զքեզ յայդ վրանգէ...»: Յայնժամ եղ Քրիստոս Ինձ ելանել ի քաղաքէս, որ ազատեմ զքեզ յայդ վրանգէ...»: Եւ յառաջի Եւագրի Աւետարան եւ ասաց. «Երդուիմ Ինձ յԱւետարանս, որ գնաս աստի»: Եւ նա երդուաւ Նմա Սուրբ Աւետարանսն երթալ ի քաղաքէն յանապատ»:

¹ Սկզբնաղբիւրներն այս հարցում իրարամերձ են: Ըստ վարքագրի Պալլադիոսի՝ Ս. Եւագրը վանականութեան հանդերձ է ստանում Մելանիա Աւագից եւ Նիտրիական լեռը բարձրանում, մինչդեռ Ս. Եւագրի նամակներից մէկն ակնարկում է, որ նա վանականի բարձրանում, մինչդեռ Ս. Եւագրի նամակներից 383 թ.: Հաշուի առնելով Մելանիայի եւ Ռուփինուսի հանդերձանք ստացել է Ռուփինուսից 383 թ.: Հաշուի առնելով Մելանիայի եւ Ռուփինուսի մտերմութիւնը՝ բացառուած չէ, որ երկուսն էլ օրհնել են ճգնակեցութեամբ ապրելու ընտրութիւնը. տես Палладий, Епископ Еленопольский, Лавсаик, или повествование о жизни святых и блаженных отцов, стр. 251; Evagrius Pontikos. Briefe aus der Wüste/Eingeleitet, übersetzt und kommentiert von Gabriel Bunge. Sophia 24. Trier: Paulinus-Verlag, 1986, S. 234.

² Չնայած Սուրբ Սքրլաստիկոսն իր աշխատութեան մէջ նշում է, որ Ս. Գրիգոր Աստուածաբանը Եւագրի հետ Եգիպտոս գնաց, բայց ամենայն հաւանականութեամբ տուածաբանը Եւագրի Նիտրիական մասին է: Յստակ է, որ Ս. Գրիգոր Նազիանզացին խօսքն այստեղ Ս. Գրիգոր Նիսացու մասին է:

Անդրադառնալով Ս. Եւագր Պոնտացու ութ խորհուրդների գրուածքին՝ Գրիգոր Մեկնիչը նոյնպէս զուգահեռ է անցկացնում Տիրոջ փորձութիւնների հետ. «Սուրբ հայրն մեր երիցս երանեալն Եւագրիոս երարժ զխաչն Քրիստոսի եւ հետեւեցաւ յետոյց նորա, մաշեաց նա զախարաբիծսն ի ձեռն արդիւնական վարուցն իւրոց, եւ լուսաւորեցաւ մտաւքն ի ձեռն աստուածային գիտութեանն, եւ իմացաւ նա զգաղտնի խորհուրդս դիւացն եւ զմութ եւ զելս նոցա, եւ արար նա պատասխան ի խորհրդոցն դիւաց ի ձեռն Աստուածաշունչ Գրոց բանից եւ յաղթեաց նոցա՝ ուսեալ զայս ի Տեառնէն, որ ի փորձութեանն Իւրում պատասխանէր դիւաց ի Գրոց»¹:

Կիրակոս րաբունապետը յաջորդիւ ութ թիւը կապում է չորս առաքի-
նութիւնների՝ խոհականութեան, արիութեան, ողջախոհութեան եւ ար-
դարութեան հետ²: Նա չարութեանը հակադրում է առաքինութիւնը: Սա
է միակ ճանապարհը մեր ներսի չարից ազատուելու համար: Ուստի Կի-
րակոսն առաքինութիւնը եւ չարութիւնը բացատրում է մեզ հասկանալի
օրինակներով. «Որպէս սեաւն եւ սպիտակն գոյնք մարմնոյ են եւ յորակ
սեռէն են, այսպէս եւ առաքինութիւնն որակք են հոգւոյ: Առաքինութիւնն՝
ամենայն որպէս սպիտակ, քանզի լուսաւորիչ է հոգւոյ, իսկ չարութիւնն՝
որակ սեաւ, զի խաւարեցուցանէ զհոգին եւ սեւացուցանէ»³:

Ի տարբերություն Ս. Եազրի՝ Կիրակոս Երզնկացու ութ խորհուրդների բացատրությունն ուղղում չէ միայն վանականներին, այլ նաեւ պարզ քրիստոնեային, որը ցանկանում է պայքարել այդ խորհուրդների կամ մեղքերի դէմ եւ յաղթանակ տանել:

մեղքերի դէմ եւ յաղթանակ տանմով:

Լուծմունքում խորհուրդների բացատրութեան մէջ առաւելապէս շեշտուած են դրանց յաղթահարման բարոյահոգեբանական եւ հոգեւոր-նեւ-տրանձնական կողմերը: Եթէ Եւագրի ուսմունքում խորհուրդների առաջացման պատճառն աւելի շատ արտաքին եւ տեսական է, ապա Կիրակոսը դա բացատրում է առաւելապէս մեր մեղանչական բնութեան պատճառաբանութեամբ: Նախածնողների պատուիրանազանցութեան պատճառով, երբ մեղքը մտաւ աշխարհ, այլ վիճակ եւ իրականութիւն է այլեւս, մեր մարմինն ականայ ակաւած է մեղանչելուն: Բայց սատանայի կամ չարի ճանաչողութիւնը, մեղքի գիտակցութիւնը եւ ապաշխարութիւնը հէնց այն հոգեւոր զէնքերն են, որոնցով կարելի է պայքարել ութ խորհուրդների եւ ընդհանրապէս մեղքի դէմ՝ արժանանալով երկնքի արքայութեանը:

Ընդհանրապէս իմանալով, որ մենք ծնունդով եւ տուեալ խորհրդի պատճառով

Կիրակոսն այս լուծմունքում նախ բերում է տուեալ խորհրդի պատճառը եւ տարատեսակները, դրանք հաստատում սուրբգրային մէջբերումներով, ապա ցոյց տալիս նաեւ այն ճանապարհը, որով կարելի է պայքարել եւ ձերբազատուել՝ իւրաքանչիւր մեղքին հակադրելով քրիստոնէական

¹ ՄՄ ձեռ. Հ^մր 1418, էջ 296բ:

¹ ՄՄ ձեռ. Հ^{օր} 1418, էջ 296բ: *Κωνσταντίνου Εγγυκαίου πρὸς τοὺς ὀκτὼ σκέψεις τοῦ Εὐαγρίου*, էջ 52:

2 Հմմտ. Tigran Karapetyan, Kirakos Erznkaci's on the Eight Thoughts of Evagrios, 42-43.
3 **Զաքարիա վարդապետ Բաղումեան**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացոյ՝ Ս. Եազր
Պոնտացոյ ութ մեղքերի մեկնութիւնը, էջ 92:

3. **Հաքարիա վարդապետ Բաղդուևան,** Գրի
Պոնտացու ութ մեղքերի մեկնությունը, էջ 92:

որել է առաքինություն: Վերջին հատուածում Կիրակոսն ընթերցողի միտքը լուսավորում է կարճ եւ համառօտ բարոյախրատական ուղերձով:

Ինչպես իր միա երկերում, այստեղ ես Կիրակոսը շեշտում է, որ հոգին ունի երեք մաս՝ բանական, ցասմնական եւ ցանկական: Օգտուելով Ս. Դաւիթ Անյաղթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» երկից՝ նա ընդգծում է, որ հոգու առաքինութիւններն են՝ խոհականութիւնը, արիութիւնը, ողջախոհութիւնը եւ արդարութիւնը: Եւ իւրաքանչիւր զօրութիւն ունի իր առաքինութիւնները, իսկ վերջիններից իւրաքանչիւրն էլ՝ իրեն հակադիր մոլութիւնը: Կիրակոսի այս մտածումներում զգացում է նաեւ Ս. Գրիգոր Նարեկացուն վերագրուող «Բան խրատու վասն ուղիղ հաւատոյ եւ մաքուր վարուց առաքինութեան» երկի ազդեցութիւնը, որից նա մեջբերումներ է կատարել իր միւս երկասիրութիւններում՝:

Կատարել իր միա երկասիրութիւններում:
Կիրակոս րաբունապետը լուծմունքը շարադրելիս օգտուել է Սուրբ Գրքից, իմաստասիրական եւ հայրախօսական աղբիւրներից: Իրաքանչիւր խորհրդին անդրադառնալիս նա անպայման սուրբգրային համապատասխան մէջբերումներ է կատարում՝ իր խօսքն առաւել հաւաստի դարձնելու համար: Ընդհանրապէս Կիրակոսի երկերում սուրբգրային առատ մէջբերումները խօսում են ոչ միայն հեղինակի՝ Սուրբ Գրքի քաջիմացութեան, այլ նաեւ տուեալ ժամանակաշրջանում մեր վանական կրթական հաստատութիւններում Աստուածաշնչի սերտողութեան բարձր մակարդակի մասին:

Լուծմունքում նա յանուան է յիշատակում է Ս. Տոկուան Ռազմաբարձար, Ս. Գրիգոր Նազիանզացուն, Ս. Եազարին եւ Ս. Նեղոսին, որոնց տեղիները նշել ենք բնագրի տողատակում: Չնայած նա չի տալիս Ս. Դաւիթ Անյաղթի անունը, բայց բնագրային համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ օգտուել է նաեւ մեծանուն իմաստասէրի «Սահմանք իմաստասիրութեան»

[illegible]

չարը՝ ընտրությունը նրա ձեռքում է: Հետեւաբար, չարը բարութեան պակասն է, որ աշխարհ մտաւ սատանայի անկմամբ: Իսկ սատանան «մեղքի հայրն» է, որի վերջնական դատաստանը կլինի աշխարհի վախճանին, երբ նա կնետուի գեհենի կրակի մէջ: Կիրակոսը մատնանշում է նաեւ սատանայի դէմ պայքարելու լաւագոյն երկու միջոցները. նախ՝ զինուել իմաստութեամբ, երկրորդ՝ համբերութեամբ, ինչպէս որ Յոբ երանելին էր¹:

Կիրակոսը լուծմունքի զանազան հատուածներում խորհրդածում է նաեւ կեանքի մասին: Անշուշտ, այն մարդուն տրուած Աստծոյ պարգեւն է որն իմաստաւորում է ամէնօրեայ աշխատանքով, ճիգով ու ջանքով: Զուգահեռ անցկացնելով կեանքի եւ երազի միջեւ՝ Կիրակոս երգնկացին մեր ապրած կեանքը նմանեցնում է երազի: Այդ երազը մեր մէջ միշտ մնում է, բայց նրա միջի մանրամասները՝ պատկերները եւ միւս բաներն անհետանում են այն ժամանակ, երբ մարդ զարթնում է: Նոյն ձեւով էլ այս կեանքն է երազի նման, բայց քրիստոնեայի համար իրական կեանքը յաւիտենական կեանքն է, որին պիտի արժանանանք Տիրոջ երկրորդ գալստեան ժամանակ՝ վալելելով Աստծոյ մշտամնայ ներկայութիւնը (1 Խ.)²:

Կիրակոս Երզնկացին լուծմունքում անդրադառնում է նաեւ Քրիստոսի Եկեղեցու խորհուրդներին: Խօսելով Ս. Մկրտութեան մասին՝ նա նշում է, որ դրանով ոչ միայն սրբում ենք մեղքերից, այլ նաեւ դառնում Քրիստոսին ժառանգակից, Նրան զգենում՝ Պօղոս առաքեալի խօսքի համաձայն: Երախաները Ս. Մկրտութեամբ սրբում են մեղքերից եւ ընդունում Ս. Երրորդութեան ճանաչողութիւնը (III ՀԵ.)³: Արտայայտելով Հայոց Եկեղեցու ընկալումը Ս. Մկրտութեան խորհրդի վերաբերեալ՝ Կիրակոսը նշում է, որ նախ ջրով ենք մկրտում եւ ապա ընդունում Ս. Հոգու շնորհը (III ՁԵ.): Կիրակոսը Ս. Մկրտութեան խորհրդով զանազանութիւն է մտցնում անհաւատ եւ հաւատացեալ մարդկանց միջեւ: Եթէ առաջին մարդիկ Ադամի անէծքի ներքոյ են, ապա հաւատացեալներն արդարանում են Ս. Աւագանի շնորհներով եւ առաքինութեան ճանապարհը բռնում (I ԾԹ.)⁴: Վերստին ծննդեան խորհուրդը դիտարկելով սուրբ յարութեան լոյսի ներքոյ՝ մեկնիչը եւս մէկ անգամ հաստատում է այն պարզ ճշմարտութիւնը, որ Ս. Մկրտութիւնից յետոյ գործած մեղքերից ազատում ենք ապաշխարութեամբ եւ խոստովանութեամբ (V ԺԹ.)⁵: Միեւնոյն ժամանակ Կիրակոսը յորդորում է այս կեանքում ապաշխարել եւ մեղքերը խոստովանել, քանզի մահից յետոյ այլեւս անհնար կլինի⁶:

Ծնող-գաւակ յարաբերութեան մասին խօսելիս Կիրակոսն ընդգծում է գաւակի պարտականութիւնները ծնողի հանդէպ, որը ծնել, սնել եւ մե-

¹ ՄՄ ձեռ. Հ^ս 1980, էջ 150ա:

² Նույն տեղում, էջ 54բ:

³ Նույն տեղում, էջ 98բ:

⁴ Նույն տեղում, էջ 58ա:

⁵ Նույն տեղում, էջ 122բ:

⁶ Ս. Մկրտուչեան խորհրդի մասին տես **Զաքարիա վարդապետ Բաղումեան, 200 հարց**
Ս. Մկրտուչեան մասին, Երեւան, 2016, էջ 13-258:

ծագրել է նրան: «*Զսնունդ եւ զխնաման ծնաւդացն որդին կարէ առնել, բայց զնոսա ծնանել ոչ կարէ*», - ասում է Կիրակոսը (III ՁԹ):¹ Եւ միայն ծնուած լինելու համար զաւակը միշտ պէտք է երախտապարտ լինի իր ծնողին, որ իրեն կեանք է պարգեւել:

Սուրբգրային բանասիրութեան տեսանկյունից հետաքրքրական են աստուածաշնչեան տեղանունների կամ տօների նրա ստուգաբանութիւնները, ինչպէս օրինակ՝ Սիոնը թարգմանուում է «անմատոյց», Երուսաղէմը՝ «խաղաղութիւն», Եգիպտոսը՝ «երկաթի հալոց», Չառիկն՝ «անցիկ» եւ այլն: Սա ցոյց է տալիս, որ Կիրակոսը քաջատեղեակ է նաեւ այս ստուգաբանութիւնների հայրախօսական աղբիւրներին:

Եթե մարդիկ տարբերում են իրենց լեզուներով, ծննդավայրով, մաշկի գոյնով եւ մարմնի չափերով, ապա սրբերը՝ բարի գործերով եւ հոգեւոր գիտութեամբ (VI Գ.)²: Երբ դեւերը չեն կարողանում սրբերին մեղքի դրդել, այդ ժամանակ փորձում են ծուլութեան շնորհիւ նրանց բարի գործերից ետ պահել: Սրբերը իրենց տակների նման մարդկանց փրկութեան համար են հոգ տանում: Քանի որ նրանք Ս. Հոգու շնորհների գիտութեանն են հաղորդ, օգնում են մարդկանց, որպէսզի նրանք դառնան «ի չարէն ի բարին եւ յանգիտութենէ ի գիտութիւն» (VI 22.)³:

Հեղինակն այս լուծմունքում անդրադառնում է նաև զանազան առաքինությունների, որոնք զարդարում են մարդուն: Հետեւելով Ս. Եւագրիճյանին՝ Կիրակոսն առաքինության ճանապարհով ընթանալու ճամփային խորհուրդ է տալիս հեռու մնալ նիւթական գայթակղութիւններից: Այսպէս՝ հաւատքը հիմքն է ամէն ինչի: Ինչպէս շէնքի համար կարելի է լաւ եւ ամուր հիմքը, այնպէս էլ առանց հաւատքի հնարաւոր չէ բարի գործ անել: Նկատի ունենալով առաքելի խօսքը, թէ՛ «Հաւաքը առանց գործող մտեալ են» (Յակ. Բ. 26)՝ Կիրակոսի յորդորն է տեսական հաւատքը զուգակցել կենդանի՝ գործնական հաւատքի հետ (III 29.)⁴: Մեկ-աւել խոնարհութիւնը, որը մարդուն առաւել հաստատուն դարձնում է ապստամբ դեւերի երկիւղը եւ մարդուն առաւել հաստատուն դարձնում: Իսկ մարդկային յարաբերութիւնների գործում մեծ նշանակութիւն ունի խոնարհութիւնը, որը մարդուն հեռու է պահում սնոտի փառքից եւ ուղղորդում առաքինութիւնների ճանապարհով. «Եթէ ոչ ունի խոնարհութիւն, յորդում եւ հաստատուն, դիւրաւ խորտակի ամբարտաւանութեամբ եւ խաւաքի: Իսկ գործ առաքինութեան խոնարհութեամբ լուսաւորէ զհոգին, իբրեւ զարեգակն՝ զաչս մարմնոյ» (V Ե.)⁵:

Իբրեւ հոգեւոր հայր եւ խրատատու՝ Կիրակոսն արժեւորում է նաեւ պահեցողութիւնը եւ աղօթքը հոգեւոր կեանքի զօրացման գործում: Աղօթքը

¹ ՄՄ ձեռ. Հմ 1980, էջ 100բ:

2 Նույն տեղում, էջ 135ա:

3 Նույն տեղում, էջ 147ա:

4 Նույն տեղում, էջ 100ա:

5 Նույն տեղում, էջ 119ա:

ման միջոցով աստուածմանաչողութեան հասնելը¹: Ինչպէս հիւան իր գործով է յայտնի դառնում, քերականը՝ քերականութեան, արհեստաւորն էլ՝ ստեղծածի միջոցով, նոյն ձեւով էլ Աստուած է բացայայտում արարչագործութեան միջոցով: Նկատի ունենալով Պօղոս առաքեալի մտածումն արարչագործութեան միջոցով աստուածմանաչողութեան մասին (Հռմ. Ա. 20)՝ Կիրակոսը եւս մէկ անգամ շեշտում է Աստծոյ բարի, ամենագէտ եւ իմաստուն լինելը՝ բերելով հետաքրքիր մի զուգահեռ. «Տղայքն ի պնակիսն ուսանին զգիրն, եւ բանական մարդիկ արարածովքս ուսանին իբրեւ ի պնակիս զմշտնօքնաւորութիւն, զգաւորութիւնն Աստուծոյ, եւ զփառսն, եւ զայլ ամենայն գիտութիւն» (III ԾԸ.)²: Ինչպէս տեսնում ենք, յայտեղ արարչագործութիւնը ներկայացւում է իբրեւ մի գիրք: Այս հետաքրքրական օրինակն է մէջբերում նաեւ Ս. Եղիշէ վարդապետը «Արարածոց գրքի» մեկնութեան մէջ. «Եւ երկին եւ երկիր, որ իբրեւ զպնակիսն առաջի կայ եւ ընթեռնումք զայնոսիկ. երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ եւ զարարածս ձեռաց Նորա պատմէ հաստատութիւն երկրի»³:

Պակաս հետաքրքրական չէ Կիրակոս Երզնկացու աշխարհի դիտարկումը որպէս «*տեղի ուսման եւ դաստիարակութեան*» (III ԼԵ., IV ԺԳ.)⁴, այսինքն՝ Աստծոյ կողմից ստեղծուած աշխարհը մի վայր է՝ դպրոց, որի ճանաչողութեամբ կրկին հասնում ենք աստուածճանաչողութեան: Այս աշխարհին է մարդու բնակատեղին, որի լաւ կամ վատ լինելը կախուած է հէնց նոյն մարդուց: Հետեւաբար այստեղ մէկ այլ կարեւոր հարց է բարձրացնում Կիրակոսը՝ աշխարհճանաչողութիւնը, որով կարելի է փոխել աշխարհը. «*Որպէս մանկունք ի տախտակի ուսանին զգիր, եւ յորժամ ուսանին, ի բաց դնեն զտախտակն, զի ոչ են կարաւոր տախտակի, զի կարարելապէս գիտէ զքերականութիւն: Նոյնպէս եւ աշխարհս այս տեղի ուսման եւ բնակութեան տուաւ մարդկան, եւ յորժամ կարարուին լինի, փոփոխի աշխարհս ի նորոգ նմանութիւն, եւ մոռացեալ լինին այն առաջին կերպարանքն եւ անուանքն: Բայց գիտութիւնքն մնան ըստ հաւասարութեան անձանց՝ որպէս ուսումնականն, որ թէպէտ եւ պնակիտն չէ մերձ, գիտէ զամենայն գիրն անձնաւոր, զոր ուսաւ ի նմա*» (II ԺԷ.)⁵: Աշխարհ-դպրոց աստուածաբանական այս մտածումը լայն արձագանք է գտել ինչպէս արեւելաքրիստոնէական աստուածաբանութեան, այնպէս էլ հայ հայրաբանական գրականութեան մէջ:

¹ Աստուածաբանական այս գաղափարին առաջին անգամ հանդիպում ենք հայ եկեղեցական մատենագրության հնագույն երկում՝ «Ա. Գրիգորի վարդապետության» մեջ. տե՛ս Ագաթանգեղոյ Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Գ. Տէր-Մկրտչեանի եւ Ստ. Կանայեանցի, Տիֆլիս, 1909, էջ 142-143:

² ՄՄ ձեռ. Հ^ժ 1980, էջ 96ա:

³ Մատենագիրը Հայոց, Ա. հտ., Ե. դար, էջ 781, նաեւ **Յակոբ Քեոսէեան**, Հայ միջնադարեան արուեստի աստուածաբանություն, Երեւան, 2021, էջ 98:

⁴ ԼՄԼ ծեր. Հմր 1980, թ. 91բ-92ա, էջ 103բ:

⁵ Նույն տեղում, էջ 68բ:

Այսպես՝ Ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին իր ճառերից մեկում արարչագործութիւնը բնութագրում է իբրեւ «*սրբազանքում յայտնուած աստուածանաչողութեան սրբազան դպրոց*»¹: Հայ հայրաբանական գրականութեան մէջ այս մասին առաջին արձագանքը տեսնում ենք Ս. Գրիգոր Լուսաւորմէջ այս մասին առաջին արձագանքը տեսնում ենք Ս. Գրիգոր Լուսաւորմէջին վերագրուող «Յաճախապատում» ճառերից մեկում. «Կարգեաց Աստուած զաշխարհս որպէս դպրոց, զի ուսցին արարածք զխնամս Արարչին յառնելն եւ ի կազմելն»²: Անանիա Նարեկացին իր երկում նոյնպէս անդրադառնում է այս խնդրին՝ արձանագրելով. «*Քանզի զաշխարհս կարգեաց ի վարժս դպրոցեան մարդկան, զի ի ձեռն կարգաց արարածոց ծանիցի զԱրարիչն, որպէս ասաց Դաւիթ, թէ՛ «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ»*»³:

Հետաքրքրական են Կիրակոսի դատողություններն առաջին և երկրորդ արարչությունների վերաբերեալ: Չպետք է մոռանալ, որ նոյն ուսմունքն ունէր նաեւ Ս. Եազար Պոնտացին, որում ակնյայտ երեւում էր Որոգինէսի ազդեցութիւնը⁴: Հետեւաբար, այս տեսանկիւնից եւս կարելի էր վերլուծել եւ հասկանալ մեկնիչի մօտեցումները: Հեղինակը նոյնպէս տարբերակում է երկու արարչութիւնները: Ըստ Կիրակոսի՝ առաջինն Աստծոյ նա կապում է Քրիստոսի ծննդեան եւ փրկագործութեան հետ: Քրիստոսով նա կապում է Քրիստոսի ծննդեան եւ փրկագործութեան հետ: Քրիստոսով նոր աշխարհ եղաւ, եւ Նրանով նաեւ նորոգուեց մեր մարդկային բնութիւնը. «Կամ «Երկրորդ»՝ զերկրորդ արարչագործութիւնս ասէ, որ Քրիստոսի եղել, նոր արարչագործութեամբ նորոգումն մարդկային բնութեանս» (III ԻԵ.)⁵, «Նոր աշխարհ» է Տեառն փնարէնութիւնն, եւ սկիզբն նոր արարչութեանն ծնունդն Քրիստոսի էր» (VI ԼԵ.)⁶:

Լուծմունքում Կիրակոսն անդրադառնում է նաեւ արարչագործութեան պատկի՝ մարդու արարմանը եւ նշանակութեանը: Աստուած մարդուն ստեղծեց կատարեալ առանց մեղքի եւ Իր բարութեանը հաղորդ դարձրեց նրան, Իր պատկերով ստեղծեց նրան եւ դրախտում դրեց: Բայց պատուիրանազանցութեան պատճառով մարդը կորցրեց նախնական արդարութիւնը եւ մեղքը մտաւ աշխարհ: Կիրակոս Երզնկացիւն մարդու երկարակեցութիւնը պայմանաւորում է առաքինի կեանքով, քանզի «մարդն, թէ առաքինի լինի, կեանքն թագաւորէ, եւ թէ չար՝ մահն» (IV ԿԱ.)⁷: Բոլոր մարդկանց էլ Աստուած նոյն բնութեամբ է ստեղծել, բայց նրանք տարբե-

¹ Յղումն ըստ հետևեալ հրատարակութեան. **Сергей Аверинцев**, Поэтика ранневизантийской литературы, Санкт-Петербург, 2004, стр. 167.

тийской литературы, Санкт-Петербург.

² Մատենագիրք հայոց, Ա. հատոր, Ե. դար, էջ 40:

3 Անանիայի հայոց վարդապետի սակս բացայայտութեան թուոց. Սատենազորից հայոց, Ժ. հատոր, Ժ. դար, էջ 440, հմմտ. նաեւ **Յակոբ Քէոսէեան**, Դրօագններ հայ միջնա-
Ժ. հատոր, Ժ. դար, էջ 172-173:

⁴ Ս. Եւագրի տիեզերաբանության մասին տես Православная энциклопедия, Т. XVI, стр. 567-569.

⁵ ԼԼԼ ձեռ. Հմբ 1980, էջ 89բ:

6 Լույն տեղում, էջ 139բ:

7 ՄՄ ձեռն. Հ^մ 1980, էջ 113բ:

մարդն է, որ տարբերում է միա բոլոր ստեղծածներից: Բայց մարդու արժեքը բարձրանում է նաեւ նրանով, երբ հասկանում ենք, որ անգամ հրեշտակներն են ստեղծուած նրան սպասաւորելու համար: Չնայած Ա Մովսէս մարգարէն չի խօսում հրեշտակների ստեղծման մասին, բայց հայ-րախօսական եւ սուրբգրային աւանդութեան համաձայն՝ Աստուած արար-չագործութեան առաջին օրը լոյսից ստեղծեց հրեշտակներին, որոնք «եղական» են, «ոչ պարագրին ի տեղի, զի անվայրափակ հողմ են եւ լոյս թափանցիկ» (I ԿԲ.)¹, քանզի «ի չգոյէ ի գոյ եկին» (I Բ.)²: Նրանք Աստծոյ կամքի կատարողներն են երկրիս վրայ: Եթէ մենք Աստծուն նկարագրելու համար զանազան բառեր ենք օգտագործում, ապա հրեշտակներն ան-մարմնապէս տեսնում են Նրան. «Անբաժանելի ի խորհուրդս» հրեշտակքն են, որ ամենայնքն ի մի խորհուրդ են յԱստուծոյ կամքն եւ յայն հային: Եւ յորժամ մարդիկ յաստուածայինսն խոկան հանապազ, նոցա նման ան-բաժանելի միանան յԱստուած: Կամ «անբաժանելեաց խորհուրդ» զայն ասէ, որ հրեշտակք բաժանականաւք ոչ իմանան զԱստուած որպէս մեք, որ «Հուր» եւ «Լոյս» ասեմք զԱստուած, այլ նոքա անմարմնապէս տեսա-նեն» (II ԿԶ.)³:

Բնութեամբ բարի են ստեղծուած բոլոր հրեշտակները եւ այդպէս էլ անշեղօրէն մնում են, բայց կան նաեւ անկեալ հրեշտակներ, որոնց դեւեր ենք անուանում: Հրեշտակները գործուն մասնակցութիւն ունեն մարդկային կեանքում, ինչպէս օրինակ՝ մարդակերպ երեւացին Գեղէոնին եւ Մանովէին, կամ Գաբրիէլ հրեշտակապետը բարի լուրը յայտնեց Տիրամօրը, նրանք օգնեցին Դաւթին եւ Դանիէլին: Հրեշտակները մարդու մտքի մէջ միայն բարի սերմեր են ցանում: Ովքեր լսում են եւ գործում, հրեշտակները նրանց օգնական են գործակից են դառնում, ինչպէս արեցին Տուբիայի եւ Կուռնելիոսի դէպքերում. «Հրեշտակքն զամենայն բարի ի մարդկան միտս սերմանեն, որք լսեն եւ գործեն, նոցա աւգնական եւ գործակից լինին հրեշտակքն...: Եւ յորժամ բարի բան արկանի ի միտս մարդոյն, ի հրեշտակաց լինի սերմն» (VI ՁԲ.)⁴:

Հրեշտակների գործունեության մեջ հեղինակն առանձնացնում է երկու կողմ՝ անդրանցական եւ յայտնութենական: Վերջինս մարդկանց եւ հրեշտակների յարաբերության ոլորտն է: Յատկապես կարելի է Աստծուց մարդուն տրուած պահապան հրեշտակի⁵ գործառոյթը. «Աստուած

¹ ՄՄ ձեռ. Հմ 1980, էջ 59ա:

² Նույն տեղում, էջ 43բ:

³ Նույն տեղում, էջ 80ա:

⁴ Նույն տեղում, էջ 146բ:

5 Հայոց Եկեղեցու հրեշտակաբանությունն ուսումնասիրելու համար կարելու սկզբնաղբիւր է Ե. դարի նշանատու վարդապետ Ս. Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» աշխատութիւնը, որում պահպանուել է պահապան հրեշտակի մասին վաղագոյն վկայութիւններից մէկը. տես **Եզնիկ Կողբացի**, Եղծ աղանդոց, էջ 88: Այս ամէնի հիմքն Աւետարանի հետեւեալ խօսքն է. «Զգոյշ լերուք՝ մի՛ արհամարհիցէք զմի ի փոքրկանցս յայսցանէ. ասեմ ձեզ, զի հրեշտակք նոցա յերկինս՝ հանապազ տեսանեն զերեսս հար իմոյ, որ յերկինս է» (Մատթ.

գիրեշտակքն բաժանեալ է եւ ամենայն մարդոյ պահապան է դրել, որ դարմանէ եւ խնամէ զմարդն: Եւ որք լսեն հրեշտակին եւ առնեն զբարին, որ ի միտքն սերմանեցին, յառաել բարիս մերձենան աւր [ը]ստ աւրէ: Եւ որք ոչ լսեն հրեշտակին, որ խնամէ, պակասին աւր [ը]ստ աւրէ» (III է.): Խօսելով հրեշտակների գործառույթի մէկ այլ կողմի մասին՝ Կիրակոս րաբունապետն ասում է. «Հրեշտակացն գործ եւ աշխատանք այն է՝ ի տուէ եւ ի գիշերի, որ զմեղաւք հիւանդացեալ հոգին ի կաւարեալ առողջութիւն արդարութեան եւ գիտութեան ածեն» (III ԽԶ.):

Անդրանցական ոլորտում հրեշտակների գործառույթն աստուածութեան փառաբանութիւնն է։ Կիրակոս թաբունապետը, քաջածանօթ լինելով Ս. Դիոնիսիոս Արեոպագացու «Յաղագս երկնային քահանայապետութեան» աշխատութեանը, անդրադառնում է հրեշտակների ինը դասերին՝ Աթոռներ, Քերովքէներ, Սերովքէներ, Տէրութիւններ, Զօրութիւններ, Իշխանութիւններ, Պետեր, Հրեշտակապետեր եւ Հրեշտակներ։ Երկնային քահանայապետութեան նմանակը եկեղեցական քահանայապետութիւնն է իր նուիրապետական աստիճաններով։ Համաձայն Ս. Դիոնիսիոսի եւ Հայոց եկեղեցու հրեշտակաբանութեան՝ ամէն եռեակ Աստծուն փառաբանում է իրեն յատկացուած ոգեղէն երկնքի անդրանցական տարածքում։ Ուստի Կիրակոսը նշում է, որ նրանք աւելի շուտ իմացան Աստծոյ եւ Նրա արարչագործութեան մասին, քան մարդիկ։ Բնականաբար, հրեշտակներ չափազանց պարզ են, քան մարդիկ։ Բնականաբար, հրեշտակներ չունեն անհատական կենսական պահանջներ, որոնք մարդիկ ունեն։ Մարդիկ ծնունդով են ստացել իրենց անհատական կենսական պահանջները, որոնք իրենց համար անհրաժեշտ են։ Երբեք մարդիկ չեն կարողանում բացառել իրենց անհատական կենսական պահանջները։ Երբեք մարդիկ չեն կարողանում զրոյացնել իրենց անհատական կենսական պահանջները։ Երբեք մարդիկ չեն կարողանում զրոյացնել իրենց անհատական կենսական պահանջները։ Երբեք մարդիկ չեն կարողանում զրոյացնել իրենց անհատական կենսական պահանջները։

նը՝ «բազմություն գիտության» վան «ունիտար բազմություն»³։
Ի տարբերություն հրեշտակների՝ դեերը միշտ խանգարում են մարդուն եւ մտափոխում նրան։ Իսկ թէ ինչո՞ւ ենք հրեշտակներին պատում, իսկ դեերին՝ անարգում, Կիրակոսը հետեւեալ բացատրությունն է տալիս. «Հիրեշտակս պապուեմք ոչ վասն անմահ բնութեանն, այլ վասն աստուածսիրութեանն եւ առաքինութեանն, եւ զդեան անարգեմք վասն չարագործութեան նոցա եւ խաբէութեան» (V ԽԷ.)⁴։

Դեւերը զրկուած են ոչ միայն Աստծոյ տեսութիւնից, այլ նաեւ հրեշտակների: Մարդիկ չեն տեսնում հրեշտակներին եւ դեւերին: Բայց յստակ է, որ հրեշտակները բարի սերմեր են ցանում, իսկ դեւերը՝ չար: Ընտրութիւնը մարդու ձեռքում է. «Թէ հրեշտակացն հաւանիմք, դեպն բռնութեամբ ոչ կարեն խափանել, եւ թէ դիւացն հնազանդին, հրեշտակքն ոչ արգելուն: Այլ

ԺԸ. 10), տե՛ս նաեւ Վարդան Արեւելցի, Ճառք, Ներբողեանք, էջ 27:

¹ ԼՄ ձեռ. Հմ 1980, էջ 85բ:

² Նույն տեղում, էջ 93բ-94ա:

³ Նոյն տեղում, էջ 60ա, The Armenian Version of the works attributed to Dionysius the Areopagite, p. 16.

⁴ Նույն տեղում, էջ 127ա:

6. ԲՆԱԳՐԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ս. Եւագր Պոնտացու «Յաղագս Ը. խորհրդոցն» եւ «Հարիւրաւորք վեցերորդք» երկերի Կիրակոս Երզնկացու լուծմունքների բնագրերը պատրաստել ենք՝ օգտագործելով Մաշտոցեան Մատենադարանի, Երուսաղէմի եւ Վենետիկի Մխիթարեան մատենադարանների ձեռագրերը: Առաջին բնագիրը պատրաստել ենք վեց ձեռագրի համեմատութեամբ, իսկ երկրորդը՝ չորս: Երբ արդէն աւարտել էինք երկրորդ բնագրի պատրաստումը, Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Նուրիան արք. Մանուկեանի օրհնութեամբ Երուսաղէմի մատենադարանից ստացանք նաեւ այս լուծմունքի հնագոյն ձեռագրի թուային տարբերակը, որը համեմատել ենք Դ պայմանանշանի ներքոյ: Չնայած այս ձեռագիրը վերջից թերի է, բայց նրա ընթերցումները նոյնպէս արտացոլում են բնագրում:

Մեր նպատակն է եղել պատրաստել բնագրեր, որոնցում արտացոլում է կլինեն ձեռագրական ամբողջական պատկերը, լեզուական զարգացումները եւ նրբութիւնները: Այս ամէնը հաշուի առնելով՝ տողատակում դրել ենք բոլոր տարընթերցումները, բայց երբեմն՝ միջամտութիւններ կատարել հիմք ձեռագրերում, զանց ենք առել բացայայտ վրիպակները, օր.՝ *երկրորդ-երկորդ*: Օր.՝ «Յաղագս Ը. խորհրդոցն» բնագրի համար հիմք ընդունած ձեռագրում *ընդրեաց* բայածեն է կիրառուած, մինչ միւսներում *ընտրեաց* է: Քանի որ *ընդիր-ընտիր* տարբերակները զուգահեռաբար գործածուում էին Կիրակոս Երզնկացու ժամանակ, հիմք ձեռագրի տարբերակը տողատակ ենք տարել, իսկ նախընտրութիւնը՝ բարձրացրել վերել: Կրկնակի նախդրի գործածութեան դէպքում առաջնորդուել ենք հիմք ձեռագրի տարբերակով: Օր.՝ երբ հիմք ձեռագրում «ի յարուագիտութենէ» տարբերակն է, իսկ միւսներում բացակայում է *ի* նախդիրը, այն նոյնութեամբ թողել ենք: Նաեւ հակառակը՝ երբ հիմքում բացակայում է *ի* նախդիրը, մինչ միւսներն այն ունեն, կրկին տուել ենք ձեռագրային բոլոր տարբերութիւնները:

«Հարիւրաւորք»-ի բնագրում նախընտրել ենք մեր օգտագործած հիմք ձեռագրի տնատումը՝ Հ. Բարսեղ Սարգիսեանի հրատարակած Ս. Եւագրի բնագրի հետ տարբերութիւնները նշելով տողատակում Տպ. պայմանական յապումամբ: Բնաբաններում յաւելումները կատարել ենք Տպագրի հիման վրայ: Պահպանել ենք բնագրային զուգածութիւնները՝ *Իսրայէլ-Իսրայել*, *կրտսեր-կրտսեր* եւ այլն: Բացել ենք բոլոր յապաւումները:

Բնագրերի պատրաստման ժամանակ աւելացրել ենք բառավերջի չգրուած *-երը*, *-ի* աւարտով բառերի սեռական-տրականի *-երը*, զանց ենք առել *-ի*-երի անտեղի գործածութիւնը եւ բառամիջի անհարկի չգոյութիւնը,

ինչպէս նաեւ գաղտնաւանկ *ը-ի* կիրառութիւնները, բացի յատկանշական որոշ ձեւերից՝ ըղըշտութիւն, ըղըքնաքար, տուընջեան:

Գրչագրում առկայ *աւ-ի* եւ *օ-ի* զուգահեռ գործածութիւններից նախընտրութիւնը տուել ենք աւ տարբերակին:

Սուրբգրային բոլոր վկայութիւնների եւ ակնարկների տեղիները յղել ենք բնագրում՝ փակագծուած: Անհրաժեշտութեան դէպքում մեր կատարած յաւելումներն առնուած են անկիւնաւոր փակագծերի մէջ՝ []:

Օգտագործել ենք հետեւեալ նշանները՝] (փոխ.), > (=չիք), ~ (=ընք), + (=աւելացուած է), <> (=կրկնուած է):

«Յաղագս Ը. խորհրդոցն» աշխատութեան բնագրի համար օգտագործել ենք հետեւեալ ձեռագրերը՝

Ա-Վենետիկի Մխիթ. մատ. ձեռ. Հ^մ 1329/1678 (ԺԴ. դ.), թ. 69-104, վայր՝ Երզնկա, ստացող՝ Թորոս կրօնաւոր, 206 թերթ, թուղթ, 9x13,5, 18-28 տող, բոլորգիր: Պակասում է երկու թերթ, որոնք լրացրել ենք՝ ըստ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 228-ի:

Բ- ՄՄ ձեռ. Հ^մ 228, Ժողովածոյ, 1457 թ., թ. 208բ-241բ, վայր՝ Դերձկոյ անապատ, գրիչ՝ Սիմէոն կր., ստացող՝ Տէր Յակոբ, 244 թերթ, թուղթ, 18,3x14, միասին, բոլորգիր: Ձեռագիրը թերի է, վերջին հատուածը բացակայում է:

Գ-ՄՄ ձեռ. Հ^մ 4040 Ժողովածոյ, ԺԷ. դար, թ. 37ա-56ա, 62բ-71ա, 112 թերթ, թուղթ՝ 20x15, միասին, նոտրգիր, 23 տող: Ձեռագիրը նման է Բ. ձեռագրին եւ վերջանում է նոյն տեղում:

Դ-ՄՄ ձեռ. Հ^մ 2542, Ժողովածոյ, 1476 թ., թ. 132բ-159բ, վայր՝ Անկունեաց վանք, գրիչ՝ Զաքար արք., կազմող՝ Մելքիսեդեկ, թուղթ կոկող՝ Մարկոս, 164 թերթ, թուղթ՝ 17,2x13,5, միասին, բոլորգիր, 23-25 տող: 136ա-137բ էջերում այլ բնագիր է:

Ե-Վենետիկի Մխիթ. մատ. ձեռ. Հ^մ 96/241, 1495 թ., Ոսկեփորիկ Բ., թ. 19ա-60ա, վայր՝ Կապոսի վանք (Եկեղեցաց գաւառի), գրիչ՝ Խաչատուր արք., ծաղկող՝ հաւանօրէն գրիչը, 310 թերթ, թուղթ՝ 17x12, (13x8), միասին, երկսին, բոլորգիր, 19-27 տող:

Զ-ՄՄ ձեռ. Հ^մ 6832, Գրիգոր Տաթեւացի, Քարոզգիրք (ԺԷ. դ., 1439-ից առաջ, ԺԷ. դար), թ. 403ա-442ա, 458 թերթ, թուղթ՝ 18,5x12,5, միասին, բոլորգիր, նոտրգիր, 23-31 տող:

¹ Համեմատութեան համար չենք օգտագործել պակասաւոր եւ աւելի ուշ գրչութիւն ունեցող ձեռագրերը՝ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 741 ԺԸ. դար, էջ 133ա-143ա, Վենետիկի Մխիթ. մատ. ձեռ. Հ^մ 1177/1016, (1667 թ.), էջ 270ա-284ա, Հ^մ 2026/1025 (1764 թ.), էջ 176ա-187ա, Երուսաղէմի մատ. ձեռ. Հ^մ 171 (1772 թ.), էջ 423-445, Հ^մ 182 (1790 թ.), էջ 237-246, Ղալաթիայի Ազգային Մատենադարանի ձեռագրացուցակ Հ^մ 108, էջ 87-101:

Իսկ «Հարիրաւորք վեցերորդք» երկի բնագիրը պատրաստել ենք հետեւեալ ձեռագրերի համեմատութեամբ, որոնց համառօտ նկարագրութիւնը տէս ստորեւ՝

Ա-ՄՄ ձեռ. Հ^մ 1980, Ժողովածոյ, 1391 թ., թ. 41ա-160բ, վայր՝ Եզընկա, գրիչ՝ Ղազար, ստացող՝ Յովանէս Վարդենիսցի, 409 թերթ, թուղթ՝ 16.7x12.3, միասին, բոլորգիր:

Բ-ՄՄ ձեռ. Հ^մ 518, Ժողովածոյ, 1635 թ., թ. 10բ-98ա, վայր՝ Տիբերիա (Հալապ), գրիչ, ստացող՝ Դաւիթ քիյ., 142 թերթ, թուղթ՝ 19,5 14, տող՝ 25, երկսին, բոլորգիր:

Գ-ՄՄ ձեռ. Հ^մ 1480, Ժողովածոյ, 1615-1617 թթ., թ. 410բ-444ա, վայր՝ Բաղէշ, գրիչ՝ Վարդան Հիզանցի, Ստեփանոս, ստացող՝ Բարսեղ Բաղիշեցի, Յոհան, կազմող՝ Գրիգոր, 583 թերթ, թուղթ՝ 29.5x20.1, երկսին, բոլորգիր, տող՝ 41:

Դ-Երուսաղէմի մատ. ձեռ. Հ^մ 1262, Կիրակոս Երզնկացի, Մեկնութիւն Հարիրաւորացն Եւագրեայ, 1378 թ., էջ 20-206, գրիչ՝ Տաւնական, 206 էջ, թուղթ՝ 17x12x3, միասին, բոլորգիր, նոտրգիր, տող՝ 24¹:

ԲՆԱԳՐԵՐ

¹ Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ., էջ 438-439:

նոյնպէս և կերակրելն¹ զհոգին վեհագոյն է, քան զմարմինն²: Վասն որոյ և ես, իբրև ծանեայ զխնդիրս ձեր, պատուելի՛ ընդհանրապէս Յովհաննէս³, և որք միանգամ ընդ քեզ են⁴, եղբա՛րք⁵, յոյժ ուրախացայ, զի բարի⁶ և գովելի մասին⁷ եղէք փափագաւ⁸: Սակայն հայելով ի մտաց իմոց տկարութիւն |70| և յիւր ողորմութեանց⁹ մեծութիւն և բարձրութիւն՝ յոյժ զարհուրեցայ, զի զոր պահանջէք ի մէնջ, ի վեր է¹⁰ քան զկար զաւրութեան իմոյ և միայն նոցա ձեռնարկելի, որք Հոգւովն Աստուծոյ զաւրացեալք՝ յաղթող գտան է. մահու չափ խորհրդոցն և քրովբէւրէն առաքինութեամբ զհին մարդն ի բաց մերկացան, և զնորն զգեցան: Որք սերմանեցին զարդարութիւն և հնձեցին զպտուղ կենաց և լուսաւոր արարին ինքեանք¹¹ զլոյս գիտութեան: Իսկ դուք¹² ի հնացեալ մեղաւք ծերունոյ¹³ և ի տատասկացան երկրագործէ պտուղ լուսոյ խնդրէք, և ի փշոց՝ խաղող, և յապառաժ վիմէ՝ ջուր, և ի կնիւնաբեր¹⁴ հեղեղատէ՝ արդիւն ցորենոյ, և¹⁵ ի յամուլ արգանդէ մտաց՝ ծնունդ իմաստութեան:

Այլ թէպէտ այսպէս է ճշմարտապէս, սակայն «ամենայն ինչ հնարաւոր է այնմ, որ հաւատայն¹⁶» (Մարկ. Թ. 22): Վասն զի որպէս¹⁷ Աբրահամ¹⁸ և Իսահակ հաւատովք և աղաւթիւք զամուլ արգանդ սենեկին Սառայի և Ռեբեկայ ծննդական արարին, նոյնպիսի յուսով և ես հաւատամ՝ աղաւթիւք ձերովք արձակիլ ի կապանաց ամլութեան մտաց, որպէս նախ՝ Սառայ, և յետոյ՝ Աննայ, զի նոյն Տէր է նոցա և մեր՝ բաւական առ ամենեսեան, որ կարդան առ նա: Վասն որոյ աւժ|71|անդակեցէ՛ք աղաւթից ձերոց թեալք փոքր մակուկի¹⁹ մտաց մերոց, զի հոգմով Հոգւոյն ի նաւահանգիստն հասից կատարման՝ յաւ-

¹ Զ կերակրել

² Աւ > նոյնպէս և կերակրելն զհոգին վեհագոյն է քան զմարմինն, Զ զմարմին

³ ԲԴԵԶ Յովհաննէս

⁴ Ա > պատուելի ընդհանրապէս Յովհաննէս, և որք մի անգամ ընդ քեզ են, ԳԴ > են

⁵ Դ եղբայրք

⁶ Գ + է

⁷ ԳԴԵԶ մասինն

⁸ Աւ փափագող, ԳԴԶ փափագող

⁹ Աւ յիրողութեանց, Զ յիրողութեանց] յիւր ողորմութեանց

¹⁰ Գ > է

¹¹ Ա > ինքեանք, Բ ինքեանք, Զ ինքեանք

¹² ԳԴ + վասն

¹³ Բ ծերունոյն

¹⁴ ԲԳԴ կինաբեր

¹⁵ Բ > և

¹⁶ Գ հաւատան

¹⁷ Գ վասն որոյ] վասն զի որպէս

¹⁸ Զ Աբրայամ

¹⁹ ԳԴ մանուկի

գուտ լսաւդաց¹ և ի շինութիւն լրութեան կաթողիկէ² եկեղեցւոյ՝ ի փառս և ի գովեստ Ամենասուրբ Երրորդութեանն³, որում փառք յաւիտեանս յաւիտեանից. ամէն:

Արդ⁴, Ը.⁵ են ամենայն խորհուրդք չարին, որով պատերազմի ընդ մարդկան հայրն չարեաց սատանայ:

Առաջինն⁶՝ որովայնամոլութիւնն⁷:

Երկրորդն՝ պոռնկութիւնն⁸:

Երրորդն՝ արծաթսիրութիւնն⁹:

Չորրորդն՝ տրտմութիւնն¹⁰:

Հինգերորդն՝ բարկութիւնն¹¹:

Վեցերորդն՝ ձանձրութիւնն¹²:

Եւթներորդն¹³՝ սնափառութիւնն¹⁴:

Ութերորդն¹⁵՝ ամբարտաւանութիւնն:

Արդ, որպէս սեաւն և սպիտակն գոյնք մարմնոյ են և յորակ սեռէն են¹⁶, այսպէս և առաքինութիւնն և չարութիւնն որակք են հոգւոյ¹⁷: Առաքինութիւնն¹⁸ ամենայն¹⁹ որպէս²⁰ սպիտակ, քանզի²¹ լուսաւորիչ է հոգւոյ, իսկ չարութիւնն²²՝ որակ²³ սեաւ, զի խաւարեցուցանէ զհոգին և սեւեցուցանէ:

¹ Ա լսողացն, Գ լսողաց

² ԲԳ կաթողիկէ

³ Դ Երրորդութեան

⁴ Զ և արդ

⁵ Զ ուր

⁶ Զ առաջին

⁷ ԳԴ որովայնամոլութիւն

⁸ ԲԳԴ պոռնկութիւն

⁹ ԲԳ արծաթսիրութիւն

¹⁰ ԲԵ տրտմութիւն

¹¹ ԲԵ բարկութիւն

¹² ԲԵ ձանձրութիւն

¹³ ԳԶ եւթներորդ

¹⁴ ԳԵ սնափառութիւն

¹⁵ Զ ութերորդ

¹⁶ Ա > են

¹⁷ ԲԳ > առաքինութիւնն և չարութիւնն որակք են հոգւոյ. հմմտ. Դավթ Անյաղթ, Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք, էջ 167:

¹⁸ Զ առաքինութիւն

¹⁹ ԱԵԶ > ամենայն, Գ ~ ամենայն առաքինութիւնն

²⁰ Դ > որպէս, Զ իբրև

²¹ Գ սպիտակքն զի] որպէս սպիտակ քանզի

²² ԴԶ չարութիւն

²³ ԲԴԵ որակք, Զ որպէս

Ախորժակն սեռ գոլով՝ բաժանի¹ ի շար և ի բարի: Իսկ շարն դարձեալ բաժանի² յերեք³՝ յորովայնամուկութիւն, յարծաթսիրութիւն, ի սնափառութիւն, զի սոքաւք մարտեալ փորձիչն ընդ Տէրն⁴ և յաղթահարեալ կործանեցաւ: Եւ լինին աշտօքիկ Ը.՝ ծնեալ և աճեցեալ ի միմեանց. այս է՝ արծաթսիրութիւնն⁵ և պոռնկութիւնն⁶՝ յորկորստութենէ, տրտմութիւնն⁷, և⁸ սրտմտութիւնն⁹, և ձանձր|72|ութիւնն¹⁰՝ յարծաթսիրութենէ, ամբարտաւանութիւնն¹¹ ի նորափառութենէ¹²: Այս է Ը. խորհուրդն Եւագրեայ¹³, զոր վերոյգրեցաք¹⁴:

Իսկ առաքինութիւնն¹⁵ երկրորդ¹⁶ տեսակ է ախորժակացն և բաժանի քառակի, քանզի եռամասնեայ գոլով հոգի՝ ունի բան, ցասումն և ցանկութիւն¹⁷: Եւ բանականին առաքինութիւն¹⁸ խոհեմութիւնն¹⁹ է, իսկ ցասմնականին²⁰ հեզութիւնն²¹ է և արիութիւնն²², իսկ ցանկականին²³ ողջախոհութիւնն է²⁴ և ժուժկալութիւնն²⁵: Եւ բոլոր անձին առաքինութիւնն²⁶ է արդարութիւնն²⁷, և ազատականութիւնն²⁸, և մեծահոգոգութիւնն²⁹:

¹ Դ բաժակի

² ԲԳԵ որոշի, Զ տարորոշի

³ ԲԳ յԳ.

⁴ Զ Տեառն

⁵ ԲԴԶ արծաթսիրութիւն

⁶ ԲԳԴԵԶ պոռնկութիւն

⁷ ԲԵԶ տրտմութիւն

⁸ Գ > տրտմութիւնն և

⁹ ԲԴԵԶ սրտմտութիւն

¹⁰ ԲԴԵԶ ձանձրութիւն

¹¹ ԲԴԵԶ ամբարտաւանութիւն

¹² Դ նորասնափառութենէ

¹³ Բ Եւաքրեայ

¹⁴ ԲԳԴ վերայգրեցաք

¹⁵ Գ առաքինութիւն

¹⁶ Գ երկրորդ

¹⁷ ԲԳ ցանգութիւն

¹⁸ Զ առաքինութիւնն

¹⁹ Գ խորհեմութիւնն

²⁰ ԲԴԵԶ ցասմնատեսակին

²¹ Գ հեզութիւն

²² ԲԳԴԵԶ արիութիւն

²³ Դ ցասմնականին

²⁴ ԲԳ > է

²⁵ ԲԳԴԵԶ ժուժկալութիւն

²⁶ ԲԳԴԵԶ առաքինութիւն

²⁷ Գ արդարութիւն

²⁸ Գ ազատականութիւն

²⁹ ԳԴ մեծահոգոգութիւն

Իսկ շարութիւն է բանականին ըստ գերազանցութեան խորամանկութիւն¹, և ըստ պակասութեան՝ անզգամութիւն²: Եւ ցասմնատեսակին ըստ առաւելութեանն³՝ յանգզնութիւն⁴, և ըստ նուազութեան՝ երկչոտութիւն: Եւ ցանկականին⁵՝ զեղխութիւն⁶ և շռայլութիւն ըստ անշափութեան: Եւ⁷ ըռըշտութիւն ըստ պակասութեան է շարութիւն: Եւ բոլոր անձինն շարութիւն է առաւել, քան զչափն արդարութիւն⁸, և ըստ պակասութեան՝ անիրաւութիւն⁹, և անազատականութիւն, և փոքրահոգոգութիւն¹⁰, քանզի առաքինութիւնն¹¹ է միջինն, և աւելին և պակասն է շարութիւն¹²: Եւ որպէս ասացաք, թիւնն¹³ է միջինն, և աւելին և պակասն է շարութիւն¹⁴, արիութիւն, ողջախոշորք են առաքինութիւնք¹⁵ հոգւոյ՝ խոհականութիւն¹⁶, արդարութիւն:

Իսկ շարութիւնն Ը. Դ.¹⁵ ըստ գերազանցութեան, և Դ.¹⁶ ըստ պակասութեան: Եւ ըստ գերազանցութեան¹⁷ է խորամանկութիւն¹⁸, և յանգզնութիւն, և շռայլութիւն¹⁹, և աւելի քան զչարն²⁰՝ գողութիւն²¹: Իսկ ըստ պակասութեան՝ անզգամութիւն, երկչոտութիւն²², ըռըշտութիւն, անիրաւութիւն:

Այս |73| Ը. շարութիւնս յետ յանցանացն եմուտ ի մարդկային բնութիւնս, որ են²³ որովայնամուկութիւնն²⁴ և այլքն²⁵, զոր²⁶ հանդեր-

¹ ԲԳԴ անզգամութիւն

² ԱԲԳԴԵ > և ըստ պակասութեան անզգամութիւն

³ ԲԳԴԵԶ առաւելութեան

⁴ Դ երկչոտութիւն

⁵ Բ ցանգականին

⁶ ԳԶ զեղխութիւն

⁷ Ա > և

⁸ Ա արդարութեան

⁹ Գ անիրաւութիւն

¹⁰ Գ փոքրահոգոգութիւն

¹¹ ԲԴԶ առաքինութիւն

¹² Հմմտ. Святитель Григорий Нисский, Точное изъяснение Песни Песней Соломона, Москва, 1999, стр. 287.

¹³ Ա առաքինութիւն

¹⁴ Գ + և

¹⁵ Զ չորս

¹⁶ Զ չորս

¹⁷ Ա > և Դ. ըստ պակասութեան: Եւ ըստ գերազանցութեան

¹⁸ Գ խորամանկութիւն

¹⁹ Ա > և շռայլութիւն

²⁰ ԱԴԵԶ զչափն

²¹ ԱԴԵԶ արդարութիւն

²² Գ երկչոտութիւն

²³ Ա է

²⁴ Գ որովայնամուկութիւն

²⁵ ԲԴԴԵԶ

²⁶ ԳԴ զոր

լով¹, ետես զԱստուած և հրեղէն կառաւք վերացաւ յերկինս: Դանիէլ և երեք² մանկունքն պահաւք³ սանձեցին զբերանս առիւծուց⁴ և զհուրն շիջուցին: Դազար, որ ցանկայր փշրանաց սեղանոյ⁵ մեծատանն, ի գոգն Աբրահամու⁶ զուարճանայր, և մեծատունն պապակեաց⁷ ի բոց հրոյն կաթիլ⁸ միոյ ջրոյ կարաւտանայր⁹, և ողորմածն Աբրահամ¹⁰ ոչ տայր:

Յաղագս որովայնամոլութեանն¹¹ ամենայն մարգարէքն¹², և Տէր մարգարէիցն, և առաքեալքն, և ամենայն սուրբ զգուշացուցանեն՝ երբեմն խրատեն, երբեմն վաճ տան և ողբան և երբեմն սպառնան արբեցողացն և մարմնասիրացն: Եւ նախ Մովսէս ասէ. «Գուցէ յորժամ ուտիցես և յագեցիս¹³, և տունս գեղեցիկս շինեսցես և բնակեսցես ի նմա, և բազմանայցէ արջառ¹⁴ և ոչխար¹⁵ քո¹⁶, և ոսկի, և արծաթ, և ամենայն որ ինչ քո է, և հպարտանայցես ի սրտի քում և մոռացիս զՏէր Աստուած քո» (Բ. Աւր. Ը. 12-13): Եւ զարձեալ ասէ. «Եկեր Յակոբ¹⁷ և յագեցաւ, և անգուշեաց¹⁸ սիրելին¹⁹. [76] զիրացա՛ւ, ստուարացա՛ւ²⁰, լայնացա՛ւ, եթող զՏէր Աստուած՝ զԱրարիչն²¹ իւր և յետս²² եկաց յԱստուծոյ փրկչէ²³ իւրմէ» (Բ. Աւր. ԼԲ. 15): Եւ Սողոմոն²⁴ ասէ՝ խրատե-

¹ ԱԳ պահելովն

² ԲԳ Գ.

³ ԲԳԶ պահաւքն

⁴ Ա առնծուցն, Գ առիւծոցն

⁵ ԱԲԳԴ > սեղանոյ

⁶ Զ Աբրայամու

⁷ Դ փափագէր, Ե փափագեաց, Զ փափկակեց

⁸ Զ կաթի

⁹ ԲԳ > և մեծատունն... ջրոյ կարաւտանայր

¹⁰ Զ Աբրայամ

¹¹ ԲԳ որովայնամոլութեան

¹² ԲԴԶ մարգարէք

¹³ Գ յագեց

¹⁴ Ե առջառ

¹⁵ ԱԵԶ > և ոչխար

¹⁶ ԴԶ > քո

¹⁷ ԵԶ Յակովբ

¹⁸ Զ անգուշեաց

¹⁹ ԲԳ զսիրելին

²⁰ Գ ստուարացոյ

²¹ Բ զԱրարիչ

²² Բ յետ

²³ Դ Փրկչէն

²⁴ Զ Սողոմոն

լով¹. «Մի՛ լինիր արբեցաւդ² և մի՛ ձկտիր ընդ հանգանակողս³ մսոյ վաճառաց, քանզի ամենայն արբեցաւդ⁴ և բողանոց աղքատացի և զգեցցի⁵ պատառատուն ամենայն քնէած⁶» (Առակ. ԻԳ. 20-21): Եւ յետ սակաւու⁷ ասէ. «Ո՛ւմ է վալ, ո՛ւմ⁸ խոռվութիւնք⁹, ո՛ւմ¹⁰ դատաստանք, ո՛ւմ դժնդակութիւնք և վարանք¹¹, ո՛ւմ¹² վէրք տարապարտուց, ո՛ւր¹³ են կապուտակ ականողիք¹⁴: Ո՛չ ապաքէն այնոցիկ¹⁵, որ յամենն¹⁶ ի գինւոջ¹⁷ և դիտենն¹⁸ ուր գինարբուք լինիցին»: (Առակ. ԻԳ. 29-30): Եւ ասէ¹⁹. «Մի՛ արբենայք գինով, այլ խաւսեցարուք ընդ մարդս արդարս: Ապա թէ ի տաշտս և ի²⁰ բաժակս արձակեսցես²¹ զաշս քո, յետոյ շրջիցիս²² մերկագոյն ևս քան զսանդիտուն: Եւ ի վախճանի իբրև զաւճահար տարածանիցիս, և իբրև իժի թիւնք²³ սփռեսցին» (Առակ. ԻԳ. 31-32): Եւ մարգարէն Եսայի²⁴ ասէ. «Վա՛յ այնոցիկ, ոյք յառնեն²⁵ ընդ առաւաւտս և զհետ լինին ցքոյն²⁶, որ երեկանան²⁷ ի նմին, զի գինին անդէն

¹ ԲԳԴԵԶ խրատ տայ ասելով] ասէ խրատելով

² Գ արբեցող

³ ԱԴԶ հանկանակողս

⁴ ԳԵ արբեցող

⁵ Ե զգեցի

⁶ ԱԲԳԴԵ քնած

⁷ ԲԳ սակաւ

⁸ ԲԳԴ + է

⁹ Գ խոռվութիւնք

¹⁰ ԲԳ ումն

¹¹ ԲԳ > ում դժնդակութիւնք և վարանք

¹² ԲԳ ումն

¹³ Ա ումր, Ե ում

¹⁴ ԱԵ անողիք, Դ անկողինք

¹⁵ ԱԵ > այնոցիկ

¹⁶ Գ ամեն, Դ յամենն

¹⁷ ԲԳ գինի

¹⁸ Գ դիտեն

¹⁹ ԲԳԴԶ + թէ

²⁰ Ա > ի

²¹ ԴԵԶ արձակիցես

²² Ա շրջեսցիս

²³ Ա թունք

²⁴ Ա > Եսայի

²⁵ Գ առնեն

²⁶ Գ ցքոյն

²⁷ Ա եկանան, ԲԴԶ երեկանան

զնոսին իսկ¹ այրէ: Փողովք, և² թմբկաւ³, և քնարաւ, և երգովք⁴ զգինին ըմպեն⁵ և ի գործս⁶ Տեառն ոչ հային, և զգործս⁷ ձեռաց Նորա ոչ առնուն ի միտ» (Ես. Ե. 11-12): Եւ յետ սակաւուց ասէ. «Վա՛յ հզարացդ ձերոց, |77| որ ըմպեն⁸ զգինին⁹, և իշխանացդ, որ խառնեն¹⁰ զցքին» (Ես. Ե. 22): Եւ Ինքն Տէրն¹¹ ասէ. «Վա՛յ ձեզ, որ յագեալդ էք, զի քաղցիցէք» (Ղուկ. Զ. 25): Եւ առաքեալն Պաւղոս ի Փիլիպեցւոց թղթին¹² ողբայ զնոսա և ասէ. «Բայց արդ և լալով իսկ ասեմ զթշնամեաց խաչին Քրիստոսի, որոց կատարածն¹³ կորուստ է¹⁴, որոց աստուած որովայնն¹⁵ իւրեանց է, և փառք՝ ամաւթն¹⁶ իւրեանց» (Փիլ. Գ. 18-19): Եւ ի Հռոմայեցւոց¹⁷ թղթին¹⁸ ասէ. «Մի՛ անառակութեամբ և արբեցութեամբ, մի՛ խառն անկողնաւք¹⁹ և պղծութեամբ» (Հռոմ. ԺԳ. 13), զի արբեցութեանն խառն անկողինն²⁰ է լծակից²¹, զի բազում խոհւ մեծ բոց արձակէ: Եւ յոլովութիւն կերակրոց բորբոքէ զհոլը ցանկութեան²² և սատակէ զհոգին այրմամբ ախտին և ի հոլը գեհենին արկանէ: Ի պակասել²³ փայտի²⁴ շիջանի հոլը²⁵, և ի նուազել կերակրոց սպառին ախտը: Ի կորդացեալ և²⁶ ի խոպանացեալ²⁷ երկիր փուշ և տատասկ բուսանի, և ի միտս որովայնամո-

¹ ԲԳԴԵԶ ~ իսկ զնոսին

² ԲԴ > և

³ Գ թմպկաւ

⁴ Գ երգօք

⁵ ԱԵ ընպեն, Գ ըմբեն

⁶ ԱԲԳԵ գործ

⁷ Բ գործս

⁸ ԱԵ ընպեն, ԳԴ ըմբեն

⁹ Գ զգինի

¹⁰ Գ խառնեն

¹¹ Բ Տէր

¹² Գ թղթտին

¹³ Ե կատարած

¹⁴ Բ ~ է կորուստ, Գ > է

¹⁵ ԱԲԳԴ որովայն

¹⁶ Գ ամօթիւքն

¹⁷ Ե Հռոմայեցոց

¹⁸ Ա թխթին, Բ թխտին, Գ թղթտին

¹⁹ Դ անգողնաւք

²⁰ ԳԴ անկողին

²¹ Գ լծակից է նորա] է լծակից

²² Բ ցանգութեան

²³ Գ պակասելն

²⁴ Բ փայտ, Գ փայտին

²⁵ Գ հոլըն

²⁶ ԲԳ > և

²⁷ ԲԳ > ի խոպանացեալ

լից խորհուրդք չար ցանկութեան¹ և պոռնկութեան ծնանի և սնանի. «Ոչ է մարթ² աղտաղտին տեղւոյ ջուր³ քաղցր բղխել⁴» (Յակ. Գ. 12) և ոչ զեղխից⁵ և յարբեցողաց⁶ մտաց⁷ խորհուրդս բարիս ծնանել: Մէգ⁸ և մառախուղ, և ամպ ծածկէ զճառագայթս արեգական⁹, և գոլոշիք¹⁰ ըմպելեաց¹¹ և խորտկաց խաւարեցուց¹² անէ¹³ զլուսաւորութիւն մտաց:

Բերան¹⁴ դուռն¹⁵ է, ընդ որ մտանէ մահկանացու կերակուրն և ելանէ անմահ բանն: Եւ որպէս պահես զբերանդ ի պահս ի կերակրոց¹⁶, նոյնպէս և զլեզուդ¹⁷ ի շար բանից պահես՝ ըստ մարգարէին, որ ասէ. «Լռեցո՛ւ զլեզուքդ ի շարութեանէ, և շրթունքքդ մի՛ խաւեսցի¹⁸ զնենգութիւն» (Սաղմ. ԼԳ. 14): «Զի որ բանի ոչ յանցանէ, նա՛ է մարդ կատարեալ» (Յակ. Գ. 2), որպէս ասէ Յակոբոս¹⁹ Տեառնեղբայրն, զի մարդն տաճար է Աստուծոյ՝ ըստ առաքելոյ (տե՛ս Ա. Կորնթ. Գ. 16, Բ Կորնթ. Զ. 16):

Եւ է. դրունք են²⁰ այսմ տաճարի՝ է²¹ զգայարանքն, և ձայնն, և սերականն, և թէ²² «Զամենայն դրունսն²³ զգուշութեամբ պահես, և զմի²⁴ դուռն անփութ առնես»: Զամենայն գանձն, որ կայ ի տունն, հանել կարէ գողն ընդ այն մի²⁵ դուռն²⁶, և ոչինչ

¹ ԲԳ ցանգութեան, հմմտ. Վարք սրբոց հարանց, հ. Բ., էջ 642:

² Գ մարդ] է մարթ. Զ մարդ

³ Գ տեղց ջուրք] տեղւոյ ջուր

⁴ ԲԳ բժել

⁵ ԳԴՁ զեխից

⁶ ԲԵ արբեցաղաց, ԳԴՁ արբեցողաց

⁷ ԱԵ > մտաց

⁸ Ե մեգք

⁹ ԱԳ արեգականն

¹⁰ Գ գոլոշիկ

¹¹ Ա ընպելեաց, Գ ըմբելեաց

¹² Գ խաւրեցուցանէ

¹³ ԳՁ բերանն

¹⁴ Բ դուռ

¹⁵ Գ ի պահոց կերակոյ] ի պահս ի կերակրոց

¹⁶ ԱԳԴԵ զլեզուտ

¹⁷ Բ խաւեսցին

¹⁸ ԲԵՁ Յակովբոս

¹⁹ ԲԳԵԶ ~ են դրունք

²⁰ Զ Ե.

²¹ ԲԳՁ եթէ

²² Գ դրունս

²³ ԲԳԴ մի

²⁴ Գ մին

²⁵ Դ դուռնն

- 1 ԲԳԴԶ ամուսնությունն
2 Գ պոռնիկս
3 Գ կուսասն
4 Գ զնիթն
5 ԲԳ ցանգութեանն, Ե ցանկութիւնն
6 Դ հատցէէ
7 ԲԳ հրոյն
8 ԴԶ եղեգն
9 Բ խոի
10 Դ սոցա
11 ԳԵ հուրն
12 Բ ցանգութեան
13 Գ կերակուրն
14 Գ ըմբելին, Զ ըմպելին
15 ԴԵԶ զեխութեամբ
16 Դ տեսութիւնն
17 Դ նոքա
18 Գ վարեն
19 Զ զհուրն
20 Բ ցանգութեանն, ԳԴԶ ցանկութեան
21 ԱԵԶ բնութեան, ԲԳ ցանգութեան
22 Բ Եաքրիոս
23 ԲԳ զցանգութիւն, Դ ցանկութիւն, ԵԶ զցանկութիւն
24 Զ վաստակք, Սրբոյ հօրն Եազրի Պոնտացոյ վարք և մատենագրութիւնք, էջ 31:
25 ԲԳԴԵ հեռանալ
26 Ա > ի մանկանց
27 Ե եղ
28 ԲԳԴԶ բուծանէ
29 ԲԳ ցանգութեանց

տեալ¹ ձեզ զարքայութիւնն² ի սկզբանէ աշխարհի: Զի քաղցեալ՝ և ետուք ինձ ուտել, ծարաւեցի՝ և արբուցեք ինձ³, մերկ՝ և զգեցուցէք զիս⁴, հիւանդ էի՝ և տեսէք զիս, ի բանտի⁵ էի՝ և եկիք առ իս»: Յայնժամ պատասխանի տայցեն⁶ նմա արդարքն և ասասցեն. «Տէ՛ր, ե՛րբ տեսաք զՔեզ քաղցեալ՝ և կերակրեցաք, կամ ծարաւի՝ և արբուցաք» և այլն: Եւ պատասխանի տայ Տէրն և ասէ ցնոսա. «Ամէն ասեմ ձեզ, որովհետեւ արարէք միում⁷ յեղբարցս աշտոցիկ փոքրկանց, ինձ արարէք⁸»: Եւ ցայնոսիկ, որ ընդ ահեկէն իցեն, ասէ⁹. «Երթա՛յք յինէն, անիծեալք, ի հուրն յաւիտենական¹⁰, որ պատրաստեալ է սատանայի և հրեշտակաց նորա, զի քաղցեալ՝ և ոչ ետուք ինձ ուտել, ծարաւեցի՝ և ոչ արբուցէք¹¹ զիս» և զայլն ամենայն: Եւ նոքա պատասխանեն. «Տէ՛ր, ե՛րբ տեսաք զՔեզ քաղցեալ, կամ ծարաւի, կամ աւտար, կամ մերկ, կամ հիւանդ, կամ ի բանտի և ոչ պաշտեցաք զՔեզ»: Յայնժամ պատասխանի տացէ նոցա և ասասցէ. «Ամէն ասեմ ձեզ, որովհետեւ ոչ արարէք միում ի փոքրկանցս յայսցանէ և ոչ ինձ արարէք»: Եւ երթիցեն նոքա ի տանջանսն¹² յաւիտենականս, և արդարքն՝ ի կեանսն յաւիտենականս¹³» (Մատթ. ԻԵ. 34-46):

Տեսանե՞ս, զի ողորմածքն ժառանգեցին զկեանսն¹⁴ յաւիտենական¹⁵, և անողորմքն՝ զտանջանսն յաւիտենական¹⁶: Զմտաւ ած և¹⁷ զմեծատունն, և՛ զՂազար, և՛ զյիմար կուսանքն, և՛ զիմաստունսն¹⁸՝ զոմանս պսակեալ վասն բարի գործոցն, և զոմանս տանջեալ վասն անոպայ բարուցն: Եւ լո՛ւր Դանիէլի մարգարէին¹⁹, որ ասէ. «Զմեղս քո ողորմութեամբ քաւեսցես, և զանաւրէ-

¹ ԴԵ պատրաստել

² ԲԳ զարքայութիւն

³ Դ զիս

⁴ Դ > մերկ և զգեցուցէք զիս

⁵ ԴԶ բանդի

⁶ ԴԶ տացեն

⁷ Դ միումն

⁸ Գ ծարաւեցի և արբուցեք ինձ... ինձ արարէք] և այլն, որ ի կարգին

⁹ Գ > ասէ

¹⁰ Գ յաւիտենից

¹¹ Գ արբուցեր

¹² Դ տանջանս

¹³ Գ զիս և զայլն ամենայն... ի կեանսն յաւիտենականս] և այլն

¹⁴ Դ զկեանս

¹⁵ Գ յաւիտենականս, ԴԶ յաւիտենից, Ե յօիտենից

¹⁶ ԲԳ > և անողորմքն զտանջանսն յաւիտենական, Զ յաւիտենականս

¹⁷ Ե > և

¹⁸ Զ զիմաստունսն

¹⁹ Դ մարգարէն

նութիւնս քո տրաւք¹ տնանկաց» (Դան. Դ. 24): Եւ Դաւիթ ասէ.² «Սփռեաց և ետ³ աղքատաց⁴, արդարութիւն նորա մնայ յաւիտեան⁵» (Սաղմ. ՃԺԱ. 9):

Եւ դու զնոյն արա և կեցցես շնորհաւք Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում⁶ Հաւր և Սուրբ Հոգւոյն վայել է փառք, իշխանութիւն և պատիւ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս. ամէն:

¹ Ընկալլալ բնագրում՝ գթովք:

² Ա ձեռագիրն այստեղից շարունակվում է:

³ Դ ես

⁴ ԱԲԵԶ տնանկաց, Գ տնանգաց

⁵ Գ յաւիտեանս

⁶ Ե ում

ՆՈՐԻՆ՝ ՅԱՂԱԳՍ ՏՐՏՄՈՒԹԵԱՆ

Տրտմութիւնն² երկակի է, քանզի է տրտմութիւն, որ «ըստ Աստուծոյ է, որ ապաշխարութիւն է³ ի փրկութիւն առանց զղջանալոյ գործէ»: Իսկ Բ-դ.⁴ տրտմութիւն⁵, որ «ըստ աշխարհի է, մահ գործէ» (Բ. Կորնթ. է. 10) ոչ միայն մարմնոյ, այլև հոգւոյ, և վկայ քեզ Ակիտոփէլ⁶ և Յուդայ, որ ի տրտմութենէն խեղդամահ⁷ եղեն և կորեան հոգւով և մարմնով:

Իսկ ըստ Աստուծոյ՝ տրտմութիւնն կեանք է յաւիտենական, և վկայ քեզ նախ⁸ Ենովք, որ տրտմութեամբն⁹ և ապաշխարութեամբն¹⁰ յանմահութիւն փոխեցաւ: Եւ Դաւիթ և Պետրոս. մինն զթագաւորական և զմարգարէական¹¹ շնորհն¹² ամբողջ պահեաց՝ տրտմութեամբ և արտասուաւք ասելով. «Վաստակեցի ես ի հեծութեան իմում, լուացի¹³ զամենայն գիշեր զմահիճս իմ, և արտասուաւք իմովք զանկողինս իմ թացի¹⁴» (Սաղմ. 2. 7): Եւ զմիւսն¹⁵ զառաքելական շնորհն¹⁶ և զգահերիցութիւնն¹⁷ անարատ պահելով, վասն զի «ելեալ արտաքս՝ ելաց գառնապէս» (Մատթ. ԻԶ. 75, Ղուկ. ԻԲ. 62), զի¹⁸ պատառեցան երակքն, և փոխանակ արտասուացն արին եհեղ¹⁹ յաշիցն²⁰: Եւ յորժամ յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց, նախ նմա երևեցաւ Քրիստոս²¹, և ապա այլ առաքելոցն, որպէս ասէ առաքեալն Պաւլոս, թէ՛ «Երևեցաւ Կեփա-

¹ ԲԵ + Կիրակոսի վարդապետի, Գ ի Կիրակոս վարդապետէ, Դ + Կիրակոս վարդապետ

² ԳԴԵ տրտմութիւն

³ ԳԴԵ ապաշխարութեան, Զ ապաշխարութիւն] ապաշխարութիւն է

⁴ ԲԳԴԵԶ երկրորդ

⁵ ԲԴԵԶ տրտմութիւնն

⁶ Դ Արկիտոփէլ

⁷ Բ խեղդայմահ, Դ խեղդամահ

⁸ Ա > նախ

⁹ Գ տրտմութեամբ

¹⁰ Գ ապաշխարութիւնն

¹¹ ԲԳԴԶ ~ զմարգարէական և զթագաւորական, Ե > և զմարգարէական

¹² ԲԳ շնորքն, ԴԶ շնորհքն

¹³ Ա լացի, Դ լուացից

¹⁴ Գ > զամենայն գիշեր... իմ թացի

¹⁵ ԲԴԵ միւսն

¹⁶ Ե զշնորհն, Զ շնորհքն

¹⁷ Ա զգահերիցութեանն, Գ զգահերիցութեան

¹⁸ Ե և

¹⁹ Գ հեղօ

²⁰ ԲԴԶ յաշացն

²¹ Ա > Քրիստոս

յի, ապա այլ առաքելոցն¹» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 5): Եւ յեզր² ծովուն Տիբերեայ³ երկւք հարցմա՝ 92 մբն նմա յանձնեաց⁴ զհաւտն⁵ ասելով, թէ՛ «Արածեա՛ր զոշխարս իմ» (Յովհ. ԻԱ. 16): Թողում զմաքսաւորն, որ զկուրծան բախէր, և զերանելի պոռնիկն, որ արտասուաւք⁶ զոտսն⁷ Տեառն⁸ լուանայր, և հե-րովն⁹ ջնջէր: Եւ սոքա ամենեքեան հոգևոր տրտմութեամբն¹⁰ արդարացան, և այլ անթիւք ի հինն¹¹ և ի նորս¹², զոր ոչ կարեմք թուել:

Իսկ աշխարհի տրտմութիւնն¹³ վնասակար է, և լինի սա ի պակասութենէ ցանկութեան¹⁴ կա՛մ վասն կերակրոյ և հանդերձի, կա՛մ վասն¹⁵ ոսկւոյ և ար-ցանկութեան¹⁶ կա՛մ վասն պոռնկութեան ցանկութեան¹⁷, կա՛մ վասն բարկութեան¹⁸, կա՛մ վասն¹⁹ ձանձրութեան, զի յորժամ վրիպիցի ի և փառասիրութեան²⁰, կա՛մ վասն²¹ ձանձրութեան, զի յորժամ վրիպիցի ի սոցանէ²², ի²³ ցանկութենէն²⁴ տրտմի: Իսկ տրտմութիւնն շար է և կուրացու-ցանէ զլուսաւորութիւն մտացն²⁵ և խաւար գործէ: Իսկ պարկեշտն, անստա-ցուածն և անախտն²⁶ աշտարակ հզար և²⁷ անմատոյց է տրտմութեան²⁸ դի-ւին, և զրահիւք, և սաղաւարտով²⁹, և վահանով, և սուսերաւ վառեալ է: Նաև լին, և զրահիւք, և սաղաւարտով²⁷, և վահանով, և սուսերաւ վառեալ է: Նաև առաւել քան զսոսա է անախտն, քանզի զաշտարակս քակէ մեքենայ և ընդ

¹ Գ > որպէս ասէ... այլ առաքելոցն

² ԲԳԴԶ ի յեզր

³ ԲԴԵ Տիբերայ

⁴ ԱԵ յայտնեաց

⁵ Դ զհաւտն

⁶ Բ արտասուօքն, ԴԵ արտասուաւքն

⁷ Գ զոտս

⁸ ԲԳ > Տեառն

⁹ Դ հրերովն

¹⁰ ԳԴԵԶ տրտմութեամբ

¹¹ Դ հին

¹² Դ նոր

¹³ ԲԳԵԶ տրտմութիւն, Դ տրտմութիւն զի

¹⁴ Բ ցանկութեան

¹⁵ Զ > վասն

¹⁶ ԲԳ ցանկութեան

¹⁷ Բ բարկութեան

¹⁸ Գ > կամ վասն բարկութեան և փառասիրութեան

¹⁹ ԲԳ > վասն

²⁰ ԲԳԴԵԶ սոցա

²¹ ԴԶ > ի

²² ԲԳ ցանկութենէն] ի ցանկութենէն

²³ Դ զլուսաւորութիւնն մորացն] զլուսաւորութիւն մտացն

²⁴ Դ անախտն

²⁵ Ա > և

²⁶ Գ տրտմութիւնն

²⁷ Գ սաղօրտով

¹⁴ — Կիրակոս երզնկացի

զրահն անցանէ՝ սուսեր և նետ ուժգին¹ բախելով: Իսկ զանստացուածն ոչ կարէ յաղթահարել տրտմութեան վտանգը², զի եթէ պակասի կերակուր և հանդերձ, նա կամաւ զայն սիրէ, և եթէ անարգի յումեքէ³, անձինն⁴ վկայէ, և սակաւ ի բազում պարտեացն⁵ զկիրան⁶ կրեսցէ⁷:

Արծաթասէրն տուժեալ տրտմի դառնապէս և հալի⁸ և |93| մաշի ի սիրոյ արծաթոյն, յորժամ պակասի ինչ ի⁹ ստացուածոցն, թէպէտև փոքր-ինչ պատահէ: Իսկ որ քամահէ զընչիւքն, անտրտում և ուրախ կայ և մնայ, թէև¹⁰ բազմապատիկ տոյժս¹¹ և տուգանս կրիցէ որպէս Յոբ, զի զբազմապատիկ ստացուածսն և զԺ. զաւակսն¹² ի միում աւուր կորուսեալ, գոհանայր և արհնէր զԱստուած, երկիր¹³ պագանէր Աստուծոյ և ասէր. «Մերկ իսկ եկի¹⁴ ես յորովայնէ մաւր իմոյ և մերկանդամ դարձայց անդրէն: Տէր ետ, և Տէր առ, որպէս և Տեառն հաճոյ թուեցաւ, նոյնպէս և եղև. եղիցի՝ անուն Տեառն արհնեալ¹⁵» (Յոբ Ա. 21-22): Քանզի յորժամ ունէր, ոչ իբրև զիւր ինչ ունէր, այլ որպէս զԱստուծոյ, և յորժամ պակասեաց, յԱստուծոյ համարեցաւ զեղեալ գործոյն մատակարարութիւն, վասն այնորիկ ո՛չ խռովէր և ո՛չ տրտմէր, զի զիտէր¹⁶, թէ զամենայն, որ¹⁷ ինչ առնէ Աստուած, բարի է և աւգտակար¹⁸:

Նոյնպէս և անընչասէրն¹⁹ ոչ ցանկայ²⁰ ժողովել և ազահել²¹, և զոր ունի, եթէ ոք հանէ ի նմանէ, ոչ տրտմի, զի ոչ է ծառայ մամոնայի, այլ՝ Աստուծոյ, և ոչ զուարճանայ ընդ յաճախումն²² ընչիցն, այլ ընդ բազմանալ հաւատոյ,

¹ Բ ուժին

² Ա վտանկ, Դձ վտանկք

³ Գ ումեքէ

⁴ ԲԳ անձին

⁵ Գ պարտեցան

⁶ Բ զկիրս, Գ զգիրս

⁷ ԲԴՁ գրեսցէ

⁸ ԲԳԴՁ հաշի

⁹ Գ > ի

¹⁰ Ա թէ

¹¹ Դ տուժս

¹² ԲԳ զաւակն

¹³ Դ եկիր

¹⁴ Գ էկի

¹⁵ Գ ~ արհնեալ անուն Տեառն

¹⁶ Գ գիտէ

¹⁷ ԲԳԴՁ զոր

¹⁸ Ա աւտակար

¹⁹ Բ անչասէր, Գ անընչասէր

²⁰ ԲԳ ցանգայ

²¹ ԲԳ > և ազահել

²² Գ աճխումն

յուսոյ¹ և սիրոյ գործական և տեսական առաքինութեամբ, որպէս² Դաւիթ³ ասէ. «Վասն այսորիկ սիրեցի զպատուիրանս Քո, քան զամենայն ոսկի և զտպագիրոն» (Սաղմ. ՃԺԸ. 127): Եւ դարձեալ ասէ, թէ⁴ «Յանկալի⁵ է նա⁶, քան զոսկի և քան զականս պատուականս բազումս, և քաղցր է նա, քան զմեղու խորիսխ⁷» (Սաղմ. ԺԸ. 11):

Նոյնպէս և մեք վասն անցաւոր իրաց⁸ մի՛ տրտմեսցուք՝ մի՛ վասն ընչից և մի՛ վասն ննջեցելոցն⁹, որպէս ասէ առաքեալն¹⁰. «Ո՛չ կամ |94| իմ, եղբա՛րք¹¹, եթէ տգէտք¹² իցէք վասն ննջեցելոցն¹³, զի մի՛ տրտմիցիք, որպէս և այլքն¹⁴, որոց ոչ գոյ յոյս յարութեան» (Ա. Թես. Դ. 12): Այլ մեք հաւատամք և յուսամք, որպէս և Տեառն հաճոյ թուեցաւ, նոյնպէս և եղև. եղիցի՝ անուն Տեառն արհնեալ¹⁵ ընդ առաջ Տեառն յաւդս¹⁶, և այնպէս յամենայն ժամ ընդ սափայլ ամպովք¹⁷ ընդ առաջ Տեառն յաւդս¹⁸ հանդերձ ի Քրիստոս Յիսուս, ի Տէր Տեառն լինին» (Ա. Թես. Դ. 16) մեաւք¹⁷ հանդերձ ի Քրիստոս Յիսուս, ի Տէր մեր, որում¹⁸ փառք յաւիտեանս յաւիտենից¹⁹. ամէն:

¹ ԲԳՁ և յուսոյ, Դ > յուսոյ

² Ե > վտանգք, զի եթէ... առաքինութեամբ որպէս

³ Ե [Դաւ]իթ

⁴ Ա > թէ

⁵ Բ ցանգալի

⁶ Դ > նա

⁷ ԴԵՁ զմեղու և զխորիսխ] զմեղու խորիսխ

⁸ Գ անցաւորաց] անցաւոր իրաց

⁹ ԲԴ ննջեցելոց, Գ + զի

¹⁰ Ձ առաքեալ

¹¹ ԲԳԴՁ > եղբարք

¹² Գ տգէտք

¹³ Ե > որպէս ասէ... վասն ննջեցելոցն

¹⁴ Դ այնքն

¹⁵ Ե ամբովք

¹⁶ ԲԳ > յաւդս

¹⁷ Ձ միաւք

¹⁸ Գ + վայել է

¹⁹ Ա > յաւիտենից

Հոգւոյն Սրբոյ ընդունի և անաւթ ընտիր¹ Աստուծոյ լինի, զի դժուարագտա-
նելին զգուշալի է:

Ամպք² անջրդիք³ հալածին և հալին ի հողմոց, և կրանաւոր⁴, որ ոչ ու-
նի արտասուս ի հանդիսի ձանձրութեան դիւին, քանզի ասէ Սուրբն Եւագ-
րիոս⁵, թէ՛ յորժամ խորհուրդք պատերազմողին անկցին ի սիրտս⁶ քո⁷, | 101 |
մի ալ ընդ⁸ ալոյ կալ յաղաւթս, որ⁹ անդ¹⁰ խնդրէր, ալ ընդդէմ ախոյանին
զտէգ¹¹ արտասուացն սրեսջիր, զի այսպէս ուժգնագոյնս¹² եթէ սրովն¹³ յար-
ձակեսցուք արագ-արագ, զախոյեանն ի մէնջ ի փախուստ դարձուցուք¹⁴:

«Ձանձրութեան դէն, որպէս ասէ Եւագր¹⁵, հասանէ¹⁶ ի վերայ միայնակե-
ցին¹⁷ ի ժամու երրորդում¹⁸ և պաշարէ զանձն նորա մինչև ց¹⁹ ժամն, և նախ
զարեգակն իսկ²⁰ երևեցուցանէ իբրև դժուարաշարժ կամ բնաւ իսկ անշարժ
իբրև թէ Մ²¹ ժամեան իցէ արն: Դարձեալ ստէպ-ստէպ հայել ընդ պատուա-
հանս²² տանն²³, և²⁴ ի խցկանէ²⁵ անդի²⁶ արտաքս ընթանալ ջանացուցանէ և

¹ Ե ընդիր

² Դ ամբք

³ Գ անջրդիք

⁴ Ա զի դիրաւ... կրանաւոր հատվածը մասամբ չի ընթերցվում, սպիտակ թուղթ է փակցված, Գ կրօնօր

⁵ ԲԳ Եւագրիոս

⁶ ԳԴ սիրտ

⁷ Ա ձեռագրում կրկին մեկ թերթ պակասում է, լրացրել ենք՝ ըստ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 228-ի:

⁸ ԲԳ > ալ ընդ

⁹ Զ > որ

¹⁰ Ե անդր] որ անդ

¹¹ Ե > զտէգ

¹² Բ ուժնագոյնս

¹³ Դ որովն

¹⁴ Գ > արագ-արագ... դարձուցուք

¹⁵ ԲԳ Եւագր

¹⁶ Բ հատնէ

¹⁷ Դ միայնակցին

¹⁸ Գ երրորդումն

¹⁹ ԵԶ ցինն

²⁰ Բ > իսկ

²¹ ԲԳ Ժ.

²² Զ պատուհանսն

²³ ԲԳ տան, Դ տա

²⁴ ԵԶ նաև

²⁵ ԳԴ խցկնէ

²⁶ Դ անտի

ընդ արեգակն¹ ստէպ հայել և նկատել որչափ ևս կայց² յինն³ ժամ⁴ անդր,
և այսր անդր⁵ հայիցի, եթէ իցէ որ յեղբարց անտի⁶ երևեսցի: Եւ դարձեալ՝
ատելութիւն ևս խառնէ ընդ տեղին և ընդ վարսն⁷, իսկ և ընդ գործս⁸ ձե-
ռացն, եթէ՛ ահա պակասեաց սէր յեղբարցն⁹, և ոչ որ է, որ մխիթարէ, ապա
եթէ իցէ որ ուրեք յեղբարց անդի¹⁰, որ ոչ տրտմեցուցեալ իցէ զմիայնակեացն,
և զայս իբրև յաւելորդ ինչ դէն ատելութեան աճեցուցանէ: Դարձեալ՝ առեալ
տանի¹¹ զնա ի ցանկութիւն¹² տեղեաց վայրենեաց, յոր վայր դիւրաւ զպէտս
անձինն¹³ գտանել մարթասցէ, և խելս իմն խառնէ¹⁴ դիւրագոյնս առաւել ևս և
հնարողս և ասէ. «Եթէ ոչ ի միում¹⁵ տեղւոջ միայն հաճոյ լինել է Տեառն, ալ յա-
մենայն տեղիս արհնի անուն Տեառն¹⁶»: Դարձեալ՝ ածէ կցէ յայն զյիշատակ
ընտանեաց¹⁷ և զառաջին վարուցն, և ժամանակս¹⁸ կենաց իւրոց երկայնս
նկարէ աշակերտութեանն¹⁹ իւրոյ, և վաստակս առաջի աշաց իւրոց եղեալ բե-
րէ: Եւ զամենայն ինչ, որպէս ինչ որ ասիցէ, յուզէ մեքենայս²⁰, զի զխցիկն²¹ իւր
րազմին: Արդ, այսր դիւի ալ ոք դե զհետ չերթայ, բայց խաղաղութեան իմն
հաստատութիւն և անճառ խնդութիւն յետ պատերազմին զանձինս պատե-
րազմողացն գտանէ²³:

¹ Դ արեգակնն, Ե արեգականն, Զ արեգակ

² ԳԵ եկաց, Զ կաց

³ Գ յմ.

⁴ Գ ժամն

⁵ Ե և անդր

⁶ Գ անդի, Ե անդ

⁷ Բ վայրսն

⁸ Ե գործսն

⁹ ԴԶ յեղբարց

¹⁰ Զ անտի

¹¹ Դ անտի

¹² ԲԳ ցանգութիւն

¹³ Գ անձին

¹⁴ Զ խառնեցէ

¹⁵ Գ իմում] ի միում

¹⁶ Զ ~ անուն Տեառն արինի

¹⁷ ԵԶ ընդանեաց

¹⁸ Զ զժամանակս

¹⁹ Գ աշակերտութեան

²⁰ Գ մէքէնայս

²¹ Բ զխցիկն

²² Զ անտի

²³ Սրբոյ իորն Եւագրի Պոնտացոյ վարք և մատենագրութիւնք, էջ 29-30:

Քանզի¹ ձանձրութեան դէն ամենայն դիւարէն պատերազմի, և յորժամ նմա² յաղթող գտար զաւրութեամբն Աստուծոյ, ամենայն դիւացն յաղթող եղեր, բայց մի՛ յանհոգս լինիր, զի դարձեալ³ ասէր՝ և լիրբ է թշնամին և դարձեալ պատերազմի, վասն որոյ պատուիրէ Տէրն. «Արթուն կացէք, և յամենայն ժամ աղաթս արարէք» (Մատթ. ԻԶ. 41, Ղուկ. ԻԱ. 36): Եւ դարձեալ ասէ, թէ՛ «Որ համբերեսցէ⁴ ի սպառ, նա կեցցէ», «Եւ համբերութեամբ ձերով ստասցիք⁵ զոգիս ձեր» (Մատթ. Ժ. 22, Ղուկ. ԻԱ. 19): Եւ առաքեալն Պաւլոս ասէ յԵբրայեցւոց թղթին⁶, թէ՛ «Պիտոյ է ձեզ համբերութիւն, զի զկամս Աստուծոյ արարեալ հասցիք աւետեաց⁷» (Եբր. Ժ. 36): Եւ յառաջ քան զսա Դաւիթ մարգարէն ասէ. «Համբերելով համբերի⁸ Տեառն, և նայեցաւ առ իս, և լուաւ աղաթից իմոց» (Սաղմ. ԼԹ. 2), զի բազում նեղութեամբ⁹ պարտ է մեզ մտանել¹⁰ ի հանգիստն յաւիտենական¹¹ ի Քրիստոս Յիսուս¹², ի Տէր մեր¹³, որում փառք ընդ Հաւր և Սուրբ Հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս¹⁴ յաւիտենին. ամէն¹⁵:

- ¹ Գ քան
- ² ԲԳԴ նորա
- ³ ԲԳԴՁ դարձ
- ⁴ ԲԳ համբերեացն
- ⁵ Գ օտասցիք
- ⁶ Զ թխտին
- ⁷ Գ աւետեացն
- ⁸ Բ համբրի, ԳՁ համբերէի
- ⁹ Դ նեղութեամբն
- ¹⁰ ԲԳԴ > մտանել
- ¹¹ Գ յօիցենական, Ե + մտանել
- ¹² Գ Յիսուս
- ¹³ Դ > մեր
- ¹⁴ Զ յանսպառ] միշտ և յաւիտեանս
- ¹⁵ Բ > և միշտ... ամէն

ՆՈՐԻՆ՝ ՅԱՂԱԳՍ ՍՆԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ²

Սնափառութիւն³ է ախտ անբնական և դիւրաւ պատահի առաքինի անձանց: Դադան վնասակար⁴ բուսանի մերձ առ տունկ և շաղկապի⁵ զնովաւ, և յորժամ հասանէ ի ծայր⁶ տնկոյն, շորացուցանէ զնա: Եւ սնափառութիւն⁷ բուսանի մերձ առ առաքինի անձն և ոչ մերժի ի նմանէ, մինչև հատցէ⁸ զզաւրութիւն նորա: Սնափառն մշակ է անվարձ, զաշխատանս⁹ կրէ, և ի¹⁰ վարձուցն անմասն ելանէ¹¹, քանզի պահք մարդահաճոյն¹² և՛ աղաւթք, և՛ ողորմութիւն ոչ է¹³ վասն Աստուծոյ, այլ վասն մարդկային փառաց, և «այն իսկ է վարձք¹⁴ նոցա»՝ ըստ տէրունական¹⁵ հրամանին (Մատթ. Զ. 2): Քանզի անունն սահման է կարճառաւտ, և սահման է անուն ծաւալեալ, զի մարդահաճն¹⁶ «սնափառ» կոչի, զի որպէս հասկն, որ սին է, թուի տեսանողացն¹⁷, թէ հասկ է, իսկ իբրեւ որոնես, ունայն է ի ցորենոյ և անպիտան սերմանողին: Նոյնպէս և առաքինութիւնք¹⁸ սնափառին, զի երևին մարդկան, թէ արդարք իցեն և աստուածապաշտք¹⁹, բայց նոքա ոչ են աստուածապաշտք²⁰, այլ՝ մարդապաշտք և ոչ երանելիք, այլ եղկելիք, որոց Տէրն վա՛յ տա՛յ ասելով. «Վա՛յ ձեզ դպրաց և փարիսեցւոց կեղծաւորաց, որ ուտէք զտունս ալրեաց պատճառանաւք յերկարել յաղաւթս²¹, զի աւելի դատաստանս ընդունիցիք»

¹ Բ + Կիրակոսի վարդապետի, Գ Կիրակոս վարդապետի, Ե > նորին

² Ե + նորին Կիրակոս վարդապետի

³ Ե սնափառութիւն

⁴ Գ վնակար

⁵ Զ շաղկապաւի

⁶ Զ ծայրս

⁷ Բ սնափառութիւն

⁸ Գ հացցէ

⁹ Զ զաշխատանսն

¹⁰ Դ > ի

¹¹ Հմմտ. Վարք սրբոց հարանց, հ. Բ., էջ 656:

¹² Գ մարդահաճյին

¹³ Գ > է

¹⁴ Զ վարձ

¹⁵ Գ տէրունկին

¹⁶ Դ մարդաճն

¹⁷ Դ տեսողացն

¹⁸ Գ առաքինութիւնքն

¹⁹ Ե աստուածապաշտ

²⁰ Ե աստուածապաշտ

²¹ Գ յերկրէն զաղօթս] յերկարել յաղաւթս

(Մատթ. ԻԳ. 14): Եւ որպէս փարիսեցիւն և մաքսաւորն, որ ելին ի տաճարն¹ կալ յաղաւթս, և² փարիսեցիւն³ պարծելով յարդարութիւնն⁴ իւր և⁵ կորոյս զնա և էջ ի տուն⁶ իւր մեղաւոր: Եւ մաքսաւորն, խոստովանելով զմեղս իւր, «կոծէր զկուրծս իւր և ասէր⁷. «Աստուած, քաւեա՛ զիս զմեղաւորս» (Ղուկ. ԺԸ. 13): Եւ սա խոնարհութեամբն կորոյս⁸ զմեղս իւր և էջ արդարացեալ, քան զփարիսեցիւն ի տուն իւր, զի աղաւթք ամբարհաւաճին ոչ ելանեն յերկինս, այլ ի խոնարհ մնան⁹, զի միտք նորա ոչ են առ Աստուած, այլ առ¹⁰ մարդիկ յերկրի¹¹, զի ոչ խնդրեն¹² զփառս Աստուծոյ, այլ զփառս մարդկան: Վասն որոյ «սնափառ» և «սնավաստակ»¹³ կոչի: Եւ է¹⁴, զի «ամենայն մարմին խոտ է, և ամենայն փառք մարդոյ իբրեւ զծաղիկ»¹⁵ խոտոյ, խոտն ցամաքեցաւ, և ծաղիկն¹⁶ թաւթափեցաւ, և բան Տեառն մնայ յաւիտեան»՝ ըստ առաքելոյ (Ա. Պետ. Ա. 24-25), «զի ամենայն, որ ինչ յաշխարհի է, ցանկութիւն է մարմնոյ¹⁷, և ցանկութիւն¹⁸ է աշաց, և ամբարտաւանութիւն¹⁹ աստի կենացս. որ ոչ է առ ի Հաւրէ, այլ յաշխարհէ աստի է, և աշխարհս անցանէ և ցանկութիւնն²⁰: Իսկ որ առնէ զկամս Աստուծոյ, մնայ յաւիտեան» (Ա. Յովհ. Բ. 16-17): Եւ առաքեալն Պաւղոս ասէ ի Գաղատացոց թղթին²¹. «Եթէ կեամք²² Հոգւով, ընդ Հոգւոյն և²³ միաբանեսցուք: Եւ մի՛ լիցուք սնապարծք՝ միմեանց ձայն տալով և ընդ միմեանս նախանձելով» (Գաղ. Ե. 25-26): Եւ [ի] Փիլիպեցոցն ասէ.

¹ Հ > ի տաճարն

² Ե > փարիսեցիւն և մաքսաւորն... յաղաւթս և

³ Բ փարեցիւն

⁴ ԳԵ յարդարութիւն

⁵ Հ > և

⁶ Ե տունն

⁷ Դ ասէ

⁸ Դ > զիս զմեղաւորս: Եւ սա խոնարհութեամբն

⁹ Հ մնայ

¹⁰ Հ ի

¹¹ Բ > այլ ի խոնարհ մնան... մարդիկ յերկրի, Դ > այլ ի խոնարհ մնան... առ Աստուած

¹² ԴԵԶ խնդրէ

¹³ Հ սնավաստակք

¹⁴ Գ < և է >

¹⁵ Գ զծաղիկն

¹⁶ Գ > խոտոյ... և ծաղիկն

¹⁷ ԲԳ > ցանկութիւն է մարմնոյ

¹⁸ Բ ցանկութիւն

¹⁹ Գ + է

²⁰ Բ ցանկութիւնն, Գ ցանկութիւն

²¹ Բ թխտին

²² ԳԵ կամք

²³ Դ > և

«Մի՛ ինչ ըստ գրգռութեան, և մի՛ ինչ ըստ սնապարծութեան, այլ խոնարհութեամբ զմիմեանս լաւ համարել, քան զանձինս» (Փիլ. Բ. 3):

Վասն որոյ մի՛ ցանկասցուք¹ անցաւոր² փառաց, և մեծութեան, և իշխանութեան, այլ մշտնջենաւոր փառացն³ և ընդ Քրիստոսի թագաւորութեանն⁴, որպէս ասէ առաքեալն⁵, թէ⁶՝ «Համբերեմք ընդ նմին և թագաւորեմք» (Բ. Տիմ. Բ. 12): Եւ Տէրն ասէ. «Ուր են եմ, անդ և պաշտանեայն իմ եղիցի» (Յովհ. ԺԲ. 26), որում արժանաւոր⁷ լիցուք շնորհաւք և մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ և Փրկչին⁸ Յիսուսի Քրիստոսի, որում⁹ վայել է փառք, իշխանութիւն և պատիւ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

¹ Բ ցանկասցուք

² Գ անցոր

³ Գ փառաց

⁴ ԳԵ թագաւորութեան

⁵ ԵԶ առաքեալ

⁶ ԴԵԶ եթէ

⁷ Հ արժանաւորք

⁸ Հ > և Փրկչին

⁹ Հ ընդ որում Հաւր և Սուրբ Հոգոյն] որում

15 — Կիրակոս Երզնկացի

ՆՈՐԻՆ¹ ՅԱՂԱԳՍ ԱՄԲԱՐՏԱԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ամբարտաւանութիւնն² է սկիզբն և կատարումն³ ամենայն շարեաց, քան-
զի նախ սատանայ եղև գտակ⁴ ամբարտաւանութեան. ընդդէմ դառնալով
Արարչին՝ անկաւ⁵ յերկնից⁶ իբրև զփայլակն⁷, և խաւար եղև և անուանեցաւ⁸
«սատանայ»⁹: Եւ ապա զկինն¹⁰ խաբեաց պատրանաւք ի պատճառս¹¹ աս-
տուածանալոյն և ի ձեռն կնոջն զԱդամ և արտաքսեաց ի դրախտէն, և փո-
խանակ աստուածանալոյն զանէծս և զմահ ժառանգեաց իւրովք ծննդովք¹²:
Զի նախ Աստուած զմարդն անարատ է ստեղծ մարմնով՝ անցաւ, և անախտա-
կան¹³, և առանց հիւանդութեան, և մահուան, և զհոգին՝ անմեղ և սուրբ Իւր
նման. «Արար¹⁴ Աստուած զմարդն ի պատկեր Իւր՝ ըստ պատկերի Աստուծոյ
արար զնա» (Ծննդ. Ա. 27): Եւ ո՞րպէս է մարդն Աստուծոյ պատկեր:

Աստուած սուրբ է, և զմարդն Իւր նման սուրբ արար, Աստուած բարի է, և
զմարդն իբրև զինքն բարի է ստեղծ, Աստուած արդար է, և զմարդն արդարու-
թեամբ զարդարեաց: Եւ զի՞նչ պիտոյ է զամենայն ասել մի ըստ միոջէ՝ զԻւր բոլոր
բարութեան սերմանիքն¹⁵ ետ¹⁶ մարդոյն, զի մի՞ նուազիցէ առողին բարին, քան
զտուողին¹⁷ սերմանսն¹⁸, որպէս ասէ Աստուածաբանն¹⁹ Գրիգորիոս: Եւ որչափ
զպատուիրանն²⁰ չէր անցեալ²¹, անցաւ և անմահ էր մարմնով, անմեղ²² և արդար
հոգւով՝ նման Աստուծոյ: Եւ յորժամ զպատուիրանն մոռացաւ զԱրարչին և

¹ Ե + Կիրակոս վարդապետի

² ԲԳԶ ամբարտաւանութիւն

³ Ա ձեռագիրն այստեղից շարունակվում է:

⁴ ԴԵ կտակ

⁵ Դ անգաւ

⁶ ԲԳԴԵԶ ի յերկնից

⁷ Դ զփայլակն

⁸ Բ անուեցաւ

⁹ ԲԳԴԵԶ > սատանայ

¹⁰ Գ զկիննին, Ե զկնն

¹¹ ԲԳ պատճառ

¹² ԴԶ ծննդովքն

¹³ ԲԳԴ > անցաւ և անախտական, Զ անապական

¹⁴ ԲԳԴԵԶ + ասէ

¹⁵ ԲԳԶ սերմանքն, Դ սերմանքն

¹⁶ Գ էր

¹⁷ Բ զտվողին, ԴԶ զտուալին

¹⁸ Զ սերմանս

¹⁹ Ե աստուածաբան

²⁰ Ա զպատվիրանն

²¹ ԲԴԵԶ անցել, Գ յանցեալ

²² ԴԶ և անմեղ

բանսարկուին լուաւ խրատու, որ պատրանաւք ջամբեաց զպտուղ ծառոյն,
յորմէ¹ պատուիրեաց Աստուած² շուտել³, և նա անհնազանդութեամբ եկեր
և մերկացաւ յաստուածային փառացն, և եմուտ հիւանդութիւնն⁴ և մահն ի
մարմինն, և մեղքն և հոգեւոր մահն՝ ի բնութիւնս:

Եւ սկիզբն և արմատ ամբարտաւանութիւնն եղև ամենայն շարեաց, զի
որպէս | 102 | ինքն սատանայ ամբարտաւանութեամբն անկաւ յերկնից, նոյն-
որպէս և զմարդն ամբարտաւանութեամբն խաբեաց և ընկէց, և ապա յամբար-
տաւանութենէն⁵ իբրև յարմատոյ, այլ ուղէշքն բողբոջեալ ծաղկեցան՝ որո-
վայնամոլութիւնն և պոռնկութիւնն⁶ և այլքն⁷ ամենայն⁸: Եւ որ կամի Աստու-
ծով սոցա յաղթել, նախ զարմատն հատցէ՝ զամբարտաւանութիւնն, և այլքն⁹
ընդ նմին շորանան, ապա թէ¹⁰ արմատն ի տեղն մնայ, չէ ինչ աւգուտ, եթէ
զայլսն հատանիցես, քանզի բազում շառաւելս արձակէ: Դարձեալ՝ յարմա-
տոյ անտի առաւել քան զառաջինն՝ ըստ տէրունական առակին, եթէ՝ «Այսն
պեղծ¹¹, յորժամ ելանէ ի մարդոյ, շրջի ընդ անջրդի տեղիս¹², և իբրև հան-
գիստ ոչ գտանէ, ասէ. «Դարձայց ի տուն իմ՝ ուստի ել¹³: Եւ գայ գտանէ պա-
րապորդ մաքրեալ և յարդարեալ և առնու ընդ իւր է¹⁴ այսս չարագոյն, քան
զինքն և գայ բնակէ անդ, և լինի մարդոյն այնորիկ յետինն շար, քան զառա-
ջինն» (Մատթ. ԺԲ. 43-45):

Զի որպէս արմատ ամենայն մեղաց հպարտութիւնն է, նոյնպէս և¹⁵ ար-
մատ և հիմն ամենայն բարեաց խոնարհութիւնն է, վասն այսորիկ¹⁶ Տէրն
սկիզբն Իւրոյ վարդապետութեանն զխոնարհութիւնն դնէ՝ ասելով. «Երանի՛
աղքատաց հոգւով, զի նոցա է¹⁷ արքայութիւնն երկնից» (Մատթ. Ե. 3): Եւ

¹ Գ յորմէ

² Ե > Աստուած

³ ԲԴԶ ոչ շուտել

⁴ Գ հիւանդութիւն

⁵ Բ յամբարտաւանութենէն, Ե յամբարտաւանութենէ

⁶ Գ պոռնկութիւն

⁷ Գ այլք

⁸ ԲԳ + մի ըստ միոջէ: Զսկիզբն ամբարտաւանութիւնն եւ որկրամոլութիւնն ամենայն շարեացն,
որպէս եւ առաքեալն ասէ. «Տէր ամբարտաւանից հակառակ կայ» (Յակ. Դ. 6), յորմէ
փրկեցէ Քրիստոս յամենայն փորձութենէն, որում փառք ընդ Հօր և Սուրբ Հոգւոյն,
այժմ...: Այստեղ աւարտուում են երկու բնագրերը:

⁹ Դ այլք

¹⁰ ԵԶ եթէ

¹¹ Դ պիղծ

¹² Դ տեղին

¹³ ԴԶ ելի

¹⁴ Զ եւթն

¹⁵ Դ > եւ

¹⁶ ԴԶ այնորիկ

¹⁷ Դ նոցանէ] նոցա է

դարձեալ, թէ՛ «Ուսարո՛ւք յինէն, զի հեզ եմ և խոնարհ սրտիւ և գտջիք հանգիստ անձանց ձերոց» (Մատթ. ԺԱ. 29): Եւ դարձեալ, թէ՛ «Որ խոնարհեցուցանէ զանձն, բարձրացի, և որ բարձրացուցանէ զանձն, խոնարհեցի» (Մատթ. ԻԳ. 12, Ղուկ. ԺԴ. 11): Զի որպէս բանսարկուն խրատովն անկաք ի յերկնից հպարտութեամբն, նոյնպէս խրատով Փրկչին ելցուք յերկինս՝ խոնարհութեամբ, զի շար է ամբարտաւ¹ 103|անութիւնն առաւել, քան զպոռնկութիւն² և զմարդասպանութիւն, զի սոքա գիտեն, թէ անաւրէն գործ գործեցին, և զղջանան, և ապաշխարեն և թողութիւն գտանեն, որպէս Դաւիթ, որ ապաշխարութեամբ և արտասուաւք քաւեաց զշնութիւնն և զսպանութիւնն³:

Իսկ ամբարտաւանութիւնն կոյր ախտ է և ոչ կարէ տեսանել զկորուստն իւր և ոչ առնու յանձն զբժշկութիւն և զխրատ, որպէս զպիրքն և փարիսեցիքն, որ ոչ լուան Քրիստոսի, վասն զի հպարտք էին, որպէս ասաց Տէրն, թէ՛ «Զիա՛րդ կարէք դուք հաւատալ, զի փառս⁴ ի միմեանց առնուք⁵, և զփառս զառ ի միոյն Աստուծոյ ոչ խնդրէք» (Յովհ. Ե. 44): Զի որպէս աչքն զամենայն տեսանէ զերկինս և զերկիր, և որ ի նոսա են, բայց ինքն զինքն ոչ տեսանէ և ոչ իմանայ զիւր ցան, այլ այլոց կարաւտանայ տեսանել և ասել: Եւ որպէս աչքն ի մարմինն⁶ լուսատու, նոյնպէս և միտքն հոգւոյն է աչք և տեսանէ զամենայն մասունս հոգւոյն՝ զցասումն և զցանկութիւն, և յորժամ սղալեն⁷, խղճմտանաւքն դատէ, յանդիմանէ⁸, կշտամբէ⁹:

Իսկ ամբարտաւանութիւնն բանական մասինն և մտացն¹⁰ է հիւանդութիւն, զոր ոչ կարէ տեսանել, և որպէս¹¹ ակն մարմնոյն, թէ արիւնախառն է և կամ դեղին, ոչ կարէ տեսանել, բայց յորժամ այլքն¹² տեսանեն¹³ և պատմեն, հաւատայ և դիմէ առ բժիշկն և ազատի յախտէն: Այսպէս և ամբարտաւանն ոչ կարէ տեսանել զհիւանդութիւն հոգւոյ իւրոյ, և եթէ հոգևոր բժշկացն ո՛չ լսէ, և ո՛չ հաւատայ, և ո՛չ խոնարհի, կորնչի զյաւիտենական կորուստն, զի

¹ ԴՁ ի յերկինս
² Զ զպոռնկութիւնն
³ ԴԵ զսպանութիւն
⁴ Դ զփառս
⁵ Դ առնուք
⁶ ԴՁ + է
⁷ ԴՁ սղալեն
⁸ Զ և յանդիմանէ
⁹ Զ և կշտամբէ
¹⁰ Դ մտաց
¹¹ Զ ~ որպէս և
¹² ԴՁ այլք
¹³ Դ տեսան

«Աստուած ամբարտաւանից հակառակ կայ և¹ խոնարհաց տայ շնորհս²» (Յակ. Դ. 6, Ա. Պետ. Ե. 5): Եւ ո՛վ |104| կարէ բժշկել զամբարտաւանն, զի³ Աստուած հակառակ է նմա, զի առանց Աստուծոյ եղև և ոչինչ և ոչ լինի:

Եւ ամբարտաւանութիւնն յանմտութենէ լինի և յանգիտութենէ, որպէս ասէ առաքեալն. «Զի՛նչ իցէ, զոր⁴ ունիս, զոր ոչ իցէ առեալ և առեր⁵, զի՛ պարծիս իբրև շառեալ⁶» (Ա. Կորնթ. Դ. 7): Յուցանէ, թէ յԱստուծոյ եմք առեալ զամենայն՝ թէ՛ հոգի ունիմք, թէ՛ մարմին, թէ՛ միտք, թէ՛ իմաստութիւն և⁷ զաւրութիւն. ամենայն⁸ Աստուծոյ պարգևք է և ոչ է քո, այլ Աստուծոյ, և Աստուծոյ է փառքն⁹ Ստեղծողին և Յարինաւղին¹⁰, դու ընդէ՛ր յափշտակես Աստուծոյ փառքն և քեզ համարիս և հպարտանաս: Տուաւդին բարեացն¹¹ զԱստուծոյ փառքն և քեզ համարիս և զգոհութիւն, յորմէ եղեր, և ստեղծար, և ունիս զէութիւն և տուր զփառս և զգոհութիւն, յորմէ եղեր, և մարմնաւոր գործոյ, որպէս ասէ զզաւրութիւն¹² և զներգործութիւն հոգևոր և մարմնաւոր գործոյ, որպէս ասէ առաքեալն¹³, թէ՛ «Նովաւ կամք¹⁴ և եմք և շարժիմք» (Գործք Ժէ. 28):

Արդ, եթէ զինչ որ ունիս, ամենայն¹⁵ յԱստուծոյ է, դու ընդէ՛ր հպարտանաս. Աստուծոյ զգոհութիւնն ի վերայ ամենայնի տուր, որպէս ասէ առաքեալն¹⁶, թէ՛ «Դոհացարո՛ւք յամենայն ժամ ի վերայ ամենայնի յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Հաւր¹⁷ և Աստուծոյ: Հնազանդ լերուք միմեանց երկեղին սուսի Քրիստոսի, Հաւր¹⁸ և Աստուծոյ: Հնազանդ լերուք միմեանց երկեղին Քրիստոսի» (Եփես. Ե. 20-21), զի արքայութեանն¹⁸ երկնից արժանի լինիջիք Քրիստոս Յիսուս՝ ի Տէր մեր, որում վայել է փառք, պատիւ¹⁹ և իշխանութիւն ընդ Հաւր և Սուրբ Հոգւոյն, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն²⁰:

¹ Ա > և

² Ա ~ տայ զխոնարհաց զշնորհս

³ ԴՁ երբ

⁴ Զ > իցէ զոր

⁵ Զ և եթէ] և առեր

⁶ Դ զշառեալ

⁷ Դ թէ

⁸ ԴՁ ամենայն

⁹ Դ փառք

¹⁰ Դ յարիօղին

¹¹ Զ բարեաց

¹² ԱՁ զաւրութիւն

¹³ Զ առաքեալ

¹⁴ Զ կեամք

¹⁵ Զ ամենայն

¹⁶ Զ առաքեալ

¹⁷ Զ Հաւրն

¹⁸ Զ և արքայութեանն

¹⁹ ԴՁ և պատիւ

²⁰ Զ + մեղայ Տեառն Աստուծոյ իմոյ յամենայն ժամ. ամէն:

իմոյ զբան ճշմարտութեան¹, այլ յամուլ մտաց մերոց տացէ պտուղ² շրթանց՝ նուիրել սկտեղբ³ հաւատոյ ի սեղան փառաց իւրոց՝ |42բ| ի հոգևոր⁴ զբաղումն⁵ մանկանց⁶ նոր Սիրոնի⁷: Եւ⁸ Տուողին բարեաց փառք յաւիտեանս, ամէն:

¹ Գ ճշմարտութեանն

² Գ + ի

³ Դ ստեղբ

⁴ Գ հոգոյ

⁵ ԱԲԴ սբաղումն

⁶ ԱԲ մանկանց

⁷ ԲԴ Սիրոնի

⁸ Գ > և

ԵՒԱԳՐԵԱՅ ՀԱՐԻՒՐԱՅՈՐՔՆ¹ ՎԵՑԵՐՈՐԴՔ ԱՌԱՋԻՆ՝ ՅԱՂԱԳՍ ԸՆԴԴԷՄ ԲԱՆԱՍԵՂԾԻՅՆ ԱՐՏԱՔՆՈՅ²

Արտաքին իմաստասէրքն ասացին, թէ երկու³ աստուածք են. մինն՝ բարի, և միւսն⁴ չար: Եւ բարի աստուածն զերկինքն և զիմանալի աշխարհն է ստեղծեալ⁵, որ բարի է, և անապական, և անփոփոխ: Եւ չար աստուածն զայս զգալի⁶ աշխարհքս⁷ է արարեալ⁸, որ չարութեամբ, և պատերազմաւ, և ապականութեամբ լի է: Եւ զհիւղէն⁹ յաւետակից ասացին Աստուծոյ, և զայն առեալ Աստուած՝ և ի նմանէ արար զամենայն արարածս և տեսակացոյց: Իսկ երանելիս Եւագրիոս ընդդէմ նոցա ասէ, թէ՝

Ա¹⁰. բան¹¹. «Առաջին Բարոյն ոչ գոյ հակառակ, զի Էութին¹² Նորա անեղ և միաւոր է, և ներհակ ոչ ունի»:

Լուծումն: «Առաջին Բարի» Աստուած է և ներհակ ոչ ունի, վասն զի անեղ է, և միշտ է է, և ոչ ունի զոչէն հակառակ, զի էին հակառակ ոչէն է: Եւ Աստուած զոչէն ոչ ունի հակառակ, զի միշտ և հանապազ է:

Եւ դարձեալ՝ զի միաւոր է և մի է, զի թէ¹³ |43ա| առ դիցես ընդ Աստուծոյ այլ ինչ կամ յառաջ քան զՆա, հարկ է դնել կամ զոչդ ընդ Նմա, կամ զկնի Նորա: Այլ յառաջ քան զԱստուած այլ ինչ զմտաւ ածել, կամ իմանալ, կամ մտաւ ածել, կարի մեծ ամբարշտութիւն¹⁴ է: Եւ հաւասար Աստուծոյ և զոչդ ասել կուրութիւն և մորոսութիւն¹⁵ է, զի էութիւն Աստուծոյ և բնութիւն¹⁶ մի է: Զի թէպէտ և զՈրդի և զՀոգի հաւասար Աստուծոյ Հաւր խոստովանիմք, սակայն ոչ եթէ երեք¹⁷ Աստուած դաւանեմք, այլ մի Աստուած՝ զերեք Անձնաւորու-

¹ Գ հարիւրաւորք

² Բ + Կիրակոս վարդապետի լուծմունք: Զգծողս յիշեալ ի Քրիստոս, Գ արտաքնոցն

³ Գ Բ.

⁴ Բ միւսն

⁵ ԱԴ ստեղծել

⁶ ԱԲԴ սգալի

⁷ Գ աշխարհս

⁸ ԱԲԴ արարել

⁹ Բ զհիւղէն, Գ զհիւլէն

¹⁰ ԱԲԴ > Ա.

¹¹ Գ > բան

¹² Գ էութիւնն

¹³ Դ եթէ

¹⁴ Գ ամբարշտութիւնն

¹⁵ Գ մորոսութիւնն

¹⁶ ԲԳ բնութիւնն

¹⁷ Գ Գ.

թիւնն հաւատամք՝ տրոհեալ անձնաւորութեամբ և միաւորեալ բնութեամբ և աստուածութեամբ: Իսկ յետ Աստուծոյ արարածքս են ի նմանէ եղեալ: Եւ նա միայն է միակ և անհամեմատ, զի յառաջ քան զնա, ոչ գոյ այլ Աստուած և զկնի նորա ոչ եղիցի, այլ ինքն միայն էր, և է, և եղիցի:

Եւ մինն ինքն ինքեան¹ ներհակ ոչ լինի: Եւ որպէս միակն զամենայն թիւսն² կերպացուցանէ և ի միութենէ ոչ ելանէ: Նոյնպէս և Աստուած գոյացոյց զիմանալի և զգալի արարածս և յոչ գոյէ ի գոյ էած և մնաց մի և անփոփոխելի, զի ոչ է յէիցս, այլ միայն ինքն է անեղ: Եւ Աստուած ոչ է իբրեւ զթիւ միակ, այլ էութիւն³ միակ, զի մի թիւն յառաջ է, քան զե|43բ|րկրորդն և զերրորդն: Իսկ յերրորդութիւնն⁴ ոչ է առաջին և վերջին և ոչ քթթել⁵ միական, այլ հաւասարք են էութեամբ և բնութամբ:

Բ⁶. բան⁷. «Ներհակաւոր եղականք»:

Լուծումն: «Եղականք⁸» հրեշտակքն⁹ են, որ ի չգոյէ ի գոյ եկին, և ոչ գոյն և գոյն ներհակ են միմեանց: Եւ դարձեալ՝ ընդունակ են գիտութեան¹⁰ և անգիտութեան¹¹: Եւ յայտ է յուսուցանելոյն զմիմեանս և ի¹² դիւացն, որ¹³ բարի էին և լոյս, և խաւար եղեն և չար:

Բան¹⁴. «Կցուածոյքն»:

Լուծումն: Զգալիքս¹⁵ են, որ ի չորից ներհակ տարերացս են բաղկացեալ:

Գ. բան¹⁶. «Ամենայն բնութիւն¹⁷ բանաւոր»:

Լուծումն: Հրեշտակք, և դեք, և մարդիկ են բանաւոր ստեղծուածք, և սահմանելի են բնութեամբ և սկիզբն¹⁸ ունին: Բայց յարինաւորն Աստուած անհասանելի է, որ բնակէ ի նոսա, զի¹⁹ յամենայն տեղիս է Աստուած իմաս-

¹ Գ ինքեանն

² Գ թիւս

³ Գ էութիւնն

⁴ Բ յերրորդութիւն

⁵ ԱԲԴ քթել

⁶ Ա > Բ.

⁷ Գ > բան

⁸ ԲԴ եղական

⁹ ԲԳ հրեշտակք

¹⁰ Գ գիտութեանն

¹¹ Գ անգիտութեանն

¹² Դ > ի

¹³ Գ ոչ

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ ԱԲԴ զգալիքս

¹⁶ ԲԳ > բան

¹⁷ Գ բնութիւնն

¹⁸ Բ սկիսքն

¹⁹ Գ ի

տութեամբ և արուեստիւն¹, որով արար զամենայն և նախախնամէ:

Բան². «Եւ ոչ բաժանի»:

Լուծումն³: Զի ոչ է յեղելոցս:

Դ. բան⁴. «Եւ զի իմանամք զնա»:

Լուծումն: Եւ թէ որպէ՛ս բնակէ, ասէ, թէ որպէս արուեստն ի յարուեստաւորն⁵, այսինքն՝ որպէս հիւսնութիւնն⁶ ի հիւսն, և քերականութիւնն⁷ ի քերականն: Նոյնպէս և Աստուած ի բանական բնութիւնս բնակէ, զի Նովա|44ա| կեամք⁸, և եմք, և շարժիմք: Եւ կամ՝ որպէս արուեստաւորին իմաստութիւնն⁹ յիւր արհեստն նկարեալ է և պատմէ լուծեամբ. զԱրարչին¹⁰ իմաստութիւն¹¹, ըստ առաքելոյ, թէ՛ «Աներևոյթ Նորա ի սկզբանէ աշխարհի արարածովքս իմացեալ տեսանին» (Հռոմ. Ա. 20):

Ե բան¹². «Եւ յատկացոյ¹³ զյեղանակ¹⁴»:

Լուծումն: Ասէ, թէ արուեստն այլ ազգ է յարուեստաւորն, և այլ ազգ Աստուած՝ ի բանականս: Ամենայն զարինակդ յայտնի արա՛, զի արուեստն կենդանի չէ և անձն չունի, և Աստուած կենդանի է և անձնաւոր¹⁵:

Զ. բան¹⁶. «Ամենայն եղեալ կամ ի հակակայից¹⁷ եղև»:

Լուծումն: Զգալիքս ամենայն ի հակառակ տարերացս են գոյացեալ: Ե՛ւ հրեշտակք, և՛ հոգիք ոչ են ի հակառակ տարերաց¹⁸, այլ¹⁹ աննիւթք են, ապա ընդունակ են հակառակիցն գիտութեան²⁰ և անգիտութեան²¹: Զի ուրոյն գո-

¹ Բ յարուեստիւն

² ԱԳ > բան

³ ԱԳ > լուծումն

⁴ ԲԳ > բան

⁵ ԱԳԴ > ի յարուեստաւորն

⁶ Բ հիւսնութիւն

⁷ Բ քերականութիւն

⁸ Ա կամք

⁹ ԱԲԴ իմաստութիւն

¹⁰ Գ զԱրարչին

¹¹ Գ իմաստութեանն

¹² ԱԲԳ > բան

¹³ Գ յատկացոյց

¹⁴ Գ յեղանակ, Դ եղանակ

¹⁵ Բ յանձնաւոր

¹⁶ ԲԳ > բան

¹⁷ Բ հակառակայից

¹⁸ Գ տարերց

¹⁹ Գ > այլ

²⁰ Գ գիտութեանն

²¹ Գ անգիտութեանն

յութեան¹ է միևնույն գոլ թուով² ներհակաց ընդունական, և յանմարմին և ի մարմին բաժանի գոյացութիւն³:

Է. բան⁴. «Ոչ ամենայն ընդունակ հակառակութեան»:

Լուծումն: Մարդոյ հոգին ընդունակ է հակակայից, և շարալծեալ⁵ է շնչովն ի հակառակաց⁶ գոյացեալ մարմինս: Իսկ հրեշտակքն հակակայից |44բ| ընդունակ են, այլ բացարձակ են ի հողեղէն մարմնոյ:

Ը. բան⁷. «Ակզբնաւորքն⁸ և կատարականքն⁹»:

Լուծումն: «Ակզբնաւոր»՝ Ադամ և Եւայ. ոչ ծնան, այլ ստեղծան յԱստուծոյ. Ադամ՝ ի հողէն, և կինն՝ ի կողէն, և ծնան զմարդկային բնութիւնս: Եւ «կատարականքն¹⁰» յետինքն են. յորժամ փողն գոչէ, յանկարծակի յանմահութիւն¹¹ փոխին և չժամանեն, որ զայլքն¹² ծնանին: Եւ «միջինքն»՝ ծնեալք յԱդամայ¹³ և զայլս ծնանին, մինչև¹⁴ ի կատարած աշխարհի:

Թ. բան¹⁵. «Այլ եմք»:

Լուծումն: Հոգին:

Բան¹⁶. «Եւ այլ է յորս եմք»:

Լուծումն: Մարմինն:

Բան¹⁷. «Եւ այլ է ի մեզ»:

Լուծումն: Միտքն:

Բան¹⁸. «Եւ եմք ի միասին»:

Լուծումն: Հոգին, և մարմինն, և միտքն մի մարդ է:

Ժ. բան¹⁹. «Յորժամ բարձցի ի միջոյ»:

¹ Գ գիտութեանն

² Բ թվով

³ Գ գոյացութիւնն

⁴ ԲԳ > բան

⁵ Գ շարալծեալ

⁶ Բ հառակաց

⁷ ԲԳ > բան

⁸ ԱԲԴ սկզբնաւորք

⁹ ԱԴ կատարակ, Բ կատարականք

¹⁰ ԱԲԴ կատարականք

¹¹ Գ յանմահութիւնն

¹² ԱԲԴ զայլք

¹³ Բ Ադամայ

¹⁴ Գ մինչ

¹⁵ ԲԳ > բան

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ Գ > բան

¹⁸ Գ > բան

¹⁹ Գ > բան

Լուծումն: Ինչ էութիւնն է, և ամենայն էութիւն անուն ունի և համար. կա՛մ մի է, կա՛մ Բ.¹, կա՛մ որքան է²: Եւ երբ իրքն չլինի, նա համարքն այլ չլինի, որպէս այժմ հոգի է, և մարմին, և միտք, և շունչ, և առանձինն անուն ունին և թիւ: Եւ յորժամ յառնեմք ի մեռելոց, մի լինիմք մեք: Հոգին³ և միտքն, որ⁴ ի մարմինն է, և շունչն, որպէս ասէ առաքեալ. «Սերմանի մարմին շնչաւոր և յառնէ մարմին⁵ հոգեւոր» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 44): Եւ այլ ոչ լինի մա|45ա|րմինն հակառակ հոգւոյն, այլ յԱստուած միանան և աստուածանան⁶, որպէս ասէ Տէրն. «Հա՛յր, կամիմ, զի սքքա մի իցեն, որպէս և Մեք մի եմք» (Յովհ. ԺԷ. 11): ԺԱ. բան⁷. «Յորժամ եղև այն, յորում լինելոց [եմք]»:

Լուծումն: «Յորժամ եղև» զայն ասէ⁸, որ արար Աստուած զմարդն ի պատկերն⁹ Իւր և եղ ի դրախտին, ուր յետ յարութեանն լինելոց եմք: Եւ երբ զպատուիրանն չպահեաց, ծնաւ զայս մահկանացու կեանս, որ այժմ¹⁰ եմք:

Բան¹¹. «Եւ յորժամ խառնեսցի¹²»:

Լուծումն: Ի յարութեանն արն հաւատացեալքս ամենայն ի Քրիստոս միանամք և լինիմք մի մարմին, և Քրիստոս՝ գլուխ:

Բան¹³. «Եւ բառնայ ի միջոյ, որ թուով զատանէ»:

Լուծումն: Որպէս այժմ, որ թուով¹⁴ և կամաւ զատեալ¹⁵ եմք ի միմեանց և ազգի ազգի գործաւք: Այս¹⁶ ամենայն բառնայ ի միջոյ, և լինի ամենեցուն մի կամք և մի գործ¹⁷ Աստուծոյ կամքն և գործն, որպէս երկնաւորացն:

ԺԲ. բան¹⁸. «Յորժամ իցեմք յայն, որ է՝ տեսանեմք զճշարտութիւն»:

Լուծումն: «Է» զայն մշտնջենաւոր կեանսն ասէ, որ միշտ է է¹⁹:

¹ Բ երկու, Դ երկուս

² Գ > կան Բ., կան որքան է

³ Գ և ոգին

⁴ Բ յոր

⁵ Գ մարմինն

⁶ Գ > և աստուածանան

⁷ ԲԳ > բան

⁸ Գ ասէր

⁹ Բ պատկեր

¹⁰ Բ յայժմ

¹¹ Գ > բան

¹² Բ խառնէ

¹³ Գ > բան

¹⁴ Ա թվով

¹⁵ Գ ազատեալ

¹⁶ Գ Աստուծոյ

¹⁷ Գ գործք

¹⁸ ԲԳ > բան

¹⁹ Գ > որ միշտ է է

Բան¹. «Տեսանեմք զճշմարտութիւն² Էին»:

Լուծումն: «Ճշմարիտ է» զԱստուած ասէ, զի հանապազ է, իսկ այլ արարածքս չէին և յետոյ եղեն ի միշտ էէն:

Բան³. «Տեսանեմք զճշմարտութիւն Էին»:

Լուծումն: Յորժամ ելանեմք ի մարմնոյ և մտանեմք |45բ| առ Աստուած, տեսանեմք զՆա, որպէս և է⁴, որպէս ասէ աւետարանիչն. «Բայց զայս գիտեմք⁵, թէ յորժամ Նայն յայտնեսցի, նման Նմա լինելոց եմք, զի տեսանելոց եմք զՆա, որպէս և էն» (Ա. Յովհ. Գ. 2-3):

Բան⁶. «Եւ յորժամ եղև ոչէս, ծնանիմք⁷, [որ ոչն է]»:

Լուծումն: «Ոչէ» զայս կեանքս ասէ, որ անցաւոր է: Երբ յայս կեանքս անկաք, ծնանիմք զոչէն, որ է մեղքն, զի չարն ոչ է էութիւն⁸, այլ գործ է, և⁹ Աստուած զչարն ոչ է ստեղծեալ:

Բան¹⁰. «Եւ ի բառնալն սմա»:

Լուծումն: «Զէարար¹¹» սատանայ է, որ¹² գտակ և հայր մեղաց եղև, և «չէ¹³» մեղքն: Եւ ի գալստեանն սատանայ ի հուր գեհենին կապի, և նորին կամարարքն և մեղքն խափանի, որպէս ասէ մարգարէն Դաւիթ. «Պակասեսցին մեղաւորք յերկրէ¹⁴» (Սաղմ. ԺԳ. 35):

ԺԳ. բան¹⁵. «Երեք են ջանալն դիւաց»:

Լուծումն: Երեք դասք¹⁶ են դեքն հակառակ երկնայնոցն, զի նոքա ևս երեք են՝ առաջին, և միջին, և վերջին: Առաջին¹⁷ են Սերովբէքն¹⁸, և Քերով-

¹ Գ > բան
² Գ զճշմարտութիւնն
³ Գ > բան
⁴ Գ էն
⁵ Գ > զայս գիտեմք
⁶ Գ > բան
⁷ Դ ծնաւ
⁸ Գ էութիւնն
⁹ Գ > և
¹⁰ Գ > բան
¹¹ Գ + ի
¹² Գ և
¹³ ԳԴ + է
¹⁴ ԱԴ > յերկրէ, Բ + և
¹⁵ ԳԴ > բան
¹⁶ ԱԳԴ դաս
¹⁷ Գ առաջինն
¹⁸ Ա Սերովբէքն

բէքն¹, և Աթոռքն՝ ներքուստ ի վեր: Որպէս Աթոռքն հուպ են առ Աստուած, և նախ ի նոսա իջանէ ամենայն գիտութիւն²: Նոյնպէս և հուպ առ սատանայ այն դեքն են, որ աստուածաբանութեան³ հակառակ են⁴, և յետ նոցա, որ զի|46ա|տնականացն և զկնի գործնականացն:

«Գործնական» ճգնաւորքն⁵ են, որ պահաւք, և աղաւթիւք, և գետնախշտութեամբ վարին, և ի⁶ դիւացն ոմանք ի նոսա պատերազմին և խափանեն:

Եւ «գիտնական» նոքա են, որ զգործնական⁷ առաքինութիւնն⁸ կատարել են և Աստուծոյ գիտութեանն⁹ արժանի եղեն: Կէս դեքն ընդ նոսա պատերազմին և խափանեն: Եւ առաջինքն ընդ աստուածաբանականքն¹⁰ կռուին:

«Աստուածաբանականք¹¹» են, որ զհաւատս քարոզեն, որպէս Գրիգոր Աստուածաբանն: Դեքն¹² կէսքն ընդ նոսա կռուին և խափանեն և զոմանս մոլորեցուցանեն, որպէս զԱրիոս և զՄակեդոն¹³, զի գիտեն, որ այս երեքս է, որով ապրիմք և Աստուծոյ արժանի լինիմք:

ԺԴ. բան¹⁴. «Ամենեքեան, որ հոգևոր գիտութեամբ¹⁵»:

Լուծումն: «Հոգևոր գիտութեամբ» հրեշտակքն են, զի աննիւթապէս տեսանեն և յետ Աստուծոյ «Թագաւորք» և «տէրք» կոչին յիմանալի աշխարհն, որ միշտ է և ոչ անցանէ: Եւ կամ զկատարեալ սուրբսն ասէ, որք զՀոգին ընկալան և ի յերկրի երկնաւորք եղեն, որպէս առաքեալ ասէ. «Այլ մեր առաքինութիւն¹⁶ յերկինս է, ուստի Փրկչին ակն ունիմք¹⁷» (Փիլ. Գ. 20):

Բան¹⁸. «Եւ ամենայն գործնական |46բ| հանդիսաւոր»:

¹ Ա Քերովբէքն
² Գ գիտութիւնն
³ Գ աստուածաբանութեանն
⁴ Գ ~ են հակառակ
⁵ Բ ճգնաւորն
⁶ Դ > ի
⁷ Ա զգործական
⁸ Բ առաքինութիւն
⁹ Բ գիտութեան
¹⁰ Գ աստուածաբանքն
¹¹ ԱԲԳ աստուածաբանք
¹² Գ և դեքն
¹³ Դ զՄակեդոն
¹⁴ ԲԳ > բան
¹⁵ Դ գիտութեան
¹⁶ ԳԴ առաքինութիւնն
¹⁷ ԱԳ > ակն ունիմք
¹⁸ Գ > բան

«Գործնական» զնոսա ասէ, որք ընդ աշխարհակալին ի պատերազմ¹ մտին և յաղթեցին², ի կատարման աշխարհիս թագաւորեն, զոր «չէ» կոչէ վասն անցանելոյն, որպէս ասէ առաքեալ. «Թէ համբերեմք, ընդ նմին և թագաւորեմք³» (Բ. Տիմ. Բ. 12):

ԺԵ. բան⁴. «Է մի, որ առանց միջնորդի է»:

Լուծումն: «Առանց միջնորդի» զաւրն զինքն⁵ ծծեմք և զշուրն ըմպեմք առանց միջնորդի:

Բան⁶. «Եւ Է⁷ մի, որ միջնորդիւն⁸ ըմպեմք⁹»:

Լուծումն: Զերկիր և զհուր միջնորդիւ ուտեմք, զի պտուղը¹⁰ և սերմանիք յերկրէ լինին, զոր ճաշակեմք: Եւ զհուր միջնորդիւ կերակրոցն¹¹ ճաշակեմք, զի յամենայն կերակուր խառնեալ է ջերմութիւն¹² կամ առաւել, կամ նուազ. որպէս սեաւ պղպեղ առաւել ջերմին է, քան զսպիտակ պղպեղ¹³:

Կամ «առանց միջնորդի» զառաջին արարչութիւնն¹⁴ ասէ, որ առանց միջնորդի ասաց Աստուած, և եղեն ամենայն արարածք: Իսկ այժմ միջնորդիւ բնութեանն¹⁵ յառաջ ածէ զամենայն, որպէս միջնորդութեամբ ծնաւդացն զմանուկն յարգանդի մաւրն ստեղծանէ Աստուած, և միջնորդութեամբ երկրի զբոյս և զպտուղս յառաջ բերէ հանապազ Արարիչն: Զի այս է սահման բնութեան¹⁶. բնութիւն է արհեստ ի գոյութիւն¹⁷ ածող զամենայն ճանապարհորդեալ առանց երեւակայութեան¹⁸:

ԺԶ. բան¹⁹. «Ի բանաւորացն ոմանք խորհուրդ [և ճգնութիւն անծին ունին]»:

¹ Գ պատերազմն

² Բ յախթեցին

³ Ա + և

⁴ ԲԳ > բան

⁵ Գ զինքենէ

⁶ Գ > բան

⁷ Գ > է

⁸ ԳԴ միջնորդիւ

⁹ ԱԲ > ըմպեմք

¹⁰ Գ պտուղ

¹¹ Բ կերակրովքն

¹² Գ ջերմութիւնն

¹³ Գ պղպեղն

¹⁴ Բ արարչութիւն

¹⁵ Գ բնութեան

¹⁶ Գ բնութեանն

¹⁷ Գ գովութիւն

¹⁸ Բ երեւակայութեանն

¹⁹ ԲԳ > բան

Լուծումն: Հրեշտակքն խորհրդով և իմաստութեամբ անմարմին բնութեամբ աննիւթապէս ճգնին, անլուելի ձայնիւ զխորհրդական սրբասացութիւնն¹ իմանալի յեղանակաւ նուագեն²:

Բան³. «Եւ ոմանք ճգնութիւն և խորհուրդ»:

Լուծումն: Եւ մարդիկք մարմնոյ ճգնութեամբ և առաքինութեամբ ելանեն ի տեսական խորհուրդն, քան զի գործ տեսութեան ասպնջական է:

Բան⁴. «Եւ այլքն ընդ կապանաւք դատաստանի [են]»:

Լուծումն: Դեքն և կաճարարք նոցա մարդիկ ընդ կապանաւք դատաստանի են՝ ըստ այնմ. «Իշխան աշխարհիս այսորիկ դատապարտեալ է» (Յովհ. ԺԶ. 11), և՝ «Երթա՛յք յինէն, անիծեալք, ի հուրն, որ պատրաստեալ է սատանայի և հրեշտակաց⁵ նորա⁶» (Մատթ. ԻԵ. 41):

ԺԷ. բան⁷. «Ի վերայ ամենայն արուեստաւորի տես»:

Լուծումն: «Արուեստաւոր» զիմանալի և զգալի⁸ արարածս ասէ, զի այլ է իմանալեացն արուեստ և գործ, և այլ՝ զգալեացս, զի երկնի արհեստ անէ իմանալեացն արուեստ և գործ, և այլ՝ զգալեացս, զի երկնի արհեստ անէ զաղար շրջագայութիւնն է և երկրի անշարժութիւնն, հրոյ այրելն, ձեան⁹ ցրտացուցանելն, մրջեան¹⁰ երկասիրու|47բ|թիւնն, մեղուի զարմանագործութիւնն¹¹: Նոյնպէս է¹² ի սմա՝ ի սեռականագոյն սեռէն մինչև յանհատն¹³ և զամենայնն Աստուած է գտեալ¹⁴ և ստեղծեալ¹⁵, որպէս ասէ աւրհներգուն. «Որպէ՛ս զի մեծ են գործք քո¹⁶, Տէ՛ր, զամենայն ինչ իմաստութեամբ¹⁷ արարեր» (Սաղմ. ԺԳ. 24):

ԺԸ. բան¹⁸. «Յորժամ առեալ լինին չորք, առցին [և հինգն]»:

¹ Բ սրբասացութիւն

² Ա նվագեն

³ ԳԴ > բան

⁴ Գ > բան

⁵ Բ հրեշտակաց

⁶ Ա > է սատանայի և հրեշտակաց նորա, Գ > և հրեշտակաց նորա

⁷ Գ > բան

⁸ Գ > և զգալի

⁹ ԱԲԴ ձիեան

¹⁰ Բ մրջմէն, Դ մրջմեան

¹¹ Բ զարմանագործութիւն

¹² ԱԳ > է

¹³ Գ յանհատսն

¹⁴ ԱԲԴ գտել

¹⁵ ԱԲԴ ստեղծել

¹⁶ Ա > քո

¹⁷ Բ իմաստութեամբ

¹⁸ ԲԳ > բան

16 — Կիրակոս Երզնկացի

Լուծումն: «Զորք» գ. 1. տարերս ասէ, և հինկ² զգայութիւնս: Եթէ զշորս տարերքն բառնաս, ընդ նմին ի բաց բարձեալ լինին և՛ մարմինք, և՛ զգայութիւնքն³, որ ի մարմնի են:

Բան⁴. «Եւ յորժամ առցի հինգն⁵, ոչ առցի ընդ նմա և չորքն»:

Լուծումն: Յորժամ զհինգ⁶ զգայութիւնն⁷ առնուա, չորքն ոչ բառնան, զի չորք տարերքդ և անզգայ մարմինքն մնան քար և փայտ, և այլ անզգայ մարմինքն:

ԺԹ. բան⁸. «Այն որ մեկնեցաւ ի հնգէն⁹, ոչ մեկնեցաւ ի չորիցն»:

Լուծումն: Հոգին, յորժամ ի մարմնոյն ելանէ, հինգ¹⁰ զգայութիւնքն այլ ելանեն և խափանին: Բայց մարմինն, որ ի հինգ¹¹ զգայութեանէն ելաւ, ի չորս տարերացն ոչ ելաւ, զի ամենայն մարմինն¹² իւրաքանչիւր չիւր տարրն դառնայ. ջուրն՝ ի ջուրն, և հողն՝ ի հողն և այլն ամենայն, և ոչ մեկնի¹³ ի չորիցն¹⁴: Կամ թէ զայն ասէ, թէ¹⁵ որ ելաւ ի Ե.էն¹⁶, յոր 48ա|ժամ յաղաթից ժամն միտքն վերանայ, և յԱստուած միանայ և¹⁷ ի հինգ զգայութեանէն բաժանի, բայց հոգին ի մարմնոյն, որ ի չորս տարերացն է, չէ մեկնեալ¹⁸, ապա թէ հոգին ի մարմնոյն, որ ի չորս տարերացն է, ելանէ, նա ի հինգ¹⁹ զգայութեանէն այլ ելաւ²⁰:

Ի. բան²¹. «Ի բազմանալ այնորիկ, որ ի մեզ է, բազմանայ այն, որ մեր ի նա ենք, և այսպէս աճէ մակափառութիւնս այս մինչ այս, որ է, այլ ոչ անուանեցի հնարաւորութեամբ²²»:

1 ԲԳԴ զշորս

2 Գ Ե.

3 ԱԴ զսգայութիւնքն

4 Գ > բան

5 Գ Ե.ն, Դ հինկն

6 Գ զԵ., Դ հինկ

7 Բ զգայութիւն, Դ զսգայութիւն

8 ԲԳ > բան

9 Դ հնկէն

10 Դ հինկ

11 Ա հիգ

12 Գ մարմին

13 Գ մեկնեցաւ

14 Բ չորից

15 Ա > թէ

16 ԲԳ հնգէն

17 Գ > և

18 ԱԲԴ մեկնել

19 Դ հինկ

20 Գ ~ ելաւ այլ

21 Բ > բան

22 ԱԲ > մեր ի նա ենք... հնարաւորութեամբ, Դ > որ մեր... հնարաւորութեամբ,

Լուծումն: Ի մեզ՝ միտքն, և ի լուսաւորել մտացն և ի բազմանալն իմաստութեամբ բազմանալ մարմինն¹ գործական² առաքինութեամբ:

Բան³. «Այսպէս աճէ մակափառութիւնս⁴»:

Լուծումն: «Մական» կրկին ասէ. փառք ի վերայ փառաց աճէ, տեսական՝ ի վերայ գործականին⁵:

Բան⁶. «Մինչև այս, որ է, այլ ոչ անուանեցի⁷»:

Լուծումն: «Այս, որ է» զհաւատքն և զառաքինութիւնն ասէ, որ հնարաւորութեամբ գործեմք յայս կեանքս: Ի յայն կեանքն այլ հնարից ոչ կարաւտանամք, զի խաբէութիւն և մեղք ոչ գոյ անդ, զի հաւասար հրեշտակաց լինիմք և որդիք Աստուծոյ:

ԻԱ. բան⁸. «Գործ ճգնութեան⁹ և քաջութեան¹⁰ ժառանգութիւն [է սրբոց]»:

Լուծումն: Իբր զհայրենիք, որ հայրն որդւոցն թողու: Այսպէս Տէրն մեզ և առաքեալքն ճգնութիւնն¹¹ և քաջութիւնն¹² իբրև զհա|48բ|յրենի ժառանգութիւն աւանդեցին: Տէրն¹³ աւանդէ. «Եթէ ոք գայ զկնի իմ, ուրասցի զանձն իւր, և առցէ զխաչն, և եկեացէ» (Մատթ. ԺԶ. 24): Եւ Պաւղոս ասէ, եթէ՝ «Որ կամիցին աստուածապաշտութեամբ¹⁴ կեալ¹⁵ ի Քրիստոս Յիսուս, ի հալածանս կացցեն» (Բ. Տիմ. Գ. 12):

Բան¹⁶. «Եւ ինչ որ հակառակ է առաջնոյն¹⁷»:

Լուծումն: «Առաջին» ճգնութիւնն է, որ ճգնութեանն¹⁸ հակառակ է, պատճառ երկրորդին լինի քաջութեանն¹⁹, զի ի նեղել հակառակին, հարկ է քաջանալ²⁰ և արիանալ, որ չաղթէ ներհակն:

1 Գ մարմին

2 Գ գործական

3 Գ > և

4 Գ մակափառութեամբ

5 ԲԳԴ գործականին

6 Գ > և

7 ԱԲԴ այնու

8 ԲԳ > բան

9 Գ ճգնութեանն

10 Գ քաջութեանն

11 Բ ճգնութիւն

12 Բ քաջութիւն

13 Գ և Տէրն

14 Բ աստուածապաշտութեամբ

15 ԱԲ կալ, Դ > կեալ

16 Գ > բան

17 Դ > առաջնոյն

18 Բ ճգնութեան

19 Բ քաջութեանն

20 Բ քաջանալ

Բան¹. «Եւ գործ դորա սեփական [է հակառակորդացն]²»:

Լուծումն: «Հակառակորդք³» դեքն են:

ԻԲ. բան⁴. «Գիտութիւն չորիցն»:

Լուծումն: Ի չորս տարերացս զգալի աշխարհքս են: Եւ գիտութիւն⁵ չորիցն է, յորժամ զարարածոց բնութիւնս քննել կարէ զչորս տարերացդ, և որ ի սմանէ տեսակացեալ են անկենդանիք⁶ և կենդանի, և⁷ բոյսք, և՛ տունկք⁸:

Բան⁹. «Գիտութիւն¹⁰ միոյն՝ բնութիւնն¹¹»:

Լուծումն: ԶԱստուած մի՛ ասացին աստուածաբանքն: Մովսէս ասէ¹². «Տէր Աստուած, քո Տէր¹³ մի՛ է» (հմտ. Բ. Աւր. 2. 4), և Պաւղոս ասէ. «Մի՛ է Տէր, մի՛ հաւատք, մի՛ Աստուած և Հայր» (Եփես. Դ. 5-6), քան զի ոչ ինչ է յէիցս, որ ոչ է հաղորդ Միոյ:

Այլ ամենայն թիւ միակին է հաղորդ, քանզի մի երրեակ ասեմք, և՛ Ա¹⁴. տասն, և՛ Ա¹⁵. հարիւր, և՛ Ա¹⁶. հազար, և՛ մէկ բիւր, և՛ Ա¹⁷. կէս: Եւ բազում մա|49ա|սունքն բոլորին մի՛ բոլոր ասին:

Եւ տեսակքն սեռին՝ մի: Եւ բազում պատահմունքն մի են ենթակային: Եւ բազում անհատքն՝ մի տեսական: Եւ առանց միոյ ոչ լինի բազմութիւն¹⁸: Իսկ մի առանց բազմութեան¹⁹ եղիցի: Եւ ամենայն էքս մի գոյացութիւն ասի: Եւ միակն ոչ է ի բազմացն մի, այլ նախ քան զամենայն՝ մի²⁰, և բազմութեանն՝ սահմանողական: Եւ վասն այսորիկ զԱստուած մի ասացին աս-

¹ Գ > բան

² ԱԴ և գործդ, որ ասէ ի հակառակորդացն, Բ. և գործդ, որ ասէ ի հարկ.] և գործ դորա սեփական

³ ԱԲԴ հակառակորդ

⁴ ԲԳ > բան

⁵ Գ գիտութիւն

⁶ ԲԳԴ անկենդանք

⁷ Բ > և

⁸ Բ տունկք

⁹ Գ > բան

¹⁰ Գ գիտութիւն

¹¹ Դ > քննութիւն

¹² Գ ասաց

¹³ Գ > Տէր

¹⁴ Բ մէկ

¹⁵ ԲԴ մէկ

¹⁶ Բ մէկ

¹⁷ Բ մէկ, Գ մին

¹⁸ Գ բազմութիւն

¹⁹ Գ բազմութեան

²⁰ Գ > մի

տուածաբանքն: Բայց Աստուած ոչ է թիւ, այլ արարիչ թուոցն¹, և որք ընդ թուովն են և ի վեր, քան զամենայն միակ:

ԻԳ². բան³. «Յորժամ ամենայն բան⁴ եղեալ միաւորութեամբ»:

Լուծումն: «Բան» զսահմանն ասէ, զոր եղելոցս Աստուած է հաստատեալ⁵: Եւ սահմանն զբնութիւն⁶ ենթակայ իրին յայտնէ, զոր այժմ միաւորաբար ոչ տեսանեմք, որպէս հրեշտակքն աննիւթապէս, այլ բազմաբար, քան զի «Լոյս» ասեմք զԱստուած և «Վէմ», և «Կեանք», և «Զուր», և «Հողմ»: Իսկ յորժամ յայն կեանքն հասանեմք⁷, յայնժամ որպէս է Աստուած անմարմնապէս, միաւորութեամբ տեսանեմք⁸ զԱստուած և զայլ ամենայն արարածս, զոր յառաջն⁹ ասաց, թէ՛ «Գիտութիւն¹⁰ չորիցն հասողութիւն¹¹ է բնութեան¹² արարածոց»: Ասէ, թէ նոքա, որ յայս կեանքս արժանի եղեն գիտութեան¹³ նիւթականացս, |49բ| նա յայն կեանքն՝ միաւորապէս, որպէս և¹⁴ է, նոցա միայն տեսանի չորիցն ամենայն էից գիտութիւնս և միակին Աստուծոյ: Որպէս և առաքեալ զսոյն ասէ, թէ՛ «Որ սերմանէ առատութեամբ, և հնձեսցէ, և պէս և առաքեալ զսոյն ասէ, թէ՛ «Որ սերմանէ՛ ճշդելով և հնձեսցէ]» (Բ. Կորնթ. Թ. 6): Եթէ բարի գործ և եթէ գիտութիւն՝ ըստ շափոյ վաստակաւորացն տայ Աստուած զվարձն:

ԻԴ¹⁵. բան¹⁶. «Բարի և չար, որ առանց հարկի¹⁷ գործին¹⁸»:

Լուծումն: Հոգին երեք մասն է՝ բան, և¹⁹ ցասումն, և ցանկութիւն²⁰: Եւ՛ բարին, և՛ չարն կա՛մ բանիւ լինի, կա՛մ ցասմամբն, կա՛մ ցանկութեամբն, և արտաքոյ ինչքն է և ստացուածքն: Ապա տիրապէս «չար» զկամաւ գործն

¹ Բ թուոց

² Գ ԺԳ.

³ ԲԳ > բան

⁴ Դ > բան

⁵ ԱԲԴ հաստատել

⁶ ԲԳ զբնութիւն

⁷ ԱԴ հասանեմք

⁸ Գ > յայնժամ... տեսանեմք

⁹ Գ յառաջ

¹⁰ Գ գիտութիւն

¹¹ Գ հասողութիւն

¹² Գ բնութեան

¹³ Գ գիտութեան

¹⁴ Գ > և

¹⁵ Գ ԺԴ.

¹⁶ ԲԳ > բան

¹⁷ Ա հարկ

¹⁸ Բ գործի

¹⁹ Գ > և

²⁰ Գ ցանկութիւն

ասէ, թէ ի հոգւոյն է, որպէս Տէրն¹ ասէ, թէ՝ «Մարդ բարի ի բարի գանձուց սրտի իւրոյ բխէ² զբարի, և մարդ չար՝ ի չարէ³» (Մատթ. ԺԲ. 35):

Ի՞նչ⁴. բան⁵. «Նուրբ անձինք դիւաց»:

Լուծումն: «Նուրբ» ասէ, զի անմարմինք են: Յորժամ կամին խաբել զմարդիկ, ազգի ազգի ձև և կերպ առնուն և երևին, որպէս Արսենի երևեալ՝ ասէ. «Ես եմ Քրիստոս, և եկի տեսանել զճշնաւորդ մեծ⁶»:

Բան⁷. «Եւ յիմացութեանց մերոց փախչին»:

Լուծումն: Զի յորժամ շաւշափեմք, ոչ ունին մարմին, որպէս Տէրն ասաց, թէ՝ «Ոգի⁸ մարմին և ոսկերս⁹ ոչ ունի» (Դուկ. ԻԴ. 39): Եւ ի շաւշափումն ոչ գայ, այլ փախչի յիմացմանէ շաւշափելեացն: Եւ կամ, |50ա| յորժամ իմացաւ Արսէն և ասաց. «Ես զՔրիստոս յայսմ աշխարհի ոչ կամիմ տեսանել»: Նա փախեաւ սատանայ և ասաց. «Ո՛ր, որքա՛ն խորութիւն¹⁰ ետ որդւոց մարդկան Որդին Մարիամու¹¹»:

Բան¹². «Բայց ոչ հաւասար է¹³ շինուածն¹⁴»:

Լուծումն: Ոչ ունի ոսկերք, և ջիւ, և մարմին իբրև զմեզ, զի անմարմին է: Ի՞նչ¹⁵. բան¹⁶. «Իմացմունք իմաստից»:

Լուծումն: Որպէս Եսայի ասէ. «Եթէ ակործես ինձ, զբարութիւնս¹⁸ երկրի կերիջիք» (Ես. Ա. 19): Նա սուրբս Եւագրիոս ասէ, թէ՝¹⁹ «Բարութիւն երկրի Աստուծոյ իմաստութիւնն է, զի չորս²⁰ աշխարհք են: Նախքան զամենայն Աստուած է իմանալի և անեղ աշխարհք: Եւ երկրորդ աշխարհք իմա-

նալի և¹ եղական՝ հրեշտակք: Եւ երրորդ իմանալի և զգալի աշխարհք՝ մարդս: Եւ չորրորդ աշխարհք այս զգալի² աշխարհքս³ է»: Եւ որպէս յայս զգալի⁴ աշխարհէս մարմնաւոր բարիքս բխեն⁵, որով մարմնաւոր կենդանի⁶ Աստուծոյ գիտութիւնն, և՛ իմանալի և՛ զգալի արարածքս⁷ կերակրին⁸: Նոյնպէս յանեղ և յիմանալի բարութեանց աղբերէն⁹ Աստուծոյ¹⁰ իմանալի բարութիւնքն յառաջ գան՝ Աստուծոյ գիտութիւնն և իմանալի և զգալի արարածոցս¹¹ գիտութիւն¹², ուստի հանապազ ճաշակեն հրեշտակք:

Բան¹³. «Եւ զհաց նորա ուտեն մարդիկ»:

Զմարմնաւոր հացն մա|50բ|րմնով¹⁴ ուտեմք, և զհոգեւոր հացն հոգւով վաշելեմք՝ ըստ տէրունական հրամանին. «Ոչ եթէ հացիւ միայն կեցցէ մարդ, այլ ամենայն բանիւ, որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ¹⁵» (Մատթ. Դ. 4): Եւ «աննիազ» զԱստուած ասէ, որ աննուազ է բարիքն և անսպառ¹⁶:

Ի՞նչ. բան¹⁷. «Չաւրութիւն¹⁸ հասկին ի հատն է, և կատարումն նորա յընդունաւորն ծածկեալ է¹⁹»:

Լուծումն: Տէրունական առական է, որ ասէ, թէ երկիրն ինքնին բերէ նախ զխոտն, և ապա զհասկն, և ապա զցորեանն ատոք ի հասկին, զի²⁰ ցորեանն²¹ անկանի յերկիր, և արձակէ նախ՝ արմատ ի վայր և բոյս ի վեր. նախ զխոտն,

¹ Գ > և

² ԱԲԴ սգալի

³ Գ աշխարհք

⁴ ԱԲԴ սգալի

⁵ ԲԳԴ բղխեն

⁶ ԲԴ կենդանիքս

⁷ ԲԴ > Աստուծոյ... արարածքս

⁸ Գ Քրիստոս կերակրի] և իմանալի, և զգալի արարածքս կերակրին

⁹ Գ օղբերէն

¹⁰ Գ > յիմանալի բարութեանց աղբերէն] Աստուծոյ

¹¹ Ա > Աստուծոյ գիտութիւնն և իմանալի և զգալի արարածոցս

¹² Գ > Աստուծոյ գիտութիւնն և իմանալի և զգալի արարածոցս գիտութիւն

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ մարմով

¹⁵ ԱԳ > ի բերանոյ Աստուծոյ

¹⁶ Ա անսպառ

¹⁷ Գ > բան

¹⁸ Գ զօրութիւնն

¹⁹ Գ > է, Դ > և կատարումն... է

²⁰ Ա <զի>

²¹ Գ > ատոք ի հասկին, զի

¹ ԱԳ Տէր

² ԲԳԴ բղխէ

³ ԱԳ > ի չարէ

⁴ Բ > Ի՛նչ.

⁵ Գ > բան

⁶ Վարք Սրբոց հարանց, հ. Բ., էջ 281:

⁷ Բ Ի՛նչ. բան, Գ > բան

⁸ Ա ոգ, Գ ոգին

⁹ Բ յոսկերս

¹⁰ Գ խորութիւնն

¹¹ Վարք Սրբոց հարանց, հ. Բ., էջ 281:

¹² Գ > բան

¹³ Գ հասանէ] հաւասար է

¹⁴ Դ շինուած

¹⁵ Ա > Ի՛նչ.

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ ԳԴ ակործեսցիք

¹⁸ ԱԲԴ զբարութիւն

¹⁹ Գ եթէ

²⁰ Ա չորք

և ապա զծեղն և զհասկն, և ապա ցորեան¹ ի մէջ հասկին ծնանին և յարմատոցն զհիւթն քարշէ:

Բան². «Եւ կատարումն յընդունաւդ»:

Լուծումն: «Կատարումն» է խոտն, և հասկն, և ցորեանն, և քիստն. ոչ երևի ի³ սերմն, այլ ի ծածուկ է: Եւ յետոյ կարգաւ գայ յառաջ նախ՝ խոտն, և զկնի՝ ծեղն, և հասկն, և ցորեանն. ոչ արտաքոյ, այլ անդէն⁴ ի բնութենէ սերմանն ծնանին: Եւ յորժամ կատարի ցորեանն, ի հասկէն ազատի և շտեմարանի: Նոյնպէս և մարդս բանական երկիր է Աստուծոյ, որպէս ասէ Տէրն, թէ՛ «Այլն |51ա| անկաւ յերկիր բարի» (Մարկ. Դ. 8), այսինքն է⁵ ի սիրտն, և հաստատեցաւ և⁶ արմատացաւ⁷ հաւատով և յուսով: Եւ նախ բերէ զխոտն, որ է բնական առաքինութիւնն, որ անասնական է, որպէս անասնոցն, և ապա զմականտացական առաքինութիւնն⁸ իբրեւ զհասկ: Եւ ի սոցանէ ծնանի տեսականն, զի գործնականն⁹ ասպնջական է տեսականին, որպէս ասէ Աստուածաբանն, այլև պահապան, որպէս փէճոկն ցորենոյն¹⁰:

Բան¹¹. «Ի հասկէն ազատի»:

Լուծումն¹²: Ի յաշխատութենէն և ժողովի յշտեմարան արքայութեանն ընդ արդարոցն:

ԻԸ. բան¹³. «Այն, որ ջանան փորձել»:

Լուծումն: Դեքն:

Բան¹⁴. «Կամ զգաւրութիւն¹⁵ հոգւոյն [խնդրեն]»:

Լուծումն: Զբանական մասնէն¹⁶ ասէ:

Բան¹⁷. «Կամ զախտակողմ, [որ ի մեզ կայ]»:

- ¹ Գ ցորեանն
- ² Գ > բան
- ³ Ա > ի
- ⁴ Գ անդրէն
- ⁵ Գ > է
- ⁶ Գ > և
- ⁷ Գ + և
- ⁸ Դ առաքինութիւն
- ⁹ Դ գործն
- ¹⁰ Բ ցորենո
- ¹¹ ԱԳԴ > բան
- ¹² ԱԳԴ > լուծումն
- ¹³ ԲԳ > բան
- ¹⁴ Գ > բան
- ¹⁵ Գ զգորութիւնն
- ¹⁶ Ա մասն
- ¹⁷ Գ > բան

Լուծումն: Զցասումն և կամ զցանկութիւնն¹ զրգռեն:

Բան². «Կամ զնոյն ինքն զմարմինն³»:

Լուծումն: Որպէս զԱնտոնի մարմինն տանջեցին դեքն և զԱբբայ Մարկոսին:

Բան⁴. «Կամ որ⁵ շուրջ զմարմնովն [են]»:

Լուծումն: «Շուրջ զմարմնովն» ինչքն է, որով փորձեն դեքն զմարդն⁶, որպէս զՅոբայն (տե՛ս Յոբ Ա. 10-23):

ԻԹ. բան⁷. «Եթէ մասն աշխարհի է մարդ»:

Լուծումն: Ա⁸. մասն մարդն է աշխարհիս, յորժամ աշխարհս նորոգի յայլ կերպարան, |51բ| մարդկային⁹ մարմինս¹⁰ այլ փոխի և նորոգի:

Լ. բան. «Հինգ¹¹ են զլուխք զիտութեան¹². նախ՝ զիտութիւն Սուրբ Երրորդութեան»:

Լուծումն: Որ զճշմարիտ հաւատոյ դաւանութիւնն գիտենանք, թէ երեք Անձինք են, և մի բնութիւն և աստուածութիւն¹³:

Բան. «Եւ¹⁴ երկրորդն՝ զիտութիւն անմարմնոցն»:

Լուծումն: Հրեշտակացն ինն դասուցն:

Բան¹⁵. «Եւ երրորդն՝ զիտութիւն¹⁶ մարմնաւորաց»:

Լուծումն: Մարմնաւոր են, որ ի շորից տարերացս են բաղկացեալ, զոր Արիստոտէլ ի ժ¹⁷. սեռականագոյն սեռ է բաժանեալ¹⁸:

Բան¹⁹. «Եւ չորրորդն՝ արարչութեան»:

- ¹ Բ զցանկութիւն
- ² Գ > բան
- ³ ԱԲԳ զմարմին
- ⁴ Գ > բան
- ⁵ Գ որպէս
- ⁶ Գ զմարդ
- ⁷ ԳԴ > բան
- ⁸ ԲԴ մէկ
- ⁹ Գ մարդկայինս
- ¹⁰ Գ > մարմինս
- ¹¹ ԱԴ հինկ
- ¹² Գ զիտութեանն
- ¹³ Գ աստուածութիւնն
- ¹⁴ Գ > բան և
- ¹⁵ Գ > բան
- ¹⁶ Գ զիտութիւնն
- ¹⁷ ԲԴ տասն
- ¹⁸ ԱԲԴ բաժանել
- ¹⁹ Գ > բան

Լուծումն: Որ ի վեց ար եստեղծ Աստուած զարարածս: Ի կիրակէն¹ է². իրք եստեղծ՝ զԴ³. տարերս, և զամպն, և զլոյսն, և զհրեշտակսն, Բ².⁴ Բ⁵. զհաստատութիւնն⁶ և զանջրպետութիւն ջուրցն, Գ².⁷ զդրախտն, և զբոյս, և զտունկս, Դ².⁸ ար՝ զարեգակն, և զլուսին, և զաստեղս, Ե. շաբթի⁹ օր՝ զգազանս, և զանասունս, և զթռչունս, զջրայինս, և զցամաքայինս, և զաւդայինս: Եւ ի վեցերորդ¹⁰ արն՝ զԱդամ՝ ի հողէն, և զկինն՝ ի կողէն:

Բան¹¹. «Եւ Ե. րրորդն¹² դատաստանին»:

Լուծումն: Վերջին դատաստանին արն, որ լինի «յանկարծակի յական թաւթափելն¹³» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 52):

ԼԱ. բան¹⁴. «Երեք են ճանապարհք»:

Լուծումն: Ծառայակա|52ա|նն, վարձկանական¹⁵ և որդիականն, կամ¹⁶ գործնականն, և տեսականն, և աստուածաբանականն, կամ հաւատն, և յոյսն, և սէրն:

Բան¹⁷. «Եւ երկուքն ի մի եկեալ»:

Լուծումն: Ծառայականն և վարձկանականն¹⁸ ի մի գան և զանախտութիւնն առնեն: Կամ գործականն և տեսականն, կամ հաւատն և յոյսն, ի մի եկեալ, ծնանին զսէրն, որ մայր է անախտութեան¹⁹ և պատճառ փառացն Աստուծոյ:

Բան²⁰. «Եւ առաջնոյն²¹ [աւգնէ արութիւնն]»:

¹ Գ կիրակէն

² Բ արն

³ ԲԳԴ զչորս

⁴ Բ երկուշաբթի, Դ երկուշաբթի

⁵ Բ երկու

⁶ ԲԳ զհաստատութիւն

⁷ Բ երեքշաբթի

⁸ Բ չորեքշաբթի

⁹ Բ հինկշաբթի, ԳԴ Ե2.

¹⁰ Գ վեց

¹¹ Գ > բան

¹² ԲԴ հինկերորդն

¹³ Ա թաւթելն

¹⁴ ԲԳ > բան

¹⁵ Գ վարձկանական

¹⁶ Գ դարձեալ

¹⁷ Գ > բան

¹⁸ Գ վարձկանական

¹⁹ Գ անախտութեանն

²⁰ Գ > բան

²¹ Գ յառաջնոյն

Լուծումն: Ծառայականն և վարձկանականն¹ արութեամբ² հաստատի: Բան³. «Եւ երրորդին ալելուել⁴»:

Լուծումն: «Ալելուել» ուրախութեան երգ է. «Աւրհնեցէ՛ք զՏէր» ասէ կամ «Գովեցէ՛ք զարէնն⁵». զոր ասէ, թէ հասկանալով ասելն պահէ զանախտութիւնն⁶:

ԼԲ. բան⁷. «Որպէս ընդ գնալ մարմնոյն»:

Լուծումն: Զինչ մարմին կայ, գոյն ունի՝ կամ սեռ է, կամ սպիտակ է⁸: Եւ կերպ ունի՝ կամ մարդոյ, կամ անասնոյ, կամ քարի, կամ այլ իրաց: Եւ թիւ ունի՝ կամ Ա.⁹ է, կամ Բ.¹⁰, կամ քանի ո՛ր է: Եւ ի գնալ մարմնոյն ամէնքն գնան¹¹, և ի գնալ չորս տարերացս նիւթքն¹² ապականին: Զի ամենայն մարմին եռա- կի տարրորդէ. ունի երկայնութիւն¹³, լայնութիւն¹⁴ և խորութիւն¹⁵: Եւ յորժամ այն բառնայ, ապա|52բ|կանի:

Բան¹⁶. «Ընդ նոսա այն, որ ոչ [էր, և ոչ եղիցի]»:

Լուծումն: Ոչ էր յառաջ և յետոյ եղև: Եւ դարձեալ՝ «ոչ եղիցի» կամ «ոչ է» զմեղքն¹⁷ ասէ, որ խափանի:

ԼԳ. բան¹⁸. «Միայն հուրն բառնայ»:

Լուծումն: Ասէ, թէ ի չորս տարերացն զհուրն միայն բառնաս, բառնի և կենդանին, որ ի չորիցն է:

ԼԴ. բան. «Որպէս յազինս ամենայն¹⁹ Իսրայէլ²⁰»:

Լուծումն: Մարգարէն ասէ. «Եղև բաժին Տեառն ժողովուրդ Իւր Յակոբ և

¹ Գ վարձկանական

² Գ սրբութեամբ

³ Գ > բան

⁴ Գ ալելուիայ

⁵ ԱԳ զորէնն

⁶ Բ զանախտութիւն

⁷ Գ > բան

⁸ Գ > է

⁹ Բ մէկ

¹⁰ Բ երկուք

¹¹ Գ գնալ

¹² Բ նիւթքն

¹³ Գ երկայնութիւնն

¹⁴ Գ լայնութիւնն

¹⁵ Գ խորութիւնն

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ Գ զմեղն

¹⁸ Գ > բան

¹⁹ Գ > ամենայն

²⁰ ԲԴ Իսրայէլ

վիճակ» (Բ. Աւր. ԼԲ. 9), և «Եղև Երուսաղէմ տեղի Նորա, և բնակութիւն Նորա Սիոն¹» (Սաղմ. ՀԵ. 3):

Բան². «Նոյնպէս բաժին Աստուծոյ»:

Լուծումն: Որպէս յամենայն ազգաց Աստուած Իւր բաժին զնոսա էառ: Նոյնպէս յիմաստութենէն իմացումն առակաց է Աստուծոյ բաժին՝ ըստ այնմ. «Բացից առակաւք զբերան Իմ, խաւսեցայց [զառակս ի սկզբանէ]» (Սաղմ. ՀԵ. 2):

ԼԵ. բան³. «Որդիք մարդկան, որք հայեցան ի բնական⁴ [բանս]»:

Լուծումն: Որ ի Գրոցն ի նկարագիրն և ի ճառն միայն հայի, ի դատարկ յիմաստութենէ⁵ խորհուրդս հայի:

Բան⁶. «Եւ հոգևոր իմաստքն արդարոց [միայն ծագեաց]»:

Լուծումն: Որպէս առանց արեգական ոչ կարէ ակն տեսանել զգալի արարածքս, նոյնպէս և ոչ առանց Հոգւոյն Սրբոյ շնորհացն՝ զիմաստս Աստուածային Գրոց, զի շնչաւոր մարդ ոչ ընդունի զՀոգւոյն, այլ՝ արդարքն և հոգևորքն:

Բան⁷. «Եւ որ այսմ հակառակի»:

Լուծումն: Ասէ, թէ նման է առն, որ ա|53բ|սէ, թէ Աբրահամ Բ⁸. Կին ունէր, և ես ի մաւտ էի, և զինչ որ խաւսեալ⁹ են, զամենայն¹⁰ գիտեմ: ԶԲ¹¹. Կտակս այնքան գիտել ասեմ¹² նմա, զի առաքեալն¹³ զՀագար Հին Կտակին ասաց արինակ, և զՍառայ՝ Նորոյս (հմմտ. Գաղ. Դ. 22-28): Եւ սուրբս ասէ, թէ որ հակառակի, թէ այն է Գիրքն, զինչ որ ճառն ասէ, նա զինչ զԱբրահամու և զԻւր կանանց խաւսքն չգիտէ, թէ ի՞նչ են ասացեալ¹⁴: Նոյնպէս և զԲ¹⁵. Կտակարանքն չգիտէ:

ԼԶ. բան¹⁶. «Որպէս ամենայն արուեստաւոր պէտս ունի հանճարոյ»:

Լուծումն: Որպէս քերականն կամ դարբինն, թէ զարուեստին հանճարն

- ¹ ԲԴ Սիոն
- ² Գ > բան
- ³ ԲԳ > բան
- ⁴ Դ > բնական
- ⁵ Բ յիմաստութենէն
- ⁶ Գ > բան
- ⁷ Գ > բան
- ⁸ ԲԴ երկու
- ⁹ ԱԲԴ խաւսել
- ¹⁰ ԲԴ զամենայն, Գ զամէնն
- ¹¹ ԲԴ զերկու
- ¹² Գ ասէ
- ¹³ ԱԴ առաքելն
- ¹⁴ ԱԲԴ ասացել
- ¹⁵ ԲԴ զերկու
- ¹⁶ ԲԳ > բան

չլինի ուսեալ¹, չկարէ առնել զգործն: Այսպէս և միտքն, որ բանին արուեստաւոր է, առանց Հոգւոյն շնորհաց ոչ կարէ ընտրել զգործ բանաւորութեան²՝ զբանին մեկնութիւն³:

ԼԵ. բան⁴. «Իմացականին գործ է⁵ իմանալ»:

Լուծումն: Երեք փորուածք են խելացն. առաջինն⁶ տեսողականն է, և միջինն՝ իմացողականն, և յետինն՝ յիշողականն, որպէս մէկ առու, որ ի հինգ⁷ փողրակ բաժանեն: Նոյնպէս և տեսողական զարուսթիւնն ի Ե⁸. զգայարանքն⁹ են բաժանեալ¹⁰. աչքն զգոյնն, և զձեռն, և զկերպն առնու և տայ յիմացողականն¹¹, և ականջն՝ զձայնն, և հոտո|53բ|տեղիքն՝ զհոտսն, և¹² այլքն նոյնպէս: Եւ իմացողականն, դատեալ և իմացեալ, տայ ի յիշողականն ի պահ՝ իբրև յամէնունակ¹³ մառան, և նա առեալ պահէ: Եւ յորժամ խնդրէ իմացողականն, յիշողականն յառաջ բերէ զաւանդն:

Բան. «Իսկ միտքն կայ և դիտէ¹⁴»:

Լուծումն: Միտքն կայ և հայի, թէ զի՞նչ աշաւքն տեսաւ ինչ, հոգևոր իմաստութիւն կայ ի նոսա. կա՞մ ի ձայնն, որ ականջն լուաւ, կա՞մ ի հոտն, կա՞մ ի համն, կա՞մ յայլն, զի ոչ ինչ է յարարածս Աստուծոյ, որ լուսաւոր խորհուրդ ոչ ունի¹⁵:

ԼԸ. բան¹⁶. «Որպէս լոյսն զամենայն ինչ և զինքն ցուցանէ»:

Լուծումն: Լոյսն յառաջ աշացն զինքն տայ տեսանել, և ապա իւր լուսովն զայլ ամենայն արարածս: Եւ այլ աւտար լոյս չպիտի, որ զլոյսն տեսնունք:

Բան¹⁷. «Նոյնպէս Աստուած զամենայն ինչ բանայ և յԻւրմէ [բացեալ լինի]»:

- ¹ ԱԲԴ ուսել
- ² Գ բանաւորութեանն
- ³ Գ մեկնութիւնն
- ⁴ ԲԳ > բան
- ⁵ Ա > է
- ⁶ Ա առաջին
- ⁷ Դ հինկ
- ⁸ Դ հինկ
- ⁹ Բ զգայարանք
- ¹⁰ ԱԲԴ բաժանել
- ¹¹ Ա իմացողական
- ¹² Ա > և
- ¹³ Ա յամենունակ
- ¹⁴ Բ գիտէ
- ¹⁵ Գ > բան. միտքն կայ և գիտէ... ոչ ունի
- ¹⁶ Գ > բան
- ¹⁷ Գ > բան

Լուծումն: Մեր միտքս հինգ զգայութեամբքս զամենայն¹ ինչ տեսանէ և իմանայ: Աստուած ոչ կարաւոր արտաքուստ տեսանել, զի զամենայնի² գիտութիւն³ առ ինքն ունի ամբարեւ⁴, և աղբիւր իմաստութեան ինքն է, և ի նմանէ է ամենայն իմաստութիւն⁵, զի զամենայն ինչ իմաստութեամբ արար ըստ մարգարէին (Սաղմ. ԺԳ. 24):

ԼԹ. բան⁶. «Ոչ է իմացութիւնս իմացողութիւն⁷ և ոչ իմանալի, այլ իմացութիւն⁸ է յառաջ եկել[54ա|ալ իմաստն]:»

Լուծումն: «Յառաջ եկեալ իմաստն» անձնական զարութիւնն⁹ է, որ կայ ի զգայութիւնն¹⁰: Զգայութիւնն¹¹ մէկ է և ի հինգ¹² զգայարանքն բաժանի՝ յաշտն, և¹³ յականջն և յալսն¹⁴: Եւ «իմանալի» է իրքն իմացեալ: Եւ «զգալի» այն է, զոր հինգ զգայարանքն ըմբռնէ, աչքն՝ զգոյնն և զկերպն, ունկն՝ զձայնսն, ճաշակելիքն՝ զհամսն, հոտոտելիքն՝ զհոտսն, և շաւշափելիքն՝ զոզորկն և զխոշորն, զջերմն և զցուրտն: Եւ զգայարանք¹⁵ այս հինգս է՝ ական և ունկն, հոտոտելիքն և ճաշակելիքն¹⁶: Եւ միտքն ոչ է մի ի սոցանէ, այլ առաւել է, քան զամենայն:

Բան¹⁷. «Բայց ընդունակք նորա պակաս են, քան զմի ի չորիցն»:

Լուծումն: «Ընդունակ» այլքն¹⁸ են մտացն, և պակաս են չորքն, քան զմէկն. այս է՝ քան զմիտքն:

Խ. բան¹⁹. «Իմացութիւն հոգևոր ի շնորհաց²⁰ Աստուծոյ պարգևի»:

¹ Գ > զամենայն

² Գ > ամենայնի

³ Գ գիտութիւնն

⁴ ԱԲԴ ամբարել

⁵ Գ իմաստութիւնն

⁶ ԲԳ > բան

⁷ Գ իմացողութիւնն

⁸ Գ իմացութիւնն

⁹ Բ զարութիւն

¹⁰ Բ + է

¹¹ Բ զգայութիւն

¹² Դ հինկ

¹³ Գ > և

¹⁴ Դ յայլն

¹⁵ Դ զգայարանք

¹⁶ Ա ճաշակելիք

¹⁷ Գ > բան

¹⁸ Դ այլք

¹⁹ Գ > բան

²⁰ Բ շնորհացն

Լուծումն: Մարմնաւոր իմացութիւն¹ է, զոր հինգ զգայարանաւքս տեսանեմք և իմանամք, թէ ջուր է, թէ քար է, թէ ձայն է և թէ այլ ինչ, որ հասարակ ամենայն մարդոյ է: Իսկ հոգևոր իմացութիւն² է, որ զիրացն զբնութիւնն³ և զսահմանն գիտենան՝ զծածկեալ արուեստ Արարչին, [54բ] զոր եղեալ է յամենայն արարածս, և այն սրբոցն միայն պարգևի յԱստուծոյ:

Բան⁴. «Որպէս ի բուն⁵ զամենայն ինչ երազ»:

Լուծումն: Այս կեանքս երազոյ նման է: Որպէս երազին յիշատակն մնայ և իրքն ոչ է ի միջի, յորժամ զարթնու ի քնոյն: Նոյնպէս և այս կեանքս իբրև գերազ է առ հանդերձեալն: Եւ ճշմարիտ կեանք այն է:

ԽԱ. բան⁶. «Ի սկիզբն լինելութեանն⁷»:

Լուծումն: Յորժամ արար Աստուած զմարդն, զինչ որ⁸ ի յինքն բարի կայր, զամենայնի սերմն ի մարդն եղիր, և մարդն այնիւ է պատկեր Աստուծոյ:

Բան⁹. «Եւ զոր առաքն զկնի»:

Լուծումն¹⁰: Զմեղքն¹¹ ոչ էր ի մեղ, զի Աստուած անմեղ արար զմարդն:

Բան¹². «Զիսմիւրդ եմուտ ոչն»:

Լուծումն¹³: «Ոչ» զմեղքն ասէ, զի Աստուած ոչ է ստեղծել:

ԽԲ. բան¹⁴. «Էր ժամանակ անշար»:

Լուծումն: Մինչդեռ սատանայ չէր անկեալ¹⁵, չար չկայր:

Բան¹⁶. «Եւ եղիցի նոյնպէս»:

Լուծումն: Ի կատարածի աշխարհիս սատանայ կապի ի հուր գեհենին և մեղքն խափանի:

¹ Գ իմացութիւնն

² Գ իմացութիւնն

³ Բ զբնութիւն

⁴ Գ > բան

⁵ Դ > ի բուն

⁶ ԱԲԳ > բան

⁷ ԱԲԴ լինելութեան

⁸ Գ ~ զոր ինչ

⁹ ԱԳ > բան

¹⁰ ԱԳ > լուծումն

¹¹ Գ զի մեղքն] զմեղքն

¹² ԱԳ > բան

¹³ ԱԳ > լուծումն

¹⁴ Բ > բան

¹⁵ ԱԲԴ անկել

¹⁶ Գ > բան

ԽԸ. բան¹. «Ինչ որ զաւրութեամբ² կայ ի մարմնի³»:

Լուծումն: Հոգին և միտքն, որ զաւրութեամբ է ի մարմինն, ներգործութեամբ զմարմինն կենդանի ունի, և բնութեամբ լծակից են միմեանց յամենայն գործ:

Բան⁴. «Եւ յամենայն սպոյ»:

Լուծումն: «Սպի» և «պալար» զմեղսն ասէ, երբ⁵ միտքն միշտ յԱստուած հայի, Աստուծոյ նման լինի անմեղ: Որպէս հայելի, յորժամ դէմ արեգականն կալնու ոք, բոլորակ արեգակն⁶ ի հայելին երևի: Նոյնպէս որ միշտ յԱստուած հայի, նման Աստուծոյ լինի:

ԽԹ. բան⁷. «Ինչ ոչ է ի հոգի, որ ներգործ|56ա|ութեամբ ոչ ցուցցի⁸ ի⁹ նմա»:

Լուծումն: Բարի խորհուրդն, որ ի հոգին է, առանց ներգործութեան¹⁰ ոչ մնայ, այլ ըստ ազատ կամացն աճէ, յանձնիշխան կամացն աճէ և յԱստուծոյ ի կատարումն հասանէ:

Ծ. բան¹¹. «Յաւք և խաշմութիւնք ունին զպատճառն ի ծնաւդացն, նոյնպէս և անպակասքն»:

Լուծումն: Եթէ ծնաւդքն խաշմն¹² լինին կամ ուրուկ, կամ յորժամ արեան արձակումն լինի կնոջն և մերձեանն ի կինն, մանուկն նոյնպէս հաշմն¹³ լինի, կա՛մ խեղ, կա՛մ ուրուկ¹⁴, կա՛մ անդամալոյծ:

Բան¹⁵. «Իսկ ի հոգիս ազատ՝ ախորժակքն [ղնեն զԱստուծոյն]»:

Լուծումն: Ապա հոգին յանձնիշխան կամացն առնէ զԱստուծոյ կամքն կամ զհակառակին, որ է սատանայ:

ԾԱ. բան¹⁶. «Միայնակեաց մի շարժեսցի»:

¹ ԱԲԳ > բան

² Գ զօրութիւնն

³ Բ նմա

⁴ ԱԳ > բան

⁵ Դ երբեմն

⁶ Բ արեգականն

⁷ ԱԲԳ > բան

⁸ Դ ցուցի

⁹ Ա > ի

¹⁰ Գ ներգործութեանն

¹¹ ԱԲԳ > բան

¹² Գ ի հաշմն

¹³ ԲԴ հաշմ

¹⁴ Գ > կամ յորժամ... ուրուկ

¹⁵ Գ > բան

¹⁶ ԱԲԳ > բան

Լուծումն: «Շարժումն» զանժուժկալութիւն¹ և զդիրափոփոխն² ասէ մի՛ լիցի:

Բան³. «Եթէ ոչ առցէ իմաստն»:

Լուծումն: Ապա թէ պատահէ փորձութիւն⁴, որ ջանայ շարժել, նա իմաստութեամբ զառաջսն թող առնու և համբերէ: Ապա թէ դարձոյց զերեսն և ի փախուստ⁵ դառնայ, ծնաւ զանգիտութիւն⁶:

ԾԲ. բան⁷. «Ամենայն եղեալ վասն իմաստութեանն⁸»:

Լուծումն: Զամենայն եղեալքս Աստուած Իւր գիտութեամբն տեսեալ⁹ է և այնպէս ստեղծեալ: Եւ առանց Աստուծոյ գիտութեանն¹⁰, իրք ոչ է եղեալ¹¹:

Բան¹². «Եւ կայ յեղե|56բ|ալսն կանուխ և անագան»:

Լուծումն: «Կանուխ եղեալ»՝ հրեշտակքն, և «անագան»՝ մարդն է, քան զայլ արարածս ի վեցերորդ¹³ աւուր յետոյ եղեալ յԱստուծոյ:

Բան¹⁴. «Եւ ի կանուխ եղեալսն¹⁵ երեց [է գիտութիւն մտաց]»:

Լուծումն¹⁶: Որպէս հրեշտակքն երէց են, քան զմեզ, նոյնպէս և գիտութիւն մտաց նոցա երէց է, զի նախ նոքա գիտացին զԱստուած և զԱստուծոյ արարչութիւնն, որպէս ասաց Աստուած Յոբայ, թէ՝ «Յորժամ եղեն աստեղք ծերք, այս է՝ ցիրք, ամենայն հրեշտակք արհնեցին զիս մեծաձայն» (Յոբ ԼԸ. 7). և զեռ մարդն ոչ էր ստեղծեալ:

Բան¹⁷. «Եւ յանագանացն երեց է շարժումն»:

Լուծումն: Մարդն¹⁸ յառաջ քան զկատարեալ գիտութիւն¹⁹ մտաց շար-

¹ Դ զանժուժկալութիւնն

² Ա զդիրափոփոխն

³ ԱԳ > բան

⁴ Գ փորձութիւնն

⁵ Գ փախուստն

⁶ Գ զանգիտութիւնն

⁷ ԱԲԳ > բան

⁸ Դ իմաստութեամբ

⁹ ԱԲԴ տեսել

¹⁰ ԲԳ գիտութեան

¹¹ ԱԲԴ եղել

¹² ԱԳ > բան

¹³ Ա վեցերորդ

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Գ եղեալս

¹⁶ Ա > լուծումն

¹⁷ Գ > բան

¹⁸ Գ մարդոյն

¹⁹ Գ գիտութիւնն

ժեցաւ¹ և եկեր ի պտղոյն: Կամ զի նախ մանուկն անժոյժ և զիւրաշարժ է ի մեղսն և յետոյ ի կատարել հասակին, ապա ստանայ զառաքինութիւն² և զհամբերութիւն³, որպէս ասէ առաքեալ. «Հաստատո՞ւն եղերուք, անշա՛րժ կացէք» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 58). որպէս թէ յառաջ ոչ էին անշարժ:

ԾԳ. «Շարժողութիւնն⁴ պատճառ չարի է»:

Լուծումն: Որպէս և այն շարժողութիւնն⁵ պատճառ չարի և մահու եղև մարդկան:

Բան⁶. «Խրտուիլ⁷ չարին է ժուժկալն»:

Լուծումն: Հալածաւղ է չարին ժուժկալն և փա|57ա|խուցանաւղ, որպէս խրտուիլն՝ զազանաց:

Բան⁸. «Եւ անուանք ճգնութեան⁹»:

Լուծումն: Եւ ճգնութիւնն¹⁰ հնարիմացութեամբ յաջողի:

Բան¹¹. «Եւ պատճառ յաջողելոյն¹² կրսեր շարժողութիւնն է¹³»:

Լուծումն¹⁴: Որ համբերէ և զիւրաւ ոչ փոխի, այլ հաստատուն մնայ ի բարին, որպէս ասէ առաքեալն. «Հաստատո՞ւն կացէք, զտեղի՛ կալջիք» (Եփես. 2. 14):

ԾԴ. Բան¹⁵. «Յորժամ¹⁶ գիտութիւնն¹⁷ ճշմարիտ իցէ յառաջին շինուածն»:

Լուծումն: «Առաջին շինուած» առաքինութիւնն¹⁸ է, որպէս ասէ առաքեալ. «Եթէ ոք շինէ ի վերայ հիմանս այսորիկ՝ ոսկի, արծաթ, ականս պատուականս» (Ա. Կորնթ. Գ. 12) և ոչ փայտ և փուշ մեղաց, և կամ ի ցոյցս

¹ Ա շնորհեցաւ

² Ա առաքինութիւն, Գ զառաքինութիւնն

³ Գ զհամբերութիւնն

⁴ Բ շարժողութիւն

⁵ ԲԳ շարժողութիւն

⁶ Գ > բան

⁷ Գ խրտուիլ

⁸ Գ > բան

⁹ Գ ճգնութեանն

¹⁰ ԲԳ ճգնութիւն

¹¹ ԱԳԴ > բան

¹² Գ յաջելոյն

¹³ ԱԲԳ շարժող] շարժողութիւնն է

¹⁴ ԱԳ > լուծումն

¹⁵ ԱԲԳ > բան

¹⁶ Գ յամենայն

¹⁷ Բ գիտութիւն

¹⁸ Բ առաքինութիւն

մարդկան առնել զառաքինութիւն¹, այլ ճշմարիտ գիտութեամբ Աստուծոյ հաճոյ լինել և ոչ մարդկան:

Բան². «Յայնժամ ապա արժանասցի գիտութեան³ Երրորդութեանն⁴»:

Լուծումն⁵: Կամ «առաջին շինուած» զհրեշտակսն⁶ ասէ, որ նախ եղեն: Յորժամ նոցա գիտութեանն⁷ ճշմարիտ հասանէ, ապա արժանի լինի գիտութեան⁸ Երրորդութեանն⁹:

ԾԵ. Բան¹⁰. «Դեքն, որ շարժեն զմիտս, «թռչունք» կոչին¹¹»:

Լուծումն: Հոգին եռամասնեայ է՝ բան, ցասումն և ցանկութիւն¹²: Ոմանք ի դիւացն զբանական միտքն¹³ նեղեն և շարժեն կա՛մ ի հայհոյութիւն¹⁴, կա՛մ յայլ մեղս: Եւ «թռչունք» կոչին, որպէս Տէրն ասէ, թէ՛ «թռչունն եկեր զսե|57բ|րմն, որ անկաւ¹⁵ ի ճանապարհին» (Մատթ. ԺԳ. 4, Մարկ. Դ. 3):

Բան¹⁶. «Եւ զազանք կոչին»:

Լուծումն: Որ զսրտմտական¹⁷ մասն շարժեն ի բարկութիւն¹⁸՝ ըստ այնմ. «Ոսոխն ձեր սատանայ իբրև զառիւժ գոչէ» (Ա. Պետ. Ե. 8):

Բան¹⁹. «Եւ անասունք՝ ցանկացողին»:

Լուծումն: Որ զցանկական մասն շարժեն ի պոռնկութիւն²⁰, «անասունք» կոչին՝ ըստ մարգարէին. «Իբրև ձիք իգամուք եղեն» (Երեմ. Ե. 8):

¹ Գ զառաքինութիւնն

² ԱԲԳ > բան

³ Գ գիտութեանն

⁴ Բ Երրորդութեան, Դ Երրորդորդութեանն

⁵ ԱԳ > լուծումն

⁶ Գ զհրեշտակք

⁷ Բ գիտութեան

⁸ Գ գիտութեանն

⁹ Բ Երրորդութեան

¹⁰ ԱԲԳ > բան

¹¹ Բ կոչի

¹² Գ ցանկութիւնն

¹³ Դ միտն

¹⁴ Գ հայհոյութիւնն

¹⁵ Գ անկեալ

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ Բ զտրտմական

¹⁸ Գ բարկութիւնն

¹⁹ Գ > բան

²⁰ Գ պոռնկութիւնն

ԾՁ¹. Բան². «Անանց է կատարումն»:

Լուծումն: Նախ եղեալ հրեշտակքն և անվախճան³ են:

Բան⁴. «Անցաւորութեամբ պարունակի»:

Լուծումն: Այս կեանքս անցաւոր է և դատարկ յանանց կենացն:

Բան⁵. «Միտք երկրորդականք»:

Լուծումն: «Երկրորդական միտք» զմարդոյս ասէ, թէ ցրուին զհետ անցաւոր իրաց:

Բան⁶. «Եւ հանդարտ են»:

Լուծումն: Հնդունաւոյ մտացն հոգին է: Յորժամ միաւորի գիտութեամբ ի⁷ Սուրբ Երրորդութիւնն⁸, յայնժամ հանդարտ է յունայն շարժմանց:

Ծէ. Բան⁹. «Որոց կանուխ է ստեղծուածն»:

Լուծումն: «Կանուխ ստեղծեալ» հրեշտակքն են, քան զայլ արարածքս, և ազատ են ի մեղաց և յապականութենէ:

Բան¹⁰. «Եւ ազատութիւն հանրական»:

Լուծումն: Եւ ի կատարած աշխարհի մարդիկք¹¹ և ամենայն արարածքս ազատին յապականութենէ, որպէս ասէ առաքեալ¹² (հմմտ. Հռոմ. Հ. 21): |58ա|

Բան. «Կամաւք Ամեն[ակալին]»:

Լուծումն: Կամաւքն Աստուծոյ¹³:

ԾՀ¹⁴. Բան¹⁵. «Բարիքն լինին»:

Լուծումն: «Բարիքն»՝ հրեշտակքն¹⁶ լինին պատճառ գիտութեան¹⁷ սրբոցն

¹ Գ > ԾԶ.

² ԱԲԳ > Բան

³ ԲԴ անվաղխճան

⁴ Գ > Բան

⁵ Գ > Բան

⁶ Գ > Բան

⁷ Գ ի գիտութիւնն] գիտութեամբ ի

⁸ Բ Երրորդութիւն

⁹ ԱԲԳ > Բան

¹⁰ Գ > Բան

¹¹ Ա մարդիք, Գ մարդիկ

¹² Ա + կամաւքն Աստուծոյ հրեշտակքն, Գ + կամօքն Աստուծոյ հրեշտակքն են, Դ կամաւքն Աստուծոյ

¹³ ԱԳ > Բան. կամաւք... կամաւքն Աստուծոյ

¹⁴ Ա > ԾԸ.

¹⁵ ԱԲԳ > Բան

¹⁶ ԱԳԴ > հրեշտակքն

¹⁷ Գ գիտութեանն

և տանջանաց մեղաւորացն¹, որպէս Գաբրիէլ՝ Դանիէլի գիտութեան² և Հե-րովդէի³ տանջանաց:

Բան⁴. «Եւ չարքն՝ տանջանաց»:

Լուծումն: Դեքն տանջանաց միայն լինին պատճառ և ոչ գիտութեան⁵, որպէս զՅոր, որ տանջեաց⁶ չարն սատանայ:

Բան⁷. «Որդիք մարդկան ի տանջանաց սարսեն»:

Լուծումն: Ի մարմնաւոր տանջանաց և ի գեհենէն:

Բան⁸. «Եւ դեք ի խորոց»:

Լուծումն: Զի գիտեն զվճիռն, որ հատեալ է ի վերայ նոցա, որպէս ասէին Փրկչին լեզէհոնքն՝ մի՛ յառաջ քան զժամանակն տանջէր (հմմտ. Մատթ. Հ. 29):

ԾԹ. Բան⁹. «Ի մահկանացուացն ոմանք»:

Լուծումն: Անհաւատքն յառաջին անիծիցն Ադամայ ի ներքոյ են:

Բան¹⁰. «Եւ կէսքն՝ յազատական շնորհէն¹¹»:

Լուծումն: Հաւատացեալքն, որ Աւագանին շնորհաւքն արդարացան և կան ի յարգարութիւնն առաքինի գործաւք:

Բան¹². «Երրորդ¹³ պատճառ մահու»:

Լուծումն: «Երրորդ» նոքա են, որ թէպէտ և հաւատացեալ են, չար գործով մեռեալ են, և Աստուած ներէ ողորմութեամբ, որ դառնան և ապրին:

Բան¹⁴. «Եւ անմահականք»:

Լուծումն¹⁵: Հրեշտակքն, որ յայս երիցս ազատ են, անմահ են:

Կ. Բան¹⁶. «Որպէս լոյս և խաւար»:

Լուծումն: |58բ| Աւդն ընդունակ է լուսոյ և խաւարի ոչ կամաւ և գիտու-թեամբ:

¹ ԱԳԴ մեղաւորաց

² Գ գիտութեանն

³ Ա Հերովդէ, Դ Հերովդէի

⁴ Գ > Բան

⁵ Գ գիտութեանն

⁶ Գ տանեաց

⁷ Գ > Բան

⁸ Գ > Բան

⁹ ԱԲԳ > Բան

¹⁰ Գ > Բան

¹¹ Գ > շնորհէն

¹² Գ > Բան

¹³ Գ երկրորդ

¹⁴ Գ > Բան

¹⁵ Ա > լուծումն

¹⁶ ԲԳ > Բան

Բան¹. «Սոյնպէս գիտութիւն² և անգիտութիւն»:

Լուծումն: «Բանաւոր» մարդս է: Եւ³ որպէս աւզն խաւարի և լուսոյ ընդունակ է, նոյնպէս և հոգին՝ գիտութեան⁴ և անգիտութեան⁵, բարւոյ և չարի: Այլ մարդն անձնիշխան կամաւք լինի ընդունակ բարւոյ և չարի⁶, և աւզն՝ բնութեամբ:

ԿԱ. «Որ ընկալաւ այսաւր ի տուն իւր»:

Լուծումն: «Իմաստուն տանուտէր» զտեսականն ասէ, որ իբրև գիւր⁷ գայ գործականին⁸, զոր ընդունի միտքն, որ է տնտես:

Բան⁹. «Եւ նստեալ երէկն իմացաւ զառակս»:

Լուծումն¹⁰: Որպէս Տէրն ասէ յԱւետարանն, թէ¹¹՝ «Տո՛ւր զհամար տնտեսութեան¹² քոյ» (Ղուկ. ԺԶ. 2): Եւ նա միոյն զխսուն մար ձիթոյն, և միւսոյն զքսան քող ցորենոյն¹³ եթող և գովեցաւ ի տեսունէ, թէպէտ և ի տէրունեացն եթող ընկերացն: Մարմնոյն զգործով մեղքն, զոր «ցորեն» ասէ, և հոգւոյն՝ «զձէթն», որ անաւոր է՝ նման խորհրդով մեղացն:

ԿԲ. բան¹⁴. «Ոչինչ է յերկրորդ եղելոցն¹⁵»:

Լուծումն: «Երկրորդ եղեալ» զգալի աշխարհքս է և մարդն: Ամենայնքն ընդունակ են Աստուծոյ իմաստութեանն¹⁶ և զԱրարչին իմաստութիւնն¹⁷ պատմեն¹⁸, որպէս ասէ Դաւիթ. «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ» (Սաղմ. ԺԸ. 2):

Բան¹⁹. «Եւ ոչ է յառաջին եղելոցն, | 59ա | որ²⁰ պարունակի»:

¹ Գ > բան

² Գ գիտութիւնն, Դ գիտութեան

³ Դ > և

⁴ Գ գիտութեանն

⁵ Գ անգիտութեանն

⁶ Գ > այլ մարդն... չարի

⁷ Գ գիւր

⁸ Գ գործականին

⁹ ԱԳԴ > բան

¹⁰ ԱԳԴ > լուծումն

¹¹ Գ > թէ

¹² Գ տնտեսութեանն

¹³ Դ ցորենոյ

¹⁴ ԱԲԳ > բան

¹⁵ Գ եղեալ

¹⁶ Բ իմաստութեան

¹⁷ Բ իմաստութիւն

¹⁸ Ա պատմեն

¹⁹ Գ > բան

²⁰ Գ որ] որպէս

Լուծումն: «Տեղիքն» զմարմինս պարագրէ, քան զի «տեղիք» է պարագրութիւն¹, ըստ որում պարագրէ զպարագրեալն: Եւ «առաջին եղեալ» հրեշտակքն են, որպէս նախ ասացաք, և ոչ պարագրին ի տեղի², զի անվայրափակ հողմ են և լոյս թափանցիկ:

ԿԳ. բան³. «Գիտութիւն⁴ ի տեղւոջ ասի, որ քննութիւն [եղելոցս է]»:

Լուծումն: Եղականն⁵ սկիզբն ունի, և քննաւոյն ունի տեղի զսկիզբն, ուր հաստատել կարէ զոտս մտացն, և սեռին և բաղկացուցիչ զանազանութեամբքն⁶ սահմանել զբնութիւն ենթակալ իրին:

Բան⁷. «Անպարոյր են իմաստք Երրորդութեանն»:

Լուծումն: Երրորդութիւնն⁸ անեղ է և ոչ ունի սկիզբն և ոչ վախճան: Վասն այսորիկ ոչ փակի ընդ սահմանաւ, այլ անսահման և անպարագրելի է, անուր և աներբ, և նախ քան զամենայն յաւիտեանս՝ առաջին և վերջին գոլով ամենայնի:

ԿԴ. բան⁹. «Լինել բանական և ոչ ի կամաց»:

Լուծումն: Բարերարն Աստուած Իւր կամաւքն արար զհրեշտակսն անմարմին բանական և զմարդիկ՝ մարմնաւոր¹⁰ բանական: Եւ որպէս էութեամբ իմանալի և պարզ գոլով հրեղինացն, նոյնպէս և բանիւ՝ աննիւթ: Իսկ մարդս կրկնակի¹¹ կազմա|59բ|ծովն՝ զկրկին¹² ունելով և զբանին¹³ տեսակ՝ զներտրամադրեալն¹⁴ և զյառաջբերեալն: Իսկ ցամաքային, և ջրային, և աւդային կենդանիք անբաժ ի բանէ ստեղծան կամաւ Արարչին վասն մարմնաւոր բանականացս:

Բան¹⁵. «Լինելն մահկանացու և անմահ ի կամաց¹⁶»:

Լուծումն: Դեքն և մարդիկ¹⁷ իւրեանց կամաւ մահկանացու եղեն պատուի-

¹ Գ պարագրութիւնն

² Գ տեղին

³ ԱԲԳ > բան

⁴ Գ գիտութիւնն

⁵ Գ եղական

⁶ Ա զանազանութիւնքն

⁷ Գ > բան

⁸ Բ Երրորդութիւն

⁹ ԱԲԳ > բան

¹⁰ Գ մարմաւոր

¹¹ Բ կրկնակ է

¹² ԲԴ կրկին

¹³ Գ զբաժին

¹⁴ Գ ներտրամադրեալն

¹⁵ Գ > բան

¹⁶ Դ > ի կամաց

¹⁷ Ա մարդիկ, Գ մարդիկն

րանազանցութեամբն: Եւ հրեշտակքն և արդարքն անմահ եղեն՝ յիւրեանց¹ բնական բնութիւնն² մնալով, որպէս³ նոքա արտաքոյ բնութեան⁴ գործելով մեռան զյաւիտենական մահն:

ԿԵ. բան⁵. «Ի սնունդս⁶ զգալեաց՝ վաստակք [և կոխք]»:

Լուծումն: Մարմնաւոր կեանքս վարել, սերմանել վաստակաւք լինի և կռուով:

Բան⁷. «Գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն»:

Լուծումն: Խաղաղութիւն⁸ ի պատերազմաց և հանգիստ յաշխատութենէ:

ԿԶ. բան⁹. «Գործ բարի առաջի [աչաց]»:

Լուծումն: Թէ՛ բարի արուեստ է և թէ՛ առաքինի գործ լուսով կատարի, իսկ չարն՝ ի խաւարի և ծածուկ, «զի ամենայն որ զչար գործէ, ատէ զլոյսն», որպէս ասէ Տէրն¹⁰ (Յովհ. Գ. 20):

Բան¹¹. «Փախչել ի շնութենէ¹² առաք հրաման»:

Լուծումն: «Փախերո՛ւք ի պոռնկութենէ», ասէ առաքեալ (Ա. Կորնթ. Զ. 17), և թէ՛ «Զհետ երթալք ատարսիրութեան¹³» (հմմտ. Եբր. ԺԳ. 2):

ԿԷ. բան¹⁴. «Ո՛վ է հասու դնելոյ հիման երկրի, և ո՛ր¹⁵ զի|60ա|տէ զստեղծանիլ [տարերացս և զգործ բնարականիս]»:

Լուծումն: Յոբայ¹⁶ ասաց Աստուած. «Ո՛ր էիր, մինչ ես հիմունս արկանէի երկրի» (Յոբ ԼԸ. 4) և «Յե՛ր¹⁷ վերայ հաստատեալ կայ» (Յոբ ԼԸ. 6): Ոչ ոք կարէ ասել այլ ինչ, բայց միայն թէ զԱստուծոյ հրամանն, «որ կրէ զամենայն բանիւ զարութեան Իւրոյ» (Եբր. Ա. 3): «Քնար» զտարերքս ասէ և զաշխարհս¹⁸, որ ի տարերացս է, և զմարմինս, որ մարմնոյն աշխատանաւք

¹ Գ իւրեանց

² Բ բնութիւն

³ Ա + է

⁴ Գ բնութեանն

⁵ ԱԲԳ > բան

⁶ Գ սկունդս

⁷ Գ > բան

⁸ Գ խաղաղութիւն

⁹ ԱԲԳ > բան

¹⁰ Գ ~ Տէրն ասէ

¹¹ Գ > բան

¹² Գ յիշխանութենէ] ի շնութենէ

¹³ Գ օտարսիրութեանն

¹⁴ ԱԲԳ > բան

¹⁵ Գ > և ո

¹⁶ Դ Յովբայ

¹⁷ Բ յոյր

¹⁸ Գ զաշխարհս

պատուիրանին լծովն և Հոգւոյն Սրբոյ շնորհաւքն ամբառնայ առ Սուրբ Երրորդութիւնն:

ԿԸ. բան¹. «Ի սուրբ զուարթունսն [առաւել է խոհականն]»:

Լուծումն: Ի հրեշտակքն² խոհականն առաւել է, զի ամենայն գիտութիւն³ յԱստուծոյ նախ ի նոսա իջանէ, և ապա ի մեզ, զի Քերովբէն⁴ «բազմութիւն⁵ գիտութեան⁶» կամ «հեղումն իմաստութեան⁷» թարգմանի⁸:

Բան⁹. «Ի մարդիկ՝ ցանկականն»:

Լուծումն: Ցանկութիւնն և հեշտ ցանկութիւնն ի մարդս առաւել է: Հեշտ ցանկութիւն¹⁰ կնոջ ցանկութիւնն է, և ցանկութիւնն¹¹, որ ընչից, և կերակրոյ, և փառաց ցանկան:

Բան¹². «Եւ ի դէսն՝ սրտմտականն»:

Լուծումն: Սրտմտող են դէքն, որպէս ասէ մարգարէն. «Սրտմտութիւն¹³ նոցա ըստ նմանութեան աւծին¹⁴ իժի» (Սաղմ. ԾԷ. 5):

Բան¹⁵. «Ասեն հարքն, թէ առաջինքն [առ միջինքն]»:

Լուծումն: «Առաջին» հրեշտակքն են, մեր բարի գործքն նոցա կերակուր է: «Միջին» մարդն է, որ ի հրեշտակացն և ի դիւացն մէջն է:

Բան¹⁶. «Եւ¹⁷ վե|60բ|րջինքն՝ առ ոընգամբք»:

Լուծումն: Դէքն ի գիշութեան¹⁸ և ի պղծութեան¹⁹ հոտն ուրախանան: ԿԹ. «Այն, որ վերագոյն է ի գիտութիւն²⁰»:

¹ ԱԲԳ > բան

² Գ հրեշտակսն

³ Գ գիտութիւն

⁴ Ա քերովբէն

⁵ Գ բազմութիւնն

⁶ Գ գիտութենն

⁷ Գ իմաստութեանն

⁸ The Armenian Version of the works attributed to Dionysius the Areopagite, p. 19:

⁹ Գ > բան

¹⁰ Գ ցանկութիւնն

¹¹ Բ ցանկութիւն

¹² Գ > բան

¹³ Գ սրտմտութիւնն

¹⁴ Ա աւծին

¹⁵ Գ > բան

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ Գ + ի

¹⁸ Գ գիշութեանն

¹⁹ Գ պղծութեանն

²⁰ Գ գիտութիւնն

Լուծումն: «Վերագոյն գիտութիւն¹» Սուրբ Երրորդութեանն² է, և քան զՆա այլ ի խոնարհ գիտութիւն³ անմարմնոցն, և այլ⁴ ըստ կարգի, որպէս և ինքն յաջորդաւդ ասէ:

Բան⁵. «Եւ որ վերագոյն է յանգիտութիւն⁶, ոչ գոյ խոնարհագոյն, քան զնա⁷»:

Լուծումն: Որպէս Աստուծոյ գիտութիւնն վեհագոյն է, քան զամենայն գիտութիւն⁸: Նոյնպէս որ խոնարհագոյն է յանգիտութիւնն⁹, քան զՆա, այլ¹⁰ խոնարհ անգէտ և խաւարեալ չկայ, որ է սատանայ:

Հ. «Կատարեալ պատկեր Աստուծոյ է արժանաւորն»:

Լուծումն: «Պատկեր» է Աստուծոյ, որ բարի է¹¹, նման Աստուծոյ¹², և իմաստուն, և ամենեցուն զբարին կամենայ և առնէ, որպէս Աստուած կամի, «զի ամենեքեան կեցցեն և ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն¹³» (Ա. Տիմ. Բ. 4):

Բան¹⁴. «Եւ զկնի նորա»:

Լուծումն: Այլ խոնարհագոյն գիտութիւն հրեշտակացն է:

Բան¹⁵. «Եւ երրորդ է, որ ունի զգիտութիւն մարմնաւորացս»:

Լուծումն: «Մարմնաւոր» մարդոյս բնութիւնն¹⁶ է, որ թէպէտ հոգին անմարմին է, բայց շնչովն¹⁷ կապեալ¹⁸ է ի մարմինն և մարմնաւոր է:

Բան¹⁹. «Եւ չորրորդ է գիտութիւն²⁰ աշխարհի»:

¹ Գ գիտութիւնն

² Բ Երրորդութեան

³ Գ գիտութիւնն

⁴ ԲԳ այլն

⁵ Գ > բան

⁶ Գ յանգիտութիւնն

⁷ Բ > քան զնա

⁸ Գ գիտութիւնն

⁹ Բ յանգիտութիւն

¹⁰ Գ յայլ

¹¹ Գ + նա

¹² Գ > նման Աստուծոյ

¹³ ԱԳ > ճշմարտութեան եկեսցեն

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Գ > բան

¹⁶ ԱԲԴ բնութիւն

¹⁷ Գ շնչով

¹⁸ ԱԲ կապել, Գ նկարեալ

¹⁹ Գ > բան

²⁰ Գ գիտութիւնն

Լուծումն: «Աշխարհ» է երկինք, և երկիր, և ծով, և որ ի նոսա արարածք են: Եւ սոցա | 61ա | գիտութիւնն¹ յոյժ աւգտակար է, և իբրեւ աստիճանաւ հանէ ի վեր յանմարմնոցն գիտութիւն², և ի նոցանէ՝ ի միշտ էին գիտութիւն³:

Բան⁴. «Եւ հինգերորդ⁵ գիտութիւն⁶»:

Լուծումն: Հոգին եռամասնեայ է՝ բան, ցասումն և ցանկութիւն⁷: Եւ բանին հիւանդութիւն⁸ է ըստ առաւելութեան⁹ խորամանկութիւն¹⁰, և ըստ պակասութեան¹¹ անզգամութիւնն¹², և ցասմանն՝ երկշտութիւնն և յանդգնութիւնն¹³, և ցանկականին՝ զեխութիւնն¹⁴ և ըռըշտութիւնն¹⁵: Եւ առողջութիւն¹⁶ հոգւոյ խոհականութիւն¹⁷ է բանին, և արիութիւն¹⁸ ցասմանն, և ողբիւն¹⁹ խոհականութիւնն¹⁹ ցանկականին, և բոլոր անձին՝ արդարութիւնն: Եւ սոքաւք լինի արժանի²⁰ գիտութեան ամենայն եղելոցս և ստացողին²¹:

ՀԱ. Բան²². «Գործ գիտութեան²³ բնութեան²⁴»:

Լուծումն: Գործ է գիտութեանն²⁵ բնական, որ զԵրրորդութիւնն²⁶ գիտե-

¹ ԲԳ գիտութիւն

² Գ գիտութիւնն

³ Գ գիտութիւնն

⁴ Գ > բան

⁵ Դ հինգերորդի

⁶ Դ > գիտութիւն

⁷ Գ ցանկութիւնն

⁸ Գ հիւանդութիւնն

⁹ Գ առաւելութեանն, Գ + ի

¹⁰ ԱԴ խորամանկութիւն

¹¹ Գ պակասութեանն

¹² ԱԲ անզգամութիւն

¹³ Բ յանդգնութիւն

¹⁴ Բ զեխութիւն, Գ զեղխութիւնն

¹⁵ Բ ըռըշտութիւն, Գ ոշտութիւն

¹⁶ Գ առողջութիւնն

¹⁷ Գ խոհականութիւնն

¹⁸ Գ արութիւն

¹⁹ Բ ողջախոհութիւն

²⁰ ԱԴ արժան

²¹ Բ ստացաւդին

²² ԱԲԳ > բան

²³ Գ գիտութեանն

²⁴ Գ բնութեանն

²⁵ Բ գիտութեան

²⁶ Գ զԵրրորդութիւն

նայ. ոչ զգիարդն¹, այլ թէ ի վեր է, քան զհասումն, որպէս և գրեալ է. «Իմաստութեան² նորա ոչ գոյ չափ» (Սաղմ. ՃԽԶ. 5):

ՀԲ. բան³. «Որոյ գիտութիւն հոգւոյ է»:

Լուծումն: Վասն այնորիկ խնայէ Աստուած, զի լուսով առաքինութեան⁴ ընթանայ, որպէս ասէ իմաստունն⁵, իսկ անմիտն խաւարաւ անգիտութեան և մեղաւք տանջի: Այլ⁶ Աստուած ոչ տանջէ, այլ տայ նոցա ժամանակ⁷ ապաշխարելոյ և գալ ի գիտութիւն ճշմարտութեան⁷:

ՀԳ. բան⁸. «Կեանք առն՝ գիտութիւն [Երրորդութեանն]»:

Լուծումն: Որպէս Տէրն ասէ. «Այս են յաւիտենական կեանք, զի ծանիցեն զՔեզ միայն ճշմարիտ Աստուած, և զոր առաքեցեր զՅիսուս Քրիստոս» (Յովհ. Ժէ. 3):

Բան⁹. «Նշան¹⁰ ողորմութեան Տեառն խորհուրդ եղելոցն է»:

Լուծումն: Որպէս¹¹ գիտողն Երրորդութեանն¹² յաւիտենական կենացն է արժանի, նոյնպէս նշան ողորմութեանն¹³ Աստուծոյ է գիտելն զխորհուրդ եղելոցս, զի ողորմութեամբն Աստուծոյ արժանացաւ այնմ շնորհի: Կամ թէ՛ ողորմութեամբն Աստուծոյ գոյացան եղեալքս, որպէս ասէ սաղմոսերգուն. «Ողորմութեամբ Տեառն լի եղև երկիր» (Սաղմ. ԼԲ. 5):

Բան¹⁴. «Չի բազումք խոստանան [զգիտութիւն]»:

Լուծումն: Արտաքին իմաստասէրքն խոստանան գիտել, բայց լաւ է, որ Աստուծոյ շնորհաւքն զեղելոցս խորհուրդն գիտենան, քան զնոցա գիտութիւնն¹⁵ կամ քան զմարմնաւոր մեծութիւնս և զկեանս վայելել: Ողորմութիւն¹⁶ առնելն լաւ է՝ ըստ այնմ. «Լաւ է տալն, քան զառնուլն¹⁷» (Գործք Ի. 35):

¹ ԱԴ գիարդն

² Գ իմաստութեանն

³ ԱԲԳ > բան

⁴ Գ առաքինութեանն

⁵ ԱԴ իմաստուն

⁶ Գ այս

⁷ Գ ճշմարտութեանն

⁸ ԱԲԳ > բան

⁹ Գ > բան

¹⁰ Գ և նշան

¹¹ Գ > որպէս

¹² Բ Երրորդութեան

¹³ Բ ողորմութեան

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Բ գիտութիւն

¹⁶ Գ ողորմութիւն

¹⁷ Դ յառնուլն

ՀԴ. բան¹. «Լոյսն² մտաց³ յերիս բաժանի»:

Լուծումն: Որպէս զգալի լոյսս յերիս բաժանի. յարեգակն⁴, որ տուրնջեան է իշխան, և ի լուսին և յաստեղս⁵, որ զիշերոյ, և ի լոյս ճրագի: Եւ ամենայն լոյս նախ⁶ զինքն տայ տեսանել, և ապա զշուրջակայսն: Եւ ակն, [62ա] թէպէտ և առողջ է, առանց լուսոյ⁷ ոչ կարէ տեսանել: Եւ ոչ լոյսն աւգուտ է, եթէ ոք զակն խնու կամ կուրացուցանէ⁸: Այսպէս և իմանալի աշացն լոյս իբրև զարեգակն⁹ Աստուծոյ գիտութիւնն¹⁰ է: Եւ երկրորդ լոյս իբրև զլուսնի և զաստեղաց անմարմնոցն¹¹ գիտութիւնն է: Եւ այլ խոնարհ իբրև զճրագի լոյս մարմնաւոր աշխարհիս տեսութիւնն¹² է և քննութիւնն¹³: Այլ նոքա կալոյս մարմնաւոր աշխարհիս տեսութիւնն¹⁴ և անհաւատքն իբրև զկոյր աւտար են ի յայսմ լուսոյ: Իսկ պեղծքն¹⁵ և անհաւատքն իբրև զկոյր աւտար են ի յայսմ լուսոյ:

ՀԵ. բան¹⁵. «Եթէ պսակ արդարութեան¹⁶»:

Լուծումն: Նա պարտ է գիտել, թէ արդարքն Աստուծոյ գիտութեամբն և ճշմարիտ դաւանութեամբն թագաւորեն՝ ըստ առաքելոյ. «Թէ համբերեմք, ընդ նմին և թագաւորեմք» (Բ. Տիմ. Բ. 12):

ՀԶ¹⁷. բան¹⁸. «Ոչ եթէ գիտութեան ճշմարտի¹⁹, որ ծածկեալ²⁰ [է ի բնութիւնս]»:

Լուծումն: Զայն ասէ, թէ որպէս մեղքն ոչ է յԱստուծոյ ստեղծեալ հակա-

¹ ԱԲԳ > բան

² Գ լոյս

³ Գ մտացն

⁴ Գ յարեգակ

⁵ Ա ի յաստեղս

⁶ Դ նախքան] նախ

⁷ Գ > լուսոյ

⁸ Գ կուրացուցանէ

⁹ Գ զարեգակ

¹⁰ Բ գիտութիւն

¹¹ Գ յանմարմնոցն

¹² Բ տեսութիւն

¹³ ԱԲԴ քննութիւն

¹⁴ Գ պիղծքն

¹⁵ ԱԲԳ > բան

¹⁶ Գ արդարութեանն

¹⁷ Ա > ՀԶ.

¹⁸ ԱԲԳ > բան

¹⁹ Բ ճշմարիտ

²⁰ Ա ծածկել

ռակ բարություն, սոյնպէս և ոչ անգիտութիւնն¹ գիտութեանն²:

Բան³. «Բանգի և տղայք»:

Լուծումն: Տղայքն, յորժամ ծնանին, տխմար են, և⁴ հասակն, որ էութիւն⁵ է, աճէ: Նոյնպէս և գիտութիւնն⁶ և անգիտութիւնն⁷ սպառի, որպէս ի գալ լուսոյն՝ խաւարն անէ լինի և չքանայ:

Հէ. բան⁸. «Իմաստութիւն⁹ | 62բ | ամենայն բանականաց»:

Լուծումն: Քրիստոս է մեր իմաստութիւն¹⁰, որպէս ասէ առաքեալ, թէ՛ «Եղև մեզ իմաստութիւն յԱստուծոյ» (Ա. Կորնթ. Ա. 30): Եւ զԵրրորդութիւն մեզ Տէրն ուսոյց, ասէ. «Մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հաւր, և Որդւոյ, և Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. ԻԸ. 19):

ՀԸ. բան¹¹. «Առաջին ուրանալ աշխարհիս»:

Լուծումն: Զինչքն և զհայրենիքն թողուլ¹² և Աստուծոյ հրամանացն գիտութեանն¹³ պարապել:

ՀԹ. բան¹⁴. «Երկրորդ¹⁵ ուրանալ»:

Լուծումն: Խոտորել ի շարէն և առնել զբարին: Եւ այս մարդոյն ջանին և Աստուծոյ աւգնութեամբն լինի:

Զ. բան¹⁶. «Երրորդ ուրանալ է մեկնել յանգիտութենէ, որ սովոր է երևել որդւոց մարդկան»:

Լուծումն: Անգիտութիւն¹⁷ սովոր է, որ գիտութեանն հակառակ լինի և պատերազմի, որպէս ի վերայ ստացուածոց: Եւ որպէս Քրիստոս է մեր իմաստութիւն¹⁸, նոյնպէս սատանայ «անգիտութիւն¹⁹» և «խաւար» կոչի, զոր

¹ Բ անգիտութիւն

² Բ գիտութեան

³ Գ > բան

⁴ Ա > և

⁵ Գ էութիւն

⁶ Գ գիտութիւն

⁷ Բ անգիտութիւն

⁸ ԱԲԳ > բան

⁹ Գ իմաստութիւն

¹⁰ Գ իմաստութիւն

¹¹ ԱԲԳ > բան

¹² Գ թողու

¹³ Բ գիտութեան, Գ գիտութիւն

¹⁴ ԱԲԳ > բան

¹⁵ Գ և երկրորդ

¹⁶ ԱԲԳ > բան

¹⁷ Գ անգիտութիւն

¹⁸ Գ իմաստութիւն

¹⁹ Գ անգիտութիւն

ուրանալ պարտ է, և փախչել, և գնալ զկնի Քրիստոսի, որ լոյս է և իմաստութիւն:

ԶԱ. բան¹. «Լոյս և փառք մտաց է գիտութիւն»:

Լուծումն: Զհոգևոր գիտութիւնն² ասէ լոյս մտացն³ և փառք:

Բան⁴. «Եւ ճառագայթ փառաց է»:

Լուծումն: Որ յամենայն ախտաւոր կրիցն⁵ միտքն ազատ լինի, յայնժամ պայծառանալ միտքն որպէս զարեգակն⁶:

ԶԲ. բան⁷. «Այն, որ զերևելի մահն»:

Լուծումն: «Զերևելի մա|63ա|հն» Աստուծոյ վճիռն արար վասն յանցանացն Ադամայ: Նոյն հրամանն տալ վճիռ յաւրն դատաստանի:

Բան⁸. «Յորժամ դատի զմեռեալս և զկենդանիս⁹»:

Լուծումն¹⁰: «Մեռեալ» մեղաւորքն են, և «կենդանի»¹¹՝ արդարքն: Եւ կամ ի գալստեանն բազումք կենդանի¹² լինին և յառնեն մեռեալքն և առնուն զհատուցումն. արդարքն՝ զանվախճան կեանս, և շարքն՝ զյաւիտենական մահն:

ԶԳ. բան¹³. «Եթե Գեհոն Եգիպտոսի, որ պատէ զՔուշացիս»:

Լուծումն: Երեմիայ ասէ. «Զի՞նչ կայ քո և ճանապարհին Եգիպտացւոց՝ ըմպել քեզ զջուրն Գեհոնայ» (Երեմ. Բ. 18):

Բան. «Գիտելի է և Գ.ն¹⁴, այլ և միաւորն, յորմէ և չորքն ելանեն»:

Լուծումն: Մովսէս ասէ, թէ՛ «Գետ ելաներ յԵդոմայ¹⁵ և բաժանի ի չորս առաջս՝ Փիսոն, և Գեհոն, և Տիգրիս, և Եփրատէս» (Ծննդ. Բ. 10-14), որ է մէկ¹⁶. գետն առաքինութեան¹⁷ նշանակ, որ յանձնիշխան կամացն և յախորժակացն բխէ¹⁸, որ նշանակ է Եդոմայ¹⁹:

¹ ԱԲԳ > բան

² ԲԳ գիտութիւն

³ Բ մտաց

⁴ Գ > բան

⁵ ԲԴ կրից

⁶ Գ զարեգակ

⁷ ԱԲԳ > բան

⁸ ԱԳԴ > բան

⁹ ԱԳ > և զկենդանիս

¹⁰ ԱԳԴ > լուծումն

¹¹ Գ կենդանիք

¹² Գ կենդանիք

¹³ Գ > բան

¹⁴ ԲԳ երեքն, Դ երեզն

¹⁵ Դ յԵդոմա

¹⁶ ԱԲ Ա., Գ > մէկ

¹⁷ Գ առաքինութեանն

¹⁸ ԲԳ բղխէ

¹⁹ Բ + բան, Գ յԵդոմայ

18 — Կիրակոս Երզնկացի

Բան¹. «Եւ բաժանի ի Դ.²»:

Լուծումն³: Ի խոհականութիւն⁴ և յարիութիւն⁵, յողջախոհութիւն⁶ և յարդարութիւն⁷: Եւ դարձեալ ի նոյն ախորժակաց սեռականապէս բխէ⁸ շարութիւնն և բաժանի ի չորս: Յանգզամութիւն⁹, որ բանականն մասինն է¹⁰ հիւանդ|ծՅբ|ութիւն¹¹, և ի յանդգնութիւն¹², որ ցասմնականին է, և ի¹³ զեխութիւն, որ ցանկականին է¹⁴, և յանիրաւութիւն¹⁵: Եւ սուրբս ասէ, թէ մարդարէն ի Գեհոնէ հրաժարեցուցանէ ըմպել, որ է զեխութիւնն¹⁶. նա դու իմա¹⁷, զի յերիցն ևս պատուիրէ չըմպել, այլ և ի միաւորէն, որ է սեռն, այսինքն ի շարութենէն, որպէս և յաջորդաւ յայտնէ երանելիդ Եւագրիոս¹⁸:

ՁԴ. բան¹⁹. «Միտք բանական կրէ գիտութիւն²⁰»:

Լուծումն: Գիտութիւն²¹, որպէս ասացաք, առաքինութիւն է բանականին:

Բան²². «Եւ անգիտութիւն²³»:

Լուծումն: Եւ անգիտութիւնն շարութիւն²⁴ նմին բանին:

¹ ԱԳ > բան

² ԲԴ չորս

³ ԱԲԳ > լուծումն

⁴ Գ խոհականութիւնն

⁵ Գ յարիութիւնն

⁶ Գ յողջախոհութիւնն

⁷ Գ յարդարութիւնն

⁸ Բ բխէ

⁹ Գ յանգզամութիւնն

¹⁰ Գ > է

¹¹ Գ հիւանդութիւնն

¹² Գ յանդգնութիւնն

¹³ Բ > ի

¹⁴ Գ > և ի զեխութիւն, որ ցանկականին է

¹⁵ Գ յանիրաւութիւնն

¹⁶ Բ զեխութիւն

¹⁷ Գ ~ իմա դու

¹⁸ Դ երանելիոս] երանելիդ Եւագրիոս

¹⁹ ԱԲԳ > բան

²⁰ Գ գիտութիւնն

²¹ Գ գիտութիւնն

²² Գ > բան

²³ Գ անգիտութիւնն

²⁴ Գ շարութիւնն

Բան¹. «Եւ ցանկութիւնն² զպարկեշտութիւնն³»:

Լուծումն: Յանկական մասինն առաքինութիւն⁴ պարկեշտութիւնն⁵ է, և հականակ պարկեշտութեանն զեխութիւնն⁶ է:

Բան⁷. «Եւ զկնի ցասմանն սէրն և ատելութիւնն⁸ հետևին»:

Լուծումն: Սէրն առաքինութիւն⁹ է ցասմնատեսական, և ատելութիւնն շարութիւն¹⁰:

Բան¹¹. «Եւ լծակցի առաջնոյն երկրորդն, և որ կանուխն է երկրորդին, այնմ, որ կանուխն է¹² յերրորդին¹³»:

Լուծումն: Առաջին գիտութիւնն¹⁴ է լծակցի երկրորդին պարկեշտութեան¹⁵, և կանուխ երկրորդին առաջինն է, և կանուխ երրորդին |64ա| երկրորդն է:

ՁԵ. բան¹⁶. «Շրջագայի միտքն ախտական և անըմբռնելի է, յորժամ գործէ զմասունս [ցանկութեանն]»:

Լուծումն: Յորժամ սիրէ զաշխարհի¹⁷ ցանկութիւնս, անըմբռնելի և անարգել մոլորի զկնի նորա անյագապէս:

Բան¹⁸. «Եւ դադարէ ի գնացից և ի մոլորութենէ»:

Լուծումն: «Եւ դադարէ», որ պատեալ է զնա. պատեալ է այն, որ զբաւականն առնու և զաւելորդն¹⁹ ի բաց ձգէ, որպէս ասէ առաքեալ. «Ունիմք կերական և հանդերձ, և այնու շատասցուք» (Ա. Տիմ. Զ. 8), և զվերինն խորհի, ուր Քրիստոս նստի (հմմտ. Կող. Գ. 1-2), և հանապազ զայն խոկայ զհոգևորն:

¹ Գ > բան

² Բ ցանկութիւն

³ Բ զպարկեշտութիւն

⁴ Գ առաքինութիւնն

⁵ Բ պարկեշտութիւն

⁶ Դ զեխութիւնն

⁷ Գ > բան

⁸ Բ ատելութիւն

⁹ Գ առաքինութիւնն

¹⁰ Գ շարութիւնն

¹¹ Գ > բան

¹² Դ > երկրորդին... է

¹³ Գ յերրորդին

¹⁴ Բ գիտութիւն

¹⁵ Գ պարկեշտութեանն

¹⁶ ԱԲԳ > բան

¹⁷ Բ զաշխահի

¹⁸ Գ > բան

¹⁹ Դ զյաւելորդն

29. բան¹. «Սէրն է հաստատութիւն² առաքինութեան³»:

Լուծումն: Առաքեալն ասէ. «Լրումն արինացն սէրն⁴ է⁵» (Հռոմ. ԺԳ. 10):
Եւ աւետարանիչն ասէ, թէ՛ «Աստուած սէր է, և որ կայ ի սէրն, բնակէ յԱստուած, և Աստուած ի նմա բնակէ» (Ա. Յովհ. Գ. 16):

Բան⁶. «Եւ վասն նմա ոչ կարէ սիրելի⁷ գտանել, քան զԱստուծոյ գիտութիւնն⁸»:

Լուծումն: Այլ սիրելի ոչ կարէ գտանել սէրն, քան զԱստուծոյ գիտութիւնն⁹:

25. բան¹⁰. «Ամենայն ինչ որ եղև, վասն գիտութեանն¹¹ Աստուծոյ եղև»:

Լուծումն: Զամենայն եղեալս նախ ետես Աստուած և ապա արար, որպէս ասէ մարգարէն. «Որպէս զի մեծ են գործք Քո, Տէ՛ր, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր» (Սաղմ. ԺԳ. 24):

Բան¹². «Եւ այլ ինչ որ վասն այլոց իրաց եղև»:

Լուծումն: Վասն անձնիշխան կամաց մարդոյն և դիւացն մեղքն եղև, և |64բ| ոչ է էութիւն¹³ մեղքն, այլ թերի և արտաքոյ բնութեան¹⁴ գործ: Եւ Աստուծոյ գիտութիւնն վասն այնորիկ առաւել է, զի «ամենայն ինչ նովաւ եղև» (Յովհ. Ա. 3), և¹⁵ ըստ առաքելական ձայնին, թէ՛ «Ի նմանէ և նովաւ և ի նոյն ամենայն. նմա փառք յաւիտեանս. ամէն» (Հռոմ. ԺԱ. 36):

2Ը. բան¹⁶. «Գիտութիւն¹⁷ բնութեան¹⁸ է իմանալ զճշմարտութիւն»:

Լուծումն: Զիւր գիտութեանն ճշմարտութիւն ի բնութենէ արարածոցս իմանամք:

1 ԱԲԳ > բան

2 Գ հաստատութիւնն

3 Գ առաքինութեանն

4 Գ սէր

5 Ա > է

6 Գ > բան

7 Բ սէրն

8 ԱԳԴ > զԱստուծոյ գիտութիւնն

9 Բ > լուծումն... զԱստուծոյ գիտութիւնն

10 ԱԲԳ > բան

11 Բ գիտութեան

12 Գ > բան

13 Գ էութիւնն

14 Գ բնութեանն

15 ԲԳԴ > և

16 ԱԲԳ > բան

17 Գ գիտութիւնն

18 Գ բնութեանն

2Թ. բան¹. «Ամենայն բնութիւն² բանաւոր պատահեաց ուսանել զգիտութիւն³ ճշմարտութեան⁴»:

Լուծումն: Բանականքս միայն են մտաց և մակացութեան⁵ ընդունակ, քան զի անբանքն անբաժ են յիմաստութենէ, և ոչ գիտեն զԱստուած, և ոչ ուսանել կարեն, այլ բանականքն միայն:

Բան⁶. «Այլ Տէր էական գիտութիւն⁷ է⁸»:

Լուծումն: Եղականն⁹ ունի ընդդիմակ զոչ գոյն, զի ոչ էր և եղև, և հակառակ ունի ազատութեանն զշարն և զանգիտութիւնն¹⁰: Եւ Աստուած միշտ է է, և անփոփոխ Բարի, և աղբիւր ամենայն գիտութեան¹¹, և ներհակ ոչ ունի:

Ղ. բան¹². «Եթէ այսաւր կոչի ուրբաթ, որ ի սմա խաչեցաւ Փրկիչն»:

Լուծումն: «Այսաւր և ուրբաթ» այս կեանքս է: Եւ որպէս յուրբաթի Տէրն խաչեցաւ և ի |65ա| շաբաթի¹³ ի գերեզմանի հանգեաւ և յերրորդ աւուր յաւառ: Եւ ամենեքին, որ խաչակից լինին Քրիստոսի, և մեռանին ախտիցն, և մտանեն ի գերեզման¹⁴ հանգստեան¹⁵ յանախտութիւնն ի շաբաթի, որ «հանգիստ» թարգմանի: Յաւուրն երրորդի, որ յետ խաչելութեանն և հանգստեանն յառնէ յարդարութիւնն¹⁶, և ի հոգևոր գիտութիւնն¹⁷ և յաստուածատեանն¹⁸, և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ¹⁹ փառք յաւիտեանս. ամէն²⁰:

1 ԱԲԳ > բան

2 Գ բնութիւնն

3 Գ զգիտութիւնն

4 Գ ճշմարտութեանն, ԱԳ + այլ Տէր էական գիտութիւն

5 Ա մակութեան, Գ մակացութեանն

6 Գ > բան

7 Գ գիտութիւնն

8 Գ > է

9 Ա եղականն

10 Գ զանգիտութիւնն

11 Գ գիտութեանն

12 ԱԲԳ > բան

13 Բ ուրբաթի

14 Գ գերեզմանի

15 Գ հանգստեանն

16 ԱԲԴ յարդարութիւն

17 ԱԴ գիտութիւն

18 Ա յաստուածաբանութիւն, Դ յաստուածանութիւն

19 Բ > Աստուծոյ մերոյ

20 Ա > և Քրիստոսի... ամէն, Բ > ամէն, Դ Քրիստոս, Աստուած իմ, ապաւէն և յոյս, ջնջեալ զամենայն յանցանք հոգւոյ և մարմնոյ իմոյ և զիմ ծնողացն, և Քեզ փառք յաւիտեանս] և Քրիստոսի... ամէն:

ՆՈՐԻՆ [ԵՒԱԳՐԵԱՅ] ԵՐԿՐՈՐԴ Ը.¹

Ա². «Հայելի բարւոյն, ուժոյն և իմաստիցն Աստուծոյ են յոչէից գոյացեալ արարածք»:

Լուծումն: Աստուած բնութեամբ բարի է, և զաւրաւոր յամենայնի, և իմաստուն: Եւ զայս երեքս³ արարածս⁴ ցուցանեն որպէս զհայելի, որպէս ասէ առաքեալ, թէ՛ «Աներևոյթ Նորա ի սկզբանէ աշխարհի⁵ արարածովքս իմացեալ տեսանին, այսինքն է⁶ մշտնջենաւորութիւն⁷, և զաւրութիւն⁸, և աստուածութիւն⁹ Նորա» (Հռոմ. Ա. 20): Զի թէ արարածքս այս չափ բարի են, և փառաւոր, և պայծառ, որչա՛փ ևս առաւել Արարիչն¹⁰ սոցա:

Բ. «Ի խորհուրդս բնութեան¹¹ երկրորդական զիմաստութիւնն¹² Քրիստոսի տեսանեմք»:

Լուծումն: «Երկրորդ» յետ Աստուծոյ հրեշտակքն¹³ են |65բ| և այլ արարածքս: Կամ զտնաւրէնութեան¹⁴ խորհուրդն ասէ, զոր Տէրն կատարեաց զյառաջագոյն նկատեալն¹⁵:

Բան¹⁶. «Եւ անդրանիկ ամենայն գիտութեան¹⁷ զՅիսուս իմանամք»:

Լուծումն: Քան զհրեշտակաց¹⁸ գիտութիւն¹⁹ և զամենայն եղականաց գի-

¹ Բ Եւագրեայ երկրորդ հարիւրն: Նորին Կիրակոսի վարդապետի վերլուծութիւն, Գ նորին Եւագրեայ ի յերկրորդ հարիւրն] Նորին երկրորդ Ը., Դ. + ի Կիրակոսէ վարդապետէ լուծմունք

² Դ > Ա.

³ Ա Գ.ս

⁴ Դ արարածքս

⁵ Գ աշխարհիս

⁶ Գ > է

⁷ Գ մշտնջենաւորութիւնն

⁸ Գ զօրութիւնն

⁹ Գ աստուածութիւնն

¹⁰ Դ Արարիչ

¹¹ Գ բնութեանն

¹² Բ զիմաստութիւն

¹³ Գ հրեշտակն

¹⁴ Գ զտնօրէնութեանն

¹⁵ Դ > զյառաջագոյն նկատեալն

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ ԲԳ գիտութեանն

¹⁸ Դ քանզի հրեշտակաց] քան հրեշտակաց

¹⁹ Բ գիտութիւնն

տութիւն¹, անդրանիկ է և առաջին Քրիստոսի մարդեղութեանն խորհուրդ՝ ծածկեալ առ Աստուծոյ, որպէս ասէ առաքեալ. «Խորհուրդն, որ ծածկեալն² էր յաւիտեանց և յազգաց» (Կող. Ա. 26):

Գ. բան³. «Նախ ամենայն գիտութեան⁴ զՄիակն ճանաչեմք»:

Լուծումն: Միակ Հայրն է, և իմաստութիւն⁵ Հաւր՝ Որդին, որպէս ասէ առաքեալ. «Քրիստոս՝ Աստուծոյ զաւրութիւն⁶ և իմաստութիւն⁷» (Ա. Կորնթ. Ա. 24): Ելեալ յԱրարաւդէն՝ ըստ այնմ. «Ելի ի Հաւրէ և եկի յաշխարհ» (Յովհ. ԺԶ. 28), և լծակից և ազգակից Որդւոյ Հոգին Սուրբ է, որ հաւասար է Հաւր և Որդւոյ էութեամբ, և բնութեամբ, և աստուածութեամբ:

Դ. բան⁸. «Թեպէտ փոփոխմունք բազում են, գիտեմք միայն զչորսն. առաջին՝ որպէս հարքն ասացին՝ ի չարէն ի բարին»:

Լուծումն: «Չարն» սեռ է և յուր թեսակս բաժանի՝ յորովայնամոլութիւն, ի պոռնկութիւն⁹ և յայլքն, որ գրեալ է: Նախ ի նոցանէ փոխել պարտ է ի բարին, որպէս գրէ Դաւիթ. «Խոտորեա՛ ի չարէ և արա՛ զբարի» (Սաղմ. ԼԶ. 27):

Բան¹⁰. «Եւ երկրորդն¹¹՝ հաւանել |66ա| յանհաւանութենէ զբնութեան¹² խորհուրդս»:

Լուծումն: «Հաւանել¹³ յանհաւանութենէ» զհնազանդելն և զանախտ լինելն ասէ առանց խռովութեանն¹⁴:

Բան¹⁵. «Եւ երրորդն՝ վերանալ ի գիտութիւն¹⁶»:

Լուծումն: Յորժամ անախտ լինի միտքն, ընդունակ լինի հոգևոր գիտութեան¹⁷ հրեշտակաց, և մարդկան, և այլ արարածոցս տեսութեան¹⁸:

¹ Գ գիտութիւնն

² Գ ծածկեալ

³ ԱԲԳ > բան

⁴ Գ գիտութեանն

⁵ Գ իմաստութիւնն

⁶ Գ զօրութիւնն

⁷ Գ իմաստութիւնն

⁸ ԱԲԳ > բան

⁹ Գ պոռնկութիւնն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ ԱԲԴ երկրորդ

¹² Գ զբնութեանն

¹³ Դ հաւանելն

¹⁴ Ա խռովութեան

¹⁵ Գ > բան

¹⁶ Գ գիտութիւնն

¹⁷ Գ գիտութեանն

¹⁸ Գ տեսութեանն

Բան¹. «Եւ չորրորդն² փոխիլն»:

Լուծումն: Եւ իբրեւ աստիճանաւ՝ ի սոցանէ փոխիլ ի գիտութիւն³ Սուրբ Երրորդութեանն⁴:

Ե. բան⁵. «Մարմին հոգեւոր բնական բնութեան⁶»:

Լուծումն: Շնչաւոր մարմինս ապականացու և անցաւոր է գիտութեամբն հանդերձ: Եւ որպէս հոգեւոր մարմինն⁷ անապական⁸ է, նոյնպէս և խորհուրդ և գիտութիւն⁹ ամենայն եղելոցս անապական¹⁰ է:

Բան¹¹. «Եւ կեանք¹² ճշմարիտ»:

Լուծումն: «Եւ ճշմարիտ կեանք» սրբոցն գիտութիւնն¹³ Աստուծոյ է՝ ըստ այնմ. «Այս են յաւիտենական կեանք, զի ծանիցեն զՔեզ միայն ճշմարիտդ Աստուած, և զոր առաքեցեր զՅիսուս Քրիստոս¹⁴» (Յովհ. Ժէ. 3):

Զ. բան¹⁵. «Յոգի վաստակաւոր աջողեալ ի Տեառնէ, և որ ի մարմնոյ¹⁶ փոխեցաւ¹⁷»:

Լուծումն: «Հոգի վաստակաւոր» գործական առաքինին է, որ Աստուծոյ աւգնութեամբն կատարէ զառաքինութիւնն¹⁸, և փոխի ի տեսականութիւնն՝ ըստ չափոյ ա|66բ|նախտութեան թևոցն:

է. բան¹⁹. «Չկնի մահու ժառանգեն տեղի, որում նպաստաւոր²⁰»:

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ, թէ²¹ «Ընկալցի իւրաքանչիւր իւրով մարմնովն, զոր ինչ գործեաց յառաջ՝ եթէ՛ բարի և եթէ՛ չար» (Բ. Կորնթ. Ե. 10):

¹ Գ > բան

² Բ չորրորդն

³ Գ գիտութիւնն

⁴ Բ Երրորդութեան

⁵ ԱԲԳ > բան

⁶ Գ բնութեանն

⁷ Գ մինն

⁸ Գ ապական

⁹ Գ գիտութիւնն

¹⁰ Գ ապական

¹¹ Գ > բան

¹² Գ + և

¹³ Բ գիտութիւն

¹⁴ ԱԳ > զՅիսուս Քրիստոս

¹⁵ ԱԲԳ > բան

¹⁶ Ա + ի

¹⁷ Բ > փոխեցաւ

¹⁸ Բ զառաքինութիւն

¹⁹ ԱԲԳ > բան

²⁰ Գ պատրաստ

²¹ Գ > թէ

Ը. բան¹. «Հարստութիւն² հոգւոյ՝ գիտութիւն³, և աղքատութիւն⁴ անգիտութիւն⁵ իւր»:

Լուծումն: Զգործով գիտութիւնն ասէ «հարստութիւն⁶ հոգւոյ», որ գիտէ և առնէ զկամս Աստուծոյ, և «անգիտութիւնն⁷»՝ աղքատութիւն⁸, որ ոչ առնէ զբարին:

Բան⁹. «Եթե անգիտութիւն¹⁰ գրկումն է գիտութեան¹¹»:

Լուծումն: Յառաջ ունակութիւնն է, և ապա պակասութիւնն¹²: Նախ երեսք, որ է ունակութիւն¹³, և ի¹⁴ պակասել լուսոյն ասի կոյր: Նոյնպէս ի պակասել գիտութեանն¹⁵ և առողջութեանն¹⁶ ասի տգէտ և հիւանդ: Յայտ է, թէ գիտութիւն¹⁷ և առողջութիւն իբրեւ ունակութիւն յառաջ են, քան զտգիտութիւնն¹⁸ և զցաւն, որ են պակասութիւն¹⁹:

Թ. բան²⁰. «Ո՛վ գիտաց զգործ²¹ պատուիրանաց Տեառն, և ո՛վ իմացաւ զգաւրութիւն²² հոգւոյ»:

Լուծումն: «Գործ պատուիրանացն Աստուծոյ» է, որ զհիւանդացեալ զաւրութիւն²³ հոգւոյն բժշկեն:

Բան²⁴. «Եւ որպէս սոքա զնոսա բժշկեն»:

¹ ԱԲԳ > բան

² Գ հարստութիւնն

³ Գ գիտութիւնն

⁴ Գ աղքատութիւնն

⁵ ԱԳԴ անգիտութիւնն

⁶ Գ հարստութիւնն

⁷ Գ անգիտութիւն

⁸ ԲԳ աղքատութիւնն

⁹ Գ > բան

¹⁰ Գ անգիտութիւնն

¹¹ Գ գիտութեանն

¹² ԱԴ պակասութիւն

¹³ Գ ունակութիւնն

¹⁴ Գ > ի

¹⁵ Բ գիտութեան

¹⁶ ԱԲԴ առողջութեան

¹⁷ Գ գիտութիւնն

¹⁸ ԲԳ զտգիտութիւն

¹⁹ Գ պակասութիւնն

²⁰ ԱԲԳ > բան

²¹ Բ զգործս

²² Գ զգորութիւնն

²³ Գ զգորութիւնն

²⁴ Գ > բան

Լուծումն: Սոքա պատուիրանքն զնոսա զհոգւոյն զարու|67ա|թիւնն¹ բժշկեն. խոնարհութեամբ զամբարտաւանութիւնն² բժշկեն, և ժուժկալութեամբ՝ զորովայնամոլութիւն: Եւ այսպէս զամենայն ճշմարտութեան³ խորհուրդս ուսուցանեն մեզ:

Ժ. բան⁴. «Յանկալի է պէտք, զոր իմացութեամբ իմանամք»:

Լուծումն: Իմացութիւն⁵ է յառաջ եկեալ իմաստքն ի հոգւոյն, և ցանկալի է, զի⁶ զամենայն ինչ իմացութեամբն իմանամք՝ զգոյնս, և զձայնս, և զհամս, և զհոտս:

Բան⁷. «Եւ քան զնոսա լաւ է խորհուրդն գիտութեան⁸ ճշմարտութեան»:

Լուծումն: Քան զի իմացութիւնն⁹ լաւ է, որ խորհուրդով ընտրեն զճշմարիտն, և զպիտանացուն, և զհարկաւորն: Եւ իմացութիւնն մի՛ նեղեցէ զգիտութիւնն վասն այն իրացն, որ անհասանելի է կամ ոչ է հարկաւոր պէտք, այլ հեռաւոր է պէտք նորա:

ԺԱ. բան¹⁰. «Յընչից, որ ի չորից է, կարեմք առնուլ»:

Լուծումն: Ի չորս տարեբաց են ամենայն զգալիքս, և ի սոցանէ առնումք մտածութիւն հեռաւորին¹¹, որ¹² են անմարմինքն: Եւ մերձաւոր¹³ զգալիքս են և երեւեացս գիտութիւն¹⁴, որ զգայութեամբ տեսանեմք, և մտաւք զբնութիւն նոցա քննեմք:

Բան¹⁵. «Այլ միայն միտք մեր ոչ իմանին մեզ»:

Լուծումն: Արդարեւ անհասանելի են միտք մեր, թէ որպէ՛ս կապեալ է ի մարմին անմարմինն և միաւորեալ կրիւք և ախտիւք, և մնայ անշփոթ և անմարմին: Եւ թէ որպէ՛ս լինի ընդունակ ուսման |67բ| և¹⁶ մակացութեան ի ձեռն զգայարանացս:

¹ Բ զարութիւն, Գ զօրութիւն

² Բ զամբարտաւանութիւն

³ Բ ճշմարտութեամբ, Գ ճշմարտութեանն

⁴ ԱԲԳ > բան

⁵ Գ իմացութիւնն

⁶ Ա > զի

⁷ Գ > բան

⁸ Գ գիտութեանն

⁹ Բ իմացութիւն

¹⁰ ԱԲԳ > բան

¹¹ Գ հեռաւոր

¹² Գ > որ

¹³ Գ մօտաւոր] մերձաւոր

¹⁴ Գ գիտութիւնն

¹⁵ Գ > բան

¹⁶ Ա > և

Բան¹. «Քանի ևս մտաց Ստեղծաւոյն Ինքն²»:

Լուծումն: Թէ մեր մտացս չեմք կարաւոյ իմանալ, որ արարած է, որ չափ ևս առաւել Արարչին մտաց: Ապա որ յանդգնին զբնութիւնն³ Աստուծոյ քննել, մոլորեալ են ի մտաց, զի թէ զիւր միտքն ոչ կարէ իմանալ, զԱստուծոյ զիա՛րդ կարացէ քննել եղական մտաւք՝ զԱնեղն և զԱրարաւոյն ամենայնի:

ԺԲ. բան⁴. «Աջն Քրիստոսի ձեռք ասի, բայց ձեռք Նորա աջ ոչ ասի»:

Լուծումն: Աջն ձեռք է, բայց ձեռքն⁵ աջ միայն չէ, այլ և ձախ: Եւ⁶ աջ ոչ ասի ձախն:

Բան⁷. «Մինն զցոյցս պարզւելի ունի»:

Լուծումն: Զի զարդարքն ընդ աջմէ կացուցանէ և ասէ. «Եկա՛յք, օրհնեա՛լք, Հաւր Իմոյ⁸» (Մատթ. ԻՅ. 34), և զմեղաւորսն՝ ի ձախմէ, և ասէ. «Երթա՛յք յինէն, անիծեա՛լք, ի հուրն» (Մատթ. ԻՅ. 41):

ԺԳ. բան⁹. «Բաւական եղև առաջին խորհուրդն»:

Լուծումն: «Առաջին խորհուրդ» զառաջին արարչութիւնն ասէ կամ զառաջին Կտակարանքն, թէ բաւական է, որ իմաստուն առնէ զբանաւոր բնութիւնս:

Բան¹⁰. «Բաւական է և երկրորդս»:

Լուծումն: «Երկրորդ¹¹» զերկրորդ արարչութիւնն¹² ասէ, որ Քրիստոսի եղև, և¹³ զնոր Կտակարանքս¹⁴, որ ածել կա|68ա|րէ ի կատարելութիւն:

ԺԴ. բան¹⁵. «Որք հաւասար են ի կատարումն գործոց իւրեանց»:

Լուծումն: Որք¹⁶ գործովք հաւասար լինին վարդապետին և փառացն հաւորդ լինին:

Բան. «Եւ որք հաւասար են¹⁷ ի գիտութիւն հոգւոյ»:

¹ Գ > բան

² ԱԴ ինք, Բ Ստեղծաւոյն] Ստեղծաւոյն Ինքն,

³ Գ զբնութիւն

⁴ ԱԲԳ > բան

⁵ Գ ձեռն

⁶ Ա > և

⁷ Գ > բան

⁸ ԱԳ > Հաւր Իմոյ

⁹ ԱԲԳ > բան

¹⁰ Բ > բան

¹¹ Գ > երկրորդ

¹² Բ արարչութիւն

¹³ Գ > և

¹⁴ Բ Կտակարանքն

¹⁵ ԱԲԳ > բան

¹⁶ ԳԴ որ

¹⁷ Բ > բան. Եւ որք հաւասար են

Լուծումն: Եւ որք գիտութեամբն հաւասար են, զարքայութիւնն հաւասար ժառանգեն: «Սատար» կա՛մ զհրեշտակսն ասէ, կա՛մ զսուրբ հարսն¹, որ ուսուցիչք են և սատար աշակերտացն:

ԺԵ. բան². «Յորժամ բանական բնութիւնս կալցի զգիտութիւն»:

Լուծումն: Հոգւոյն մասունքն³ երեք⁴ են՝ բան, ցասումն և ցանկութիւն: Եւ բանականին առաքինութիւն⁵ խոհականութիւնն է և գիտութիւնն⁶: Յորժամ ամենայն մասն իւր առաքինութեամբն զարգարի, յայնժամ միտքն լիով լինի իմաստուն, և արի, և ողջախոհ, և արդար:

ԺԶ. բան⁷. «Այնպիսին է գիտութիւն⁸ ամենայն եղելոցս»:

Լուծումն: Եղեալք իմանալիք են կամ զգալիք, և սոքաւք իմանամբ զերրորդութիւնն, զի Տէրն զՀոգին Սուրբ «ջուր» և «հողմ» ասէ. «Գետք յորովայնէ Նորա⁹ բխեսցեն¹⁰» (Յովհ. է. 38), «Եւ հողմ, ուր կամի, շնչէ» (Յովհ. Գ. 8): Եւ այլ այսպիսիս՝ «Լոյս», և «Ճանապարհ», և «Ճշմարտութիւն¹¹» և «Կեանք¹²» Քրիստոս է (տե՛ս Յովհ. ԺԴ. 6): Եւ «Լոյս» ասի Քրիստոս (հմմտ. Յովհ. ԺԲ. 46), |68բ| զի արարիչ է լուսոյ և անգիտութեան¹³ խաւարի հալածիչ: Նոյնպէս և այլքն ամենայն խորհրդաբար կոչին:

ԺԷ. բան¹⁴. «Ընդ սնունդն գիտութեան¹⁵ բանաւորաց փոփոխին աշխարհք»:

Լուծումն: Որպէս մանկունք¹⁶ ի տախտակի ուսանին զգիր, և յորժամ ուսանին, ի բաց դնեն զտախտակն, զի ոչ են կարաւտ¹⁷ տախտակի, զի կատարելապէս գիտէ զքերականութիւն¹⁸: Նոյնպէս և աշխարհքս¹⁹ այս տեղի

¹ Բ հասն

² ԱԲԳ > բան

³ Բ մասունք

⁴ Գ Գ.

⁵ Գ առաքինութիւնն

⁶ Բ գիտութիւն

⁷ ԱԲԳ > բան

⁸ ԲԳ գիտութիւնն

⁹ Գ > Նորա

¹⁰ ԲԴ բղխեսցեն

¹¹ Գ Ճշմարտութիւնն

¹² Գ + Նորա

¹³ Գ անգիտութեանն

¹⁴ ԱԲԳ > բան

¹⁵ Գ գիտութեանն

¹⁶ Ա մանգունք

¹⁷ Գ ~ կարօտ են

¹⁸ Գ զքերականութիւնն

¹⁹ Գ աշխարհս

ուսման և¹ բնակութեան² տուաւ մարդկան: Եւ յորժամ կատարումն³ լինի, փոփոխի աշխարհս ի նորոգ նմանութիւն և մոռացեալ լինին այն առաջին կերպարանքն⁴ և անուանքն: Բայց գիտութիւնքն⁵ մնան ըստ հաւասարութեան⁶ անձանց որպէս ուսումնականն, որ թէպէտ և պնակիտն չէ մերձ, գիտէ զամենայն գիրն անձնաւոր, զոր ուսաւ ի նմա:

ԺԸ. բան⁷. «Որպէս զմարմինն ծածկեն»:

Լուծումն: «Զմարմինն ծածկել» է խառնուած տարերացն և գոյնն. կա՛մ սպիտակ է⁸, և⁹ կարմիր և գեղեցիկ, կա՛մ սեաւ և՛ տգեղ, և՛ անզարդ: Այսպէս հոգւոյ պայծառութիւն¹⁰ է գիտութիւն¹¹ և առաքինութիւն¹², և իբրեւ լուսով ծածկեն զո|69ա|գին և լուսաւորեն, և չարութիւն¹³ և անգիտութիւն¹⁴ խաւարեցուցանեն¹⁵ զհոգին և խաւարաւզեստ¹⁶ առնեն¹⁷:

ԺԹ. բան¹⁸. «Յամենայն¹⁹ բնութիւն²⁰ բանաւոր երեց է ճշմարտութիւնն, վասն զի նովաւ լինին և սնանին»:

Լուծումն: «Ճշմարտութիւն» ինքն է Տէրն, և յառաջ է, քան զամենայն բնութիւն²¹ բանաւոր: Եւ նովաւ լինին, և սնանին, և կատարին, զի ճշմարտութիւնն²² զաւրաւոր է, քան զամենայն, որպէս ասաց Զաւրաբաբել (տե՛ս Ա. Եզր. Թիւն²³ զաւրաւոր է, քան զամենայն, որպէս ասաց Զաւրաբաբել (տե՛ս Ա. Եզր. Թիւ. 38): Եւ Տէրն ասէ²⁴. «Ես եմ ճանապարհ և ճշմարտութիւն²⁴» (Յովհ. ԺԴ. 6):

¹ Գ է

² Գ բնակութեանն

³ Գ կատարեալ

⁴ Գ կերպարանք

⁵ Բ գիտութիւնք

⁶ Գ հաւասարութեանն

⁷ ԱԲԳ > բան

⁸ Գ > է

⁹ Գ կամ

¹⁰ Գ պայծառութիւնն

¹¹ Գ գիտութիւնն

¹² Գ առաքինութիւնն

¹³ Գ չարութիւնն

¹⁴ Գ + և

¹⁵ Բ խաւարեցուցանէ

¹⁶ Գ խաւարազգեստ

¹⁷ Բ առնէ

¹⁸ ԱԲԳ > բան

¹⁹ Գ զամենայն

²⁰ Գ բնութիւնն

²¹ Գ բնութիւնն

²² Բ ճշմարտութիւն

²³ Գ > ասէ

²⁴ Գ ճշմարտութիւնն

ի է. բան¹. «Միտք, որ² կարե քննել զերևելիս, և ի ժամանակի աստ ընտրութեամբ ընկալցի, ի ժամանակս տեսանելոյն³ [լուսաւոր եղիցի]»:

Լուծումն: Միտք, որ զայս, որ հինգ զգայութեամբն⁴ տեսանէ զերևելիքս, քննել կարէ, նա ի ժամանակս տեսանելոյ զիմանալիսն առաւել լուսաւորի:

Ի Հ. բան⁵. «Աչք զգալի ի հայելն ի սգալիս⁶ ոչ իւրով չափով տեսանէ»:

Լուծումն: Աչքն⁷ |70բ| փոքր է, քան զամենայն անգամսն, բայց զամենայն երևելի արարածս տեսանէ, յորժամ առողջ լինի և լոյս:

Բան⁸. «Եւ աչք իմանալի կամ ոչ ետես և կամ թէ տեսանէ յամենայն կողմանէ»:

Լուծումն: Որպէս մարմնաւոր աչքն ոչ տեսանէ առանց լուսոյ և կամ թէ լինի լոյս, և աչքն վնասեալ լինի: Նոյնպէս և միտքն կամ անհաւատութեամբ և մեղաւք խաւարեալ է, վասն այնորիկ ոչ տեսանէ: Եւ թէ առողջ է հաւատով և բարի գործով, յամենայն կողմանց լուսաւորի և համարձակ տեսանէ, որպէս զգալի աչք՝ զերևելիս, ևս առաւել նա՝ զիմանալիսն:

Ի Թ. բան⁹. «Որպէս հուրն զաւրութեամբ ունի զմարմինն, և միտքն զաւրութեամբ ունի զհոգին»:

Լուծումն: Հուրն թաքուն¹⁰ է և անծանաթ՝ ինքն¹¹ ըստ ինքեան ոչ գոյով նիւթոյ առ ընթեր, յոր ցուցցէ զիւր ներգործութիւնն անըմբռնելի և անտեսանելի է: Իսկ յորժամ նիւթոյ պատահի, յայնժամ ներգործութեամբ ունի զմարմինն եռանդիւնի ձևով:

Բան. «Եւ միտքն զաւրութեամբ ունի զհոգիս, և ամենեքեան խառնեցին ընդ լոյս Երրորդութեանն»:

Լուծումն: Յորժամ միտքն մաքր¹² |71ա| լի յախտից և յԱստուած հայի, նման Աստուծոյ լինի և աստուածանայ, և հոգին լուսաւորի ի մտացն, և զգայութիւնն պայծառանայ ի հոգւոյն և հոգիանայ, և մարմինն ի զգայութիւն¹² զառնայ: Եւ նիւթն, որ անզարդ է, զարդարի և տեսականայ, և ամենեքեան խառնին ի լոյս Երրորդութեանն և աստուածանան շնորհաւքն Աստուծոյ: Որ-

¹ ԱԲԳ > բան

² Գ որպէս] որ

³ Բ > տեսանելոյն

⁴ Գ զգայութեամբ

⁵ ԱԲԳ > բան

⁶ Բ սգալիսն, Գ զգալիս

⁷ Բ աչք

⁸ Գ > բան

⁹ ԱԲԳ > բան

¹⁰ ԲԴ թագուն

¹¹ Գ > ինքն

¹² Գ զգայութիւնն

պէս հայելի պայծառ զբոլորակութիւն¹ արեգականն յինքն ընդունի, յորժամ հանդէպ արեգականն դնի: Նոյնպէս և միտքն², յորժամ յԱստուած հայի³, բոլորովին աստուածանայ մարդն:

Լ. [բան.] «Որք միանգամ զստացուածն հրեշտակաց [ընկալան]»:

Լուծումն: Որք առաքինութեամբ հրեշտակաց նման եղեն, և գիտութեամբ հաւասար հրեշտակաց լինին:

Բան⁴. «Եւ ոչ եթէ, որք առին զիմանալն նոցա»:

Լուծումն: Եւ են, որ զհրեշտակաց իմացումն ունին, բայց զնոցա առաքինութիւնն⁵ ոչ ունին, այլ զգիտութիւնն⁶ ուսեալ⁷ են ի գրոց:

ԼԱ. բան⁸. «Երեք արիւնակաւ ապրին⁹ որդիք մարդկան»:

Լուծումն: Զբնութիւնն Աստուած բարի է ստեղծել, և որ բնութեամբն վարի, ըստ Աստուծոյ¹⁰ կամացն է՝ որպէս Նոյ և Աբրահամ¹¹, որ բնական արիւնակաւ արդարացան: |71բ| «Եւ ի վեր քան զբնութիւն¹²»՝ որպէս առաքեալքն և նոցին հետևողքն, որ աշխարհի մեռեալ էին որպէս Պաւղոս: Այս երկուսս ըստ Աստուծոյ կամացն է:

Բան¹³. «Եւ մին ըստ մոլորութեան»:

Լուծումն: Որ արտաքոյ բնութեան¹⁴ է, մեղքն է, զոր Աստուած ոչ է ստեղծել, զի մեղքն ոչ է բնութիւն¹⁵, այլ գործ մոլորեալ կամաց մարդկան և դիւաց, որք աւտարացան յԱստուծոյ և մոլորեցան ի նմանէ:

ԼԲ. բան¹⁶. «Ոչ արարք արմտեաց¹⁷ կերակրեն զմարմին, այլ զաւրութիւն¹⁸ նոցա»:

Լուծումն: Կերակրականն շորս է՝ խուզողականն, տևողականն, հալո-

¹ Գ զբոլորակութիւնն

² Բ միտք

³ Գ ~ հայի յԱստուած

⁴ Գ > բան

⁵ Գ առաքինութիւն

⁶ Գ գիտութիւն

⁷ ԱԲԴ ուսել

⁸ ԱԲԳ > բան

⁹ Ա արպրին

¹⁰ Գ > Աստուծոյ

¹¹ Դ Աբրահամ

¹² Գ զբնութիւնն

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ բնութեանն

¹⁵ Գ բնութիւնն

¹⁶ ԱԲԳ > բան

¹⁷ Ա արմտաց

¹⁸ ԲԳ զաւրութիւնն

19 — Կիրակոս Երզնկացի

ղականն, արտաքս վտարականն: Խուզողական քաղցն է, որ գկերակուրն խնդրէ: Եւ տեռղական է, որ զառեալ կերակուրն պահէ և ոչ թողու փութով ելանել: Եւ հալողական է, որ եփէ գկերակուրն, և զաւրութիւնն քարշէ լերդն¹ զջրատեսակն և իւր նման յարիւն դարձուցանէ, և երակաւքն բաշխէ ի մարմին², և առոգէ, և կերակրէ զբոլոր մարմինն: Եւ ամենայն մասն առեալ՝ իւր նման դարձուցանէ, քան զի յոսկրն կարծրանայ և ի յուղեղն կակղանայ. որպէս ջուր, որ արբուցանէ զդրախտ, և նոյն ջրոյ զաւրութիւն³ յարմ⁴ 72ա|աւն քաղցրանայ և յաւշինդրն դառնանայ: Եւ արտաքս վտարական է, որ գկոպտոնն արտաքս վարէ, որպէս ասէ սուրբս, թէ՛ զաւրութիւնն կերակրէ զմարմին, և կոպտոնն արտաքս ելանէ⁴:

Բան⁵. «Նոյնպես և ոչ վաստակք գործոց»:

Լուծումն: Որպէս կերակուրն արտաքս ելանէ, և զարուսթիւնն⁶ մնայ ի մարմինն, նոյնպէս ոչ վաստակ գործոցն կերակրեն զհոգին, այլ իմաստքն և գիտութիւնն⁷, որ գիտէ⁸ և յուսայ, թէ Տէրն երանէ զայնոսիկ, որ քաղցեալ և ծարաւի են արգարութեան⁹ (տե՛ս Մատթ. Ե. 6), և՝ «Որ¹⁰ խոնարհեցուցանէ զանձն, բարձրացցի» (Մատթ. ԻԳ. 12), և այլ խոստմունքն: Աշխատութիւն¹¹ գործոցն¹² իբրև զկոպտոն արտաքս ելանէ, և վայելչութիւնն¹³ մնայ, և հանգիստն կրկին կենալք՝ աստ և ի հանդերձեալն:

ԼԳ. Բան¹⁴. «Ստացուած գիտութեան¹⁵ բանաւորաց ի տեսիլս¹⁶ Է անապականից և ապականացուաց»:

Հուծումն: Սկիզբն մարդոյն ծնունդն է ի մարէն, և՛ սնունդն, և՛ կեանքն ապականացու և անցաւոր են, այլ կատարումն ի հանդերձեալն անապական

¹ Գլխարդն

2 ԲԳ մարմինն

3 Գ գորութիւնն

⁴ Գ ~ ելանէ արտաքս

5 $q > p \wedge n$

⁶ Բ գալրություն, Գ զորություն

⁷ ԱԲ գիտություն

8 $q > q_{\text{hunt}}$

⁹ Գարդարութեան

$$10 \quad p > np$$

11 Գ աշխատութիւնն

12 Գ գործոյն

13 Բ վայելչություն

14 $u_F q > p \omega_n$

15 Գ գիտությունն

16 Բ տեսիւ

է¹: Եւ ապականացուածով² զանապականն ստանայ, սոյ զապական³ 72թ-
նացու զանձս և առնու զանապականն:

ԼԴ. Բան³. «Որպես բար աղամանդ ծածկեալ»:

Լուծումն: «Աղաժանդ» խանդմանդ քարն է, որ զերկաթն ի յինքն քաշէ, և երկաթն ի հետն վազէ և ի ներս ի քարն բևեռի: Նոյնպէս զմաքուր միտքն սուրբ գիտութիւնն յինքն ձգէ:

սուրբ գիտութիւնն յինքն ձգէ:
 Լեւ. բաւ⁴. «Միտքն հինգ զաւրուրին⁵ ունի և նոքաւք տեսանէ և իմանայ
 զարարածս»:
 6. 7. ...տեսանելաւքն,

[illegible]

1 9 6 5

2 ԱԲԴ ապականացուովս

3. Աբգ > բան

⁴ Աբգ > բան

5 Բ գալուստիւնն, Գ զօրութիւնն

6. Գրգռվիք:

7 ԲԴ հիմնգ

8 Ա ճաշակելար

⁹ Բ հինգ, Դ հինկ

10 9 q t.

11 ԲԴ հիւնդ

12 Գ գորութիւնն

13 Բ սրբություն

14 Գ խրատն

15 $q > \text{Stawon}$

16 $u_9 > h_m n_j$

17 ԱԴ ստեղ

18 ԱԴ ընծայէ

19 ԲԴ հինգ

զգայությունն է, և երևակայություն¹, և կարծիքն, և տրամախոհություն², և միտքն, որով իմանամք զարարածս ամենայն:

ԼԶ. բան³. «Ոչ ամենայն տեսող իմանալի գործոց հաւատարիմ»:

Լուծումն: Բազումք յարտաքնոցն վասն իմանալի իրաց տեսեալ⁴ են և խաւսեալ⁵, և չէ ճշմարիտ բանն, որպէս Պղատոն վասն իմանալի հոգւոյ ասացեալ է փոփոխիլ ի մարդ, և յանասուն, և ի տունկ, և սուտ է:

Բան⁶. «Եւ ոչ որոց բանն հաւատարիմ է, տեսողք են»:

Լուծումն: Ոմանք ճշմարիտ բան գիտեն՝ սաղմոս և այլ աստուածային բան, և ճշմարիտ է, այլ ոչ են տեսողք, զի զմիտս բանին և զմեկնութիւն ոչ գիտեն:

Բան⁷. «Եւ են, որ երկուց մեծացոյ՝ մասանց արժանացան»:

Լուծումն: Բ.⁹ մեծ մասն գիտութիւնն¹⁰ է և իմաստութիւնն¹¹, որպէս ասէ առաքեալ. «Ումեմն ի Հոգւոյն տուեալ է բան իմաստութեան», որ զբանն իմանալ գիտէ և մեկնել, «և այլում՝ բան գիտութեան¹²» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 8), որ զբանն գիտէ և զմեկնութիւնն¹³ ոչ գիտէ: Եւ այն, որ զերկուսն գիտէ, «անդրանիկ» կոչի ի մէջ եղբարցն:

ԼԷ. բան¹⁴. «Է մի յամենայն եղելոց, որոյ գոյ անուն, և աշխալ 73բ|րի Նորա անգիտելի է»:

Լուծումն: «Մի յամենայն եղելոց» Քրիստոսի մարդեղութիւնն է, որ Որդի մարդոյ եղև և անուանեցաւ, և աշխարհ Նորա անգիտելի է, որպէս ասէ¹⁵ Եսայի, թէ՛ «Զազգատոհմն Նորա ո՞ւ պատմեսցէ, զի բառնան յերկրէ¹⁶ կեանք Նորա» (Ես. ԾԳ. 8):

ԼԸ. բան¹⁷. «Ի յիմացուածոց անդի հրաշագործութեանց նախ քան զա-

¹ Բ երևակայութիւն, Դ երևակայութիւն

² ԲԳ տրամախոհութիւն

³ ԱԲԳ > բան

⁴ ԱԲԴ տեսել

⁵ ԱԲԴ խաւսել

⁶ Գ > բան

⁷ Գ > բան

⁸ Գ մեծաց

⁹ ԲԴ երկու, Գ > Բ.

¹⁰ Բ գիտութիւն

¹¹ Բ իմաստութիւն

¹² Գ գիտութեանն

¹³ Գ զմեկնութիւն

¹⁴ ԱԲԳ > բան

¹⁵ Բ ասաց

¹⁶ Ա յերկրի

¹⁷ ԱԲԳ > բան

բաթ չարչարանացն է, և ի նմանէ ի սուրբ Պենտէկոստն¹ նշանակեալ [է]»:

Լուծումն: «Նախ քան զշաբաթն» ուրբաթն է, որ Տէրն խաչիւն զփրկութիւն աշխարհի հրաշագործեաց, զի յուրբաթի խաչեցաւ և ի շաբաթի հանգեաւ ի գերեզմանի, զի շաբաթն «հանգիստ»² թարգմանի և կիրակէին³ յագեաւ ի գերեզմանի, զի շաբաթն «հանգիստ»⁴ յիսուն⁵ ար է, որ նշանակէ, թէ նախ դամա զերկրաւորս: Եւ յետ այնորիկ մտանել ի շաբաթն ի գերեզմանի հանգիստ ախտիցն՝ ըստ առաքելոյ. «Փութացարո՛ւք մտանել յայն հանգիստ»⁶ (Եբր. Դ. 11), և ի միաշաբաթի յառնել յարդարութիւն⁹ ընդ Քրիստոսի: Եւ Պենտէկոստն¹⁰ յոբելեանն է և |74ա| գալուստ Հոգւոյն՝ ազատիլ ի մեղաց և լինիլ ընդունակ Հոգւոյն Սրբոյ:

ԼԹ. բան¹¹. «Թիւ հնգիցն խորհրդակից յիսնեկին է, և այս է պատճառ հասու եղելոյն»:

Լուծումն: Յիսունն Ե.¹² Ժ.ն¹³ է, և տասն¹⁴ կատարեալ թիւ է, և յիսունն ազատարար թիւ է, որ ամենայն ստացուած յիւր տէրն դառնայր: Արդ, որ զԵ.¹⁵ զգայարանքն մաքրէ կատարեալ, ազատի ի ծառայութենէ մեղաց և ժառանգէ¹⁶ զհայրենի դրախտն ուստի արտաքսեցաւ Ադամ¹⁷:

Խ. բան¹⁸. «Թիւ չորիցն խորհրդակիր է քառասներեկին»:

Լուծումն: Չորք են առաքիւնութիւն հոգւոյ: Որ ստանայ զնոսա, արժան

¹ Գ Պենտէկոստն

² Դ հանգիստ

³ Գ կիրակէին

⁴ Գ անդի

⁵ Դ սուրբն

⁶ Գ Պենտէկոստն

⁷ Գ Ծ.

⁸ Գ հանգիստն

⁹ Բ յարդարութիւնն

¹⁰ Գ Պենտէկոստն

¹¹ ԱԲԳ > բան

¹² ԲԴ հինգ

¹³ Ա Ժ., ԲԴ տասն

¹⁴ Գ Ժ.

¹⁵ ԲԴ զհինգ

¹⁶ Ա ժառանկէ

¹⁷ ԱԳԴ > Ադամ

¹⁸ ԱԲԳ > բան

Լուծումն: Եղականն փոփոխական է, զի ի չէութենէ¹ յէութիւն² փոխի³ և լինի: Եւ Աստուած հանապազ է է, և գիտութիւնն⁴ ևս էական է: Եւ եղական գիտութիւնն⁵ յանեղն ոչ կարէ հասանել, զի անեղն անսկիզբն է և անպարագրելի, և եղականն՝ սկզբնաւոր և պարունակելի:

ԽԸ. բան⁶. «Միտք եթէ ի ճանապարհս անծին իւրոյ գնայ, դիպի սուրբ զուարթնոց երկնից»:

Լուծումն: «Ճանապարհ⁷ հոգւոյն» է վարք առաքինութեան⁸, որոյ առաջնորդ և ազնական սուրբ հրեշտակքն⁹ են, և պիղծ¹⁰ ցանկութեանն՝ շար դեքն:

ԽԹ. բան¹¹. «Այն, որ կանխեաց, էառ զհասկ հատին, եղև առաջին այնմ¹², որ էառ զհատն»:

Լուծումն: Յառաջ քան զհասկն հատն է, որ է սերմն:

Բան¹³. «Եւ որ էառ զերկուսն, եղև առաջին այնմ, որ էառ զերիսն, և տարածի մինչև ամբառնայ զաւրութիւն¹⁴ հատին»:

Լուծումն: «Երկուս» զհատն և զհասկն¹⁵ ասէ, որ յառաջ է, քան զերիսն զցորեանն¹⁶, որ ի հա|76ա|սկին մէջն է, զի նախ սերմն է, և ապա խոտն¹⁷, և ապա հասկն, և ապա ցորեանն¹⁸ ատոք ի հասկին, որպէս Տէրն հրամայէ յԱւետարանին (տե՛ս Մարկ. Դ. 28): Սերմն բանն է¹⁹, բան հաւատոցն, որպէս ասէ առաքել. «Հաւատք ի լսելոյ են, և լուր՝ ի բանէն Քրիստոսի» (Հռոմ. Ժ. 17), զի հիմն և արմատ ամենայն բարեաց հաւատքն է: Որպէս առանց սերման ոչ լինի հասկ, նոյնպէս և ոչ առանց հաւատոց՝ բարի գործ: Եւ խոտ բնական առաքինութիւնն²⁰

¹ Գ չարութենէ

² Գ յէութիւն

³ Գ փոփոխի

⁴ Բ գիտութիւն

⁵ Բ գիտութիւն

⁶ ԱԲԳ > բան

⁷ Գ ճանապարհք

⁸ ԲԳ առաքինութեանն

⁹ ԱԳ հրեշտակք

¹⁰ ԱԴ պեղծ

¹¹ ԱԲԳ > բան

¹² Գ այնս

¹³ ԱԳ > բան

¹⁴ Գ զօրութիւնն

¹⁵ Գ զհասկսն

¹⁶ Ա զցորենն

¹⁷ Ա > և ապա խոտն

¹⁸ Ա ցորենն

¹⁹ Գ > է

²⁰ Բ առաքինութիւն

է, որ յանասունսն այլ լինի, որպէս տատրակ բնութեամբ ողջախոհ է, և ուղտ¹ խոհեմ, և արագիլ՝ արդար: Եւ հասկ է մակստացական առաքինութիւնն², և ցորեանն ատոք ի հասկին տեսական իմաստասիրութիւնն է և սէրն, որ տարածեցաւ ի զաւրութենէ հատին հաւատոցն և բարձրացաւ:

Ծ. բան³. «Յորժամ ծննդականքն լոեն ի ծնանելոյ»:

Լուծումն: Ի կատարածի աշխարհի այլ ոչ ծնանին: «Տուն» աշխարհքս⁴ է, և «պահապան» հրեշտակքն⁵ են, որ շարժին: «Սին» չորս եղանակ⁶ տարւոյն և են, տկարանան և խափանին⁷: «Վարդ» արեգակն է, և «բեհեզ»՝ լուսինն, և աստեղքն խա|76բ|արին յառաւել լուսոյն, որպէս լոյս ճրագի՝ յարեգականէ:

ԾԱ. բան⁸. «Կառք գիտութեան⁹ աւղ և հուր»:

Լուծումն: Որպէս հուրն լուսաւորէ զաւղս, նոյնպէս գիտութիւն՝ զմիտս:

Բան¹⁰. «Կառք անգիտութեան¹¹ [աւղ և ջուր]»:

Լուծումն: Աւղն առանց լուսոյ խաւար է և ի ջուրն առաւել թանձրանայ, և անլոյս և մութն լինի: Եւ անգիտութիւն¹² զմիտսն խաւարեցուցանէ, որպէս և անլոյս և մութն լինի: Եւ անգիտութիւն¹⁴ ունին¹⁵ և փոփոխին: Նոյն-ջուր՝ զաւղն, զի աւղն¹³ և ջուրն կրական բնութիւն¹⁴ ունին¹⁵ և փոփոխին: Նոյն-պէս միտքն կրէ¹⁶ գիտութիւն¹⁷ և անգիտութիւն¹⁸, որպէս աւղ՝ խաւար և լոյս¹⁹:

ԾԲ. բան²⁰. «Ի դիւացն յոմանց զգիտելիսն գիտութիւնք [կոչեցին]»:

Լուծումն: Ի դիւացն ոմանք զթիւր գիտութիւնն²¹ ճշմարիտ գիտութիւն ցուցանեն՝ որպէս զսուտ մարգարէիցն և մոլորեցուցանեն:

¹ Դ ուխտ

² Բ առաքինութիւն

³ ԱԲԳ > բան

⁴ Գ աշխարհս

⁵ Ա հրեշտակք

⁶ ԱԲԴ յեղանակ

⁷ Ա խափանանին, Բ խափին] խափանին

⁸ ԱԲԳ > բան

⁹ Գ գիտութեանն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ անգիտութեանն

¹² ԲԳ անգիտութիւնն

¹³ Գ > զի աւղն

¹⁴ Բ բնութիւնն

¹⁵ Բ ունի

¹⁶ Գ կարէ

¹⁷ ԲԳ գիտութիւնն

¹⁸ Բ > անգիտութիւն

¹⁹ Բ + բան, և անգիտութիւն, Գ + անգիտութիւն

²⁰ ԱԲԳ > բան

²¹ Բ գիտութիւն

Բան¹. «Եւ յոմանց զգիտութիւնն² [գիտնաւորին բարձին]»:

Լուծումն: Եւ ոմանք ի դիւացն ի ճշմարիտ գիտութենէն մոլորեցուցանեն և խաբեն, որպէս աւձն զԵւայ զսուտն ճշմարիտ եցոյց, և զճշմարիտն՝ սուտ: ԾԳ. բան³. «Մի է միայն Երկրպագեալ»:

Լուծումն: Միութեամբ Հայր միայն է Հայր, որ հանապազ Հայր է և յառաջ քան զՆա ոչ գոյ այլ Հայր և ոչ յետ Նորա: Եւ Միածին Որդին միայն է մի և ի Միոյ ծնեալ. յառաջ ի Հաւրէ միայն, և ի վերջինս ի Մաւրէ միա⁴ 77ա|յն, և միածին և անդրանիկ է⁴: Եւ Նա միայն է երկրպագեալ յերկնաւորաց, և յերկրաւորաց, և ի սանդարամետականաց:

ԾԴ. բան⁵. «Գիտութիւնն⁶ ոչ շրջի»:

Լուծումն: Աշխարհք չորք են. Աստուած՝ իմանալի և անեղ աշխարհք⁷, և հրեշտակք՝ իմանալի, եղական աշխարհք, և մարդս՝ իմանալի և զգալի աշխարհք⁸, և աշխարհքս՝ երևելի և զգալի աշխարհք⁹: Եւ գիտութիւնն¹⁰ աստ շրջի. յԱստուած՝ էական և անեղ գիտութիւնն¹¹, ի հրեշտակք՝ իմանալի և եղական գիտութիւնն, ի մարդիկ՝ իմանալի և զգալի գիտութիւնն¹²: Իսկ ի զգալի¹³ արարածս Աստուծոյ իմաստութիւնն¹⁴ երևի: Իսկ անգէտ դեքն և նորին կամարարքն¹⁵ են, որ յԱստուծոյ կամացն և ի գիտութենէն աւտարք են, զի գիտութիւնն Աստուծոյ ոչ շրջի ի նոսա, այլ փախչի:

ԾԵ. բան¹⁶. «Ոմանք ի բանականաց¹⁷»:

Լուծումն: Դեքն իւրեանց կամաւք¹⁸ սիրեցին զանգիտութիւն, և մարդիկ

¹ Բ > բան

² Ա զգիտութիւն

³ ԱԲԳ > բան

⁴ Բ > է

⁵ ԱԲԳ > բան

⁶ ԱԲԴ գիտութիւն

⁷ Գ աշխարհ

⁸ Բ > և մարդս իմանալի և զգալի աշխարհք

⁹ Բ աշխարհքս, Գ > և հրեշտակք...զգալի աշխարհք, Դ > աշխարհքս երևելի... զգալի աշխարհք

¹⁰ ԲԳԴ գիտութիւն

¹¹ Բ գիտութիւն

¹² ԱԲ գիտութիւն

¹³ ԲԴ սգալի

¹⁴ Գ իմաստութիւն

¹⁵ Ա կամարքն, Գ կամարարք

¹⁶ ԱԲԳ > բան

¹⁷ Բ բանականաց

¹⁸ Գ կամօքն

յակամայ խաբեցան և գերեցան: Եւ դեքն գերաւորք են, և մարդիկք¹՝ գերիք: Եւ Տէրն Իւր մահուամբն ազատեաց ի նոցանէ զգերեալսն:

ԾԶ. «Միտքն զհոգին լուսաւորէ»:

Լուծումն: Յորժամ միտքն յԱստուած միանայ և լուսաւորի, |77բ| յայնժամ հոգին ի մտացն լուսաւորի, և զգայութիւնն² ի հոգւոյն պայծառանայ և հոգիանայ: Եւ մարմինն բոլորովին զգայութիւն³ դառնայ, և նիւթն զարդարի, և տեսականայ, և լինի բովանդակ նման Աստուծոյ:

Բան⁴. «Եւ միայն մարդն Աստուծոյ»:

Լուծումն: Եւ այն, որ յԱստուած է միացեալ, նա կարէ գիտել իւր գիտութեամբ զնորայն, զի բանիւ չէ հնար պատմել, զի անճառ է, որպէս ասէ տուրքեալ, թէ՛ «Շնչաւոր մարդ ոչ կարէ⁵ ընդունել⁶ զՀոգւոյն Աստուծոյ, զի յիմարութիւն⁷ է նմա, և ոչ կարէ գիտել, եթէ հոգեպէս քննիցի: Իսկ հոգևորն քննէ զամենայն, և ինքն յումեքէ⁸ ոչ քննի» (Ա. Կորնթ. Բ. 14-15):

ԾԷ. բան⁹. «Երեք խորան ուսաք, թե կայ ի բարձունս, ի մինն Միածինն է և անշարադիր է»:

Լուծումն: Դիրն¹⁰ շարունակ քանակ է, և մինն ի միւսոյն¹¹ պարունակի, որպէս¹² մարմինն ունի յինքն զմակերևութիւնն¹³ և զգիծն, և մակերևութիւնն ունի յինքն զգիծն: Եւ դիրն ի տեղի է, և տեղն պարագրէ զիրքն: Եւ Միածին Որդին Աստուծոյ ի տեղի ոչ է, այլ տեղն յԱստուած է, և Աստուած զտեղն պարունակէ, և անպարագրելի է Աստուած:

Բան¹⁴. «Եւ ի յերկուսն շարադրեալքն»:

Լուծումն: |78ա| «Շարադրեալք» հրեշտակքն են և մարդիկք, որ պարունակեալ են բնութեամբ, զի եղականք են և սկզբնաւորք:

ԾԸ. բան¹⁵. «Այնոցիկ, որ ի լայնս բնակին, տուաւ նոցա երեք խորան»:

¹ ԲԴ մարդիկ

² Բ զգայութիւն

³ Բ զսգայութիւն, Գ զգայութիւնն

⁴ Գ > բան

⁵ Գ > կարէ

⁶ ԳԴ ընդունի

⁷ ԲԳ յիմարութիւն

⁸ Բ յումեքէ

⁹ ԱԲԳ > բան

¹⁰ Բ դիր

¹¹ Բ միւսոյն

¹² Դ որ] որպէս

¹³ ԲԴ մակերևութիւն

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ ԱԲԳ > բան

Լուծումն: Լայն մակերևութիւնն է, որ անմարմին¹ է, և յանմարմին աշխարհին հրեշտակքն² են: Եւ երեք քահանայապետութիւն են. առաջինն՝ Աթոռքն, Քերովբէքն³ և Սերովբէքն⁴, և երկրորդն՝ Տէրութիւնքն, Զաւրութիւնքն և Իշխանութիւնքն⁵, և երրորդն՝ Պետքն, Հրեշտակապետքն և Հրեշտակքն:

Բան⁶. «Եւ այնոցիկ, որ ի յերկայնսն և ի խորութիւնսն»:

Լուծումն: Եռակի տարրորդ մարմինս է՝ երկայնութիւն, լայնութիւն և խորութիւն⁷, և ի մարմինս բանական հոգիս է: Եւ⁸ ի հանդերձեալն հրեշտակացն բնականից⁹ լինին յերեք խորանսն, որ ի յերկինս:

ԾԹ. բան¹⁰. «Վկայք երկայնմտութեանն¹¹ Քրիստոսի չարքն»:

Լուծումն: «Զերկայնմտութիւնն¹² Քրիստոսի» ցուցանէ այն, որ ոչ պատժէ զչարսն¹³, այլ տայ ժամանակ ապաշխարելոյ:

Բան¹⁴. «Եւ քարոզք ողորմութեան»:

Լուծումն: Եւ նշան ողորմութեան¹⁵ նորա, որ¹⁶ «զարեգակն¹⁷ ծագէ չարեաց¹⁸ և բարեաց, և ածէ անձրև արդարոց և մեղաւորաց միապէս» (Մատթ. Ե. 45):

Կ¹⁹. բան²⁰. «Սեղ|78բ|անն Քրիստոսի Հայրն²¹ Իւր Է»:

Լուծումն: «Սեղան Քրիստոսի» Հաւր կամքն է, որպէս Տէրն ասաց. «Իմ կերակուր է, զի արարից զկամս այնորիկ, որ առաքեացն զիս» (Յովհ. Դ. 34):

¹ Բ մարմին

² Բ հրեշտակք

³ Ա Քերովբէքն

⁴ Ա Սերովբէք, Գ > և Սերովբէքն

⁵ ԱԳ Իշխանութիւնք

⁶ Գ > բան

⁷ Գ խորութիւնն

⁸ ԱԲԳ > և

⁹ Ա բնակից

¹⁰ ԱԲԳ > բան

¹¹ Բ երկայնմտութիւն

¹² Բ զերկայնմտութիւն

¹³ Գ զչարսն

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Բ ողորմութեանն

¹⁶ Գ որպէս

¹⁷ Գ զարեգակ

¹⁸ ԱԴ չարաց

¹⁹ ԱԲԳ > Կ.

²⁰ Գ > բան

²¹ Գ Հօրն

Բան¹. «Եւ սեղան եղբարց»:

Լուծումն: Եղբարցս Քրիստոսի հաւատացելոցս Ինքն է սեղան և հաց, զի սեղանն, որ պատարագեմք, զՔրիստոս Յիսուս է, և հաց կենաց ի վերայ սեղանոյն Ինքն է, զոր ճաշակեմք հանապազ Հաւր կամաւքն²:

Բան³. «Չառաջին խորհուրդս Հոգւոյն ի սուրբ զաւրութիւնսն⁴ տեսանեմք և զերկրորդ [զիտութեանս՝ ի մարդիկ]»:

Լուծումն: Զի ամենայն լուսափայլութիւն⁵ նախ ի նոսա իշանէ յԱստուծոյ, և ապա ի նոցանէ երկրորդաբար ի մարդիկ ի ձեռն նոցա:

ԿԱ. «Յորժամ միտք սրբոց ընկալցին զգիտութիւն⁶ անձանց իւրեանց, թանձրութիւն [մարմնոց բարձրի]»:

Լուծումն: Երբ միտքն զհոգւոյն երեք մասն գիտենալ կարէ, և զամենայն մասն իւր առաքինութեամբն զարդարել գիտէ, թանձրութիւն⁷ մարմնոյն բառնայ⁸, և հոգեւոր տեսիլն և մեկնութիւնն մնայ ի միտքն:

ԿԲ. բան⁹. «Ի գիտութեանցն ոմանք աննիւթականք են, և են, որ նիւթաւք ցուցանեն»:

Լուծումն: «Աննիւթական» որպէս¹⁰ յորժամ բաժանեմք զգոյացութիւն յանմարմին և ի նիւթական մարմին¹¹: |79ա| Եւ դարձեալ՝ անմարմին է համարողութիւն¹², և թիւ, և բան: Եւ նիւթական է, որպէս Տէրն մանանեխոյ, և խմորոյ, և գանձի ծածկելոյ, և մարգարտի, և ուռկանի նմանեցուցանէր զարքայութիւնն:

Բան¹³. «Եւ գիտութիւն¹⁴ Երրորդութեանն¹⁵»:

Լուծումն: Քան զգալեացս և զիմանալեացն¹⁶ և քան զամենայն գիտութիւն¹⁷ ի վեր է, զի այլքն եղական են, և Նա միայն է անեղ, և անհասանելի, և անճառ:

¹ Գ > բան

² ԱԲԳԴ + Կ.

³ ԱԲԳ > բան

⁴ Բ զաւրութիւն

⁵ ԲԳ լուսափայլութիւնն

⁶ ԲԳ զգիտութիւնն

⁷ Բ թանձրութիւնն

⁸ Գ դառնայ

⁹ ԱԲԳ > բան

¹⁰ Գ > որպէս

¹¹ Բ ի մարմին, Գ > և ի նիւթական մարմին

¹² Գ համարողութիւնն

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ գիտութիւնն

¹⁵ Բ Երրորդութեան

¹⁶ Գ իմանալեացն

¹⁷ Գ գիտութիւնն

ԿԳ. «Յայտնութիւն¹ եղելոց իրաց գրեալ է և չէ գրեալ»:

Լուծումն: «Գրեալ» այն է, որ Մովսէս Աստուծոյ Հոգւովն գրեաց զվեցաւ-
րեայ արարչութիւնն² և զայլ ամենայն եղեալսն մինչև առ ինքն: Եւ «անգիրն»
ծածուկ խորհուրդն է, որ ի նոսա: Զայն Աստուած յայտնէ, յորժամ մաքրէ
մարդ զհոգին և զմիտքն³ ի մեղաց:

ԿԴ. բան⁴. «Ի նոցանէ ուսանիմք գերկայնմտութիւնն⁵»:

Լուծումն: Որք կամաւք կատարեալ չարք եղեն, և Տէր ներէ և ոչ պատժէ,
նա գիտեմք, որ երկայնամիտ է և ողորմած:

Բան⁶. «Եւ որք ի կամաց իւրեանց ստացան սրբութիւն⁷»:

Լուծումն: Եւ որք կամաւ զաշխատանքն յանձն առին, նա աւգնական լի-
նի և յաջողէ, նա այնիւ⁸ զգութն Աստուծոյ իմանամք. |79բ| «Զի Աստուած է,
որ յաջողէ⁹ ի մեզ զկամելն և զառնելն¹⁰» (Փիլ. Բ. 13), և առանց նորա ոչ ինչ
կարեմք առնել:

ԿԵ. բան¹¹ «Յիմացմունս սննդեան մարմնոց զխորհուրդսն»:

Լուծումն: Մարմնոյ սնունդն երիս զանազանութիւնս ունի՝ զծննդականն,
զսննդականն¹² և զածողականն: Այսպէս է և խորհուրդ սննդեան բանաւորաց:
Նախ ծնանելն է, որպէս ասէ Կեփաս. «Ծնեալք վերստին ոչ յապականութեան¹³
սերմանէն, այլ յանապականացուէն, կենդանի և մշտնջենական բանին Աստու-
ծոյ» (Ա. Պետ. Ա. 23): Եւ վասն զի նախ ծնեալ մանուկն կաթամբ սնանի և աճէ,
նոյնպէս և ի հոգևորն, որպէս ասէ յաջորդ բանին Պետրոս. «Իբրև զարդի ծնեալ
մանկունս խաւսունս, և անխարդախ կաթինն փափագիցէք, զի նովաւ աճիցէք
ի փրկութիւն¹⁴» (Ա. Պետ. Բ. 2): Եւ Պաւլոս ասէ. «Իբրև տղայոց ի Քրիստոս¹⁵
կաթն ջամբեցի¹⁶ ձեզ և ոչ հաստատուն կերակուր» (Ա. Կորնթ. Գ. 2):

¹ Գ յայտնութիւնն

² Բ զարարչութիւնն

³ Բ զմիտք

⁴ ԱԲԳ > բան

⁵ Բ գերկայնմտութիւն

⁶ Գ > բան

⁷ Գ սրբութիւնն

⁸ Գ այնու

⁹ Բ աջողէ

¹⁰ Դ գյառնելն] զառնելն

¹¹ ԲԳ > բան

¹² ԱԴ զսննդական

¹³ Գ յապականացու

¹⁴ ԲԳ փրկութիւնն

¹⁵ Գ > ի Քրիստոս

¹⁶ Բ ջամբիցէ

Բան. «Եւ ի յանուանց շարադրութեանց՝ զբաժանումն վարուց նոցա»:

Լուծումն: Որ նախ մանուկ կոչի, և ապա երիտասարդ, և յետոյ ծեր: Սոյն-
պէս և հոգևոր տիքն երեք հասակ են, որպէս |80ա| գրեաց¹ աւետարանիչն.
«Գրեցի ձեզ, մանկո՛ւնք, գրեցի ձեզ, երիտասա՛րդք, գրեցի ձեզ, հա՛րք» (Ա.
Յովհ. Բ. 13-14): Եւ յանուանցն շարադրութենէն վարքն բաժանին: Եւ Աս-
տուածաբանն ևս յերիս բաժանէ՝ ի ծառայականն², ի վարձկանականն³ և
յորդիականն:

ԿԶ. բան⁴. «Յորժամ մարդիկ ի խորհուրդս անբաժանելեաց [իցեն]»:

Լուծումն: «Անբաժանելի ի խորհուրդս» հրեշտակքն⁵ են, որ ամենայնքն
ի մի խորհուրդ են յԱստուծոյ կամքն և յայն հային: Եւ յորժամ մարդիկ յաս-
տուածայինսն խոկան հանապազ, նոցա նման անբաժանելի միանան յԱս-
տուած: Կամ «անբաժանելեաց խորհուրդ» զայն ասէ, որ հրեշտակք բաժա-
նականաւ ոչ իմանան զԱստուած որպէս մեք, որ «Հուր» և «Լոյս» ասեմք
զԱստուած, այլ նոքա անմարմնապէս տեսանեն: Յորժամ մարդիկ յանբա-
ժանելի կեանքն⁶ գնան, լինին անբաժանելի իբրև զհրեշտակ:

ԿԷ. «Ասի վասն վերնոցն⁷»:

Լուծումն: Հրեշտակքն թեթև են և յական թաւթափելն յարեւելից յարև-
մուտս հասանեն և լուսաւորեն ոչ զգալի լուսով⁸, այլ իմանալի լուսով իմաս-
տութեան⁹ լուսաւորք են:

Բան¹⁰. «Եւ ստորինքս¹¹ ծանունս¹²»:

Լուծումն: «Ստորին» մարդս է, որ հոգին ի ծանր և ի թանձր մարմինս
|80բ| կապել է:

Բան¹³. «Եւ ի վայր քան զնոսա»:

Լուծումն: Ի վայր քան զմարդն դեքն են, որ խաւար են, և զազրալիք, և
պեղծք¹⁴:

ԿԸ. «Հոգին Սուրբ ի ձեռն Մովսէսի»:

¹ Գ > գրեաց

² Գ ծառայական

³ Գ > վարձկականն

⁴ ԱԲԳ > բան

⁵ Գ > հրեշտակք

⁶ ԱԴ կեանք

⁷ Գ վերնոյն

⁸ Գ լուսով

⁹ Բ իմաստութեանն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ ստորինքն

¹² ԲԴ ծանր

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ պիղծք

Հուծումն: Մովսէս վասն հրեշտակացն¹ արարչութեանն չասաց, այլ զաշխարհիս արարչութեանն գիտութիւնն² միայն գրեաց: Այլ Դաւիթ ասէ. «Ո՞ր արար զհրեշտակս Իւր հոգիս» (Սաղմ. ՃԳ. 4, եբր. Ա. 7):

ԿԹ. «Եթէ զամենայն ինչ իմաստութեամբ»:

Հուծումն: Մարգարէն ասէ. «Որպէս զի մեծ են գործ Քո, Տէ՛ր, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր³» (Սաղմ. ՃԳ. 24): Ապա ոչ ինչ է յարարածս Աստուծոյ, որ իմաստութեան⁴ լոյս յինքն շունի, զի ամենայն արարածքս⁵ իբրեւ զլուսեղէն սանդուխտ մտացն են⁶ առ Աստուած ելիցն:

Հ. «Գիտութիւն⁷ անմարմնոցն ոչ վերանայ»:

Հուծումն: Հրեշտակացն գիտութիւնն⁸ քան զիւրեանց չափն⁹, որ Աստուած¹⁰ իւրեանց տուեալ¹¹ է, ո՛չ յաւելուն և ո՛չ պակասեցուցանէն, այլ որպէս յԱստուծոյ առնուն¹², այնպէս լուսաւորեն զմիմեանս:

Բան¹³. «Այլ գիտութիւն¹⁴ մարմնաւոր»:

Հուծումն: Այլ մարդոյ գիտութիւնս երբեմն վերանայ յաստուածայինսն, և երբեմն խոնարհի յերկրաւոր գործս, և յարուեստս, և ի հոգս¹⁵, այլ անմարմինքն անխոնարհելի և անթուլանալի միշտ յաստուածային գիտութիւնն են:

ՀԱ. «Եթէ գիտութիւն¹⁶ վերջալնոցն»:

Հուծումն: Որպէս գիտութեամբ առաջին և պատուական են հրեշտակք, քան զմարդիկ, նոյնպէս և էութեամբ յառաջ են¹⁷, քան զմեզ:

ՀԲ. «Որ բանիւ յայտնեաց մեզ վասն աշխարհին, որ գալոցն է¹⁸»:

- 1 Գ հրեշտակաց
- 2 Բ գգիտութիւն
- 3 ԱԳ > արարեր
- 4 Բ իմաստութեանն
- 5 Գ արարածս
- 6 Ա մտցեն, Գ ~ են մտացն
- 7 ԲԳ գիտութիւնն
- 8 Բ գիտութիւն
- 9 Գ ~ զչափն իւրեանց
- 10 Գ > Աստուած
- 11 ԱԲԴ տուել
- 12 Գ > և ոչ պակասուցանեն... առնուն
- 13 Գ > բան
- 14 Գ գիտութիւնն
- 15 Գ հոգիս
- 16 Գ գիտութիւնն
- 17 Ա յառաջին] յառաջ են
- 18 Դ > է

Հուծումն: Տէրն է¹ և առաքեալքն, որ վասն հանդերձեալ աշխարհին յայտնեցին², որ գալոցն է:

Բան³. «Ոչ ասացին վասն մարմնոց և⁴ [անմարմնոց] »:

Հուծումն: Ոչ ասացին վասն մարմնոց, թէ որպէ՛ս լինելոց են, այլ թէ՛ «Զորակն ո՛չ ետես, և ունկն ո՛չ լուաւ⁵» (Ա. Կորնթ. Բ. 9): Եւ Յոհաննէս ասէ. «Սիրելի՛ք, չե ևս է յայտ, թէ զի՛նչ լինելոց եմք⁶» (Ա. Յովհ. Գ. 2):

Բան⁷. «Եւ որ⁸ զայսմ աշխարհէ պատմեաց ի լերինն Սինայ»:

Հուծումն: Մովսէս, որ վասն արարչութեանն⁹ երևելի աշխարհիս գրեաց վասն իմանալի գեղեցիկ տեսութեանն, որ ի սմա ծածկեալ է, ոչ ասաց լիապէս:

ՀԳ. «Ո՞վ իմացաւ զանդրանիկն իմաստութիւն¹⁰»:

Հուծումն: «Անդրանիկ իմաստութիւն¹¹» Քրիստոս է, որպէս ասէ առաքեալ. «Քրիստոս՝ Աստուծոյ զարուծիւն¹² և Աստուծոյ իմաստութիւն¹³» (Ա. Կորնթ. Ա. 24): Կամ «անդրանիկ իմաստութիւն¹⁴» զընդհանուր¹⁵ իմաստութիւնն ասէ՝ զյարացոյցն մասնաւոր իմաստութեանն: Քան զի ութ են թուով¹⁶ լինեն ասէ՝ զյարացոյցն մասնաւոր իմաստութեանն: Քան զի ութ են թուով¹⁶ լինեն ասէ՝ զյարացոյցն մասնաւոր իմաստութեանն: Ա.¹⁸ ընդհանուր¹⁹ միտք, և չորքն՝ ընդ[հ]անրական¹⁷, և չորքն՝ մասնական. Ա.¹⁸ ընդհանուր¹⁹ միտք, և Բ.²⁰ մասնական միտք, Գ.²¹ ընդհանուր²² իմանալի, Դ.²³ մասնական իմանալի,

- 1 Գ > է
- 2 Գ > յայտնեաց
- 3 Գ > բան
- 4 Բ > և
- 5 ԱԳ > ոչ լուաւ
- 6 Ա > եմք, Գ > լինելոց եմք
- 7 Գ > բան
- 8 Բ զոր
- 9 ԱԴ արարչութեան
- 10 Գ իմաստութիւնն
- 11 Գ իմաստութիւնն
- 12 Գ զօրութիւնն
- 13 Գ իմաստութիւնն
- 14 Գ իմաստութիւնն
- 15 ԱԲԴ զընթանուր
- 16 Ա թվով, Գ թըով
- 17 ԱԲ ընթանական, Դ ընթանական
- 18 ԲԴ մէկ
- 19 ԱԲ ընթանուր, Գ ընթանուր
- 20 Բ երկուք, Դ երկու
- 21 Բ երեք
- 22 ԱԲ ընթանուր, Դ ընթանուր
- 23 ԲԴ չորս
- 20 — Կիրակոս երզնկացի

Ե.¹ ընդհանուր² զգայություն³, |81բ| Զ.⁴ մասնավոր զգայություն⁵, է.⁶ ընդհանուր⁷ զգալի, Ը.⁸ մասնավոր զգալի:

Առաջին շարժումն այս Ը.ս⁹ է, որ նախագաղափար է ամենայն եղելոցս, զոր Պորփիրիոս¹⁰ յերիս բաժանէ¹¹ նախ քան զբազումս, և ի բազումս, և ի վերայ բազմաց: «Նախ քան զբազումս» է յարացույցն ընդհանուր¹² ամենայն եղելոցս, որ առ Աստուծոյ է անմարմինն: «Եւ ի բազումս» է, որ յայն անմարմին յարացուցէն, որ առ ինքն էր, այն արինական զամենայն եղեալքս արար զիմանալիս և զգալիս: «Եւ ի վերայ բազմաց» է, որ զինչ Աստուած ստեղծեալ է, նա մարդիկ ի վերայ մտացն տպաւորեն և իմանան:

Բան¹³. «Եւ ո՞ր պատմեցէ, թէ բանաւորք անձանց [տաժանմամբ դառնան]»:

Լուծումն: «Բանաւոր» մարդկային բնութիւնս է, որ աշխատութեամբ և առաքինութեամբ մտանեն ի հանգիստն, որպէս ասէ առաքեալ. «Բազում նեղութեամբ պարտ է մտանել յայն հանգիստ» (Գործք ԺԴ. 21):

ՀԴ. բան¹⁴. «Պատուիրանագանցութիւն¹⁵ բանաւորաց»:

Լուծումն: Աստուծոյ զաւրութիւնն¹⁶ երկուս է՝ արարչականն և արքունականն: Եւ արարչականին հետեւի բարեգործականն¹⁷ և նախախնամողականն, իսկ արքունականին՝ դատողականն և պատժողականն: Եւ առաջին Աստուծոյ կամք ստեղծա|82ա|նելն է և նախախնամելն: Եւ յորժամ մեղանշեմք, ապա երկրորդ կամաւք դատէ և պատժէ արդարութեամբ:

Բան¹⁸. «Եւ կատարաւորն¹⁹ պարտուց սիրոյն»:

¹ Բ հինգ, Դ հինկ

² ԱԲ ընթանուր, Դ ընթանուր

³ Գ զգայութիւն

⁴ ԲԴ վեց

⁵ Գ զգայութիւն

⁶ ԲԴ ևթն

⁷ ԱԲ ընթանուր

⁸ ԲԴ ութ

⁹ ԲԳԴ ութս

¹⁰ Գ Պորփիրիոս

¹¹ Ա > զոր Պորփիրիոս յերիս բաժանէ

¹² Ա ընթանուր, ԲԴ ընթանուր

¹³ Գ > բան

¹⁴ ԱԲԳ > բան

¹⁵ Գ պատուիրանագանցութիւն

¹⁶ ԱԴ զաւրութիւն

¹⁷ Գ բարեգործական

¹⁸ Գ > բան

¹⁹ Ա կատարողքն, Գ կատարողքն

Լուծումն: Սէրն եռակի է՝ ծառայական, վարձկանական¹ և որդիական: Եւ որ զսէրն կատարէ, զԱստուծոյ պատուիրանն պահէ: «Եթէ սիրեք զիս, զպատուիրանս իմ պահեսցիք», ասէ Տէրն (Յովհ. ԺԴ. 21): Եւ որ պահէ, դառնայ առ հայրն որպէս անառակ որդին և ժառանգէ զհայրենիքն:

ՀԵ. «Որպէս մասն բարի կելոյն զատանեն»:

Լուծումն: «Մասն բարի կելոյ» աչքն է, զի այլ զգայութիւնքն կելոյ պատճառ են, իսկ բարի և ուրախ կալոյ պատճառ աչքն է: Եւ աչաքն տեսանէ և բաժանէ ի միմեանց զմարդ և զամենայն ինչ, կամ թէ յաչքն հայրն և ճանաչեն զմարդն, թէ թո՞ւիս է աչքն, խա՞ժ է:

Բան. «Նոյնպէս և բաժին ստացուածոց»:

Լուծումն: Այսպէս և զմարմինն գործն, որ ստացեալ է բաժանէ, զի «առաքինի» կոչի առաքինին վասն առաքինութեանն: Նոյնպէս և «չար» վասն չարութեանն² կոչի, և տէր վասն տէրութիւնն³ ստանալոյն:

ՀԶ. «Վերջին⁴ դատաստան դատաւորին»:

Լուծումն: Ի դատաստանին աւրն Աստուած զմարմինն ոչ |82բ| փոխէ, այլ զայն մարմինն յարուցանէ, որ ունէր մարդն: Ապա զծանրութիւնն փոխէ, որ հաւասար հրեշտակաց լինին արդարքն, և վերանան լուսեղէն ամպով⁵ յերկինս և ժառանգեն զհանգիստն, և մեղաւորքն⁶ զտանջանսն:

ՀԷ. բան⁷. «Ամենայն մի ի զաւրաց դասուց երկնաւորաց»:

Լուծումն: Թէ՛ ի վերին դասէն է, թէ՛ ի միջին, թէ՛ ի ներքին. ամէն մէկ իւր դասն մնայ և անտի⁸ ոչ փոխի⁹ ոչ ի վեր և ոչ ի վայր:

ՀԸ. «Որ գնայ ընդ ճանապարհ իմաստութեան»:

Լուծումն: Իմաստութիւնն մինն միւսոյն բանալի է և ար ըստ արէ առաւելու: Նոյնպէս և անգիտութիւնն¹⁰ հանապազ ի¹¹ յառաւել անգիտութիւնն տանի, մինչև կատարելապէս կուրանայ ի սակաւ լուսէն, զոր ունէր:

ՀԹ. «Գոյ իմացումն քնարի հոգւոյն»:

Լուծումն: «Քնար հոգւոյն»՝ մարմինն, և «լար քնարին» զգայութիւնքն¹²

¹ Գ վարձկան

² Բ չարութեան

³ ԱԴ տէրութիւն, Գ տիրութիւն

⁴ Գ առաջին

⁵ ԱԴ ամբով

⁶ ԱԲԳ մեղաւորք

⁷ ԱԲԳ > բան

⁸ Գ անդի

⁹ Գ փոփոխի] փոխի

¹⁰ Բ անգիտութիւն

¹¹ Ա զի

¹² Գ զգայութիւնք

են, և «արուեստաւոր» հոգին է, և «կնդնդոց»¹ միտքն, որ բախէ զգայութիւնն: Զի որպէս ամենայն լարքն մի ձայն արձակեն, նոյնպէս ամենայն զգայութիւնքն զմի իրաց գիտութիւն² տան մտացն³: Զի զխնժոր աշաւք զգոյնն իմանայ, և ականջաւք՝ զան|ծննն, քմաւք՝ զհոտն, ճաշակելաւք՝ զհամսն, շաւշափելաւքն՝ զողորկն և զխոշորն:

Բան⁴. «Եւ յոլով գիտութիւն⁵ խորհրդոյ հոգեւորաց, զի ընդունաւ [է]»:

Լուծումն: Այլ մտացն գիտութիւնն⁶ յոլով է, քան զամենայն զգայութեանցն, զի ընդունաւ է գիտութեան⁷ Սուրբ Երրորդութեանն⁸, զոր զգայութիւնն ոչ կարէ ընդունել, զի ի վեր է, քան զգալիսս և մտաւք միայն իմանալի:

Զ. «Գիտութիւն⁹ ծնանի զգիտութիւն»¹⁰:

Լուծումն: Որպէս զերեւելիքս առողջ աշաւք և լուսով տեսանեմք, նոյնպէս և հոգեւոր գիտութիւնն¹¹ իմաստուն մտացն յայտնի միշտ:

ՁԱ. «Որպէս իմացումն բաժանմանց բանաւորաց»:

Լուծումն: Ամենայն բանաւոր մարդ մի է բնութեամբ, բայց իմացմամբ և գիտութեամբ բաժանեալ են ի միմեանց, զի իմաստունն ընդ լոյս գնայ, և անմիտն խաւարաւ տանջի:

Բան¹². «Նոյնպէս և բաժանումն ստացուածոց և աշխատութեանց»:

Լուծումն: Այսպէս և ըստ շափոյ աշխատութեանն և ստացուածն լինի. «Զի զոր ինչ սերմանէ մարդ, զնոյն և հնձեսցէ» (Գաղ. Զ. 8), զի՝ «Որ չարչարանացն կցորդ լինի, և փառացն հաղորդ լինելոց է» (Հռոմ. Ը. 17):

ՁԲ. «Որպէս [83բ] իմացեալք փոփոխին յիմացութիւնս, շարադրութիւնք և գոյնք»:

Լուծումն: «Իմացեալք» զգալիքս են, զոր առնու իմացողութիւնն, որ ի հինգ զգայութիւնն է և¹³ փոփոխէ¹⁴ և տայ յիմացութիւնն, որ է յառաջ¹⁵ եկեալ իմաստն ի հոգւոյն: Զի զգայութիւնն¹⁶ առնու զշարադրութիւնն, զի զիր էութեանն

¹ Բ կնտնդոց

² Գ գիտութիւն

³ Բ մտաց

⁴ Գ > բան

⁵ Գ գիտութիւնն

⁶ Գ գիտութիւն

⁷ ԲԳ գիտութեանն

⁸ Գ Երրորդութեան

⁹ Գ գիտութիւնն

¹⁰ Եւագրի բնագրում ՀԹ-ի մասն է. տես Տպ., էջ 166-167:

¹¹ ԲԳ գիտութիւն

¹² Գ > բան

¹³ Գ > և

¹⁴ ԲԳ փոխէ

¹⁵ Գ յաջեակ

¹⁶ Գ զգայութիւն

թիւնն¹ է կենդանի, անկենդան, ջուր, հուր և գոյն, սպիտակն², սեւան, կարմիրն: Եւ որպէս իմացեալքս փոփոխին յիմացութիւնն³, և նա առնու ի զգայութեանն⁴ և իմանայ:

Բան⁵. «Նոյնպէս և միտքն փոփոխի յիմաստս»:

Լուծումն: Յաշխարհիս գիտութեանն⁶ փոխի յիմանալեացն և անտի⁷ յԱստուծոյ գիտութիւնն:

ՁԳ. «Գոյ ժամանակ, որ Տէր դատաւոր է միայն»:

Լուծումն: Յառաջ քան զսատանայի անկումն կենդանեաց միայն էր Դատաւոր, զի մեռեալ ոչ գոյր: Եւ ի կատարած աշխարհի դատէ զկենդանիս և զմեռեալս, և յանսպառ յաւիտեանն կենդանեաց միայն է Դատաւոր, բայց մեռելոց միայն ոչ երբէք⁸ է դատաւոր:

ՁԴ. «Որոց արտաքոյ է ստացուածն⁹, հաց նոցա հում է»:

Լուծումն: «Արտաքին ստացուած» մարմնաւոր ինչքն է, որ այնմ ցանկայ, հում հացի ցանկայ, որ չէ ուտելի. «Զի արմատ ամենայն չա|ծա|րեաց արծաթսիրութիւնն է» (Ա. Տիմ. Զ. 10):

Բան¹⁰. «Եւ ըմպելի նոցա լի է ճանճով»:

Լուծումն: Զի հում հաց ոչ է կերակուր, և ոչ ճանճով լի ըմպելի կարէ որ ճաշակել: Այսպէս և մարմնաւոր ինչքն աստէն մնայ, և ինքն ունայն գնայ, և կաթի միոյ¹¹ ջրոյ կարաւտանայ և ոչ որ տայ, որպէս մեծատանն ոչ ետ Աբրահամ¹² (տես Դուկ. ԺԶ. 24):

Բան¹³. «Եւ որոց ներքոյ է ստացուածն հաց»:

Լուծումն: «Ներքոյ ստացուած» հոգեւոր գործն է, «հրով հոգւոյն եփեալ հաց» առաքինութիւնն է, և «իմաստութիւնն¹⁴»՝ անուշահոտ ըմպելի:

ՁԵ. «Ժամանակաւ է շարժումն»:

Լուծումն: Անձնաւոր մարմինս է, զի հոգւովն է կենդանի: Եւ ի շարժիլն

¹ Բ էութիւն

² Գ սպիտակ

³ Բ յիմացութիւն

⁴ Բ զգայութեան

⁵ Գ > բան

⁶ Գ գիտութեան

⁷ ԱԳ անդի

⁸ ԱԲ երբեք

⁹ Բ ստացուածոցն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ կաթ մի] կաթի միոյ

¹² ԲԴ Աբրահամ

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ իմաստութիւն

ժամանակ անցանի ի մէջ, զի քթթել¹ ակին ժամանակ է, որ շափ ևս առաւել մարմնոյ շարժելն և գնալն իցէ ժամանակ:

Բան². «Եւ անժամանակ է շարժումն անմարմնոց³»:

Լուծումն: Անմարմինքն քան զական թաւթափելն⁴ առաւել արագ շարժին անժամանակապէս:

ՁԶ. «Գիտութիւն⁵ աշխարհի զգալոյ»:

Լուծումն: Ոչ միայն մարդիկ աշխարհիս գիտութեամբ զԱստուած փառաւորեն, այլ և հրեշտակք:

ՁԷ. «Որ միայն նստեալ է ընդ աջմէ Հաւր»:

Լուծումն: Քրիստոս, որ ընդ աջմէ Հաւր է, Նա միայն գի|84բ|տէ բաժանել զաւդիքն յաջմէ, և զայծիսն՝ ի ձախմէ:

ՁԸ. «Որք տեսին զերկրորդ լոյսն հոգւոյ»:

Լուծումն: «Երկրորդ լոյս» աշխարհիս գիտութիւնն⁶ է՝ իմանալեաց և զգալեաց, և «առաջին լոյս» Աստուած է:

ՁԹ. «Չայնպիսի վայելչութիւն⁷ փառաց»:

Լուծումն: Տէրն խոստացաւ. «Ուր ես եմ, անդ և պաշտաւնեայն⁸ իմ եղիցի» (Յովհ. ԺԲ. 26). զայն ժառանգեն տեսաւոր⁹ առաջին լուսոյն¹⁰:

Ղ. «Յորժամ արժանանամք նորոգման մարմնոյ»:

Լուծումն: Յորժամ յառնեմք ի մեռելոց, և «նորոգէ զմարմին խոնարհութեան¹¹ մերոյ ըստ նմանութեան¹² մարմնոյ փառաց Իւրոց» (Փիլ. Գ. 21): Նորքն գան¹³, «զոր ակն ո՛չ ետես, և ունկն ո՛չ լուաւ¹⁴, և ի սիրտ մարդոյ ո՛չ անկաւ¹⁵» (Ա. Կորնթ. Բ. 9), և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք, յաւիտեանս. ամէն¹⁶:

¹ Բ քթել, Գ քթիթ

² Գ > բան

³ Գ անմարմնոցն

⁴ Ա թաւթելն] թաւթափելն

⁵ Գ գիտութիւնն

⁶ ԱԲ գիտութիւն

⁷ Գ վայելչութիւնն

⁸ Ա պաշտօայն, Բ պաշտօնայն

⁹ Բ տեսաւորքն

¹⁰ Բ լուսոյ

¹¹ Գ խոնարհութեանն

¹² Գ նմանութեանն

¹³ Գ նորոգ] նորքն գան

¹⁴ Գ > ոչ լուաւ

¹⁵ Ա անգաւ, Գ > մարդոյ ոչ անկաւ

¹⁶ Գ > և Քրիստոսի... ամէն

ՆՈՐԻՆ ԵԻԱԳՐԵԱՅ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՐԻՐՆ¹

Ա². «Հայր միայն գիտէ զԱւծեալն իւր, և Որդին՝ զՀայր Իւր»:

Լուծումն: Որպէս Տէրն ասէ. «Ոչ որ գիտէ զՀայր, եթէ ոչ՝ Որդին, և ոչ՝ զՈրդի, եթէ ոչ՝ Հայր» (Ղուկ. Ժ. 22):

Բան³. «Իբրև զմիանձնական ի մի անձնութեան⁴»:

Լուծումն: Զի Հայրն մի է անձնաւոր, միոյ Որդւոյ անձնաւորի:

Բան⁵. «Եւ Հայրն իբրև զմիաւորութիւն⁶ ի միաւորականսն»:

Լուծումն: Հայրն բնութեամբ և աստուածութեամբ մի է ի միաւորականսն յՈրդի և ի Հո|85ա|գի: Եւ ամենայն որդի զհաւրն ունի բնութիւն⁷, և Հայր, և Որդի, և Հոգին Սուրբ մի բնութեամբ են:

Բ. «Քրիստոս է, յորում կայ ամենայն լրութիւն, և կալաւ խոնարհութիւն⁸ բանաւոր բնութեամբ⁹»:

Լուծումն: Առաքեալ ասէ. «Ի Նմա բնակէ ամենայն լրումն աստուածութեանն¹⁰ մարմնապէս» (Կող. Բ. 9), զի վասն անճառ խոնարհութեանն եղև մարդ Որդին Աստուծոյ:

Գ. «Չմիաձնութիւնն Իւր Տէրն միայն գիտէ Եական և ոչ եղական իմաստութեամբ»:

Լուծումն: Միածին է Որդին, զի ի Հաւրէ միայն ծնեալ է՝ առանց մար, և ի վերջինս միայն ի մարէ՝ առանց Հաւր: Եւ Միածին է Հաւր, և անդրանիկ՝ Կուսին: Եւ զորպիսութիւնն ինքն միայն գիտէ Եական և ոչ եղական իմաստութեամբ¹¹, զի եղական իմաստութեանս անհասանելի է:

Դ. «Հրեշտակք յամենայն ժամ խնամին գիտութեամբ եղելոցս»:

Լուծումն: Զի նոցա կերակուր գիտութիւն¹² արարչութեան¹³ եղելոցս է, որ լռութեամբ պատմէ զԱրարչին իմաստութիւն:

¹ Բ Եագրեա երկրորդ հարիւրն նորին Կիրակոսի սուրբ վարդապետի վերլուծութիւնք] նորին Եագրեայ երրորդ հարիւրն, Դ + Կիրակոս վարդապետի արարեալ զվերլուծութիւնս

² Դ > Ա.

³ Գ > բան

⁴ Գ անձնութեանն

⁵ Բ լուծումն] բան Գ > բան

⁶ Գ զմիաւորութիւնն

⁷ Գ բնութիւնն

⁸ Գ խոնարհութիւնն

⁹ Բ բնութիւն

¹⁰ Բ աստուածութեան

¹¹ ԱԲԴ իմաստութիւն

¹² Գ գիտութիւնն

¹³ Գ արարչութեանն

Բան¹. «Եւ մարդիկ յամանակէ յամանակս²»:

Լուծումն: Մարդիկ³ երբեմն գիտութեամբ եղելոցս հոգեւորապէս կերակրին և նախախնամին, և երբեմն զմարմնաւորաբար լինին: Եւ դեքն անմասն են յարարածոցս գիտութենէ:

Ե. «Միտք զաւրաց երկնաւորաց յստա|85բ|կք են»:

Լուծումն: «Յստակ են» ի շարութենէ և ի ստութենէ:

Բան. «Անծինք նոցա փայլատակունք»:

Լուծումն: Մարդոյս լուսաւորիչք են, որ շնորհաւր ունին զիմաստութիւն⁴:

Զ. «Մտաց մերկոց⁵ միայն է յայտնի տեսութիւն⁶ անծին իւրոյ»:

Լուծումն: Միտք, որ յախտից մերկ է և ազատ, նա միայն կարէ տեսանել զիւր հոգին և զարդարել զբանն խոհականութեամբ, և զցասումն՝ արիութեամբ, և զցանկութիւնն⁷՝ ողջախոհութեամբ, և զբոլոր անձն՝ արդարութեամբ:

Բան⁸. «Եւ նա միայն արժանասցի»:

Լուծումն: Եւ յորժամ զամենայն մասն հոգեւոյն իւր առաքինութեամբն զարդարէ, նա միայն արժանի լինի աստուածային խորհրդոյն:

Է. «Բաժանման նորոգման նա հաւատարմացաւ, որ դարմանէ⁹ զբանաւորս, և որք խնամին, յառաւել»:

Լուծումն: Աստուած զհրեշտակքն բաժանեալ է և ամենայն մարդոյ պահապան է դրել, որ դարմանէ և խնամէ զմարդն: Եւ որք լսեն հրեշտակին և առնեն զբարին, որ ի միտքն սերմանեցին, յառաւել բարիս մերձենան աւր [ը]ստ աւրէ: Եւ որք ոչ լսեն հրեշտակին, որ խնամէ, պակասին աւր [ը]ստ աւրէ:

Ը. «Միտք, [86ա] որ ունի հանդերձ վերջին, նոր է»:

Լուծումն: «Հանդերձ վերջին» հոգեւոր գիտութիւնն է, որ յետ գործնականին զգենու միտքն, որպէս ասէ Աստուածաբանն, թէ՛ գործ տեսութեանն ասպնջական է:

Բան¹⁰. «Եւ որ ունի խորհուրդս բնականս, երկրորդ [է նմա]»:

Լուծումն: «Խորհուրդ բնական» է, որ բնական մարդն մտացի լինի և բնութեամբ ողջախոհ, նա այն հոգեւոր գիտութեանն երկրորդ է, այլ նուաստ է, քան զմակստացական¹¹ առաքինութիւնն և զգիտութիւնն:

¹ Գ > բան

² Բ յամանակ

³ ԱԳ մարդ

⁴ Գ զիմաստութիւնն

⁵ Գ մերոց

⁶ Գ տեսութիւնն

⁷ Բ զցանկութիւն

⁸ Գ > բան

⁹ Գ դարման

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Ա զմակստացան

Թ. «Յաշխարհն¹, որ գալոցն է, պարագրի անգիտութիւն²»:

Լուծումն: Ի հանդերձեալ կեանքն ամենայն մարդ դպրութիւն³ գիտենայ, և անգիտութիւնն պարագրի, որպէս ասէ առաքեալն ի Յայտնութիւնն, թէ՛ դպրութիւնք և գիրք բացան (հմմտ. Յայտն. Ի. 12): Եւ ամենայն ոք զիւր գործն⁴ կարդայ, և անտի⁵ բխէ⁶ ուրախութիւն⁷ և հանգիստ առաքինեացն, և տրտմութիւն⁸ և տանջանք ծուլիցն:

Ժ. «Միտք անկատար է, որ կարաւտ է իմանալ»:

Լուծումն: Այն միտքն, որ զբնական գիտութիւն⁹ աշխարհիս չգիտէ, անկատար է:

Բան¹⁰. «Եւ առաջին խորհուրդ է, որ քնարովս այսու»:

Լուծումն: Առաջին աստիճան¹¹ է, որ քնարով¹²: «Քնար» զգալի ա|86բ|շխարհքս¹³ է, որ աշխարհովս զիմանալիսն կարէ իմանալ, յառաջին աստիճան¹⁴ գիտութեանն բարձրացաւ, և անտի¹⁵ վերանայ յԱստուծոյ գիտութիւնն:

ԺԱ. «Իմաստութիւն լցեալ գիտութեամբ»:

Լուծումն: Ի Կողոսացւոց թղթին ասէ Պաւղոս, թէ¹⁶՝ «Ի նմա հաճեցաւ ամենայն լրումն աստուածութեանն բնակել» (Կող. Բ. 9): Եւ ամենայն գիտութեան¹⁷ աղբիւր Աստուած է, զի ի նմա են ծածկեալ ամենայն գանձք իմաստութեան¹⁸ և գիտութեան¹⁹:

Բան²⁰. «Որով յայտնեցաւ խորհուրդ»:

¹ Գ զաշխարհն

² Գ անգիտութիւնն

³ Գ դպրութիւնն

⁴ Բ գիրծն

⁵ ԱԳ անդի

⁶ Դ բղխէ

⁷ Գ ուրախութիւնն

⁸ Գ տրտմութիւնն

⁹ Գ գիտութիւնն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Բ աշտիճան

¹² Բ քնարովս

¹³ Գ աշխարհս

¹⁴ Բ աշտիճան

¹⁵ ԱԳ անդի

¹⁶ Գ > թէ

¹⁷ Գ գիտութեանն

¹⁸ Գ իմաստութեանն

¹⁹ Գ գիտութեանն

²⁰ Գ > բան

Լուծումն: Զերրորդութեան և զմի աստուածութեան¹ խորհուրդն Տէրն յայտնեաց յԱւետարանն:

ԺԲ. «Կատարեալ միտք է, որ զԷական գիտութիւնն»:

Լուծումն: «Էական գիտութիւն» Աստուծոյ գիտութիւնն է, և «սուրբ միաւորութիւն»² զերիս Անձանցն ասէ, որ բնութեամբ և աստուածութեամբ մի են: Եւ զայս Քրիստոսի մարդեղութեամբն իմացաք, և զծածկեալ խորհուրդն յաւիտեանց և յազգաց առ Հաւր Քրիստոս յայտնեաց:

Բան³. «Եւ զկատարեալ արեւնքն»:

Լուծումն: Առաքեալն ասէ. «Աւրէնք հոգւոյն կենաց ի Քրիստոս Յիսուս⁴ ազատեցին զիս յարինաց մեղացն և մահու» (Հռոմ. Ը. 2): Դ⁵. են արեւնք. մի՝ զրաւոր օրէնքն, և երկրորդ՝ մտաց արեւնքն⁶, և երրորդ⁷՝ մեղաց արեւնք, և չորրորդ՝ հոգւոյն արեւնք: «Աւրէնք հոգւոյն» զՀոգին ասէ, որպէս արեւնք մեղաց՝ զմեղքն: Եւ զՀոգին Սուրբ Քրիստոս եհեղ ի մեզ առատապէս, որ ազատեաց զմեզ յարինաց⁸ մեղացն⁹ և մահու:

ԺԳ. «Հոգի պակասեալ է, որ զախտական կողմն հոգւոյն առ ունայնութիւն¹⁰ իջուցանէ»:

Լուծումն: Հոգին եռամասնեայ է՝ բան, ցասումն և ցանկութիւն: Եւ ախտական կողմն ցասումն է և ցանկութիւնն¹¹: Յորժամ ցասումն և ցանկութիւնն ի նիւթաւորս և յանցաւորս լինի, պակաս է և թերի այնպիսի հոգին յառաքինութենէ և ի գիտութենէ:

ԺԴ. բան¹². «Եթէ կատարելութիւն¹³ մտաց գիտութիւն¹⁴ հոգւոյ է, որպէս ասեն հարքն, ապա պսակ նմա է գիտութիւն¹⁵ Սուրբ Երրորդութեանն»:

Լուծումն: Որպէս մարմնաւոր¹⁶ հասակն մեծութիւնն մինչև ի քսան ամն աճէ և երկայնանայ և մինչև յերեսունն հաստանայ և հաստատի: Նոյնպէս և

¹ Գ Աստուած

² Գ միաւորութիւնն

³ Գ > բան

⁴ Գ > Յիսուս

⁵ ԳԴ չորս

⁶ Բ արեւնք

⁷ Գ երկրորդ

⁸ Գ յօրինացն

⁹ Գ > մեղացն

¹⁰ Գ ունայնութիւնն

¹¹ Բ զանկութիւնն

¹² ԱԲԳ > բան

¹³ Գ կատարելութիւնն

¹⁴ Գ գիտութիւնն

¹⁵ Գ գիտութիւնն

¹⁶ Դ մարմնաւ

կատարումն հոգեւոր հասակին գիտութիւն¹ եղելոցս է, և պսակ և հաստատութիւն հաւատոց՝ գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն:

ԺԵ. «Կատարեալ հոգի է, որ ախտական յ87թ| զարուրիւնք նորա կան ի² գործ բնութեանն»:

Լուծումն: «Ախտական զարուրիւնք»³ ցասումն է⁴, և բնական գործ ցասմանն է արիւթիւնն, որով պատերազմի ընդ սատանայի և յաղթող լինի մեղաց: Եւ ցանկութեանն⁵ գործ է ողջախոհութիւնն, և սէրն առ Աստուած և առ եղբարս, որ լրումն է արինաց և կատարումն հոգւոյ:

ԺԶ⁶. բան⁷. «Որք եղեն յառաջին խորհուրդն, ի նախնի հաստատութեանն⁸ կան»:

Լուծումն: «Առաջին խորհուրդ» գիտութիւն⁹ Սուրբ Երրորդութեանն է, որ է առաջին հաստատութիւն¹⁰ հաւատոյ:

Բան¹¹. «Որք յերկրորդս եղեն, ի բնական հաստատութեանն¹² կան»:

Լուծումն: «Բնական հաստատութիւն»¹³ եղականացս գիտութիւնն է իմանալեաց և զգալեաց¹⁴:

Բան¹⁵. «Եւ որք ի վաստակս կան, ի հաստատութիւն¹⁶ սրբութեան¹⁷ են և կոչին յերրորդ աստիճան¹⁸»:

Լուծումն: Գործական առաքինութիւնն¹⁹ և վաստակն հաստատէ զսրբութիւն²⁰ հոգւոյն և մարմնոյն և նովաւ ելանէ յերրորդ աստիճան իմաստու-

¹ Գ գիտութիւնն

² ԲԳ > ի

³ Գ զօրութիւնն

⁴ Բ > է

⁵ Բ ցանկութեան

⁶ Բ ԺԸ.

⁷ ԱԲԳ > բան

⁸ Բ հաստատութիւնն

⁹ Գ գիտութիւնն

¹⁰ Գ հաստատութիւնն

¹¹ Գ > բան

¹² ԲԴ հաստատութիւնն, Գ հաստատութեան

¹³ Գ հաստատութիւնն

¹⁴ Բ > և զգալեաց

¹⁵ Գ > բան

¹⁶ Գ հաստատութիւնն

¹⁷ Գ Սուրբ Երրորդութեան] սրբութեան

¹⁸ Գ աստիճանն

¹⁹ Բ առաքինութիւն

²⁰ Գ զսրբութիւնն

Բան¹. «Եւ նովաւ յառաջանայ»:

Լուծումն: Հրեշտակացն առաջնորդութեամբ² և աւգնականութեամբ³, որ գործակից լինին⁴ հրեշտակական առաքինութեանն և գործոցն:

ԻԴ. «Մարմին հոգևոր զգենուն միջին⁵ բանաւորքն յաւուրն վերջին»:

Լուծումն: «Միջին բանաւոր» մարդս է, որ է ի մէջ հրեշտակաց և դիւաց: |89բ| Եւ ի յարութեանն⁶ հոգևոր մարմին զգենուն՝ ոչ աւտար յայն մարմնոյն, զոր ունէին, այլ զայն, որ սերմանեցաւ ապականութեամբ, զգենուն առանց ապականութեան⁷, որպէս ասէ առաքեալ. «Սերմանի մարմին շնչաւոր և յառնէ մարմին հոգևոր⁸» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 44):

ԻԵ. «Գիտութիւն⁹ վասն երկրորդ բնութեանն հոգևոր գիտութիւնն է, որով խորհեցաւ¹⁰ Աւծեալն և արար զարարածս»:

Լուծումն: «Երկրորդ» յետ Աստուծոյ արարածքս են, որպէս Մովսէսի ասաց Աստուած. «Զյետոյսն¹¹ Իմ տեսցես (Ել. ԼԳ. 23): Եւ զսոցա գիտութիւնն հոգևորքն կարեն տեսանել, թէ որպէ՛ս իմաստութեամբ խորհեցաւ Աւծեալն, որ է Քրիստոս, և արար զարարածս¹²: Կամ «Երկրորդ» զերկրորդ արարչագործութիւնս ասէ, որ Քրիստոսիւ եղև, նոր արարչագործութեամբ նորոգումն մարդկային բնութեանս:

ԻԶ. «Առաջին գիտութիւն¹³ բնութեանց նշան է շարժման մտաց և անշարժութեան¹⁴ Իւրոյ»:

Լուծումն: «Առաջին գիտութիւն¹⁵» է, որ գիտենայ¹⁶ միտքն, թէ ի շէութենէ շարժեալ¹⁷ է և եղեալ յԱրարչէն: Եւ անշարժ և անեղ¹⁸ է Արարիչն կամ միտքն,

¹ Գ > բան

² Բ առաջնորդութեան

³ Դ և աւգնականութեամբ

⁴ Գ + ի

⁵ Ա միջի

⁶ Բ յարութեան

⁷ Գ ապականութեանն

⁸ Բ > հոգևոր

⁹ Գ գիտութիւնն

¹⁰ Գ խոնարհեցաւ] խորհեցաւ

¹¹ ԱԲԴ գլխոյս

¹² Բ ածս] զարարածս

¹³ Գ գիտութիւնն

¹⁴ Գ անշարժութեանն

¹⁵ Գ գիտութիւնն

¹⁶ Գ գիտանայ

¹⁷ ԱԲԴ շարժել

¹⁸ Դ > և անեղ

որ անշարժ է անապականութեամբ, զի ապականութիւնն շարժումն է մի ի վեց շարժմանէն:

ԻԷ. «Հոգի մէ|90ա|ղաւոր է, որ ծուլութեամբ գայ ի գիտութիւն¹ սուրբ միաւորութեանն»:

Լուծումն: «Մեղաւոր²» մեղկն³ է և թոյլն յամենայն բարիս:

Բան⁴. «Եւ կարաւտ է մեծ ճգնութեամբ արժանաւոր գոլ պատկերի Երրորդութեանն, յորմէ⁵ անկաւն ծուլութեամբ⁶»:

Լուծումն: Եւ կարաւտ է մեծամեծ վաստակոց, որ մաքրէ զհոգին, և զմարմին, և զմիտքն, և լինի երիւքն պատկեր և նման Երրորդութեանն՝ բարի, և գիտուն, և կարող իբրև զԱստուած, որպէս յառաջն էր:

ԻԸ. «Նշան հաստատութեան⁷ է մարդոյ, և նշան միոյ միոյ ի մարդկանէ: Եւ են այսպէս՝ մեծութեամբ, կերպիւ, գունով»:

Լուծումն: Մարդիկ ի միմեանց այսպէս բաժանին, զի մինն մեծ է, և միւսն՝ փոքր, միոյն կերպարանքն զեղեցիկ է, և միոյն՝ տգեղ գունով⁸, մինն կարմիր է գունով, և միւսն՝ սպիտակ, և ոմն՝ թուխ, և ոմն՝ դեղին, ոմն զորաւոր է, և ոմն՝ տկար: Ժամանակաւ ոմն⁹ ծեր է կամ¹⁰ տղայ, կամ երիտասարդ:

Բան¹¹. «Տեղեալ»:

Լուծումն¹²: Աթենացի է կամ հռոմայեցի:

Բան¹³. «Հարամբ»:

Լուծումն¹⁴: Զաւակ նոյի է կամ Աբրահամու:

Բան¹⁵. «Ստացուածով»¹⁶:

Լուծումն¹⁷: Փարթամ է կամ աղքատ:

¹ Գ գիտութիւնն

² Գ մեղական] մեղաւոր

³ Գ մեղական

⁴ Գ > բան

⁵ Գ յորմ

⁶ ԱԲԴ լուծութեամբ

⁷ Գ հաստատութեանն

⁸ Գ > գունով

⁹ Բ ումն

¹⁰ Գ + ոմն

¹¹ ԱԳ > բան

¹² Ա > լուծումն

¹³ ԱԲԳ > բան

¹⁴ Ա > լուծումն

¹⁵ ԱԳ > բան

¹⁶ Գ ստացուածքս

¹⁷ Ա > լուծումն

Բան¹. «Հնարիւք արուեստականաւք»:

Լուծումն²: Դարբին է կամ երկրագործ:

Բան³. «Կենաւք և մահուամբ»:

Լուծումն⁴: Առա|90բ|քինի կենաւք է կամ վատթար⁵ վարիւք⁶: Եւ այլովքն, որ այսմ նման են, բաժանին մարդիկ ի միմեանց, զի Պետրոսի յատուկքն⁷ ոչ ումեք ասի, բայց միայն Պետրոսի, և իւրաքանչիւր ոք իւրով յատկովն ճանաչի և բաղկանայ:

ԻԹ. «Միտք հոգևոր տեսաւդ Աստուծոյ»:

Լուծումն: Որպէս ակն ի մարմնի, նոյնպէս միտքն ի հոգի: Եւ որպէս ակն լուսովն տեսանէ զերևելիսս, և միտքն նոյնպէս հոգևովն՝ զԱստուած և զիմանալիսն:

Լ. «Եթէ զինչ է շարժումն մտաց, զիւտ է ասելոյ, և եթէ զինչ է բնութիւն⁸, ոչ է ասելի, զի ոչ ի չորից է կացեալ»:

Լուծումն: Միտքն ինքնաշարժ է, և ինքնաշարժն մշտաշարժ է, և մշտաշարժն անմահ է, զայս գիտեմք: Բայց զի՞նչ է բնութիւն⁹ մտացն, ոչ գիտեմք, զի ոչ ի չորս տարերացս է եղեալ, այլ Արարիչն միայն գիտէ զբնութիւն¹⁰ մտացն և զբնութիւնն Իւր: Եւ կամ մտաց շարժումն է, որ Ե¹¹. զգալութեամբն շարժի յերևելեացս տեսութիւն¹²:

ԼԱ. «Պատկեր Աստուծոյ է, ոչ եթէ, որ հնարիւք պատկերի նշան իմաստութեան Նորա, որ կարող է լինել այնոցիկ, որ ի չորից են հաստատեալ¹³»:

Լուծումն: Պատկերի սահմա|91ա|նն¹⁴ այս է, որ արուեստաւորն հայի ի¹⁵ կենդանի մարդն և զպատկերն գրչով յայն ի նման գրէ՝ զակն, և զերեսն, և զբերանն, և զձեռսն: Որպէս Աստուած իմաստութեամբ ստեղծել¹⁶ է, նա հնարիւք զայն իմաստութեան նշանն ի միտքն տպաւորէ և հանէ, որ այս ի վերայ մարմնաւորացս հնար է լինել, որ ի չորս տարերացս են: Այլ այն է Աստուծոյ

¹ ԱԳ > բան

² Ա > լուծումն

³ ԱԳ > բան

⁴ Ա > լուծումն

⁵ Բ վաստթար

⁶ Գ վարուք

⁷ Գ յատուկն

⁸ Գ բնութիւնն

⁹ Գ բնութիւնն

¹⁰ Գ զբնութիւնն

¹¹ ԲԴ հինգ

¹² ԲԳ տեսութիւնն

¹³ ԱԲԴ հաստատել

¹⁴ Բ սահման

¹⁵ Գ > ի

¹⁶ Գ ստեղծեղեալ

պատկեր, որ կարաւդ է ընդունել զէական և զանեղ գիտութիւն¹ Սուրբ Երրորդութեանն² ի միտս իւր, և այնու լինել պատկեր Աստուծոյ:

ԼԲ. «Նշանակ կենդանութեան³ մտացն անմահութիւն⁴ նորա կոչի, և է նշան յաւիտեան կալոյ»:

Լուծումն: Նշանակ միշտ կենդանութեան⁵ մտացն իւր անմահութիւնն է:

Բան. «Եւ է նշան յաւիտեան կալոյ⁶»:

Լուծումն: Զի անմահն⁷ յաւիտենական է:

Բան⁸. «Եւ առաջին նշանին⁹ լծակցեալ է գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն»:

Լուծումն: Կենդանութեանն նշանակ անմահութիւնն է, և անմահութեանն լծակից գիտութիւն¹⁰ Սուրբ Երրորդութեանն է:

Բան¹¹. «Եւ երկրորդին խորհուրդ առաջին¹² բնութեանն»:

Լուծումն: Յաւիտեան կալոյն լծակից գիտութիւն¹³ և «խորհուրդ առաջին բնութեանն» Աստուծոյ է¹⁴, որ յա|91բ|ռաջ է, քան զամենայն բնութիւն¹⁵, որպէս ասէ յեսայի. «Ես եմ առաջին» (Ես. ԽԸ. 12):

ԼԳ¹⁶. Բան¹⁷. «Դւ է բանաւոր բնութիւն, որ վասն յաւելման բարկութեան¹⁸ անկաւ»:

Լուծումն: Դւքն անմահ բանականք են, և վասն ամբարտաւանութեանն անկան¹⁹ յաստուածային փառացն և ի պաշտմանէն:

¹ Գ գիտութիւնն

² Գ > Երրորդութեանն

³ Գ կենդանութեանն

⁴ Գ անմահութիւնն

⁵ Գ կենդանութեանն

⁶ Դ > կալոյ

⁷ Բ անմահին

⁸ Գ > բան... բան

⁹ Բ > յաւիտենական է... նշանին

¹⁰ Գ գիտութիւնն

¹¹ Գ > բան

¹² Բ > բան... խորհուրդ առաջին

¹³ Գ գիտութիւնն

¹⁴ Գ > է

¹⁵ Գ բնութիւնն

¹⁶ Բ ԻԳ.

¹⁷ ԱԲԳ > բան

¹⁸ Գ բարկութեանն

¹⁹ Գ > անկան

21 — Կիրակոս Երզնկացի

ԼԴ¹. բան². «Չմիտս գիտութիւն³ բժշկէ»:

Լուծումն: Մտացն հիւանդութիւն՝ անգիտութիւնն⁴, և ի գալ գիտութեանն՝ անգիտութիւնն փախչի, որպէս խաւար՝ ի լուսոյ:

Բան⁵. «Եւ զցասումն՝ սէր, և զցանկութիւնն՝ պնդութիւն⁶»:

Լուծումն: Զցասումն սէրն բժշկէ, զի «սէրն երկայնամիտ է, քաղցրանայ»,՝ ասէ առաքեալ (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 4): Եւ զցանկութիւնն թարշամեցուցանէ պնդութիւն⁷ պահոց և վաստակ[ոց]:

Բան⁸. «Եւ պատճառ առաջնոյն երկրորդն լինի, և երկրորդին՝ երրորդն»:

Լուծումն: Պատճառ գիտութեանն⁹ սէրն լինի, և սիրոյն՝ պնդութիւնն:

ԼԵ¹⁰. «Աշխարհ է, որ հաստատեալ է ի զանազանից մարմնոց, և պարագրէ զբաժանեալ մասունսն վասն սննդեան¹¹ գիտութեանն Աստուծոյ»:

Լուծումն: «Աշխարհ» երկինքն է, որ պարունակէ զամենայն մարմինս, զի մասունքն բոլորին մի «աշխարհ»¹² կոչի, զոր Աստուած տեղի ուսման և դաստիարակ[ի] 92ա|ութեան¹³ ետ բանական բնութեանս՝ ճանաչել արարածովքս զԱրարչին:

ԼԶ¹⁴. «Աստեղք զանազանեալ են փառաք»:

Լուծումն: Որպէս առաքեալ ասէ. «Այլ փառք արեգական, և այլ փառք լուսնի, և աստղ քան զաստղ¹⁵ առաւել է փառաք (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 41): Այլ բնութիւնն մի է, զի միապէս «լուսաւորք» կոչին, որպէս «մարդ» կոչի թագաւորն, և աղքատն, սուրբն և անսուրբն:

ԼԷ¹⁶. բան¹⁷. «Դատաստան Աստուծոյ է»:

Լուծումն: Որպէս առաքեալ ասէ, թէ՝ «Իւրաքանչիւր ընկալցի իւրով մարմնովն, զոր ինչ գործեաց յառաջ՝ եթէ բարի և եթէ չար» (Բ. Կորնթ. Ե. 10):

¹ Բ ԻԴ.

² ԱԲԳ > բան

³ Գ ի միշտ տգիտութիւն | զմիտս գիտութիւն

⁴ Գ անգիտութիւն

⁵ Գ > բան

⁶ Գ պնդութիւնն

⁷ ԱԲԴ պնտութիւն

⁸ Գ > բան

⁹ ԱԲ գիտութեան

¹⁰ Բ ԻԵ.

¹¹ Ա սննդեանն

¹² Գ աշխարհ

¹³ Գ դաստիարակութեանն

¹⁴ Բ ԻԶ.

¹⁵ Գ զաստեղ

¹⁶ Բ ԻԷ.

¹⁷ ԱԲԳ > բան

ԼԸ¹. «Ի հրոյն է մասն այրեցաւ և լուսաւոր»:

Լուծումն: «Հուրն» երկու զաւրութիւն² ունի. մին³, որ այրէ զնիւթն՝ զփայտ և զխոփ, և մի, որ լուսաւորիչ է:

Բան⁴. «Այրեցաւ է, որ զերևելի նիւթն ծախէ»:

Լուծումն: Զփայտ և զայլ ամենայն նիւթ:

Բան⁵. «Եւ անայրեցաւ է սպառողն ամբոխաւ»:

Լուծումն: Զխաւարն սպառէ:

Բան⁶. «Եւ առաջինն ոչ այրէ»:

Լուծումն: Այրեցաւ զամենայն նիւթ ոչ այրէ՝ զջուր⁷, զքար, զի ջուր շիջուցանէ զհուր:

Բան⁸. «Եւ⁹ երկրորդն այրեցող¹⁰ [է]»:

Լուծումն: Լոյսն զամենայն խաւար այրէ և սպառէ:

ԼԹ¹¹. «Վերջին փողն է հրամանք արդար Դատաւորին»:

Լուծումն: «Փող» Աստուծոյ հրամանքն է, որ յարուցանէ ոչ |92բ| զամենայն մարմին, այլ զմարդկան, որ բանաւորք են, և տայ վարձս՝ ըստ գործոցն և քրտանց նոցա:

Խ. բան¹². «Վասն խորհրդոյ եղելոցս և վասն գիտութեան¹³»:

Լուծումն: Մեք ջանամք ուսանել զխորհուրդ իմանալեացն անմարմնոց և զգալեաց, զի եղեալք են յԱստուծոյ, և զՍուրբ երրորդութեանն խորհուրդն, և նոքա պատերազմին և խափանեն:

ԽԱ. «Մեղաւոր հոգի է միտք անջինջ»:

Լուծումն: Անջինջ, անսուրբ և աղտեղի միտքն է, որ ծուլութեամբ անկեալ¹⁴ է յԱստուծոյ սուրբ գիտութեանն: Եւ թէ կամենայ, կարաւ է դառնալ ուստի անկաւ:

¹ Բ ԻԸ.

² Գ զօրութիւնն

³ Դ մին

⁴ Գ > բան

⁵ Գ > բան

⁶ Գ > բան

⁷ Գ զջուրն

⁸ Գ > բան

⁹ Բ > և

¹⁰ ԱԲԴ այրեաց

¹¹ Բ ԻԹ.

¹² ԱԲԳ > բան

¹³ Գ գիտութեանն

¹⁴ ԱԲԴ անկել

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ. «Նորոգեսցո՛ւք¹ յանկարծակի յական թաւթափել² ի փող յետին» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 52): Եւ որ այլ նորոգումն ասէ, քան զյետինն³, տգէտ է Աստուծոյ դատաստանին և անմիտ:

ԽԸ. «Հոգևոր նորանալ արդարոցն փոփոխելն է փառաց ի փառս և ի գիտութենէ ի գիտութիւն⁴, որ առաւել է, քան զնա»:

Լուծումն: Առաքեալն ասէ. «Մերկացարո՛ւք զհին մարդն գործաւք իւրովք, և զգեցարո՛ւք զնորն նորոգեալ ի գիտութիւն⁵» (Կող. Գ. 9-10): Եւ սուրբս ասէ, թէ նորանալ է փոփոխելն փառաց ի փառս, յառաքինութենէ յառաւել առաքինութիւն⁶ և ի գիտութենէ յառաւել գիտութիւն, այսինքն է՝ ի հաւատոցն ի յոյսն, ի յուսոյն ի սէրն, և ի սիրոյն ի գիտութիւն⁷ զգալեացս, և անտի⁸ ի գիտութիւն⁹ անմարմնոցն, և ի նոցանէ յԱստուծոյ գիտութիւնն, որ ի վեր է, քան զամենայն:

ԽԹ. «Ոչ պսակի միտք, եթէ ոչ խլէ ի բաց զգիտութիւն¹⁰ երկրորդ փորձութեանց»:

Լուծումն: Ա|94բ|ռաջին փորձութիւն¹¹ գործով մեղքն է, և երկրորդ՝ խորհրդովն: Ոչ պսակի միտքն¹² գիտութեամբն Աստուծոյ, եթէ ոչ սրբէ զմիտքն ի չար խորհրդոց, զի Տէրն ասէ, թէ՝ «Որ սուրբ են սրտիւք, նոքա զԱստուած տեսցեն» (Մատթ. Ե. 8):

Ծ. «Փոփոխումն մեղաւորաց է մեղաց ի մեղս ծանրագոյնս և յանգիտութենէ յանգիտութիւն, որ խաւար է, քան զնա»:

Լուծումն: Զի որ չափ մեղքն բազմանայ, այն չափ և միտքն խաւարի և կուրանայ:

ԾԱ. «Չամենայն բնութիւն¹³ բանաւորաց գիտութիւնն բաժանէ յաւուր [նորոգման]»:

Լուծումն: Զի արդարքն գիտութեամբն Աստուծոյ կերակրին հոգևոր կերակրովն, և վայելեն զհանգիստն յաւիտենից, և ուրախանան յանվախճան

¹ Բ նորոգեսցուց

² Ա թափել

³ Գ զյետին

⁴ Գ գիտութիւնն

⁵ Գ գիտութիւնն

⁶ Ա յառաքինութիւն

⁷ Գ գիտութիւնն

⁸ ԱԳ անդի

⁹ Գ գիտութիւնն

¹⁰ Գ զգիտութիւնն

¹¹ Գ փորձութիւնն

¹² Գ միտն

¹³ Գ բնութիւնն

ուրախութիւնսն¹: Եւ մեղաւորքն ի խաւարն անգիտութեան² հալածին, և ի հուր գեհէնին պապակին, և կաթիլ մի ջրոյ կարաւորին, և զլալ աչացն, և զկրճել ատամանցն ժառանգեն յանվախճան³ տանջանս⁴:

ԾԲ⁵. բան⁶. «Վկայ գիտելի է բնութիւն⁷ բանաւոր, որ⁸ ի ճշմարիտ Արեգականէ լուսաւորի»:

Լուծումն: «Բնութիւն⁹ բանաւոր» հրեշտակքն են, և «ճշմարիտ Արեգակն¹⁰» Աստուած է: Զի¹¹ որպէս արեգակն¹² զգալի¹³ աշխարհս¹⁴ լուսաւորէ, Աստուած՝ զիմանալի¹⁵ 95ա|սն: Եւ վկայ քեզ, զի որպէս ի զգալի¹⁵ աշխարհս ոչ գոյ ուրախութիւն¹⁶ առանց լուսոյ և ոչ հանգիստ, նոյնպէս ոչ յիմանալիսն թարց իմանալի Արեգականն արդարութեանն գիտութեան¹⁷: Այլ նովաւ լուսաւորին, և պայծառանան, և ցնծան, և զուարճանան արդարքն և հրեշտակքն, և անգիտութեան¹⁸ խաւարաւ տանջին մեղաւորքն և դւքն, զի ոչ կարեն տեսանել զճշմարիտ Արեգակն¹⁹ իբրև կոյր:

ԾԳ²⁰. «Ամենքեան, որք²¹ յայսմ աշխարհի ընկալան զգիտութիւն²² Աստուծոյ»:

¹ Բ ուրախութիւնս

² Գ անգիտութեանն

³ Դ յանվախճան

⁴ Գ տանջանսն

⁵ Բ ԾԳ.

⁶ ԱԲԳ > բան

⁷ Գ բնութիւնն

⁸ Գ > որ

⁹ Գ բնութիւնն

¹⁰ Գ Արեգակ

¹¹ Դ > զի

¹² Գ արեգակ

¹³ Գ զգալի

¹⁴ Ա աշխարհքս

¹⁵ ԲԴ սգալի

¹⁶ Գ ուրախութիւնն

¹⁷ Գ գիտութեանն

¹⁸ Գ անգիտութեանն

¹⁹ Գ Արեգակ

²⁰ Բ ԾԴ.

²¹ Գ որ

²² Գ զգիտութիւնն

Լուծումն: Բնութիւն էութիւն¹ է, և էութիւն² չար ոչ գոյ, զի արար Աստուած զամենայն. «Եւ ետես, զի բարի են յոյժ (Ծննդ. Ա. 21): Այլ չարն յանձնիշխան կամացն եմուտ ի բնութիւնս, և որ գիտէ զբարին, և զչարն և զանգիտութիւնն մեծարէ, իբրև զբնութեամբ³ «չար» կոչի, զի ունակութիւնն⁴ իբրև զբնութիւն⁵ կոչի յետ բնութեանն⁶, զի դժուարաշարժ է իբրև զբնութիւն⁷:

ԾԴ⁸. «Ոչ է բնութիւն⁹ մարմնաւոր ընդունող գիտութեանս այսմիկ»:

Լուծումն: Զի ասէ առաքեալ, թէ՛ «Որք ըստ մարմնոյն են, զմարմնոյն խորհին, և որք ըստ Հոգւոյն՝ զհոգւոյն» (Հռոմ. Է. 5): Զի շնչաւոր մարդ ոչ ընդունի զՀոգւոյն Աստուծոյ:

Բան¹⁰. «Եւ ոչ արդարութեամբ ասեն»:

Լուծումն: Մարմինն գործիք է առաջինութեան¹¹, և նովաւ գործեմբ զամենայն բարի, և ոչ է չար: Այլ որ յանձնիշխան կամացն ի չարն ի¹² գործածէ, նմա¹³ է չար¹⁴, և որ ի բարին՝ բարի, զի ամենայն արարածք¹⁵ Աստուծոյ բարի և լաւ են, որպէս գանձել յերկինս բարի է, և գանձել անձանց և ոչ յԱստուծո մեծանալ¹⁶ արմատ ամենայն չարեաց է: Նոյնպէս իմա՝ զամենայն ինչ:

ԾԵ. «Բանիւ Տեառն հաստատեցան եղեալք, և ոչ է ի կամս¹⁷ [Արարողին]»:

Լուծումն: Աւագ և կրսէր յեղեալքս չկայ յԱստուծոյ կամքն, զի զեղեալն¹⁸ և զոչ գոյն միապէս գիտէ Աստուած:

ԾԶ. բան¹⁹. «Բանաւոր մտաց նախկին էր վարդապետութիւն²⁰ Յոգւոյն, կրկնեցաւ և եղև աշակերտ իմացուածոց»:

¹ Գ էութիւնն

² Գ էութիւնն

³ Գ զբնութիւնն

⁴ Բ ունակութիւն

⁵ ԲԳ զբնակութիւն

⁶ Գ բնութեան

⁷ Գ զբնութիւնն

⁸ Բ > ԾԴ.

⁹ Գ բնութիւնն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ առաքինութեանն

¹² Գ > ի

¹³ Բ նման, Գ նմայն

¹⁴ Գ չարն

¹⁵ Ա արարարածք

¹⁶ Բ մեծանձանալ

¹⁷ Գ կայ

¹⁸ Ա եղեալն

¹⁹ ԱԲԳ > բան

²⁰ Գ վարդապետութիւնն

Լուծումն: Յառաջ քան զլանցումն Աղամայ, վարդապետ մտացն Հոգին Սուրբ էր, զի Հոգւովն եղիր զանուանս ամենայն կենդանեաց: Եւ յետ յանցանելոյն¹ եղև աշակերտ զգայարանացն իմացուածոց, զի զգայարանաւքն տեսանէ² և ուսանի զարարածոց գիտութիւնս և զԱրարչին: Եւ ի կատարման հոգևոր հասակին ի Քրիստոս արժանաւորի առաջին Վարդապետին Հոգւոյն Սրբոյ աստ և կամ ի հանդերձեալն³ ասէ:

ԾԷ. «Գիտութիւն⁴ հոգւոյ՝ թեք մտացն, և գիտաւղ է միտքն թեկոցն»:

Լուծումն: «Թեք մտացն» հաւ[96ա]ւատոյ գիտութիւնն է մինն, և միւսն՝ գործոցն: Եւ մտաւքն ուսանին զհաւատն և զբարի գործն⁵:

Բան⁶. «Եւ թէ այդպէս է, ամենայն ինչ աշխարհիս առկաւք է առեալ»:

Լուծումն⁷: Աւրինակաւք է առեալ ամենայն ինչ և մեկնութիւն⁸ ունի:

Բան⁹. «Տունկն, յոր իջանէ միտքն, և ի սաղարթս նոցա զբաւսնու, և ի պտղոյ նոցա բերկրեցի, մինչև հասցի»:

Լուծումն: Թոշունքն ի ծառն նստին և հանգչին ոտաւք: Եւ «միտքն»՝ տեղի ոտից ուր դադարի. զբնութիւն¹⁰ էիցս ունի, որ «ծառ» անուանի: Եւ «տերև» առաքինութեան¹¹ գործն է, որ պահապան է պտղոյն: Եւ «պտուղ»՝ տեսականն, որ քննէ զերևելի և զաներևոյթ արարածս: Եւ «ծառ կենաց» Աստուծոյ գիտութիւնն է՝ ըստ Տեառն հրամանի. «Այս են կեանք յաւիտենական, զի ծանիցեն զՔեզ միայն ճշմարիտդ Աստուած, և զոր առաքեցեր զՅիսուս Քրիստոս» (Յովհ. Ժէ. 3):

ԾԸ. «Որպէս ուսումն տղայոց ի պնակիտ¹² նշանակի¹³, Քրիստոս զուսումն բանաւորաց¹⁴ [ի բնութիւնս մարմնոյ նշանակեաց]»:

Լուծումն: Տղայքն ի պնակիտն ուսանին զգիրն, և բանական մարդիկ արարածովքս ուսանին իբրև ի պնակիտ զմշտնջենաւորութիւն, զզաւրութիւնն Աստուծոյ, և զփառսն, և զայլ ամենայն գիտութիւն:

ԾԹ. «Այն, որ կամի գրով ուսալ[96բ]նել, պետս ունի լուսոյ»:

¹ ԱԲԴ անցանելոյն

² Բ [տե]սանէ] իմացուածոց... տեսանէ

³ Ա հանդերձելն

⁴ Գ գիտութիւնն

⁵ Դ + ԾԸ.

⁶ Գ > բան

⁷ Բ > լուծումն

⁸ Գ մեկնութիւնն

⁹ ԱԳԴ > բան

¹⁰ Գ զբնութիւնն

¹¹ Գ առաքինութեանն

¹² Գ պնակիտն

¹³ Գ նշանն

¹⁴ Դ > Քրիստոս զուսումն բանաւորաց

Լուծումն: Զի ի գործական առաքինութենէն հոգևոր սէրն ծնանի, և ի սիրոյն՝ լոյս գիտութեանն:

Կ. «Եթէ ամենայն չարութիւն¹ յերից մասանց [հոգւոյ ծնանի]»:

Լուծումն: Ի բանէն անզգամութիւնն² և խորամանկութիւնն³ ծնանի, ի ցասմանէն՝ երկշոտութիւնն⁴ և յանդգնութիւնն, ի ցանկութենէն⁵ բղջախոհութիւնն և ըռըշտութիւնն ծնանի, և ի բոլոր անձնէն՝ անիրաւութիւնն:

Բան⁶. «Եւ սոքաւ⁷ է գտանել զբարութիւն»:

Լուծումն: Առաքինութիւնն այլ սոքաւ լինի. ի բանէն՝ խոհականութիւնն⁸, ի ցասմանէն՝ արիութիւնն, ի ցանկականէն՝ ողջախոհութիւնն, և ի բոլոր հոգւոյն՝ արդարութիւնն:

Բան⁹. «Եւ իմացեալ զսոսա¹⁰ արտաքոյ պատշաճին»:

Լուծումն: Հոգւոյն մասունքն, երբ յիւրեանց բնական գործոյն արտաքսելանեն, չարութիւնն¹¹ յայնժամ գոյանայ: Ապա չարութիւնն¹² ոչ է յեղեալսն ի սկզբանէ¹³, այլ եկամուտ է:

ԿԱ. «Առաւել արեւելից առակ սրբոց է»:

Լուծումն: Յարեւելից ելանեն ամենայն լուսաւորք և արինակ են լուսաւորեալ հոգւոց արդարոց: Եւ արեւմուտք խաւարեալ մեղաւք հոգւոց են օրինակ:

Բան¹⁴. «Եւ կատարումն ջանից է Սուրբ Երրորդութիւն»:

Լուծումն: Զի Սուրբ Երրորդութիւնն է, «որ յաջողէ ի մեզ |97ա| զկամելն և զառնելն¹⁵» (Փիլ. Բ. 13): Կամ¹⁶ կատարումն գործոց առաքինութեան¹⁷ է գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն:

ԿԲ. «Վաստակն¹⁸ ցուցանէ մտացն զիմաստս երկրորդի»:

- 1 Գ չարութիւնն
- 2 ԲԳ անզգամութիւն
- 3 Բ խորամանկութիւնն
- 4 Գ երկշոտութիւն
- 5 Բ ցանկութենէ
- 6 Գ > բան
- 7 Բ սքաւք
- 8 Բ խորհականութիւն
- 9 Գ > բան
- 10 Բ զսոսայ
- 11 ԲԳ չարութիւն
- 12 Գ չարութիւն
- 13 Բ իսկ բանէ] ի սկզբանէ
- 14 Գ > բան
- 15 Ա զառնել, ԲԳ զյառնելն
- 16 ԱԳ > կամ
- 17 Գ առաքինութեանն
- 18 Գ հաստակն] վաստակն

Լուծումն: Առաքինութեամբն լուսաւորի միտքն և տեսանէ զհրեշտակացն գիտութիւն, որ երկրորդ բնութիւն¹ են յետ Աստուծոյ: Եւ առաջին² բնութիւն³ Աստուած է և անեղ էութիւն⁴:

Բան⁵. «Եւ նա ղնէ զնա յառաջին հաստատութիւնն⁶, և նա յարէ զնա ի սուրբ [միաւորութիւնն]»:

Լուծումն: Հրեշտակացն գիտութիւնն հանէ զմիտքն յառաջին հաստատութեան⁷ երից Անձնաւորութեանն⁸, և միաւորութեան⁹ բնութեանն¹⁰, և աստուածութեանն¹¹:

ԿԳ. «Աստեղք իմանալիք»:

Լուծումն: Որպէս արեգակ¹², և լուսին, և այլ աստեղք լուսաւորիչ են մարմնաւոր աչաց, հրեշտակք մարդկան մտացն են լուսաւորիչք:

ԿԴ. «Որոց գիտութիւնն գործով է, և անգիտութիւնն¹³ անգործ է»:

Լուծումն: Որ գիտեն զբարին և գործեն զանգիտութիւնն¹⁴, որ է մեղքն, անգործ է առ նոսա: Եւ որոց անգիտութիւնն¹⁵ անգործ է, այսինքն՝ է մեղքն, նա մեղաց գիտութիւնն¹⁶ ևս անգործ է:

ԿԵ. «Եթէ ի ճաշակս ոչ է քաղցր, քան [զմեղր]»:

Լուծումն: Որպէս Դաւիթ ասէ. «Քաղցր են ի քիմս իմ¹⁷ բանք Քո, քան զմեղր բերանոյ իմոյ¹⁸» (Սաղմ. ՃԺԸ. 103): Զի յամենայն արարածս Աստուծոյ քան զգիտութիւնն¹⁹, պատուական և քաղցր ոչ գոյ հոգւոյն քմաց:

ԿԶ. «Որք |97բ| յաշխարհիս յայսմիկ աշակերտեցան»:

Լուծումն: Հրեշտակքն զամենայն բարի ի մարդկան միտս սերմանեն,

- 1 Գ բնութիւնն
- 2 Ա առաջի
- 3 Գ բնութիւնն
- 4 Գ էութիւնն
- 5 Գ > բան
- 6 Գ հաստատութիւն
- 7 Գ հաստատութիւնն
- 8 Ա Անձնաւորութեան
- 9 Գ միաւորութեանն
- 10 ԱԲ բնութեան
- 11 Ա աստուածութեան
- 12 ԲԴ արեգակն
- 13 Գ անգիտութիւն
- 14 Ա անգիտութիւնն, Գ և անգիտութիւնն
- 15 Գ անգիտութիւն
- 16 Գ գիտութիւն
- 17 ԱԲ > իմ
- 18 Գ > իմոյ
- 19 Գ գիտութիւնն

որք լսեն և գործեն, նոցա աւգնական¹ և գործակից լինին² հրեշտակքն, որպէս Տուբիայ և Կուռնէլիոսի³: Եւ ի հանդերձեալն նոցա փառացն մասնակից լինին՝ ըստ չափոյ մերձաւորութեանն:

Կէ. «Որպէս առաջին հրաման»:

Լուծումն: «Զի ասաց և եղեն, հրամայեաց⁴ և հաստատեցան», որպէս ասէ մարգարէն (Սաղմ. ԼԲ. 9):

Բան⁵. «Փողն վերջին նորոգիչ է ամենայն բանական⁶ [մարմնոց]»:

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ. «Յական թաւթափել նորոգին ի փող յետին ամենայն մարդկային⁷ մարմինք» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 52). արդարքն՝ ի կեանսն⁸, և մեղաւորքն՝ ի տանջանսն⁹ յաւիտենից:

ԿԸ. «Ամենայն խորհուրդ բնական երկրորդիդ»:

Լուծումն: Որպէս յառաջագոյն ասացաք, առաջին բնութիւն Աստուած է, և երկրորդ՝ հրեշտակքն, և երրորդ՝ զգալի աշխարհիս գիտութիւնն: Այս երկուքիս գիտութիւնն¹⁰ «կաթին» նշանակ է, որ տղայոցն ի Քրիստոս կերակուր է:

Բան¹¹. «Եւ առաջինն¹² մեղեր»:

Լուծումն: «Առաջինն¹³» Աստուծոյ գիտութիւնն¹⁴ է, որ մեղեր նման է և կատարելոցն է կերակուր: Եւ այս է, որ ասէ Գիորն, թէ՛ «Տաց ձեզ զերկիրն, որ բղխէ¹⁵ զկաթն և զմեղր» (հմմտ. Ել. Գ. 8, ԺԳ. 5, ԼԲ. 3):

ԿԹ. «Առաջին խրատ Տեառն եհատ¹⁶ զ[98ա]լչարութիւն»:

Լուծումն: «Առաջին խրատ» Հին և Նոր Կտակարանքն են, որ խրատեն զմարդիկ դառնալ ի մեղաց և առնել զբարին:

Բան¹⁷. «Եւ արդար դատաստան»:

¹ Գ + լինին

² Գ > լինին

³ ԲԳ Կուռնէլիոսի

⁴ Ա հրամեաց

⁵ Գ > բան

⁶ Բ > բանական

⁷ Բ մարդկանային

⁸ ԱԲ կեանս

⁹ Գ տանջանս

¹⁰ Բ գիտութիւն

¹¹ Գ > բան

¹² ԱԴ առաջին

¹³ ԱԲԴ առաջին

¹⁴ Բ գիտութիւն

¹⁵ ԱԳ բխէ

¹⁶ ԱԲ էհատ

¹⁷ Գ > բան

Լուծումն: Եւ արդար դատաստանն բառնայ զամենայն աւելորդս, որ են մեղքն, որ Աստուած չէ ստեղծեալ¹, այլ սատանայ եղև գտակ չարեաց: Եւ զսատանայ, և՛ զմեղքն, և՛ զմեղաւորքն բառնայ Աստուծոյ դատաստանն և ի գեհենն առաքէ, որպէս ասէ սաղմոսերգուն. «Պակասեցին մեղաւորք յերկրէ ամբարիշտ մի՛ ևս գտցի ի նմա²» (Սաղմ. ՃԳ. 35):

Հ. «Յամենայն արարածոց միայն միտքն է³ ընդունակ»:

Լուծումն: Զի միտքն միայն կարէ զԱստուած տեսանել:

ՀԱ. «Եթէ զինչ է մերկութիւն մտաց⁴»:

Լուծումն: «Մերկութիւն⁵ մտաց» է, որ յախտից⁶ ազատ⁷ լինի, որպէս ասէ Մովսէս. «էին Ադամ և կինն իւր մերկ և ոչ ամաշէին» (Ծննդ. Բ. 25): Այժմ ոչ գոյ ասել, թէ որպէ՛ս էին յառաջ, քան զմաշկեղէն պատմուճանս⁸ զգենուլն, և ոչ ետ⁹ մեզ հարցանել, զի անճառ է, այլ այսպէս է:

ՀԲ. «Որպէս Ադամ յընդունելն շունչ կենդանի՝ եղև յոգի կենդանի»:

Լուծումն: Յորժամ յԱդամ փչեաց շունչ կենդանի, եղև Ադամ յոգի կենդանի: Նոյնպէս և յորժամ արար Աստուած զմիտքն, ընդունակ արար Իւր գիտութեանն: [98բ]

ՀԳ. «Ժառանգութիւնն¹⁰ Քրիստոսի միաւորութիւն¹¹ է ընդ Էութիւն¹² սրբութեան¹³»:

Լուծումն: Որպէս ասաց Աստուած. «Եղերո՛ւք սուրբք, զի ես սուրբ եմ» (Ղևտ. ԺԱ. 45, ԺԹ. 2, Ա. Պետ. Ա. 16), զի լոյս ի լոյսն միաւորի, և սուրբն ի սուրբն:

Բան¹⁴. «Եւ որք հաղորդին Նմա, ժառանգակից¹⁵ լինին ի սուրբ գիտութիւն Նորա¹⁶»:

¹ ԱԲԴ ստեղծել

² ԱԳ > գտցի ի նմա, Դ > ևս գտցի ի նմա

³ Գ > է

⁴ Գ մտացն

⁵ Գ մերկութիւնն

⁶ Գ > յախտից

⁷ Գ յազատ

⁸ Գ պատմուճանն

⁹ ԱԴ յետ

¹⁰ Ա ժառանկութիւն, Գ ժառանգութիւն

¹¹ Գ միաւորութիւնն

¹² Գ էութեան

¹³ Գ սրբութեանն

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Ա ժառանկակից

¹⁶ Բ > Նորա, Գ Նորա սուրբ գիտութեանն] ի սուրբ գիտութիւն Նորա

Լուծումն¹: Որ Քրիստոսի սրբութեանն² հաղորդի, ժառանգակից լինի Նորա գիտութեանն³:

ՀԴ⁴. բան. «Եթէ ոչ լինին աստ Նմա ժառանգք, ոչ կարեն ժառանգել զՆա անդ⁵»:

Լուծումն: Որ աստ սրբութեամբ զՔրիստոսի գիտութիւնն ոչ ժառանգէ, անդ զՔրիստոս ոչ տեսանէ. «Զի որ ուրանայ զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և Նա զնա առաջի Հաւր Իմոյ, որ յերկինս է» (Մատթ. Ժ. 33)⁶:

ՀԵ⁷. «Ինչոր ի մարմնոյ բնութենէ սուրբ կոչի, բանիւ Տեառն սրբի»:

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ, թէ՛ «Սրբի բանիւ Աստուծոյ և աղաւթիւք» (Ա. Տիմ. Դ. 5):

Բան⁸. «Կայ և այլ ի բանաւորաց, որ բանիւ Աստուծոյ սրբին, իմանաս զերախայսն⁹, որք ընդունին¹⁰ [զգիտութիւն]»:

Լուծումն: Երախայքն¹¹ սրբին մկրտութեամբն և ընդունին զգիտութիւն¹² Սուրբ Երրորդութեանն¹³:

ՀԶ. «Ինչ որ անսուրբ է, կամ արտաքոյ է պատճառն, կամ ի ներքս եմոյծ. որք արտաքոյ պիտոյ իցեն, մարմնով կատարին, և որ ի կամաց՝ յազատութեան¹⁴»:

Լուծումն: Իրք, որ¹⁵ անսուրբ է, է որ չէ ի մարդոյ կամացն, այլ պատճառն ար|99ա|տաքոյ լինի, կամ անսուրբ ուտել անգիտութեամբ, կամ հպել¹⁶: Եւ այսպիսիս մարմնով կատարի, և է, որ յանձնիշխան կամաց¹⁷ և¹⁸ գիտու-

¹ Ա > լուծումն

² Գ սուրբ գիտութեանն

³ Գ գիտութեան

⁴ ԲԳԴ > ՀԴ.: Ա ձեռագրում այս գլխակարգումը կատարված է այլ գրչի կողմից:

⁵ Տպագրում սա ՀԳ-ի մասն է. տես էջ 176:

⁶ Դ + ՀԴ. եթէ ար Տեառն գողոյ նման է, ապա որք ի տանն են, ոչ գիտեն զժամ կողոպտոյ քուն եղելոցն: Հնագոյն այս ձեռագրում մէկ տող գրուած չէ: Բ + ՀԴ. եթէ ար Տեառն գողոյ նման է:

⁷ Տպագրում՝ ՀԴ. տես նոյն տեղում:

⁸ Գ > բան

⁹ Գ զերեխայսն

¹⁰ Բ > որք ընդունին

¹¹ Գ երեխայքն

¹² Գ զգիտութիւնն

¹³ Բ Երրորդութեան

¹⁴ Գ յազատութեանն

¹⁵ Գ > որ

¹⁶ Գ ըմպել] հպել

¹⁷ Գ կամացն

¹⁸ Գ > և

թեամբ և յաւժարութեամբ կատարի, որ ծանրագոյն մեղք է, որպէս ասացին սուրբ հարքն:

ՀԷ. «Ի դրոշմելն մեր յարգանդի»:

Լուծումն: Յարգանդ մար մանուկն որպէս տունկ սնանի ի պորտն ի ներս, որպէս դդում զհիւթն ի մարէն քարշէ և սնանի և աճէ: Եւ յորժամ ծնանի, իբրեւ զգայական անասուն՝ զստին մարն² դի է: Եւ ի կատարման բանին և իմաստութեանն կամ առաքինութեամբ իբրեւ զհրեշտակ լինի, կամ չարութեամբ իբրեւ զսատանայ:

ՀԸ. «Որոց կենաց և մահու գիտակ եղաք, նոցունց՝ յարութեան»:

Լուծումն: Զայս տեսանեմք, որ ծնանիմք ի մարէ կենդանի և դարձեալ մեռանիմք: Այլ մահուն յարութեան³ առաք աւետիք, և անցաւոր կենացս անվախճան կենաց և անթառամ պսակաց յոյս ընկալաք անսուտ խոստմամբ:

ՀԹ. «Հրեշտակք և դեք մերձ կան յաշխարհիս ի մեզ, և մեք ի յաշխարհ նոցա ոչ կարեմք⁴ [մերձենալ]»:

Լուծումն: Զի ոչ կարեմք առ հրեշտակքն անկանել և [99բ] նոցա մերձաւոր լինել, և ոչ ի դիւացն հեռանալ և փախչել, զի ոչ տեսանեմք զնոսա, բայց նոքա տեսանեն զմեզ: Հրեշտակքն հանապազ զբարին սերմանեն, և դեքն՝ զչարն: Թէ հրեշտակացն հաւանիմք, դեքն բռնութեամբ ոչ կարեն խափանել, և⁵ թէ դիւացն հնազանդին, հրեշտակքն ոչ արգելուն: Այլ յոր կողմ մարդն դառնայ, այն կողմն յաղթէ՝ թէ՛ ի հրեշտակին՝ հրեշտակն, և թէ՛ ի դիւին՝ դեն:

Ձ. բան⁶. «Թէպէտ դեքն ամենայն չար են»:

Լուծումն: Այլ դեք քան զդե առաւել չար է և պեղծ⁷:

ՁԱ. «Ի⁸ ներքոյ գիտութեան⁹ են¹⁰»:

Լուծումն: Ի ներքոյ Աստուծոյ¹¹ գիտութեան¹² ամենայն բնութիւնք, զի գիտութեամբ արար զամենայն, բայց Ինքն անհասանելի է ի նոցանէ:

[Բան.] «Զի ոչ է¹³ նման առաջին և երկրորդ»:

¹ Գ > ծնանի... անասուն

² Բ մար է

³ Գ յարութեանն

⁴ Ա կամք] կարեմք

⁵ Գ > և

⁶ ԱԲԳ > բան

⁷ Գ պիղծ

⁸ Գ > ի

⁹ ԱԳ գիտութեանն

¹⁰ Ա > են

¹¹ Գ ամենայն

¹² Գ գիտութեանն

¹³ Գ > է

Լուծումն¹: Առաջին հրեշտակքն են, և երկրորդ² մարդս:

ՁԲ. «Որ գիտե զԱստուած, կամ իմաստութեամբ Նորա գիտե զՆա, և կամ գիտութեամբն բնականաւ, որով խորհեցաւ և արար³»:

Լուծումն: Որ զԱստուած գիտէ, կամ հոգեւոր գիտութեամբ գիտէ, որ յԱստուծոյ շնորհացն ընկալաւ, կամ բնական գիտութեամբն ուսաւ ի վարդապետաց և ի Գրոց և յարարածոցս |100ա| կարգաւորութենէն, որ Աստուած իմաստութեամբ արարեալ⁴ է, նա զայն իմաստութիւնն մտաւքն քննէ և զԱրարչին իմաստութիւնն և զարութիւնն իմանայ:

Բան⁵. «Երանի, որ գործով»:

Լուծումն: Այլ երանի նոցա է, որ առաքինի գործովք⁶ ընկալաւ զշնորհք գիտութեանն:

Բան⁷. «Երանի և որ գիտութեամբ⁸»:

Լուծումն: Եւ նոքա ևս երանելի են, որ բնական գիտութեամբ քննել կարեն զնոսա:

ՁԳ. «Հաւատքն է առաջին բարի՝ յԱստուծոյ եղեալ առ մեզ»:

Լուծումն: Հաւատքն հիմն է, և գործն⁹ շինուածն¹⁰: Եւ որպէս շինուած ոչ լինի առանց հիման, նոյնպէս առանց հաւատոց անհնար է լինել բարի գործ: Եւ որպէս հիմն առանց կատարման անաւգուտ է, նոյնպէս և հաւատք առանց գործոց մեռեալ է, որպէս ասէ եղբայրն¹¹ Տեառն Յակոբոս (Յակ. Բ. 26):

ՁԴ. «Ամենայն գիտութիւն¹² երկրորդ [բնութեան]»:

Լուծումն: «Երկրորդ բնութիւն» զհրեշտակքն¹³ ասէ, որպէս յառաջն ասացաք: Եւ որպէս աստեղքն զաշխարհս լուսաւորեն հրամանաւ Աստուծոյ¹⁴, նոքա¹⁵ զմարդիկ ի խաւարէ ի լոյս ածելն են կարգել յԱստուծոյ:

¹ ԱԲԳ > լուծումն

² Բ > առաջին հրեշտակքն են, և երկրորդ

³ Բ > և արար

⁴ ԳԴ արարել

⁵ Գ > բան

⁶ Գ գործով

⁷ Գ և

⁸ Գ գիտէ բ...

⁹ Բ գործքն

¹⁰ ԱԲ շինուած

¹¹ ԱԳԴ եղբայր

¹² Գ գիտութիւնն

¹³ Գ զհրեշտակն

¹⁴ Գ + լուծումն

¹⁵ Գ > նոքա

ՁԵ. «Ամենեքեան, որք ջրով մկրտին»:

Լուծումն: Նախ ջրով մկրտին, և ապա զՀոգւոյն Սրբոյ շնորհն ընդունին: Եւ քահանայն ունի |100բ| զՀոգին Սուրբ և զմիւսոնն¹ անուշահոտ, որով գրոշմէ զմկրտեալն² և տալ զՀոգին: Կամ որ ջրով գիտութեան³ և արտասուաւք լուսնայ զմեզսն, Հոգւոյն Սրբոյ բուրմանն հաղորդ լինի: Եւ որ մկրտէ. է միտքն նա զանուշահոտ եւղ⁴ վարուցն ունի յոգին:

ՁԶ. «Երանի, որ ոչ սիրէ զաշխարհի, որ ունի»:

Լուծումն: Առաջին Աստուած է, և երկրորդ յետ Աստուծոյ աշխարհքս է, որ ունի յինքն զԱստուծոյ իմաստութեանն արինական: Եւ երանի⁵, որ ոչ սիրէ զաշխարհս⁶, այլ զԱստուծոյ արուեստին իմաստութեան⁶ խորհուրդն, որ ի սմա ծածկեալ կայ:

ՁԷ. «Երանի, որ ոչ ատեաց ինչ ի յառաջին խորհուրդ»:

Լուծումն: «Առաջին խորհուրդ» Աստուծոյ գիտութիւնն⁷ է և հրամանքն: Եւ երանի⁸, որ զԱստուծոյ հրամանքն և զխորհուրդն⁸ ոչ ատէ, այլ զծուլութիւնն⁹ ատէ, և արիանայ, և ուսանի, և առնէ զԱստուծոյ հրամանքն:

ՁԸ. «Երանի, որ եհաս յանանցական [գիտութիւնն]»:

Լուծումն: «Անանցական գիտութիւնն¹⁰» Աստուծոյ գիտութիւնն¹¹ է և ամենայն եղելոցս, այլ և առաքինութեանն և ճշմարիտ հաւատոց գիտութիւնն անանց է:

ՁԹ. «Որպէս մարմինս մեր ի հարց»:

Լուծումն: Զսնունդ¹² և զխնամս ծնաւդացն որդին կարէ առնել, բայց զնոսա ծնանել ոչ կարէ:

Բան¹³. «Եւ միտք ի |101ա| շնորհաց Տեառն ծնեալ զգիտութիւն¹⁴»:

Լուծումն: Միտքն, որ¹⁵ ի շնորհացն Աստուծոյ, իմաստութիւն ի նմա

¹ Բ զմտոնն, Գ զմեոնն

² Գ ~ մկրտեալն դրոշմէ

³ Գ կենդանութեանն

⁴ Բ եաւղ, Գ > եւղ

⁵ Բ զաշխարհիս

⁶ Գ իմաստութեանն

⁷ Բ գիտութիւն

⁸ Բ զխորհուրդն

⁹ Գ զծուլութիւն

¹⁰ Բ գիտութիւն

¹¹ ԲԴ գիտութիւն

¹² Գ զի սնունդ] զսնունդ

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ զգիտութիւնն

¹⁵ Գ իր] որ

ծնաւ, զայն երախտիքն չկարէ վճարել, որպէս մարգարէն ասէ. «Ձի՞նչ տաց տրիտուր Տեառն ըստ ամենայնի, զոր ետ ինձ Տէր» (Սաղմ. ԺԺԵ. 12):

Ղ. «Ոչ դադարեն դեքն ի նեղել զգիտունս»:

Լուծումն: Թէպէտ և ոչ է¹ յանցեալ, զմիտքն ի բարկութիւն² շարժեն ի վերայ ընկերին, և զմիտքն խաւարեցուցանեն, և զգիտութեան³ խորհուրդն⁴ ի մտացն հալածեն:

Բան⁵. «Յայնժամ առաւել չարանան անյագն⁶ ի չարիս»:

Լուծումն: Աստուած⁷ զբարկութիւնն ի մարդոյ բնութիւնն դրեալ⁸ է, որ ի վերայ դիւացն⁹ բարկանամք, և ոխ¹⁰ պահեմք, և հալածեմք զդեքն, և հետ¹¹ եղբարցն խաղաղ նաւահանգիստ պատրաստեմք և իմաստութեան¹² լուսով պայծառանամք: Նոքա ջանան արտաքոյ բնութեանն ձգել զբարկութիւնն¹³ և ի վերայ եղբարն¹⁴ բարկանալ և եղբայրասպան¹⁵ լինել, զի «որ ատէ զեղբայր իւր, մարդասպան¹⁶ է» (Ա. Յովհ. Գ. 15): Վասն որոյ չէ պարտ լսել¹⁷ և դաշնակից լինել դիւացն¹⁸, և եղբարն ոխս պահել, այլ անհաշտ լինել ընդ դեքն և սիրել զեղբայրն ի փառս Աստուծոյ. ամէն: | 101բ |

Կատարեցաւ Յ. Ժ. ամբ պակաս¹⁹:

¹ Բ > է

² Գ բարկութիւնն

³ Գ զգիտութեանն

⁴ Բ խորհուրդն

⁵ Գ > բան

⁶ Բ յանագն, Գ անյագ

⁷ Գ > Աստուած

⁸ ԱԳԴ դրել

⁹ Գ դիւաց

¹⁰ Գ ոխս

¹¹ Բ ի հետ

¹² Գ իմաստութեանն

¹³ Բ զբարկութիւն

¹⁴ Գ եղբարցն

¹⁵ Բ եղբայրասպան

¹⁶ Բ մարդասպան, Գ > զի որ ատէ... մարդասպան է

¹⁷ ԱԲ + դիւացն

¹⁸ Բ > և դաշնակից լինել դիւացն

¹⁹ Բ > կատարեցաւ... պակաս

ՆՈՐԻՆ ԵԻԱԳՐԵԱՅ ԶՈՐՐՈՐԴ ՀԱՐԻՐՈՒՄ

Ա². «Աստուած տնկեաց Իւր բանաւորք և սնոյց զնոսա իմաստութեամբ. ամենայն³ հնարիւք կոչեն զնոսա Գիրք»:

Լուծումն: Տունկն ջրով սնանի, և բանականն⁴ իմաստութեամբն, որպէս ասէ Կեփաս, թէ՛ «Անխարդախ կաթինն⁵ փափագիցէք, որով աճիցէք ի փրկութիւնն⁶» (Ա. Պետ. Բ. 2): Եւ Տէրն՝ «Ոչ հացիւ միայն կեցցէ մարդ, այլ ամենայն բանիւ, որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ» (Մատթ. Դ. 4):

Բան⁷. «Ամենայն հնարիւք կոչեն»:

Լուծումն: «Տունկ» կոչեն վասն պտղոյն, և «անդաստան»՝ վասն արդեանցն առաքինութեան⁸, «այգի»՝ վասն ուրախարար գին ոյ իմաստութեանն⁹, և որ սոցին նման:

Բ. «Ծանալթանալն Հաւր յառաջին եղեալ¹⁰»:

Լուծումն: Մովսէս զՀաւր աստուածութիւնն¹¹ յայտնեաց առաջին արարչութեամբն, և զԱւծեալն, որ է Քրիստոս, թաքուն¹² ասաց և անծանալթ:

Գ. «Ծանալթանալն¹³ Քրիստոսի այնոցիկ է, որ երկրորդ¹⁴ են ի լինելութեան¹⁵ իւրեանց¹⁶»:

Լուծումն: «Երկրորդ ի լինելութեան» մարդկային բնութիւնս է, զորմէ բունն եհար Քրիստոս և միացաւ անշփոթ և անբաժանելի՝ ըստ | 102ա | առա-

¹ Բ նորին Կիրակոս վարդապետի վերլուծութիւնքս Եագրեա չորրորդ հարիւրեկիս, Դ չորրորդ հարիւրն նորին սուրբ հայր] Նորին Եագրեայ չորրորդ հարիւր, Գ հարիւրն չորրորդ] չորրորդ հարիւր

² ԲԴ > Ա.

³ Բ < ամենայն >

⁴ Գ բանական

⁵ ԱԲ կաթին

⁶ Գ փրկութիւնն

⁷ Գ > բան

⁸ Գ առաքինութեանն

⁹ Բ իմաստութեան

¹⁰ Դ եղել

¹¹ Բ աստուածութիւն

¹² Բ թաքուն

¹³ Ա ծանալթանալթանալն

¹⁴ Ա երկրորդ

¹⁵ Գ լինելութեանն

¹⁶ Դ > են ի լինելութեան իւրեանց

քելոյ. «Ոչ զհրեշտակաց բուռն հարկանէ, այլ զգաւակէն¹ Աբրահամու²» (Եբր. Բ. 16):

Բան³. «Եւ անճառութիւն⁴ Նորա՝ Հայրն⁵ Իւր⁶»:

Լուծումն: Որպէս Տէրն ասէ. «Ոչ որ գիտէ զՀայր, եթէ ոչ Որդի» (Ղուկ. Ժ. 22), և առաքեալքն ասէին. «Յո՛յց մեզ զՀայր» (Յովհ. ԺԴ. 9):

Դ. «Ժառանգորդ Զրիստոսի է»:

Լուծումն: «Եղեալք» իմանալիք և զգալիքս են, և որ նոցա տեսաւ ի նոքաւք զՅարիւնիչն նկատէ:

Ե. «Գիտութիւն⁷ իմաստնոց ի հնարաւորաց լինի»:

Լուծումն: «Հնարաւոր⁸» զգալի արարածքս են, որ զգալութեամբ ըմբռնել կարեմք, և հնար է տեսանելաւք և լսելաւք ուսանել զգիտութիւն⁹ սոցա: Եւ ի¹⁰ սոցանէ իմանալիքն ևս յայտնին, զի երևելիքս աներևութիցն¹¹ նշանակ են:

Բան¹². «Ի գիտութենէ անտի¹³ առնուն¹⁴ մաքուրքն¹⁵»:

Լուծումն: Սրբոցն գիտութիւնն¹⁶ «հոգևոր» կոչի, զի Հոգին¹⁷ Սուրբ է նոցա¹⁸ վարդապետ և ուսուցիչ: Եւ անսրբոցն «բնական» գիտութիւն¹⁹ կոչի, զի բնական հանճարով և մակացութեամբ զբնութիւն²⁰ էիցս քննեն, որպէս արտաքին իմաստասէրքն:

¹ Ա զօակէն

² Դ Աբրահամու

³ Գ > բան

⁴ ԲԳ անճառութիւնն

⁵ Դ > Հայրն

⁶ Բ > Նորա՝ Հայրն Իւր

⁷ Գ գիտութիւնն

⁸ Ա հնար

⁹ Գ զգիտութիւնն

¹⁰ Բ > ի

¹¹ Ա աներևութից

¹² Գ > բան

¹³ ԱԳ անդի

¹⁴ Բ առնու

¹⁵ Բ նմա

¹⁶ Բ գիտութիւն

¹⁷ Գ > հոգևոր կոչի, զի Հոգին

¹⁸ Գ > նոցա

¹⁹ Գ գիտութիւնն

²⁰ Գ զբնութիւնն

Զ. «Որ զիմաստութիւնն եղ ի յեղեալս¹, Նա կարաւ է»:

Լուծումն: Աստուած, որ զԻւր իմաստութեան² արուեստն դրեալ է յեղե|102բ|ալքս, կարաւ է առաքինեացն ուսուցանել:

Բան³. «Եւ թէ զիմարդ դիւրապէս կարաւ որ⁴»:

Լուծումն: «Եւ թէ զիմարդ», յորժամ զգործականն կատարէ, դիւրաւ տեսանէ⁵ զամենայն գիտութիւն, զի գործ տեսութեանն⁶ ասպնջական է:

Է. «Ժառանգորդ յետ Զրիստոսի է միակրանութիւնն⁷»:

Լուծումն: «Ժառանգ» որդին է հաւրն հայրենեացն: Եւ որպէս Քրիստոս ժառանգ է Հաւր, և կրանաւորութիւնն ժառանգակից է Քրիստոսի և խնդայ ընդ Քրիստոսի ի խորհուրդս իւր:

Ը. «Եթէ այլ է ժառանգն, և այլ է ժառանգութիւնն⁸»:

Լուծումն: «Ժառանգ» Հաւր Որդին է, և «ժառանգութիւնն⁹» հայրենիքն է:

Բան¹⁰. «Գիտելի է, զի բանաւորք, որ եղեն ի պատկեր»:

Լուծումն: Ի պատկեր¹¹ Որդւոյ հաւատացեալքն եղեն Աւագանան, զի «որք ի Քրիստոս մկրտեցան, զՔրիստոս զգեցան¹²» (Գաղ. Գ. 27), և ժառանգ են Քրիստոսի առ Հայր:

Թ. «Ի պատմագրաց ուսմանցն մոլորութեանց կէսք յառաջին խորհրդոյ¹³»:

Լուծումն: ԶԱրարիչն յարարածոցս ճշմարիտ գիտութենէն իմանամք, որպէս զիմաստութիւն¹⁴ արուեստաւորին¹⁵, յիւր ձեռագործէն: Եւ արտաքին իմաստասէրքն և հերձուածողքն մոլորեցան. կէսքն յառաջին խորհրդոյ¹⁶ բնախաւսութեան¹⁷ զգալեացս ա|103ա|նկան¹⁸, և զամենայն կենդանի բա-

¹ Գ յեղեալսն

² Գ իմաստութեանն

³ Գ > բան

⁴ Գ կարողք] կարաւ որք

⁵ Գ կատարէ

⁶ Գ <տեսութեանն>

⁷ ԱԲԴ միակրանութիւն

⁸ ԱԴ ժառանգութիւն

⁹ ԱԲԴ ժառանգութիւն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ պատկերի

¹² Գ զգեցեալ են

¹³ Գ խոնարհութիւն

¹⁴ Գ զիմաստութիւնն

¹⁵ Գ յարուեստաւորին

¹⁶ Ա խրհրդոյ

¹⁷ Բ բնախաւսութեանն

¹⁸ ԱԲԴ անգան

նական ասացին: Եւ այլք յայլ ինչ մոլորեցան, և ի նոցանէ յերկրորդէն յիմանալեացն գիտութենէ թիւրեցան, և ի նոցանէ ի գիտութենէ¹ Սուրբ Երրորդութեանն մոլորեցան:

Ժ. «Եթէ ի միջոյ բնութեան² հոգևորաց և մարմնաւորաց յայտնի Աստուած»:

Լուծումն: «Երկրորդական դաս» զանմարմինքն և զմարմնաւորքս ասէ, որով ճանաչեմք զԱստուած և կեամք, որպէս Ամբակում³ ասէ, թէ՛ «Ի մէջ երկուց կենդանեաց ծանիցի Տէրն» (Ամբ. Գ. 2):

ԺԱ. «Ամենեքեան, որք հաղորդեցան»:

Լուծումն: Որք հաղորդեցան Քրիստոսի Մարմնոյն և Արեան, կրտսեր⁴ որդիք են, և անդրանիկ ի մէջ եղբարց բազմաց Քրիստոս է:

Բան⁵. «Եւ ամենայն որդի կրտսեր՝ ոչ չար և ոչ բարի»:

Լուծումն: Իշխանութիւն⁶ չունի կրտսերն⁷, այլ հնազանդ է հարն և աւագ եղբարն:

Բան⁸. «Եւ բարւոք⁹ ասեն հարքն»:

Լուծումն: Որդիք մարդկան ընդ մէջ են հրեշտակաց և դիւաց: Հրեշտակքն պահապան և աւգնական են մարդկան, և դեքն՝ թշնամի և հակառակ:

ԺԲ. «Որպէս առհաւատչեայն՝ սուղ մասն»:

Լուծումն: Տարրն ընդհանուր¹⁰ է և յոլով: Եւ սակաւ մի ի հողոյն, և սակաւ մի ի ջրոյն¹¹ և յաւդոյն |103բ| և ի հրոյն շարախառնեալ՝ գոյացուցանէ զմարմինն, և ընթանուր տարրն անբաւ է:

Բան¹². «Նոյնպէս և առհաւատչեայն»:

Լուծումն¹³: Առհաւատչ[ե]այն չաշին է, որ սակաւ մի ցուցանեն¹⁴ ցորենոյ կամ գինւոյ: Նոյնպէս և առհաւատչեայն այժմու գիտութեանս սուղ մասն է հանդերձելոյն՝ ըստ առաքելոյ. «Այժմ տեսանեմք իբրեւ ընդ հայելի արինակաւ, այլ յայնժամ դէմ յանդիման» (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 12):

¹ Գ > թիրեցան... Երրորդութեանն

² ԲԳ բնութեանն

³ Բ Ամպակում

⁴ Գ կրտսեր

⁵ Գ > բան

⁶ Գ իշխանութիւնն

⁷ Գ կրտսերն

⁸ Գ > բան

⁹ Բ բարու ոք, Գ բարի ոք

¹⁰ ԱԲԴ ընթանուր

¹¹ Գ ջրոյ

¹² Ա լուծումն, Գ > բան

¹³ ԱԳ > լուծումն

¹⁴ Գ > և ընթանուր տարրն... ցուցանեն

ԺԳ. «Եթէ ամենայն աշխարհս այս աշխարհ է տղայոց, և յորժամ ի հասակ կատարին»:

Լուծումն: Որպէս դայեակն սնուցանէ զտղայն մինչև կատարի հասակն, ապա ժառանգէ զհայրենիսն: Նոյնպէս և Աստուած զայս աշխարհքս¹ մեզ տեղի ուսման է պատրաստել. թէ առնեմք զկամս Աստուծոյ, զանսպառ բարիսն վայելեմք ի հանդերձեալ աշխարհքն, և եթե չար գործեմք, զանվախճան տանջանսն կրեմք ի հուր գեհենին:

ԺԴ. «Միաժին կոչի»:

Լուծումն: «Միաժին» Որդին Աստուծոյ է, որ յառաջ քան զՆա ոչ գոյ այլ ծնունդ և ոչ յետ Նորա ծնանի: Եւ միոյն է ծնունդ Հաւր միայն թարց մաւր, և ի մաւրէ՝ առանց հար:

ԺԵ. «Ի վերն կոչեցի»:

Լուծումն: Տէրն յԱւետարանն |104ա| ասէ. «Բարեկամ, ի վեր մատիր» (Ղուկ. ԺԴ. 10). այն է, որ աւր [ը]ստ աւրէ բարձրանայ և ի վեր ելանէ ի գիտութիւնն² առաքինութեամբ:

Բան³. «Եւ ի վայր կոչի»:

Լուծումն: Անկումն մեղաւք յանգիտութեան⁴ խաւարն:

ԺԶ. «Իմացեալ աւծումն է իմանալ⁵»:

Լուծումն: «Աւծումն» երկու իրք է. Մէկ՝ աւծն, որ է իւզն, և միայն իրքն, որ աւծանի, որպէս ասէ ի⁶ սաղմոսն. «Վասն այսորիկ աւծ⁷ զքեզ Աստուած՝ Աստուած քո իւզով ուրախութեամբ⁸» (Սաղմ. ԽԴ. 8): Եւ աւծումն զմիաւորութիւնն⁹ ցուցանէ, զի յիւզէն և յիրացն, որ աւծաւ, մի անուն կոչի՝ «Աւծեալ»:

Բան¹⁰. «Եւ վարդապետ այդմ Տէր¹¹ Քրիստոս է»:

Լուծումն: Զի «Քրիստոսն» եբրայեցերէն է և հայերէն «Աւծեալ» թարգմանի:

ԺԷ. «Մի ի թիւս քանի ասի, իջանէ ի վերայ բնութեանն»:

Լուծումն: Թիւն տարորոշ¹² քանակ է և ի վերայ բնութեանն¹³ իջանէ, զի

¹ Գ աշխարհս

² Բ գիտութիւն

³ Գ > բան

⁴ ԲԳ յանգիտութեանն

⁵ Գ > իմանալ

⁶ Գ > ի

⁷ Գ > աւծ

⁸ Բ ուրախութեանն, Գ ուրախութեան

⁹ Բ զմիաւորութիւն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ > Տէր

¹² Ա տարոշ

¹³ Բ բնութեան

նախ էութիւնն¹ է, և ապա մի ասի կամ երկու:

Բան. «Եւ թիւն երկրորդի բնութեանն² երկրորդ է»:

Լուծումն: Բնութիւնն³ էութիւն⁴ է, և թիւն՝ պատահումն: Եւ նախ էութիւնն⁵ է, և պատահումն՝ երկրորդ, զի սահման պատահման է այս. նենթակայումն է, որն ումեքն⁶ ոչ իբր մասնելով անկար զատ⁷ գոլ յայնմանէ, յորում են: | 104բ | ԺԸ. «Անդրանիկ է, որ ոչ յառաջ քան զնա ոք, և ոչ յետոյ այլք եղեն»:

Լուծումն: «Անդրանիկ» այն է, որ յառաջ քան զնա ոչ ոք լինի, և ոչ յետոյ այլք եղեն նման նմա:

ԺԹ. բան⁸. «Աւծումն կամ ցուցանէ զմիաւորութիւնն⁹, կամ նշան¹⁰ է գիտութեան¹¹ եղելոցն»:

Լուծումն: Աւծումն զայն ցուցանէ, որ աստուածութեամբն էաւծ զմարդկային բնութիւնս և միացաւ անշփոթ և անբաժանելի միութեամբ ի մեր բնութիւնս:

Բան¹². «Կամ նշան է գիտութեան¹³ եղելոցն»:

Լուծումն: Որպէս աւծն մտանէ ի մարմինն և միանայ, նոյնպէս և գիտութիւն էիցս ի միտսն մտեալ ունականայ:

Ի. «Որպէս որք զաւրինակ զոհիցն մատուցանեն Աստուծոյ»:

Լուծումն¹⁴: Զողջակէզն յաւշէին և զամենայն¹⁵ դնէին ի սեղան ողջակի-զացն և այրէին¹⁶ առաջի Աստուծոյ՝ ըստ հին աւրինացն: Իսկ ի նորս այն աւրինական զվեց շարժումն կենդանութեանն¹⁷ առաքինի վարիւք¹⁸ և աղաւթիւք ողջակիզեն Աստուծոյ ի հոտ անուշից սուրբքն Աստուծոյ:

¹ Բ էութիւն

² Գ երկրորդ ի բնութեանն | երկրորդի բնութեանն

³ Բ բնութիւն

⁴ ԲԳ էութիւնն

⁵ Բ էութիւն

⁶ Գ նումէքն | որն ումեքն

⁷ Ա զայդ

⁸ ԱԲԳ > բան

⁹ Բ զմիաւորութիւն

¹⁰ Բ նշանակ

¹¹ Գ գիտութեանն

¹² ԱԳ > բան

¹³ Գ գիտութեանն

¹⁴ Բ բան

¹⁵ ԲԳ զամենայն

¹⁶ Գ > դնէին... այրէին

¹⁷ ԱԴ կենդանութեան

¹⁸ Գ վարուք

Բան¹. «Նոյնպէս, որ դիւացն² մատուցանեն»:

Լուծումն: Նոյնպէս և որ պատրաստեն զանդամս իւրեանց ծառայս պղծութեան³ և անարէնութեան⁴ յանիրաւութիւն⁵, դիւաց մատուցանեն զոհ և զհոգ | 105ա | իս իւրեանց ապականեն:

ԻԱ. «Ոչ թէ Մովսէս և Եղիայ յարքայութեանն⁶ երկնից են, զի ոմն զաւրինակ գիտութեան⁷ բնութեան⁸ ունի, և միւսն⁹ [զարանց սրբոց]»:

Լուծումն: Ոչ այսիւ միայն են մեծ, զի յարքայութիւնն են, այլ զի Մովսէսի զամենայն արարածոց լինելութիւնս եցոյց Աստուած՝ որպէս թէ Մովսէս մաւտ էր, յորժամ Աստուած ստեղծանէր, և Մովսէս ետես աշաւքն զամենայն և զրեաց: Եւ Եղիայ զամենայն սրբոց առաքինութեան¹⁰ աւրինակ լինքն ունէր՝ զՍէթայ, զԵնոփայ և զԵնոփայ, զՆոյի, և զԱբրահամով¹¹, և զայլոցն, մինչև ի կատարած աշխարհի:

ԻԲ. «Անդրանիկ ի մեռելոց է այն»:

Լուծումն: «Անդրանիկ ի մեռելոց» և առաջին¹² պտուղն ննջեցելոց Քրիստոս է, որ «յարեաւ ի մեռելոց և այսուհետև ոչ մեռանի, և մահ նմա ոչ ևս տիրէ», որպէս ասէ առաքեալ (Հռոմ. Զ. 9): Վասն զի հոգևոր մարմին է զգեցեալ, և անմահ մնայ ընդ հոգւոյն անբաժանելի յաստուածութենէն անշփոթաբար: Յառաջ քան զՔրիստոս այլ յարոյց Եղիայ և Եղիսէ¹³ մեռեալ, այլ շնչաւոր մարմին, զոր յառաջն ունէին, զայն յարուցին և դարձեալ մեռան՝ որպէս որդի սոմնաց[ւ]ոյն, և սարեփթացոյն¹⁴, և Ղազար յետոյ: Այլ «անդրանիկ» Քրիստոսի մարմինն է, որ այլ ոչ մեռանի | 105բ | և յարուցիլ է ամենայն մեռելոց ի վերջին փողն:

ԻԳ. «Որպէս քահն վառեալ ի սրբութեան¹⁵ տաճարի¹⁶»:

¹ Գ > բան

² Բ դիւաց

³ Գ պղծութեանն

⁴ Գ անարէնութիւնն

⁵ Գ յանիրաւութիւնն

⁶ ԱԴ յարքայութեան

⁷ ԲԳ գիտութեանն

⁸ ԲԳ բնութեանն

⁹ Բ > և միւսն

¹⁰ Գ առաքինութեանն

¹¹ ԲԴ զԱբրահամով

¹² Գ > անդրանիկ... առաջին

¹³ Դ Եղիսէ

¹⁴ ԱԳԴ սարեփթացուն

¹⁵ Գ սրբութիւնն

¹⁶ Բ > տաճարի, Գ տայ

Լուծումն: «Ջահն» արինակ է հոգևոր գիտություն¹։ զի որպէս ջահն գտունն լուսաւորէ և զխաւարն հալածէ, նոյնպէս գիտութիւնն² զհոգին լուսաւորէ, և զխաւարն անգիտութեան³ փախուցանէ: Եւ այս գիտութիւնս սուրբ սիրով վառի ողորմութեան⁴ ձիթովն, որպէս իմաստուն կուտանացն: Բան⁵. «Նոյնպէս ճրագն լուցեալ ի մեհեանս»:

Լուծումն: Ճրագն, որ ի կոոց տունն⁶ վառեն, արինակ է սուտ գիտութեան⁷ և ի փառասիրութենէ բորբոքի:

ԻԴ. «Եթէ յերրորդում աւուր կատարի Քրիստոս»:

Լուծումն: «Կատարումն» յարութիւնն է յերրորդ աւուր:

Բան⁸. «Եւ յաւուրն, որ նախ էր»:

Լուծումն: Նախ քան զկիրակին⁹ շաբաթն է¹⁰, որ յանապատն զխռին քաղէր, նա այրեցաւ:

Բան¹¹. «Ապա իմա՛, զի այսաւր զարինակ ուրբաթուն ունի»:

Լուծումն: «Ուրբաթն» և «մետասան ժամն» զայս կեանքս նշանակէ, որ աստ հաւատաց և յայգի պատուիրանացն աշխատի, յուրբաթ կենացս ընդ Քրիստոսի խաչի: Ի շաբաթն ի գերեզման իջանէ՝ ի հանգիստ¹² անախտութեան¹³, և ի կիրակէ՝¹⁴ յառնէ ընդ Քրիստոսի յա|106ա|րդարութիւնն¹⁵ և ի հոգևոր գիտութիւնն¹⁶ աստ, և անդ ընդ Քրիստոսի թագաւորէ ի կեանսն¹⁷ յաւիտենից: Եւ որ զխռիւ և զփուշ մեղացն զկնի տանի և ոչ խոստովանի և ապաշխարէ աստ, անդ ի հուր գեհենին այրի:

ԻԵ. «Նշանակ աղանոյն ի Յորդանան»:

¹ Գ գիտութեանն

² Բ գիտութիւն

³ Գ անգիտութեանն

⁴ Բ ողորմութեանն

⁵ Գ > բան

⁶ Ա տուն

⁷ Բ գիտութեան

⁸ Գ > բան

⁹ Գ զկիրակին

¹⁰ Գ > է

¹¹ ԱԳ > բան

¹² Բ հանգիստն

¹³ Բ աշխատութեանն

¹⁴ Գ կիրակէ

¹⁵ ԱԴ յարդարութիւն

¹⁶ ԲԳ գիտութիւն

¹⁷ Ա կեանս

Լուծումն: Աղանին վասն այն էջ ի վերայ գլխոյ Փրկչին, որ ցուցանէր իբրեւ մատամբ, թէ՛ Դա՛ է Որդի վերնոյն, որ ի վերուստ վկայէ, թէ՛ Դա՛ է Որդի իմ սիրելի (տե՛ս Մատթ. Գ. 17, Մարկ. Ա. 11, Դուկ. Գ. 22), և ոչ Յովաննէս կամ այլ ոք ի ժողովրդէնէն:

ԻԶ. «Հացն հոգևոր է հաստատաւն¹ բանաւոր»:

Լուծումն: Դաւիթ ասէ. «Հաց հաստատէ զսիրտ մարդոյ» (Սաղմ. ԺԳ. 15): «Հաց» սուրբ վարքն է և ճշմարիտ գիտութիւնն շարագրեալ և ընդելուզեալ ընդ միմեանս, որ հաստատէ զբանաւոր հոգին և կենդանի պահէ, որպէս² հաց՝ զմարմին՝ ըստ Տեառն. «Ոչ եթէ հացիւ միայն կեցցէ մարդ, այլ ամենայն բանիւ, որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ» (Մատթ. Դ. 4):

ԻԷ. «Որպէս բառնայ երկիր³ յերեսաց արեգակն»:

Լուծումն: Յորժամ արեգակն⁴ ի վերին կիսագունդն ելանէ, խաւար կամ շուք ի հաստատութիւնդ⁵ և յաւդդ⁶ ոչ լինի: Նոյնպէս, յորժամ բառնայ տարակուսանքն ի մարդկանէ, աստ իբրեւ ընդ հայելի արինակաւ և անդ |106բ| դէմ յանդիման գիտութեամբն, նա անգիտութիւն ոչ ևս իցէ:

ԻԸ. «Եթէ զանձն Տեառն, որ յայտնելոցն է⁷ հոգևոր [գիտութիւնն է, որ ի նմա]»:

Լուծումն: Տիրական առակն է, որ ասէ. «Նման է արքայութիւնն Աստուծոյ գանձի ծածկելոյ յագարակի» (Մատթ. ԺԳ. 44): «Դանձ» հոգևոր գիտութիւնն⁸ է, ապա ամաշեսցեն, որ զգիտութիւնն⁹, որ Աստուծոյ արքայութիւնն է, զազրացուցանեն՝ աստուածացուցանելով զախտն և զորովայնն, և զգանձն թաղեն յերկիր՝ ի գարշելի ախտն և ի հեշտութեան վարշամակն:

ԻԹ. «Որպէս աստղն, որ վերագոյն է, քան զընկերս իւր, աղաւտագոյն և խորին երևի»:

Լուծումն: Ասացեալ են իմաստասէրքն, թէ ոմանք ի յաստեղացն բարձրագոյն են, քան զընկերս¹⁰ իւրեանց և հեռի, վասն այնորիկ փոքր և աղաւտ¹¹

¹ Գ հաստատող

² Դ որ

³ Գ > երկիր

⁴ Գ արեգակ

⁵ Ա հաստութիւնդ

⁶ Ա յօդտ, ԲԴ յաւդտ

⁷ Գ > է

⁸ Բ գիտութիւն

⁹ Բ զգիտութիւն

¹⁰ Դ զընկերս

¹¹ Ա օղօտ

երևին: Եւ որք¹ ցած են² և մաւտ³, պայծառ երևին և մեծ, քան զբարձրն⁴: Բան⁵. «Նոյնպէս, որ խոնարհն⁶ է»:

Լուծումն: Որ աստ խոնարհ է, ի հանդերձեալն առաւել պայծառանայ, զի՝ «Որ խոնարհեցուցանէ զանձն⁷, բարձրացի», - ասէ Տէրն (Մատթ. ԻԳ. 12): Լ. «Պարունակեալ լերդի [է առաջին խորհուրդն]»:

Լուծումն: Յանկութիւնն և սէրն ի լերդն և յերկամունս է, որ առաջին բարի խորհուրդ է և |107ա| հաճոյ Աստուծոյ:

ԼԱ. «Չանողորմսն դև անողորմք կալցին»:

Լուծումն: Յորժամ վախճանի անողորմ⁸ մարդն, զհոգին անողորմ⁹ դև առնու: Եւ որ այլ առաւել անողորմ¹⁰ է, այլ չար և անողորմ դև զնորա հոգին առնու:

Բան¹¹. «Եթէ այդպէս է, մոլորեալք են, որ սպանանեն զանձինս իւրեանց»:

Լուծումն: Կա՛մ մեղաւք զանձինս¹² զհոգին սպանանեն¹³, կա՛մ զմարմինն սպանանեն՝ մահ գործելով անձամբ անձին, որպէս Յուդայ և Ակիտովիէլ: Քան զամենայն դևսն խստագոյնքն և չարքն զնորա հոգին կալնուն, զի թէ որ այլոց չողորմի, անողորմ դատաստան ընդունի, որչա՛փ ևս առաւել, որ ո՛չ իւր ողորմի¹⁴ և ո՛չ այլոց կրեսցէ սաստիկ պատուհաս և պատիժ:

ԼԲ. «Յաշխարհն, որ գալոցն է¹⁵, ոչ ոք ելանէ¹⁶»:

Լուծումն: Վճարելոյ հնար չկայ և ոչ ելանելոյ, թէ չէ խոստովանել զյան- ցանսն աստ և ապաշխարել:

ԼԳ. «Եթէ շնորհք լեզուաց պարգևք Յոգւոյն են»:

- 1 Դ որ
- 2 Գ > են
- 3 Գ + են
- 4 Դ զբարձր
- 5 Գ > բան
- 6 Գ խոնարհ
- 7 Դ > զանձն
- 8 ԱԴ անողորմ
- 9 ԱԴ անողորմ
- 10 ԱԴ անողորմ
- 11 Գ > բան
- 12 ԱԲԴ > զանձինս
- 13 Ա սպանեն
- 14 Բ > ողորմի
- 15 ԱԳ > է
- 16 Բ > ոչ ոք ելանէ

Լուծումն: Դեքն պիղծք¹ ի Հոգւոյն շնորհացն աւտար են, ապա հին են², նա ուսեալ³ են ի մարդկանէ զամենայն լեզու և խաւսին:

ԼԴ. «Ճարպ իմանալի է թանձրութիւն⁴ մտաց, |107բ| որ պատահէ⁵»:

Լուծումն: Որպէս ճարպն, որ ի ցրտոյ սառուցեալ թանձրանայ, նոյն- պէս և միտքն ի չարութենէն թանձրանայ և մարմին դառնայ, որպէս ասաց Աստուած. «Մի՛ մնասցէ հոգի Իմ⁶ ի մարդիկդ վասն լինելոյ դոցա մարմին» (Ծննդ. Զ. 3):

ԼԵ. «Են⁷ ի կենդանեաց, որ շունչ արտաքուստ առնուն, և են, որ ի ներ- քուստ անտի⁸ շարժին»:

Լուծումն: Մեղու և այլ, որ սոցին նման են⁹, որ թոք շունին արտաքուստ, ընդ ամենայն մարմինն քարշեն զաւրն, և թէ թացեալ լինի ի ձէթ, վաղվաղա- կի մեռանին, զի ճարպն արգելու զմուտ շնչոյն: Եւ թէ փռշի ցանես ի վերայ, քաղէ¹⁰ զձէթն և բանայ զմուտ շնչոյն և ոչ մեռանի: Եւ ջրային կենդանիք, և մարդ, և ամենայն կենդանի, որ¹¹ թոք ունի, ի ներքուստ շարժի, տայ զտաքն ի դուրս և առնու զցուրտն:

ԼԶ. «Յաշխարհն, որ գալոցն է¹² ի բարկացողացն»:

Լուծումն: Ոչ եթէ միայն ոչ առցէ իշխանութիւն թագաւորութեան¹³, այլ և պարտաւոր լինի գեհէնի¹⁴, որ բարկանայ եղբաւրն տարապարտուց, ասէ Տէրն (հմմտ. Մատթ. Ե. 22): Եւ Յակոբոս ասէ, թէ՝ «Բարկութիւն¹⁵ մարդոյ զար|108ա|դարութիւն Աստուծոյ ո՛չ գործէ» (Յակ. Ա. 20):

ԼԷ. «Եթէ ի գալ հանդերձելոյն՝ Աստուած զգանձն Իւր յայտնէ բանաւո- րաց, զիտելի է»:

Լուծումն: Պաւղոս ի Կողոսացւոց թղթին ասէ. «Յամենայն մեծութիւն¹⁶

- 1 ԱԲ պեղծք
- 2 Գ > են
- 3 ԱԲԴ ուսել
- 4 Գ թանձրութիւնն
- 5 Գ պատի
- 6 Ա > իմ, Դ հոգիմ] հոգի իմ
- 7 Գ եկն
- 8 Գ անդի
- 9 Գ > են
- 10 Գ քաղէ
- 11 Գ ոք
- 12 Դ > է
- 13 Գ թագաւորութեանն
- 14 Գ գեհէնին
- 15 Գ բարկութիւնն
- 16 Գ մեծութիւնն

լրութեան իմաստութեան¹ ի գիտութիւն² խորհրդոյն³ Աստուծոյ, յորում ամենայն գանձք իմաստութեան⁴ և գիտութեան ծածկեալ կան» (Կող. Բ. 2): Ասէ սուրբս, թէ ի հանդերձեալն յայտնէ Աստուած զգանձն զայն մարդկան: Նա պարտ է գիտել, թէ սակաւ մասն է այս գիտութիւնս, որպէս ասէ Պաւլոս ի Կորնթացւոց թղթին, թէ՝ «Փոքր ի շատէ գիտեմք, և փոքր ի շատէ մարգարէանամք: Այլ յորժամ եկեսցէ կատարումն, փոքր ի շատէս խափանեսցի» (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 9-10):

ԼԸ. «Փականք արքայութեան⁵ երկնից և պարգևք Հոգւոյն, որ զմիտս⁶ զտէ»: Լուծումն: Պետրոսի ասաց Տէրն. «Տա՛ց քեզ զփականս արքայութեան⁷ երկնից» (Մատթ. ԺԶ. 19): Ասէ, թէ «փականք» Հոգւոյն Սրբոյ պարգևքն է, որ զմիտքն մաքրէ և զտէ⁸ յամենայն ախտից:

Բան⁹. «Եւ զխորհուրդս հոգւոյ վաստակոցն ցուցանէ»:

Լուծումն: Եւ զառաքինութեան¹⁰ խորհուրդն ցուցանէ զաղաւթիցն, և զպահոցն, և զսիրոյն, և զխոնարհութեան¹¹, և զայլ ամենայն բարեաց:

Բան¹². «Եւ զգալիքս |108թ| ի շինուածոց արարածոց¹³ և զաստուածաբանութիւնս»:

Լուծումն: Զգալեացս զգիտութիւնն¹⁴ յիւրեանց շինուածոցն և յարուեստէն և յիմաստութեանէն, որ ի բնութիւն¹⁵ արարածոցս Աստուած դրեալ¹⁶ է, ցուցանէ մտացն և զճշմարիտ աստուածաբանութիւն¹⁷ հաւատոց:

ԼԹ. «Քրիստոս նախ քան զգալն¹⁸ Նորա առ ազգս մարդկան՝ ըստ չափոյ տարողացն¹⁹»:

¹ Գ իմաստութեանն

² Բ և գիտութիւնն] ի գիտութիւն, Գ գիտութիւնն

³ Դ խորհրդոյն

⁴ Գ իմաստութեանն

⁵ Գ արքայութեանն

⁶ Բ > զմիտս

⁷ ԲԳԴ արքայութեանն

⁸ Բ զատէ

⁹ Գ > բան

¹⁰ Գ զառաքինութեանն

¹¹ Բ զխոնարհութեան

¹² Գ > բան

¹³ Գ արարածոցս

¹⁴ Բ զգիտութիւն, Դ զգիտութիւնս

¹⁵ Գ բնութիւնն

¹⁶ ԱԲԴ դրել

¹⁷ Գ աստուածաբանութիւնն

¹⁸ Բ զգալ

¹⁹ Բ > տարողացն

Լուծումն: Նահապետացն և մարգարէիցն երևեցաւ Քրիստոս յառաջ քան զիւր գալուստն յաշխարհս, որ չափ կարէին տանել, որպէս Պաւլոս ասէ. «Բազում¹ մասամբք և բազում արինակաւք կանխաւ խաւեցաւ Աստուած ընդ հարս մեր մարգարէիւք, ի վախճան աւուրցս այսոցիկ խաւեցաւ² ընդ մեզ Որդւովն³» (Եբր. Ա. 1-2): Քան զի Աբրահամու⁴ մարգակերպ երևեցաւ առ կաղնեաւն Մամբրէի⁵, Յակոբայ՝ սանդուխտ, և Տէր ի գլուխ սանդխտոցն⁶ հաստատեալ, և այլք իւրաքանչիւր, որպէս կարող էին տանել, երևեցաւ: Եւ ի գալստեանն իւրում լրումն աստուածութեանն երևեցաւ մարմնապէս՝ կատարեալ մարդկութեամբ և անպակաս աստուածութեամբն՝ միացելով անշփոթ և անբաժանելի միութեամբ:

Խ. «Վճարն հարիւր, զոր Տէրն խոստացաւ»:

Լուծումն: Տէրն |109ա| Պետրոսի⁷ ասաց, թէ՝ «Որ թողու զտուն, կամ գհայր, կամ զմայր» (Մատթ. ԺԹ. 29), և զայլն⁸ ամենայն, որ գրեալ է:

Բան⁹. «Հարիւրապատիկ առցէ աստ»:

Լուծումն: «Հարիւրապատիկ» աշխարհիս գիտութիւնն է՝ իմանալեաց և զգալեաց:

Բան¹⁰. «Կեանք յաւիտենից՝ գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեան¹¹»:

Լուծումն: Որպէս Յոհաննէս ասէ. «Այս են յաւիտենական կեանք, զի ծանիցեն զՔեզ միայն ճշմարիտ Աստուած, և զոր առաքեցեր զՅիսուս Քրիստոս Հոգւովն Սրբով» (Յովհ. Ժէ. 3): Զայս գիտութիւնս տալ Տէրն Իւր¹² հետեղացն. աստ՝ զառհաւատչեայն, և անդ՝ զկատարեալն:

ԽԱ. «Սանդուխքն¹³ Յակոբայ՝ նշանակ երկուց [խորհրդոց ունի]»:

Լուծումն: Նախ վաստակն¹⁴ է և աշխատանքն, և ի վաստակոցն մաքրութիւն¹⁵ մտացն ծնանի, և ի մաքրութենէն՝ սէրն, և ի սիրոյն իբր աստիճանաւ ի գիտութիւնն¹⁶ բարձրանալ:

¹ Դ բազումք

² Գ > Աստուած... խաւեցաւ

³ ԱԳ Որդւով

⁴ Դ Աբրահամու

⁵ ԱԴ Մամբրէի

⁶ ԲԳ սանդխտոցն, Դ սանտխոցն

⁷ Ա Պետրի

⁸ Ա զայլ

⁹ ԱԳ > բան

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ Երրորդութեանն

¹² Գ > Իւր

¹³ Գ սանդուխք

¹⁴ Գ վաստակքն

¹⁵ ԲԳ մաքրութիւնն

¹⁶ ԲԳ գիտութիւն

ԽԲ. «Շաբաթ է հանդարտութիւն¹ բանաւոր հոգւոյ»:

Լուծումն: Շաբաթին հրէայքն² դադարէին ի մարմնաւոր գործոյ, այլ զբնութեան³ գործն ոչ կարէին խափանել: Զի խուզականն, որ է քաղցն⁴, և տեղականն, որ ընդունի զկերակուրն և պահէ, և հալոդականն, որ հալէ զկե|109բ|րակուրն և առոգէ երակացն առուաւք զմարմինն, և աճողականն և արտաքս վտարականն ի շաբաթու զգործս⁵ իւրեանց կատարեն անխափան: Եւ ոչ էր մեղք, և քահանայքն ի տաճարին թլփատէին զմանկունս⁶ և անմեղք էին, որ զայն նշանակէ, թէ ոչ է պարտ արտաքոյ բնութեան⁷ գործ գործել: Եւ արտաքոյ բնութեան⁸ մեղքն է, յորմէ հրամայէ շաբաթանալ և դադարել, զի մեղքն ոչ է բնութիւն, զի բնութիւնն⁹ էութիւն¹⁰ է, և Աստուած է ստեղծել, և բարի է, և զմեղքն Աստուած չէ ստեղծել և արտաքոյ բնութեան¹¹ է և չար:

ԽԳ. «Չաւրութիւնք սրբութեանց խափանիչք են այնոցիկ, որ զոհեն նոցա»:

Լուծումն: «Չաւրութիւնք» սուրբ հրեշտակքն¹² են և ոչ թողուն զոհել կամ երկիր պագանել նոցա, այլ վարդապետեն, թէ Աստուծոյ մատուցէք զզոհն և զերկրպագութիւնն¹³, որպէս առ Գեղէոն և Մանովէ: Զի Մանովէ ասաց հրեշտակին. «Բերեմ¹⁴ քեզ ուլ մի: Եւ ասաց հրեշտակն ցՄանովէ. «Եթէ բռնադատեսցես¹⁵, ոչ կերայց ի հացից քոց, և եթէ արասցես ողջակէզ, զՏեառն¹⁶ մատուցես զնա» (Դատ. ԺԳ. 15-16): Եւ Գեղէոնի ասաց. «Դի՛ր զմիս|110ա|դ ի վերայ վիմիդ» (Դատ. Զ. 20): Եւ նա եղիր, և հրեշտակն զգաւազանին ծայրն հասոյց ի միսն, նա վառեցաւ, նա հետ¹⁷ բոցոյն վերացաւ յերկինքն:

ԽԴ. «Չորս տտունք անաւթոյն¹⁸ նշանակեն զչորս տարերս, և անաւթն

¹ Գ հանդարտութիւն

² Ա հրէայքն

³ Գ զբնութեանն

⁴ Ա քաղցրն

⁵ Ա զգործ

⁶ Բ զմանկունսն

⁷ Գ բնութեանն

⁸ Գ բնութեանն

⁹ Բ բնութիւն

¹⁰ Գ էութիւնն

¹¹ ԲԳ բնութեանն

¹² Ա հրեշտակք

¹³ ԱԲԴ գերկրպագութիւն

¹⁴ Գ բերեմք

¹⁵ Գ բռնայեսցես

¹⁶ Գ Տեառն

¹⁷ Գ հոտ

¹⁸ Գ անօթոյն

նշանակէ զթանծրութիւն¹ աշխարհիս, և զեռունքն, որ ի նմա, զազգս որդւոց մարդկան²»:

Լուծումն: «Չորս տտուն» չորս տարերքս են, և «անաւթն», որ ի չորս տտունէն³ ի կախ կայր, ցուցանէ, թէ երեւի աշխարհքս ամենայն ի չորից տարերացդ⁴ են⁵ գոյացեալ: Եւ «զեռունքն» զազգս մարդկան նշանակէ, զի մինն նենգաւոր է իբրեւ զաղուես, և միւսն⁶ պատառաւ իբրեւ զգայլ, և միւսն⁷ սրտմտող իբրեւ զիժ և զբարբ, և մինն՝ վաւաշ իբրեւ զձի:

ԽԵ. «Ընդ այնոսիկ, որ գնրբահայեաց⁹ պատմութիւն»:

Լուծումն: Կա՛մ հաւատոյ դաւանութիւն¹⁰, կա՛մ վասն երկնաւորացն քննութիւն¹¹ առնեն: Նոքա դէքն զցայգ և զցերեկ պատերազմն¹² առնեն և զմիտքն կուրացուցանել ջանան:

ԽԶ. «Պսակ քահանայութեան¹³ է հաւատք անշարժական»:

Լուծումն: Որպէս քահանային պսակն է, կրանաւորին անշարժ հաւատքն է, |110բ| որ ոչ երկնչի ի դիւացն, և ի մահուանէ, և ի պինդ վարուց, և ի մարդկանէ:

ԽԷ. «Յորժամ խնդութիւն¹⁴ ի վաստակս հոգևորս շարժեսցի, զուրախութիւն հանդերձելոյն¹⁵ [զուշակէ]»:

Լուծումն: Զհոգևոր¹⁶ ուրախութիւնն¹⁷ ասէ, որպէս Պաւլոս Փիլիպեցւոցն ասէր¹⁸. «Ուրախ լերուք ի Տէր յամենայն ժամ, դարձեալ ասեմ՝ ուրախ լերուք» (Փիլ. Դ. 4):

¹ Գ զթանծրութիւնն

² Բ > նշանակէ զթանծրութիւն... մարդկան

³ Բ տտուն

⁴ ԳԴ տարերցդ

⁵ Բ տարերց դնեն] տարերացդ են

⁶ Բ միւսն

⁷ Բ միւսն

⁸ Բ սրտմտաւ

⁹ Բ գնրբահայաց

¹⁰ Գ դաւանութիւնն

¹¹ Գ քննութիւնն

¹² Գ պատերազմ

¹³ Գ քահանայութեանն

¹⁴ Գ խնդութիւնն

¹⁵ ԲԳ > զուրախութիւն հանդերձելոյն

¹⁶ Գ > զհոգևոր

¹⁷ ԲԳ ուրախութիւն

¹⁸ Բ ասէ

Բան¹. «Եւ համեղութիւն² գիտութեանն³ հոգւոյ»:

Լուծումն: Զհոգևոր գիտութեանն ասէ, որ անճառ է այն համեղութիւնն, և նա միայն գիտէ, որ զճաշակն է առեալ⁴: Եւ երկու աշխարհաւ⁵ լինի. աստ՝ մասնաւոր, և ի հանդերձեալն⁶ կատարելապէս:

ԽԸ. «Է սէր միաւոր, որ յաւիտեան մնայ՝ սէրն գիտութեան⁷ ճշմարտութեան»:

Լուծումն: Սէրն շարակալու⁸ և միաւորիչ զաւրութիւն⁹ է, զի՝ «Սէրն ոչ երբէք անկանի», - ասէ առաքեալ (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 8), այլ յաւիտեան մնայ:

ԽԹ. «Ի գիտութիւն երկրորդ բնութեանս ոմանք իշխանք¹⁰ են, և կեսք՝ ընդ իշխանութեամբ և ի միաւորութեանն¹¹»:

Լուծումն: «Երկրորդ բնութիւն» մարդս¹² է յետ հրեշտակաց: Եւ զմարդն Աստուած ծառայ և տէր ոչ եստեղծ, այլ հաւասարապատիւ. «Արար, - ասէ, - Աստուած զմարդն ի պատկեր Իւր» (Մենդ. Ա. 27), և ծառայ և տէր բռնութիւնն¹³ արար և ոչ բնութիւնն¹⁴: |111ա| Եւ յորժամ միաւորիմք ընդ գլխոյն, նոյնպէս ամենեքեան աստուածանամք իբրեւ զառաջինն:

Ծ. «Կարգ հոգևոր է գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն¹⁵»:

Լուծումն: Հոգևովն Աստուծոյ է գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն, որպէս ասէ առաքեալ. «Ոչ որ կարէ ասել՝ Տէր զՅիսուս, եթէ ոչ Հոգևովն Սրբով» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 3): Եւ Տէրն¹⁶ ասէ. «Նա ուսուցէ ձեզ զամենայն, որ ինչ ասացի ձեզ և յիշեցուցէ ձեզ» (Յովհ. ԺԳ. 26): Եւ հոգևոր¹⁷ կարգ է գիտութիւնն¹⁸ Սուրբ Երրորդութեան¹⁹:

¹ Գ > բան

² Գ համեղութիւն

³ ԱԲԴ գիտութեան

⁴ ԱԲԴ առել

⁵ Գ աշխարհ

⁶ Ա հանդերձեալ

⁷ ԲԳ գիտութեան

⁸ ԱԴ շարակալալու, Բ շարժակալալու

⁹ Գ զօրութիւն

¹⁰ Բ > իշխանք

¹¹ Բ միաւորութեան

¹² Դ մարդոյս

¹³ Բ բռնութիւն

¹⁴ Բ բնութիւն

¹⁵ Բ Երրորդութեան

¹⁶ Բ Տէր

¹⁷ ԱԴ հոգևորի

¹⁸ ԱԲԴ գիտութիւն

¹⁹ Գ Երրորդութեան

Բան¹. «Եւ պակասէ ի գիտութենէ և իջանէ, որք ի չար կամաց, և ի սուտ և ի ստուերական գիտութենէ շինէ² աշտարակ»:

Լուծումն: Հերձուածողաց բանն է և գիտութիւնն³, որ հակառակ է Աստուծոյ, որպէս աշտարակին շինողքն, որ կամէին յերկինս ելանել, զոր քայքայեալ ցրուեաց Աստուած (տե՛ս Մենդ. ԺԱ. 1-9): Նոյնպէս է⁴ և հերձուածողաց աստուածաբանութիւնն⁵, որք եղին յերկինս զբերանս իւրեանց, զիւրաւ կործանի և աւերի:

ԾԱ. «Յամենայն լեզուս անուանք երևեսցին և նշանակ են զգործոց: Նոյնպէս և լեզու և բան հոգւոյ զիմացումն հոգևոր իմաստութեան⁶ ցուցանէ»:

Լուծումն: Տրամանձնական կիրքն չորք են. երկուքն հասա|111բ|րակ է յամենայն լեզու՝ իրն և մակամտածութիւնն, և երկուքն՝ բացորոշեալ՝ ձայնն և տրամագիծն: Իրք է էութիւնն⁷, և մակամտածութիւն իրացն⁸ իմացումն է: Յամենայն ազգ զքար տեսանէ, և քար իմանայ, և զջուրն՝ ջուր⁹, բայց անունն որոշած է. մին լեզուն «քար» ասէ, և միւսն¹⁰ «տաշ», պարսիկն՝ «սանկ»: Եւ գիրն այլ է բաժանած, զի այլ ազգ է հայ գիրն, և այլ հոռոմն¹¹, և ամենայն ազգի գիր շէն միմեանց նման: Եւ որպէս արտաբերական՝ բանն և լեզուն բաժանեալ է, նոյնպէս և ներտրամագրեալն: Եւ որպէս¹² արտաքին տրամագիծն՝ զատեալ են ի միմեանց, նոյնպէս և իմացումն՝ գծին¹³: Այլ իրն և իմացումն¹⁴ հասարակ է յամենայն լեզու:

ԾԲ. «Բանք սրբութեան հայելի են բարւոյ, և լսողն և ոչ կատարաւոր»:

Լուծումն: Յակոբոս ասէ. «Եթէ որ լսաւ¹⁵ միայն իցէ բանի և ոչ առնելի, նման է նա մարդոյ, որ պշուցեալ հայի ընդ երեսս¹⁶ իւր, որ ծնանիցին ի հայելոյ» (Յակ. Ա. 23): Զի հայեցեալ ետես զինքն և զանց արար և անդէն

¹ Գ > բան

² Գ լինի

³ ԲԳ գիտութիւն

⁴ Բ > է

⁵ Բ աստուածաբանութիւն

⁶ Գ իմաստութեան

⁷ Բ էութիւն

⁸ ԱԳ իրաց

⁹ Դ ջուրն

¹⁰ Բ միւսն

¹¹ Ա հոռոմ, Գ տոհմ

¹² Գ + է

¹³ Գ գործին

¹⁴ Ա իմացում

¹⁵ Բ լսող

¹⁶ Ա երես

մոռացալ¹, թէ որպիսի՜ որ էր: Իսկ առնելին յառնելն իւրում լիցի երանելի²:
ԾԳ. «Չգեստ հոգւ|112ա|ոյ է հաստատութիւն առաքինութեան»:

Լուծումն: Որպէս զգեստն զմարմնոյն³ մերկութիւնն ծածկէ, նոյնպէս
առաքինութիւնն⁴ զհոգւոյն:

ԾԴ. «Ի բանն, զոր քարոզեաց Քրիստոս, և ի սքանչելիսն, [զոր արար]»:
Լուծումն: Բանին եցոյց, թէ իմաստութիւն⁵ Հաւր է, և սքանչելաւքն Արա-
րիչ յայտնեցաւ աշխարհի:

ԾԵ. «Աստուած նախ քան զստեղծանելն բանաւոր [բնութեանս]»:

Լուծումն: Աստուած ի տեղի ոչ պարունակի, այլ ինքն է ամենակալ: Եւ
նախ քան զստեղծանելն զամենայն յեութեանն իւրում բնակէր, և ի ստեղծա-
նելն բնակէ ի նոսա և յեութեան⁶, որպէս ասէ Եսայի. «Ես յո՞հանգեայց, եթէ
ոչ ի հեզս և ի⁷ խոնարհս⁸» (Ես. 42. 2):

ԾԶ. «Եթէ ստեղծուած էութեան⁹ յընկերէ¹⁰ իւրմէ ոչ զանագանի»:

Լուծումն: Զի տեսակն ամենայն մի բնութիւն¹¹ է՝ ոչ աւելի և ոչ նուազ,
որպէս ամենայն մարդ բանաւոր կենդանի է: Զիա՞րդ դե քան զդե շարագոյն
է, որպէս Տէրն ասէ, թէ՝ «Այդ ազգ ոչ իւրք ելանէ, եթէ ոչ աղաւթիւք և պա-
հաւք¹²» (Մատթ. 23. 20): Եւ եցոյց, թէ շար է, քան զայլսն: Եւ ասէ սուրբս, թէ
շարութիւնն¹³ ի կամացն է և ոչ ի ստեղծմանէն, զի արար Աստուած զամե-
նայն և ետես, զի բարի են յոյժ (հմմտ. Ծննդ. Ա. 31):

ԾԷ. «Որք բամբասեն զԱստուած վասն մարմնոյ, ո՞վ իմացուցէ նոցա¹⁴
զշնորհ»:

Լուծումն: ԶԱստուած բամբասեն մարդիկ, |112բ| թէ զմարմինս շար է
ստեղծել¹⁵, և զայն ոչ իմանան, որ այս մարմնովս Աստուած պահէ զմեզ ի
դիւաց: Եւ առ քեզ վկայ, որ երբ¹⁶ յերազն փախչիմք ի դիւաց, և սուրբ հրեշ-
տակքն զարթուցանեն, և դեքն այլ ոչ երևին:

¹ Գ մոռացալ

² Դ երանի

³ Գ մարմնոյն

⁴ Բ առաքինութիւն

⁵ Գ իմաստութիւնն

⁶ Գ > յեութեանն

⁷ Բ > ի

⁸ Գ խոնարհ, Դ + և յայնո

⁹ Գ էութեանն

¹⁰ Բ յընկերէ

¹¹ Գ բնութիւնն

¹² ԱԳԴ > և պահաւք

¹³ Գ չարութիւն

¹⁴ Դ > նոցա

¹⁵ Գ ստեղծանել

¹⁶ Ա երբ

ԾԸ. «Երևումն ուսման է մեկնութիւն»:

Լուծումն: Աստուած ուսուցանէ զմեկնութիւն պատուիրանաց Իւրոց ար-
դարոցն և մխիթարէ զնոսա, որպէս ասէ մարգարէն. «Զաւրութիւն տայ Տէր
երկրւոյն¹ Իւրոց և զկտակարանս Իւր² ուսուցանէ նոցա» (Սաղմ. ԻԴ. 14):

ԾԹ. «Պարտ է մտացն հայել ի խորհուրդս անմարմնոց»:

Լուծումն: Այս երեքս մտացն գործ է՝ քննել զանմարմինսն կամ զգալիքս,
կամ զտեսիլս գործոց առաքինութեան³, քան զի ի սոցանէ է նորա⁴ կենդա-
նութիւնն:

Բան⁵. «Բայց որ ոչ է մաքրել զմիտսն յախտից, չկարէ տեսանել զանմար-
մինսն և ոչ զմարմնականսն, յորժամ ի բաց ելանէ ի քնարէ աստի»:

Լուծումն⁶: «Քնար» մարմինն է, յորժամ հոգին ի մարմնոյն ելանէ, զգա-
յութիւնքն խափանի, և զմարմնաւորսն⁷ այլ ոչ կարէ տեսանել, զի միտքն
զգայութեամբն տեսանէ զերևելիքս:

Բան⁸. «Ապա զինչ տացեն⁹ պա|113ա|տասխանի տեսլեան հոգւոյն, որ
մեռանի, որք զրպարտեն զԱրարիչն և բամբասեն զմարմինն»:

Լուծումն: Ապա հոգւոյն տեսութեանն¹⁰, որ մեղաւք մեռանի, ի՞նչ տան
պատասխան¹¹, որ մեղաւք կուրացոյց զմիտքն, որ զանմարմինսն ոչ կարէ
տեսանել: Եւ երբ մեռանի և անդ գնայ մարմնաւոր տեսութիւնն, այլ խափա-
նի և մնայ կոյր հոգւով և մարմնով: Իւրեանց կամաւ զհոգին սպանանեն¹² և
զրպարտեն զԱրարիչն, թէ զմարմինն շար է¹³ ստեղծել:

Բան¹⁴. «Եփուտ հոգւոյ¹⁵ է գիտութիւն հոգւոյ, որ մխիթարէ զվաստա-
կաւորս»:

Լուծումն: «Եփուտ¹⁶» այն է, որ քահանայքն¹⁷ կրէին և հարցանէին զԱս-
տուած և պատասխանի առնէր զինչ լինելոց էր: Նոյնպէս հոգւոյ գիտու-

¹ ԱԴ երկրւոյն

² Գ > Իւր

³ Գ առաքինութեանն

⁴ Գ են որպէս] է նորա

⁵ ԱԲԳ > բան

⁶ ԱԳ > լուծումն

⁷ Գ զմարմնաւորս

⁸ Գ > բան

⁹ Դ տայցեն

¹⁰ Բ տեսութեան

¹¹ ԲԳ պատասխանի

¹² Գ ապականեն

¹³ Գ չկարէ] շար է

¹⁴ Գ > բան, Դ ԾԹ.

¹⁵ Բ հոգւոյն

¹⁶ Գ եմուտ

¹⁷ Ա քահանայք

թիւնն¹ զամենայն տարակոյս մտացն լուծանէ և մխիթարէ զվաստակաւոր միայնակեացն:

Կ. «Եթէ բազում եկամուտք յարեցան ի հինն²»:

Լուծումն: Բազում հեթանոսք գային, թլփատէին և հրէայ³ լինէին: Եւ ի նորս Իսրայէլ⁴ բազում եգիպտացիք ելին և միայնակեացք եղեն:

ԿԱ. «Բանաւոր բնութիւնս յերիս բաժանի⁵ ի միոյն թագաւորէ կեանք»:

Լուծումն: |113բ| Ի հրեշտակացն, զի կենաց պատճառ լինին⁶ մարդկան: Բան⁷. «Եւ ի միոյն մահն և կեանքն»:

Լուծումն: Մարդն թէ առաքինի լինի, կեանքն թագաւորէ, և թէ չար՝ մահն: Բան⁸. «Եւ⁹ յերրորդէն մահն միայն»:

Լուծումն¹⁰: «Եւ¹¹ երրորդ» դէքն են, և ի նոցանէ մահն միայն թագաւորէ: ԿԲ¹². «Պճնաւոր հոգւոյ¹³ է գիտութիւն գաղտնի»:

Լուծումն: Որպէս պճղնաւոր հանդերձն զմարմինն զարդարէ, նոյնպէս գիտութիւն¹⁴ գաղտնի պատուիրանացն՝ զհոգին: «Գաղտնի պատուիրանք¹⁵» է, որ զսիրտն ի շարեաց¹⁶ սրբէ, զոր առաքեալն թլփատութիւն կոչէ հոգւով և ոչ գրով (տե՛ս Հռոմ. Բ. 29):

ԿԳ¹⁷. «Իրք¹⁸ իմանալիք շարժեն զմիտս ի գործս իւրեանց, և զգալիքս՝ զգայութիւնն¹⁹»:

Լուծումն: Իմանալիքն²⁰ զմիտսն²¹ շարժեն իմանալ զնոսա, որպէս զգալիքս

¹ Բ գիտութիւն

² ԲԴ > հինն

³ Ա հրեա

⁴ ԲԴ Իսրայէլ

⁵ Գ + և

⁶ Գ լինի

⁷ ԱԳ > բան

⁸ Գ > բան

⁹ Գ + ի

¹⁰ Ա > լուծումն

¹¹ ԱԳԴ > և

¹² Գ ԿԳ.

¹³ Գ հոգւոյն

¹⁴ ԲԳ գիտութիւնն

¹⁵ Գ պատուիրանքն

¹⁶ Գ շարեացն

¹⁷ Գ ԿԴ., Դ ԿԲ.

¹⁸ Գ որք

¹⁹ Գ զգայութիւն

²⁰ ԱԲԴ իմանալին

²¹ Դ զմիտս

զգայութիւնն¹ շարժեն, որ ակն և կերպն զակն շարժէ ի տեսութիւն, ձայնն²՝ զուսկն ի լսելութիւն³, հոտքն՝ զհոտոտելիքն, և զայլքն⁴ նոյնպէս: Այսպէս և միտքն զիրացն զբնութիւնն⁵ և զսահմանն⁶ շարժի⁷ իմանալ, որպէս զգայութիւնն⁸ զարտաքին կերպն և զմակերևութիւնն⁹ տեսանէ: Նոյնպէս միտքն զներքին սահմանն և զբնութիւնն¹⁰ շարժի իմանալ¹¹, զի որպէս խոտն յերկրէ բուսանի, և զգալն ի զգայութենէն ծնանի: Եւ որպէս դալարին վայրի է արտաբոյս, նոյնպէս իմանալին՝ մտացն:

ԿԴ¹². «Մարմինս մեր տուն է առակաւ, և պատուհան՝ զգայարանք¹³, ընդ որս¹⁴ կարկառեալ [գիտէ միտքն]»:

Լուծումն: «Միտքն» հինգ զգայարանաւքն ըմբռնէ զգալեացս գիտութիւն¹⁵ որպէս ընդ պատուհան, որպէս ասէ Ժողովողն. «Խաւարեսցին, որք տեսանեն¹⁶ ընդ ծակս» (Ժող. ԺԲ. 3):

ԿԵ¹⁷. «Հանդերձ հոգւոյ է ուսումն հոգեւոր, որ ժողովէ զմերկսն մոլորութեամբ»:

Լուծումն: Որպէս հանդերձն զմերկ մարմինն¹⁸ ժողովէ և ծածկէ, նոյնպէս հոգեւոր ուսումն զմերկ միտսն ի գիտութենէ մոլորեալ ժողովէ և լուսով գիտութեանն զգեցուցանէ:

ԿԶ¹⁹. «Ոչ է ամենայն առն կարելի ասել, թէ՛ «Հան ի բանտե²⁰ զանձն իմ» (Սաղմ. ԵԽԱ. 8):

¹ Բ զգայութիւն

² Ա ձայն

³ Գ լսելութիւնն, Դ > ձայնն... լսելութիւն

⁴ ԱԲԴ այլքն

⁵ Բ զբնութիւն

⁶ ԱԲԴ զսահման

⁷ Գ շարժէ

⁸ Բ զգայութիւն

⁹ Բ զմակերևութիւն

¹⁰ Բ զբնութիւն

¹¹ Գ > որպէս զգայութիւնն... իմանալ

¹² Գ ԿԵ.

¹³ Գ զգայարանքն

¹⁴ Դ որ

¹⁵ Գ գիտութիւնն

¹⁶ Ա տեսան

¹⁷ Գ ԿԶ.

¹⁸ Դ մարմին

¹⁹ Գ ԿԷ.

²⁰ ԱԳ բանդէ

Լուծումն: «Բանտ¹» զգալիքս են, և ելանել² ի բանտէ³, որ⁴ առանց մարմնոյ կարէ հայել ի խորհուրդ և ի գիտութիւն բնութեան⁵ եղելոցս:

Կէ⁶. «Եթէ մի ի գործողական մարմնոյս պակասեսցի, տրտմի»:

Լուծումն: «Եթէ վշտանայ⁷ ինչ մի անդամն⁸, վշտանան ամենայն անդամք⁹ ընդ նմա», - ասէ առաքեալ (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 26): Եւ որ յամենայնէն զրկի, որ չափ |114բ| ևս առաւել տրտմութիւն¹⁰ է: Այսպէս՝ եթէ ի հոգւոյն մի ինչ ի գործողական մասանցն պակասէ, տրտմութիւն¹¹ է զրկելոցն: Եւ յորժամ ամենայն գործողականքն պակասին, քանի՛ ևս չար է և կորուստ:

ԿԸ¹². «Սփածանելի բոթանակ¹³ քահանայական է՝ մեռանել ախտաւոր [ցանկութեանց]»:

Լուծումն: «Սփածանելի» ղենչակն է, զոր Տէրն սփածեալ և¹⁴ լուաց զոտս աշակերտացն, և նշանակ է մեռանել մեղացն ցանկութեան¹⁵, և գիտութեանն Աստուծոյ արժանանալ սիրով և սրբութեամբ:

ԿԹ¹⁶. «Ամենեքեան, որոց միտքն առ Տէր է, լի նախանձու և ցանկութեամբ սրբով՝ մերձ է առ նա»:

Լուծումն: «Նախանձ» հոգևոր սէրն է և ցանկութիւնն¹⁷: «Եւ որ կայ ի սէրն, բնակէ յԱստուած, և Աստուած ի նմա բնակէ», - ասէ աւետարանիչն (Ա. Յովհ. Դ. 16):

Բան¹⁸. «Որ ոչ երկնչի յայնցանէ¹⁹»:

- ¹ Ա բանդ
- ² Ա ելեալ
- ³ ԱԳ բանդէ
- ⁴ Բ որոց] որ
- ⁵ Գ բնութեանն
- ⁶ Գ ԿԸ.
- ⁷ Գ վշտանան
- ⁸ Գ անդամ
- ⁹ Գ անդամքն
- ¹⁰ Գ տրտմութիւնն
- ¹¹ Գ տրտմութիւնն
- ¹² Գ ԿԹ.
- ¹³ Ա քոթանանակ
- ¹⁴ ԱԴ + է
- ¹⁵ Գ ցանկութեանն
- ¹⁶ Գ Հ.
- ¹⁷ Բ ցանկութիւն
- ¹⁸ Գ > բան
- ¹⁹ Բ յանցանէ

Լուծումն: Զի սէրն կատարեալ ի բաց մերժէ զերկեղ¹ ապստամբ դիւացն և նոցին գործակցացն և² ամբարշտաց:

Հ³. «Որք կատարեալք պատուիրանաւքն Աստուծոյ կատարեցան»:

Լուծումն: Սուրբքն⁴, որ կատարելապէս զպատուիրանս Աստուծոյ կատարեն, ի հրեշտակացն պակաս չեն:

ՀԱ⁵. «Բեհեզ հո|115ա|գւոյ է արդարութիւն հոգւոյ, և նոքաւք պայծառանայ՝ հանդերձ գիտութեամբ»:

Լուծումն: Որպէս բեհեզն զմարմինն զարդարէ, որ անկեալ⁶ է թելիւ և առիշաւ⁷ յարուեստաւորէն, նոյնպէս և հոգին արդարութեամբ պայծառանայ: «Արդարութիւն⁸» զամենայն առաքինութիւնն⁹ ասէ՝ զգործականն¹⁰ և զտեսականն, որ գիտութեամբ և հաւատով անկեալ է ի Հոգւոյն Սրբոյ ճարտարապետէ:

Բան. «Եւ որ լցեալ է տրտմութեամբ և ախորժէ զելանելն¹¹ յաշխարհէ, նման է հիւանդի, որ¹² [ասէ ցիւսն]»:

Լուծումն: Որպէս հիւանդին պարտ է զբժիշկն խնդրել, զի առողջացուցէ և ոչ զհիւսն, որ զմահիճս կոտորէ: Նոյնպէս մեղաւք վիրաւորելոյն ոչ է պատշաճ զելանելն ի մարմնոյն խնդրել, այլ զազատիլն ի մեղացն հիւանդութենէ:

ՀԲ. «Իրք իմանալիք արտաքոյ մտաց են, և տեսիլ նոցա ի ներքս, և ոչ այսպէս է ի Սուրբ¹³ [Երրորդութիւնն]»:

Լուծումն: «Իմանալի մտացն» է էակս ամենայն, և արտաքոյ են մտացն և գիտութիւն էիցս, և տեսիլն ի ներքս ի միտսն տպաւորի արտաքուստ, որպէս զգալեացս տիպն՝ ի զգայարանսն:

Բան¹⁴. «Եւ ոչ այսպէս է ի Սուրբ Երրորդութիւնն, զի¹⁵ էական գիտութիւնն¹⁶ է¹⁷»:

- ¹ Գ զերկիւղ
- ² ԲԳԴ > և
- ³ Գ ՀԱ.
- ⁴ Գ սուրբք
- ⁵ Գ ՀԲ.
- ⁶ Գ անգեալ
- ⁷ Ա առիշաւ, ԲԳ առիջիւ
- ⁸ Գ արդարութիւնն
- ⁹ ԲԳ առաքինութիւն
- ¹⁰ Գ զգործական
- ¹¹ Ա զելանելն
- ¹² Դ > որ
- ¹³ ԲԳ սուրբս
- ¹⁴ Գ > բան
- ¹⁵ Գ > զի
- ¹⁶ Բ > գիտութիւնն
- ¹⁷ ԱԴ > գիտութիւնն է

Լուծումն: Ի Սուրբ Երրորդությունն¹ էական գիտությունն² է³, | 115բ | զի յառաջ քան զաշխարհիս շինելն յարացոյց աշխարհիս առ Աստուած էր, և յայն յարացոյցէն⁴ արար⁵ զամենայն էքս, և յինքենէ գիտէ զամենայն և ոչ արտաքուստ:

ՀԳ. «Քրիստոս ժառանգ է և ժառանգեսցի: Հայր ժառանգեսցի միայն⁶»:

Լուծումն: Որդին ժառանգ Հաւրն է, և մեք ժառանգ Քրիստոսի և ժառանգակիցք, և Հայր ժառանգեսցի միայն յՈրդոյ և [ի] մէնջ, որպէս ասէ Պաւղոս. «Ժառանգ Աստուծոյ և ժառանգակից Քրիստոսի» (Հռոմ. Ը. 17):

ՀԴ. «Գաւտի⁷ պնդեալ քահանային է խոնարհութիւն⁸ նախանձու, որ պնդէ զարքայութիւն մտացն⁹»:

Լուծումն: Որպէս գաւտին զհանդերձն զսպէ և անխափան պատրաստէ ի գործն: Նոյնպէս խոնարհութիւնն¹⁰ զմիտան ժողովէ և զսպէ ի սնոտի փառաց, և անարգել և անխափան հորդէ զճանապարհս առաքինութեանն¹¹, որ է արքայութիւն¹² մտացն:

ՀԵ. «Իջանել Տեառն ի դժոխս և ելանել»:

Լուծումն: Քրիստոսի իջանել ի դժոխս վասն մերոյ փրկութեանն¹³ էր և կենաց, զի բնութեամբ Աստուած անկարաւտ է հրեշտակաց և մարդկան, և սէրն և բարի կամքն հարկեաց զԱստուած մարդանալ և փրկել զմեզ:

ՀԶ. «Ամենայն գիտութիւն ի նշան իման| 116ա|ալոյ¹⁴ աննիւթ և անանձն»:

Լուծումն: Որպէս մտացն և հրեշտակացն գիտութիւնն¹⁵ անանձն է և աննիւթ: Նիւթական և աննիւթ է, որպէս զՔրիստոս «վէմ» ասէ Գիր, որ մեկնութիւն¹⁶ ունի: Վէմն նիւթ է, և մեկնութիւնն¹⁷ աննիւթ է: Զի որպէս ըռքնաքարն զերկու որմն յիրար կապէ և մի առնէ, Քրիստոս վէմն զհրէայս և զհեթանոսս մի եկեղեցի արար ինքեամբ շաղկապեալ:

¹ Բ Երրորդութիւն

² Բ գիտութիւնն

³ Գ > Լուծումն... գիտութիւնն է

⁴ Բ արացոյցէն

⁵ Գ > արար

⁶ Բ > միայն

⁷ Բ գաւտին

⁸ Գ խոնարհութիւնն

⁹ Բ > մտացն

¹⁰ ԲԳ խոնարհութիւն

¹¹ Բ առաքինութեան

¹² Գ արքայութիւնն

¹³ Բ փրկութեան

¹⁴ Դ իմանալոյն

¹⁵ ԲԳ գիտութիւն

¹⁶ Գ մեկնութիւնն

¹⁷ ԲԳ մեկնութիւն

Բան¹. «Եւ որ ոչ ունի, իրաւքն, որ ի նմա»:

Լուծումն: Եւ որ մեկնութիւն ոչ ունի, իրաւքն ճառիւն² երևի, որպէս պատմութիւն վկայիցն, և ազգաբանութիւնն³ և այլն:

ՀԷ. «Ապաւէն է մարմինն հոգևոր ախտական հոգւոյն, որ պահէ զնա ի դիւացն⁴, որ⁵ [պաշարեն զնա]»:

Լուծումն: «Ախտական հոգի» զկրականն ասէ՝ զբարկութեանն⁶ կիրքն և զցանկութեանն⁷, զի յորժամ ցանկութեամբ պաշարէ դէն զմիտան, ի մարմնոյն ճգնութիւնն ապաւինի և ազատի: Եւ թէ յերազի պաշարեն դէք զմիտան և զարհուրեցուցանեն, յարթնութիւն մարմնոյն ապաւինի և լուծանի պատերազմն:

ՀԸ. «Որ անսուրբ է և փոխի⁸ ի մարմնոյն, խորհեսցի միտս, թէ [մերձաւոր արեան սպանելոյն առ դրանն կայ]»:

Լուծումն: Որ ակամայ մարդ սպանանէր, ապաստանի քաղաք կայր, փախչէր սպանաւորն, | 116բ | և անդ անկանէր և ապրէր: Եւ ազգականքն ի քաղաքի դուռն սպասէին, թէ ե՞րբ ելանէ, որ սպանանենք: Եւ որ մեղաւք զոգին⁹ սպանանէ, ապաստանի քաղաք մարմինն է. որ չափ ի մարմինն է, հնար կայ ապաշխարելոյ¹⁰ և ապրելոյ, և թէ ոչ ապաշխարէ և մեռանի, և ելանէ հոգին ի մարմնոյն, որ ապաստանի քաղաք էր նմա: Մերձաւոր արեան պահապան հրեշտակն է, որ ազգակից է հոգւոյն, որ առ դրանն կան, մատնէ ի ձեռս դիւացն՝ չար դահճացն, որպէս Անտոն¹¹ Էտես¹² զաւրինակն և գրեաց:

ՀԹ. «Շարժիլ անմարմնոցն ի գիտութիւնն¹³ է, և շարժումն մարմնաւորաց ի գոյնս և ի կերպս»:

Լուծումն: Անմարմինքն մարմնաւոր զգայութիւն ոչ ունին, այլ անմարմնապէս շարժին ի գիտութիւնն¹⁴: Եւ մարմնաւորացս շարժումն ի գոյնս և ի կերպս աչքն շարժի, ի ձայնսն՝ ունկն, ըռքնկունքն՝ ի հոտան, նոյնպէս և այլքն:

¹ Գ > բան

² Գ ճառիւն

³ Բ ազգաբանութիւն

⁴ Բ դիւաց

⁵ Բ > որ

⁶ Բ զբարկութեան

⁷ ԱԲ զցանկութեան

⁸ Դ > փոխի

⁹ Գ զոգէ

¹⁰ Ա ապաշխարելոյ

¹¹ Գ Անդոն

¹² ԱԲ Էտես

¹³ Բ գիտութիւն

¹⁴ ԲԳ գիտութիւն

2. «Յաղթեն դևքն հոգւոյն ի բազմանալ ախտիցն, և ի բաց հանեն զնա՝ ի խելաց»:

Լուծումն: Յիմարեցուցանեն զմիտսն և չտան իմանալ զկորուստ² անձինն, որպէս ասէ իմաստունն, թէ՛ «Հոգիք ըմբռնեալք ի չարիս և |117ա| ի մտաց ևս անկանին³»:

2Ա. «Յորժամ լինի միտքն ի մարմինն, ոչ կարէ տեսանել զանմարմինսն⁴»:

Լուծումն: Որպէս ակն, յորժամ ի վայր հայի, ոչ կարէ տեսանել⁵ ի վեր, նոյնպէս և միտքն, զերկրաւորս խորհելով, կուրանայ յերկնաւորէն, որպէս Տէրն ասէ. «Ոչ կարէք Աստուծոյ ծառայել և մամոնայի⁶» (Մատթ. 2. 24):

2Բ. «Յորժամ իցէ միտքն յանմարմինսն»:

Լուծումն: Եւ յորժամ զանմարմինսն խորհի և զվերինն, մարմնաւորն խափանի և ի զարմացման լինի, և զգայութիւնքն խափանի:

2Գ. «Ամենայն գիտութիւն⁷ հնարիւք, որ ի ներքոյ իւր է, գիտէ»:

Լուծումն: Յէակին ներքոյ գոյացութիւնն⁸ է և պատահումն, և ներքոյ գոյացութեանն⁹ սեռք և տեսակք: Եւ գոյացութեանն¹⁰ հնարիւք զսեռսն իմանալք, և սեռին և բաղկացուցիչ զանազանութեամբքն՝ զտեսական և զանհատսն: Եւ է սահման սեռին կենդանւոյն գոյացութիւն ներշնչական զգայական: Եւ տեսական մարդոյն է սահման կենդանի բանաւոր մտաց և մալացութեան ընդունակ, և անհատին, որոյն է միւսնոյն գոյ թուով ներհակաց ընդունական:

Բան¹¹. «Եւ ոչ այդպէս է գիտութիւն Երրորդութեանն¹²»:

Լուծումն: Յառաջ քան զԵրրորդութիւնն ոչ գոյ էութիւն և ոչ յետ Նորա: Վասն այնորիկ ոչ գոյ հնար սեռ տալ կամ բաղկացուցիչ զանազան|117բ|ութիւն¹³: Վասն այսորիկ անհասանելի է բնութեամբ Աստուած:

2Դ. «Ի գիտութեանց Երրորդական խորանին. երկուքն շրջագայութեամբ¹⁴, և մինն անհասական է»:

¹ Բ > զնա

² Գ զկորուստ առ

³ ԱԲ անգանին

⁴ Բ > զանմարմինսն

⁵ Գ > զանմարմինսն... տեսանել

⁶ Դ մամոնի

⁷ Գ գիտութիւն

⁸ Բ գոյացութիւն

⁹ Բ գոյացութեան

¹⁰ Բ գոյացութեան

¹¹ Գ > և անհատին... բան

¹² Բ Երրորդութեան

¹³ Գ զանազանութիւն

¹⁴ Բ շրջագայութեամբն

Լուծումն: «Երկու խորան» իմանալիքն և զգալիքն են: Եւ «շրջագայութեամբ» են, զի վերինքն խոնարհին, և զներքինսն լուսաւորեն, և մաքրեն, և կատարելագործեն: Եւ դարձեալ՝ որպէս անիւ ի նոյնն շրջապատին և վերանան ի գերակայութիւն¹, որպէս² էինն:

Բան³. «Եւ մինն անհասական է»:

Լուծումն: Աստուծոյ բնութիւնն⁴:

2Ե. «Ո՛վ պատմեսցէ զշնորհսն Աստուծոյ, և ո՛ր է հասու բանի Նորա, և որպէս իմացեալ լինի Քրիստոս վաստակաւ սուրբ պատուիրանաց Իւրոց⁵»:

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ, թէ՛ «Շնորհաւք Նորա էք փրկեալք ի ձեռն հաւատոցն» (Եփես. Բ. 8): Եւ առ Հոռոմայեցիսն գրէ, թէ՛ «Ամենեքեան մեղան, և նուազեալ են ի փառացն Աստուծոյ, և արդարանան ձրի Նորին շնորհաւք» (Հռոմ. Գ. 23-24):

Բան⁶. «Եւ բանին Աստուծոյ ո՛ր է հասու»:

Լուծումն⁷: «Բանին Աստուծոյ», որ զամենայն տիեզերս ուռկանաւ բանին որսաց ի կեանս: Եւ վաստակաւք և պահպանութեամբ պատուիրանին Քրիստոսի սէրն երևի: «Եթէ սիրէք զիս, զպատուիրանս իմ պահեսցիք», ասէ (Յովհ. ԺԴ. 15):

2Զ. «Եւ զիմորդ⁸ խնամարկէ Սուրբ Աւետարանին |118ա| կատարմամբ զհաւտ իւր»:

Լուծումն: Քրիստոս Աւետարանին կատարմամբն, որ զՍուրբ Աւետարանին հրամանն կատարեն, Իւր հաւտ համարի և խնամարկէ, մինչև հասուցանէ ի գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն⁹:

2Է. «Գիտութիւնն Քրիստոսի և կամք Նորա ոչ սիրէ զոգի բամբասաւեր և ոչ զքննողն, բայց զտեսաւղն միայն¹⁰»:

Լուծումն: Առաքեալն¹¹ գրէ Կորնթացւոցն, թէ՛ «Բամբասողք զարքայութիւնն Աստուծոյ ոչ ժառանգեն» (Ա. Կորնթ. 2. 10): Եւ որ զայլոց յանցանքն քննէ, Տէրն ասէ. «Զի՞ տեսանես զշիւղ յական եղբաւրն և ի քում ական զգե-

¹ Գ գերակայութիւն

² Գ + և

³ Գ > բան

⁴ Գ բնութիւն

⁵ Բ > Իւրոց

⁶ ԱԳ > բան

⁷ ԱԳ > լուծումն

⁸ Գ ~ արդ զի

⁹ Բ Երրորդութեան

¹⁰ Բ > բայց տեսաւղն միայն

¹¹ Գ առաքեալ

րանն¹ ոչ տեսանես²» (Մատթ. է. 3): Այլ զգիտնականն սիրէ Քրիստոս, որ կիրթ են յընտրութիւն բարւոյն և չարին:

ՁԸ. «Չքննելն և զբամբասելն ունին և կարեն կրել յանձինս ոչ մաքրեալքն»:

Լուծումն: Զբամբասելն, և զայլոց յանցանքն քննել, և դատել անսուրբքն և բամբասասէրքն ունին և կրեն յանձինս իւրեանց:

ՁԹ. «Ասուրբ գիտութիւնն³ անախտական խնդրեալ յերկիր Աւետեաց, յոքոյ վերայ հայի աչք Տեառն Աստուծոյ ամենակալի⁴»:

Լուծումն: Մովսէս ասէ վասն երկրին Աւետեաց, թէ՛ «Աչք Տեառն ի վերայ երկրին այնորիկ է ի սկզբանէ տարւոյն մինչ⁵ ցկատարումն» (Բ. Աւր. ԺԱ. 12), որ նշանակէ զգիտնականն, որ է Աստուծոյ բանալի⁶ 118բ կան երկիր⁶: Եւ զամենայն, զոր ինչ խորհի, և խաւսի, և գործէ, առաջի աչացն Աստուծոյ առնէ՝ իբրև թէ Աստուած տեսանէ⁷:

Դ. «Հոգևոր թլփատութիւնն⁸ է զատիլն յախտից բարի կամաւք վասն գիտութեանն⁹ Աստուծոյ¹⁰»:

Լուծումն: Առաքեալն Պաւղոս ասէ. «Զի ոչ եթէ, որ¹¹ յայտնի հրէայն է, և ոչ որ յայտնի մարմնով¹² թլփատութիւնն¹³, այլ որ ի ծածուկ հրէայն է, և թլփատութիւն¹⁴ սրտի՝ հոգւով և ոչ գրով, որոյ գովութիւնն¹⁵ ոչ ի մարդկանէ, այլ յԱստուծոյ» (Հռոմ. Բ. 28-29): Եւ վասն այս յուսոյս թլփատեն զսիրտն ի չարեաց, զի Աստուծոյ գիտութեանն¹⁶ և տեսութեանն արժանասցին. «Երանի՛ այնոցիկ, որ սուրբ են սրտիւք, զի նոքա զԱստուած տեսցեն» (Մատթ. Ե. 8), որում փառք յաւիտեանս¹⁷:

¹ Բ զգերան

² ԱԳ > զգերան ոչ տեսանես

³ Բ գիտութիւն

⁴ Բ > ամենակալի, Դ ամէնակալի

⁵ ԲԳ մինչև

⁶ Բ յերկիր

⁷ Գ ~ տեսանէ Աստուած

⁸ Գ թլփատութիւնն

⁹ Բ գիտութեան

¹⁰ Բ > Աստուծոյ

¹¹ Գ > որ

¹² Ա մարմնով

¹³ Բ թլփատութիւն

¹⁴ Գ թլփատութիւնն

¹⁵ Բ գովութիւն

¹⁶ Բ գիտութեան

¹⁷ ԱԳԴ > որում փառք յաւիտեանս

ՆՈՐԻՆ ԵԻԱԳՐԵԱՅ ՀԱՐԻԻՐԵԱԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ¹

Ա. «Աղամ աւրինակ է Քրիստոսի, և Եւայ՝ մերում բնութեանս, վասն որոյ ել Քրիստոս ի դրախտէն Իւրմէ և եկն աստ»:

Լուծումն: Յովաննէս Մկրտիչն ասէ. «Որ ունի հարսն, նա՛ է փեսայ» (Յովհ. Գ. 29): Եւ ամենայն այր թողու զհայր և զմայր և երթայ զհետ կնոջ իւրոյ (հմմտ. Ծննդ. Բ. 24), որպէս Աղամ մարգարէացաւ, յորժամ ած Աստուած զԵւայ առ Աղամ, որ նշանակէր զխոնարհել Փրկչին ի հայրական ծոցոյ վասն հարսին եկեղեցւոյ և |119ա| զմիանալն ի մեր բնութիւնս անշուշտ խառնութեամբ:

Բ. «Լսողք երևելի Եկեղեցւոյ տեղով զանազանին ի միմեանց, և լսողք վերին Եկեղեցւոյն՝ տեղովք և անձամբք²»:

Լուծումն: Լսելաւքն և աշաւքն բաժանեմք զերևելեացս իմացումն. լսելաւքն³ զանունն, և աշաւքն՝ զգոյնն և զկերպն, զի մարգարէքն և առաքեալքն աթոռովն և տեղովն զանազանին ի մարդկանէ, այլ բնութեամբ իբրև զամենայն մարդ են, կենդանի բանաւոր մահկանացու մտաց և մակացութեան⁴ ընդունակ, որպէս ասէ Յակոբոս. «Եղիայ մարդ էր իբրև զմեզ շարչարեղի» (Յակ. Ե. 17):

Բան⁵. «Եւ լսողք վերին⁶ տեղով և անձամբք⁷»:

Լուծումն⁸: Զի Աթոռքն, և Քէրովբէքն⁹, և Սէրովբէքն¹⁰ տեղով վեհագոյն են, քան զամենայն իմանալիսն և անձամբք¹¹ զանազանեալ են, զի ոմանք ութթեան են, և ոմանք՝ վեցթեան, և կէսք՝ երկթեան:

Գ. «Որք են յաշխարհս յայս և ցանկան վերնոյն»:

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ. «Այժմ տեսանեմք¹² իբրև ընդ հայելի աւրինակաւ, այլ յայնժամ զէմ յանդիման» (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 12): Եւ Յովաննէս

¹ Բ նորին Կիրակոս վարդապետի վերլուծութիւնս Եւագրեայ հինգհարիւրեկի] նորին Եւագրեայ հարիւրեակ հինգերորդ, Դ հինգերորդ Կիրակոսի վարդապետի վերլուծութիւն

² Բ > տեղովք և անձամբք

³ Բ լսելաւք

⁴ Գ մակացութեան

⁵ ԱԳ > բան

⁶ Բ + է

⁷ Դ > տեղովք և անձամբք

⁸ ԱԳ > լուծումն

⁹ ԱԲ Քերովբէքն

¹⁰ Դ Սերովբէքն

¹¹ Գ անձամբք

¹² Գ տեսանեմ

ասէ. «Տեսանելոց եմք¹ զնա, որպէս և էն» (Ա. Յովհ. Գ. 2):

Դ. «Գլուխ հրեշտակաց է բանաւոր բնութիւն²»: | 119ա|

Լուծումն: Որպէս ասէ Մովսէս³ յԱւագ Աւրհնութիւնն. «Կացոյց զսահմանս հեթանոսաց ըստ թուոյ հրեշտակաց Աստուծոյ» (Բ. Աւր. ԼԲ. 8): Եւ Պաւղոս ասէ. «Հոգիք են հարկաւորք առաքեալք ի սպասաւորութիւն⁴ վասն այնոցիկ, որ ժառանգելոց են զփրկութիւնն⁵» (Եբր. Ա. 14): Գաբրիէլ իւր զարաւաքն պարսից է պահապան, և Միքայէլ՝ հրէիցն⁶, և Հափայէլ՝ հայոց:

Ե. «Չխաւարեալ մասն հոգւոյ մեծամեծ գործք երկու լուսաւորեն՝ վաստակք պատուիրանաց Տեառն և խոնարհութիւն մտաց»:

Լուծումն: Որպէս ծառն, որ բազում պտուղ ունի, և սին խեշակ ի ներքոյ⁷ ոչ ունիցի, դիւրաւ խզի և անպիտան լինի ստացողին: Նոյնպէս և առաքինութեան⁸ գործ. եթէ ոչ ունի խոնարհութիւն⁹, յոր յենու և հաստատի, դիւրաւ խորտակի ամբարտաւանութեամբ և խաւարի: Իսկ գործ առաքինութեան¹⁰ խոնարհութեամբ լուսաւորէ զհոգին իբրեւ զարեգակն¹¹՝ զաշտ մարմնոյ:

Զ. «Եթէ իմաստութիւնն¹² հրեշտակաց Երուսաղէմ երկնաւոր և Սիոն¹³ կոչի, որք հաւատացին ի Քրիստոս, մերձեցան ի լեառն Սիոն և ի քաղաք Աստուծոյ կենդանւոյ. գիտելի է, զի խորհրդոց հրեշտակաց մերձ եղեն¹⁴»:

Լուծումն: Առաքեալն Պաւղոս | 120ա| ասէ. «Ոչ էք մատուցեալ ի լեառն շաւշափելի, որ հրովն վառեալ էր¹⁵: Այլ մատուցեալ էք ի Սիոն¹⁶ լեառն¹⁷, և ի քաղաք Աստուծոյ կենդանւոյ յԵրուսաղէմ՝ յերկինս, և ի բիւրաւոր բանակս հրեշտակաց և յեկեղեցիս անդրանկաց¹⁸» (Եբր. ԺԲ. 18, 22-23): Եւ սուրբս

¹ Բ > եմք

² Գ բնութիւնն

³ Բ Մովսէ

⁴ Գ սպասաւորութիւնն

⁵ ԲԴ զփրկութիւն

⁶ Բ հրէից, Դ հրիցն

⁷ Ա ներքոյ

⁸ Գ առաքինութեանն

⁹ Գ խոնարհութիւնն

¹⁰ Գ առաքինութեանն

¹¹ Գ արեգակ

¹² ԱԲԴ իմաստութիւն

¹³ Գ Սիւն

¹⁴ ԲԴ > ի Քրիստոս... մերձ եղեն

¹⁵ ԱԴ > էր, Գ > վառեալ էր

¹⁶ Դ Սիոն

¹⁷ Գ > լեառն

¹⁸ ԱԳ > անդրանկաց

ասէ, թէ Երուսաղէմ և Սիոն¹ հրեշտակաց իմաստութիւնն² է, դուռն այն քաղաքին հաւատքն է, որ ի Քրիստոս, որպէս Ինքն Տէրն ասէ. «Ես եմ դուռն ոչխարացն» (Յովհ. Ժ. 7), որ հանէ ի լեառն Վերին Սիոնի³, և մերձաւոր առնէ խորհրդոց հրեշտակաց:

Է. «Հրեշտակ է բանաւոր բնութիւն և աննիւթ, և հաւատացաւ նմա սպասաւորել [սրբոց]»:

Լուծումն: «Բանաւոր բնութիւնք⁴» չորք են. Աստուած՝ անեղ, և անմարմին, և անեղծ, բանաւոր և արարիչ բանիւ ամենայն էից: Հրեշտակքն՝ աննիւթ⁵ էութիւն⁶ և եղական բանաւորք՝ կարգեալք⁷ յԱստուծոյ պահապան սրբոց, և ուսուցիչ ամենայն բարեաց, և առաջնորդ ի գործս պատուիրանացն Աստուծոյ: Եւ զեքն՝ անմարմին բանաւորք, գտակք շարեաց եղեալք և մեզ աւանդեալք: Եւ չորրորդ բանաւոր՝ մահկանացու մարդս ի մէջ հրեշտակաց և դիւաց, յոր կողմ⁸ հակամիտ է նոցին, և նմանի եթէ՝ հրեշտակաց և եթէ՝ դիւաց: Ոմանք հինգերորդ բանաւոր մահկանաւ | 120բ| ցու ասեն զյաւերժահարսունսն:

Ը. «Որք զվեցերորդ աւրն գործեցին և զվեց ամն զերկիրն, ոչ եթէ յեւթնեւորորդին և կամ ի⁹ յուրերորդին խնամեն որքս¹⁰ և այրիս, զի ի յեւթն և ի յուրթն ոչ է որք և այրի¹¹»:

Լուծումն: «Վեցերորդ աւր և ամ» այս կեանքս է, ուր գործեմք զբանական երկիրս, արաւրաւ բանին հերկեալ կակղացուցանեմք, և ողորմութեանն¹² տրովք սերմանեմք, և աղաւթիւք և արտասուաւք առողանեմք և պտղաբերեմք կա՛մ երեսնաւոր, կա՛մ վաթսնաւոր¹³, կա՛մ հաիւրիւրաւոր¹⁴: Եւ «եւթնեւորդ» և «ուրերորդ» հանդերձեալն է, որպէս ասէ¹⁵ առաքեալ. «Փութացարո՛ւք մտանել յայն հանգիստ» (Եբր. Դ. 11): Եւ Սողոմոն ասէ. «Տո՛ւք

¹ Դ Սիոն

² Բ իմաստութիւն

³ Դ Սիոնի

⁴ ԱԲԳ բնութիւն

⁵ Ա աննիւթ

⁶ ԱԳ > էութիւն

⁷ Գ կարգեալ է

⁸ Գ կողմն

⁹ Գ > ի

¹⁰ ԱԲ որք

¹¹ ԲԴ > և կամ... որք և այրի

¹² Բ ողորմութեան

¹³ Բ վաթսունաւոր

¹⁴ Բ հաիւրիւր

¹⁵ Բ > ասէ

24 — Կիրակոս Երզնկացի

մասունս¹ եւթանց կենցաղոյս, այլ և ութին» (Ժող. ԺԱ. 2): Եւ անդ որք և այրի ոչ գոյ, որպէս աստ, որ խնամեմք, որպէս հինն Իսրայէլ² յեւթներորդ ամի թողութեանն³, զի ամենեքեան յԱստուած միանան և աստուածանան⁴: Թ. «Ոմանք ի մարդկանէ տաւնեն ընդ հրեշտակս⁵»:

Լուծումն: Հրեշտակային արհնութեամբ և գործովք տաւնակից լինին հրեշտակաց:

Բան⁶. «Եւ կէսք խառնին ընդ գունդս⁷ դիւաց»:

Լուծումն⁸: Չար գործովքն և անօրէնութեամբ խառնին ընդ գունդս դիւաց:

Բան⁹. «Եւ ոմանք ընդ զագիրս ի մարդկանէ»:

Լուծումն¹⁰: |121ա| Եւ ոմանք զագրալի գործաւք զազրագործացն կցորդին, զի ամենայն, որ ատէ զեղբայր իւր, մարդասպան է իբրև զԿայէն, և ամենայն գող պատժապարտ է իբրև զԱբար:

Ժ. «Անդրանիկք են բանաւորքն¹¹, որ¹² վաստակաւք իւրեանց»:

Լուծումն: Մարմնաւոր անդրանկութիւն¹³ և կրսերութիւն¹⁴ ոչ է ի կամաց, այլ յԱրարչէն: Իսկ հոգեւորն ի կամաց¹⁵ է, որ առաքինասէր վարիւք¹⁶ լինին անդրանիկ բազմաց և առաջին¹⁷, քան զառաջինսն¹⁸, որպէս Յակոբ, քան զԵսաւ¹⁹ եղև անդրանիկ առաքինութեամբն:

ԺԱ. «Ի բարի վարուց հրեշտակաց²⁰ գլորին ոմանք ի վարս մարդկան, և ոմանք՝ ի գարշութիւնս դիւաց»:

¹ Գ բաժինս

² Դ Իսրայէլ

³ ԲԳ թողութեան

⁴ Գ > և աստուածանան

⁵ Բ > հրեշտակս

⁶ Գ > բան

⁷ Բ գունդս

⁸ Ա > լուծումն

⁹ Գ > լուծումն... բան

¹⁰ Բ > և ոմանք... լուծումն

¹¹ Բ բանաւորք

¹² Գ > որ

¹³ Գ անդրանկութիւն

¹⁴ Գ կրսերութիւն

¹⁵ Գ կամացն

¹⁶ Գ վարուք

¹⁷ Գ յառաջին

¹⁸ Դ զյառաջինսն

¹⁹ Դ զԵսաւ

²⁰ Դ հրեշտաց

Լուծումն: Ի հրեշտակական վարուց առաքինութենէն¹ գլորին և անկանին² ի մարմնաւոր հոգս և ի զբաղմունս³, և կէսք՝ ի գարշելի գործս և ի պղծութիւնս դիւաց: Եւ որ չափ ի մարմնի են, կարող են ապաշխարութեամբ և խոստովանութեամբ ելանել, ուստի անկանն դարձեալ ի նոյն աստիճան⁴, ընդ որ անկան, և առնել պտուղ արժանի ապաշխարութեան⁵, այսինքն է՝ որկրամոլութեանն⁶ ընդդէմ չափել զանսուաղութիւնն⁷, արբեցութեանն⁸՝ զծարաւն, |121բ| ծիծաղելոյն՝ զլացն և զողբսն⁹, զրկանացն՝ կրկին¹⁰ զչորեքկին հատուցումն. նոյնպէս և ամենայն մեղաց:

ԺԲ. «Յորժամ միտք մերկացեալ յախտից և շնորհիւ Տեառն լինի տեսող եղելոց, անգոսնէ¹¹ զամենայն երևելիսս¹²»:

Լուծումն: Որպէս ակն¹³ մարմնաւոր¹⁴, որ առողջ է ի ցաւոց, անսխալ տեսանէ լուսով արեգական զամենայն երևելիսս, և զպատուականն և զպիտանացուն սիրէ և ընդունի, և զանպետն և զանարգն խոտէ և ի բաց ձգէ: Նոյնպէս, յորժամ միտքն մաքրի յախտից, շնորհաւք Հոգւոյն լուսաւորի և տեսանէ զամենայն եղեալքս՝ զերևելիս և զաներևոյթս: Եւ¹⁵ իմանայ, զի երևելիքս առ ժամանակ մի են, և աներևոյթքն¹⁶ յաւիտենական, և արհամարհէ զերևելիսս¹⁷, և ընտրէ, և պատուէ զաներևոյթսն, որ առաւել է, քան զամենայն աշխարհիս մեծութիւն¹⁸ և զփառս անցաւորս:

ԺԳ. «Հոգևոր ամպ է անմարմին բնութիւնն¹⁹, որ հաւատացաւ յԱստուծոյ²⁰»:

¹ Բ + որ, ԳԴ առաքինութենէ

² Բ անգանին

³ ԱԲԴ սբաղմունս

⁴ Գ աստիճանն

⁵ Գ ապաշխարութեանն

⁶ Բ որկրամոլութեան

⁷ Բ զանսուաղութիւն

⁸ Բ արբեցութեան

⁹ Գ զողբն

¹⁰ ԱԳ > կրկին

¹¹ ԱԲԴ անկոսնէ

¹² ԲԳ երևելիս

¹³ Գ > ակն

¹⁴ Գ + այլք

¹⁵ Դ > և

¹⁶ Դ աներևոյթք

¹⁷ Գ զերևելիս

¹⁸ Գ մեծութիւնն

¹⁹ ԲԳ բնութիւն

²⁰ Բ > որ հաւատացաւ յԱստուծոյ

Լուծումն: «Ամպն» զգալի անդաստանսն արբուցանէ զգալի ջրով և պտղաբերէ հրամանաւ¹ Աստուծոյ: Եւ հրեշտակքն² զբանական անդաստանս առողանեն իմանալ³ 122ա|լի անձրևաւք և պտղաբերեն առաքինի գործովք զանմեղսն³:

ԺԴ. «Որպէս ի ծագել արեգականն»:

Լուծումն: Որպէս արեգակն⁴ ի ծագելն լնու լուսով զաւղդ, և եթէ ամպ կամ փոքր մարմին, կամ մեծ ընդդէմ անկանի լուսոյ արեգականն, ստուեր առնէ իւր⁵ չափովն: Նոյնպէս և ի ծագել մտացն գիտութեան լուսոյն որպէս ամպ և թանձր մարմին ընդդէմ անկանին նիւթք և ստացուածք աշխարհիս, և ստուերացուցանեն և խաւարեցուցանեն զմիտսն:

ԺԵ. «Միտք սուրբ ի յախտից ծագէ իբրև զլոյս⁶»:

Լուծումն: Որպէս Տէրն⁷ ասէ. «Երանի՜ այնոցիկ, որ⁸ սուրբ են սրտիւք, զի նոքա ոչ միայն զգործս Աստուծոյ, այլև զԱստուած տեսցեն» (Մատթ. Ե. 8):

ԺԶ. «Ամպ ցաւաւոր է իմաստնաւոր միտք⁹, որ հաւատացաւ նմա բան դատաստանացն¹⁰»:

Լուծումն: Որպէս ամպն ցաւաւորն¹¹ զուարթացուցանէ զբոյս անդաստանաց, նոյնպէս իմաստուն միտքն դատաստանին վարդապետութեամբ զառաքինութեան բոյսն¹² բողբոջէ:

ԺԷ. «Որպէս բարձրացեալ ալիք ստուեր առնեն և փութով կորնչի¹³ ստուերան»:

Լուծումն: Ալիք ծովուն, յորժամ հողմով բարձրանայ, ստուեր առնէ, այլ փութով անցանէ ալիքն, և ստուերն |122բ| կորնչի: Նոյնպէս և մեծութիւն¹⁴ աշխարհիս և ստացուածք իմաստուն մտացն իբրև զստուեր ալեաց՝ անցաւոր, և անշահ, և անազուտ թուի:

ԺԸ. «Դեք ստուերականաւք կերպարանին»:

¹ Գ հրամանաւն

² Գ հրեշտակն

³ Ա զանմեղս

⁴ Գ արեգակ

⁵ Գ իւրով

⁶ Բ > զլոյս

⁷ Գ Տէր

⁸ Բ > որ

⁹ Գ միտքն

¹⁰ Բ > դատաստանացն

¹¹ Բ ցաւաւորն

¹² Գ լոյսն] բոյսն

¹³ Գ կորնչին

¹⁴ Գ մեծութիւն

Լուծումն: Որպէս Արսենի կերպարանեցաւ իբրև զմարդ և ասէր. «Ես եմ Քրիստոս, եկի տեսանել զճգնաւորդ մեծ¹»:

Բան². «Եւ հրեշտակք³ Աստուծոյ շնորհիւ»:

Լուծումն: Եւ հրեշտակքն Աստուծոյ հրամանաւն կերպարան մարդոյ առնուն, որպէս Գեղէնի և Մանովէ մարդակերպ երևեցան, և Գաբրիէլ՝ Տիրամարն:

ԺԹ⁴. «Փոքր յարութիւն մարմնոյ է յընկղմանէ մեղաց»:

Լուծումն: Երեք յարութիւն ասէ սուրբս, որ փոքր է և յառաջ քան զհասարակաց յարութիւնն⁵. մի՝ մարմնոյն, որ ի գլորմանէ⁶ մեղացն յառնէ յարդարութիւն և ի սրբութիւն⁷: Եւ այս նախ Աւագանաւն կատարի, և յետ Աւագանին խոստովանութեամբն և ապաշխարութեամբն յառնէ մարմինն ի սրբութիւն, և երկրորդ յարութիւն⁸ հոգւոյն է, և երրորդ՝ մտացն, զոր յաջորդաւ⁹ ասէ:

Ի. «Կեանքն¹⁰ ճշմարիտ պահէ»:

Լուծումն: Տէրն ասէ, թէ՝ «Որ յաւատայ յիս, թէպէտ և մեռանի, կեցցէ: Եւ որ կենդանի է և հաւատայ յիս, զմահ մի՜ ճաշակեսցէ յաւիտեան» (Յովհ. ԺԱ. 25-26). թէ՛ զբնալ¹¹ 123ա|կան մահն իմանաս և եթէ¹¹ զմեղաց: Եւ «ճշմարիտ կեանք» Քրիստոս է, որ աղբիւր է ամենայն¹² կենաց:

ԻԱ. «Յերուսաղէմ Վերին»:

Լուծումն: «Երուսաղէմ Վերին և լեառն սուրբ» երկնաւորքն են և ճշմարիտ գիտութիւնն¹³: Եւ անվրէպ խորհուրդն նախ յԱստուած է, և յետ Աստուծոյ ի հրեշտակսն՝ յԱստուծոյ հեղեալ առ նոսա:

ԻԲ. «Փոքր յարութիւն է հոգւոյ»:

Լուծումն: Հոգին եռամասնեալ է՝ բան, ցասումն և ցանկութիւն¹⁴: Եւ բանական մասինն յարութիւն է՝ ի խոհականութիւնն¹⁵ վերանալ յանկմանէ

¹ Վարք Սրբոց հարանց, հ. Բ., էջ 281:

² ԱԳ > բան

³ Գ հրեշտակ

⁴ Ա ԺԸ.

⁵ Բ յարութիւն

⁶ Գ գերեզմանէ] գլորմանէ

⁷ Գ սրբութիւն

⁸ Գ յարութիւն

⁹ Ա յառաջորդոյ

¹⁰ Ա կեանք

¹¹ Գ թէ

¹² Ա > ամենայն

¹³ ԲԳ գիտութիւն

¹⁴ ԱԴ ցանգութիւն, Գ ցանկութիւն

¹⁵ Բ խոհականութիւն

անզգամութեանն¹ և խորամանկութեանն², և ցասմանն՝ յարիւթիւնն³, և ցանկականին՝ յողջախոհութիւնն⁴:

ԻԳ. «Բազմութիւն բանից և ախտից»:

Լուծումն: Դատարկ բանն և ցանկութիւնն⁵ ախտից խաւարումն գործ է մտացն և մոռացումն դատաստանացն Աստուծոյ:

ԻԴ. «Ասէն հարբն, թէ բան դատաստանին»:

Լուծումն: Զի նախ զբանն և զլեզուն ուսանին և զերկրաւորս, և ապա ի կատարումն հոգեւոր և մարմնաւոր հասակին գամբ ի գիտութիւնն⁶ դատաստանացն Աստուծոյ:

ԻԵ. «Փոքր յարութիւն⁷ է մտացն յանգիտութենէ»:

Լուծումն: Որպէս ասէ⁸ առաքեալն⁹. «Եթէ յարերուք ընդ Քրիստոսի, ապա զվերինն խն|123բ|դրեցէք¹⁰, ուր Քրիստոս նստի ընդ աջմէ Աստուծոյ. զվերինն խորհեցարուք» (Կող. Գ. 1-2):

ԻԶ. «Որ զԱստուած ոչ ետես, վասն Նմա խաւսել¹¹ [ոչ կարէ]»:

Լուծումն: Որպէս ի ծնէ կոյրք վասն գունից շարաբանութիւն¹² ոչ կարեն առնել¹³, վասն զի ոչ երբէք¹⁴ տեսին: Նոյնպէս և որ զմիտսն մեղաւք կուրացուցեալ է¹⁵, զԱստուած ոչ կարէ տեսանել և ոչ վասն Աստուծոյ խաւսել, զի որ սուրբ են սրտիւք, նոքա զԱստուած տեսանեն ոչ մարմնաւոր աշաւք, այլ մտացն աշաւք:

ԻԷ. «Վայրապար բարկանալն կուրութիւն առնէ տեսողին»:

Լուծումն: Մի մասն հոգւոյն բարկութիւնն¹⁶ է, և բարի է, յորժամ ընդդէմ հակառակորդին և մեղացն լինի: Եւ խաւար գործ է մտացն, յորժամ եղբաւրն բարկանամբ վայրապար և ոչ վասն Աստուծոյ:

¹ ԲԴ անզգամութեան

² ԱԴ խորամանկութեանն, Գ խորամանկութիւն

³ ԲԴ յարիւթիւն, Գ յարութիւնն

⁴ ԱԴ յողջախոհութիւն

⁵ ԱԲԴ ցանկութիւն

⁶ Գ գիտութիւնն

⁷ Գ յարութիւնն

⁸ Գ > ասէ

⁹ ԱԲԳ առաքեալ

¹⁰ Գ խորհեցէք] խնդրեցէք

¹¹ Բ > խաւսել

¹² Գ շարաբանութիւնն

¹³ Դ ~ առնել կարեն

¹⁴ ԱԲԴ երբեք

¹⁵ Գ + լուծումն

¹⁶ ԲԴ բարկութիւն

Բան¹. «Եւ ցանկութիւն չար»:

Լուծումն: Եւ «չար ցանկութիւնն²» նոյնպէս ծածկէ զլուսաւորութիւն³ մտացն, որպէս մառախուղ՝ զլոյս⁴ արեգականն:

ԻԸ. «Սուր հոգեւոր է, որ մեկնէ զհոգին ի մարմնոյն»:

Լուծումն: Ոչ զբնական որոշումն հոգւոյն ի մարմնոյն ասէ, որ է մահն, այլ «մարմին» զմեղսն կոչէ, և «սուր»՝ զառաքինութիւնն⁵, որ⁶ որոշէ զհոգին ի մեղաց:

Բան⁷. «Եւ զանգիտութիւնն⁸ ի գիտութենէն»:

Լուծումն: Եւ կամ «սուր» զբանն Աստուծոյ ասէ՝ ըստ առաքելոյ, որ ասէ. «Առէ՛ք զս|124ա|ուսեր հոգւոյն, որ է բանն Աստուծոյ» (Եփես. Զ. 17):

ԻԹ. «Որպէս տեսութիւն քաղաքի գեղեցկի»:

Լուծումն: Յորժամ գեղեցիկ քաղաք տեսանէ որ⁹, զարմանայ, որ չափ ևս առաւել, յորժամ զմեծ և զզարմանալի քաղաքս զշինեալս¹⁰ ձեռամբ Աստուծոյ¹¹ տեսանիցէ՝ զերևելիսս և զաներևոյթս, զարմանայ և շարժի յաւրհանութիւն¹² Արարչին:

Լ. «Եթէ արքայութիւն¹³ երկնից է իմաստութիւն¹⁴ եղելոց, և ըստ Տեառն բանին՝ ի ներքս¹⁵ ի մեզ է¹⁶»:

Լուծումն: Տէրն ասէ. «Ահաւասիկ արքայութիւնն¹⁷ Աստուծոյ ի ներքս ի ձեզ է» (Ղուկ. ԺԷ. 21): Եւ սուրբս ասէ, թէ արքայութիւն¹⁸ գիտութիւն¹⁹ եղե-

¹ Գ > բան

² ԲԳ ցանկութիւն

³ Գ զլուսաւորութիւնն

⁴ Բ զլոյս

⁵ ԲԳ զառաքինութիւն

⁶ Բ > որ

⁷ Գ > բան

⁸ Բ զանգիտութիւն

⁹ Գ > որ

¹⁰ Դ շինեալս

¹¹ Ա զԱստուծոյ

¹² Գ յաւրհանութիւնն

¹³ Գ արքայութիւնն

¹⁴ Գ իմաստութիւնն

¹⁵ Ա ներք

¹⁶ Բ > ներքս ի մեզ է

¹⁷ Բ արքայութիւն

¹⁸ Գ արքայութիւնն

¹⁹ Գ գիտութիւնն

լոցս է: Եւ պեղծ¹ դեքն ըմբռնեալ ունին զմեզ մեղաւք և հոգաւք աշխարհիս և ոչ տան թոյլ մտանել ի գիտութիւն² էիցս, որպէս փղշտացիքն յիսրայէլացւոցն յափշտակէին զերկիրն Աւետեաց, որպէս և գրեալ է ի Գիրս Դատաւորացն և Թագաւորացն:

ՀԱ. «Սաղաւարտ հոգւոյ է գիտութիւն վաստակոց»:

Լուծումն: Որպէս սաղաւարտն զգլուխն անվնաս պահէ, նոյնպէս առաքինութիւնն³ գիտութեամբ գործել պահէ զհոգին անախտ և անուանելի⁴:

ԼԲ. «Ի բազմանալ իմաստութեանն⁵ Աստուծոյ ի մեզ, ջրով և գինւով խառնեաց զնա ի մեզ»:

Լուծումն: Յորժամ իմաստութիւնն Աստուծոյ ի միտքն բազմանայ, ջրով և գինւով⁶ խառնի, որպէս ջուր աճեցուցանէ |124բ| զտունկ առաքինութեանն և պտղաբեր առնէ, և որպէս գինի ուրախ առնէ զըմպաւոյն⁷:

Բան⁸. «Եւ զայս գիտութիւն վաստակաւք խնդրէ»:

Լուծումն: Այս գիտութեանս գործական առաքինութեամբն հասանես:

ԼԳ. «Տանուտէր հաւատարիմ է⁹, որ զհաւատացեալ պարգևս»:

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ, թէ՛ «Իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ՝ եթէ սաղմոս ունիցի, եթէ վարդապետութիւն ունիցի» (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 26) և այլ ամենայն շնորհք, զոր ունիցին, զամենայն¹⁰ ի շինութիւն¹¹ հաւատացելոց մատակարարէ, նա հաւատարիմ և իմաստուն տնտես է, զոր գովէ Տէրն:

ԼԴ. «Սաղաւարտ հոգւոր է, որ պահէ զմիտս ամրացեալ ի ցնորից»:

Լուծումն: Որպէս սաղաւարտն զգլուխն, և տերև ծառոյն զպտուղն պահէ, նոյնպէս և վարքն և ճգնութիւնն զմիտսն ամրացեալ պահէ ի ցնորից:

ԼԵ. «Եթէ հացն բանաւորաց գիտութիւն եղելոցս է, զոր հրամայեցաք քրտամբ երեսաց ուտել, ապա պարտ է վաստակաւք ճաշակել զնա¹²»:

Լուծումն: Յորժամ Աստուած ետեղծ զմարդն, առանց ուսանելոյ զամենայն էիցս գիտութիւնն¹³ շնորհեաց նմա և յայտ ի դիր անուանց ամենայն

¹ ԲԳ պիղծ

² Գ գիտութիւն

³ ԲԳ առաքինութիւն

⁴ ԱԳ անվանելի

⁵ ԲԳ իմաստութեան

⁶ Բ > խառնեաց զնա ի մեզ... ջրով և գինւով

⁷ ԳԴ զըմբոյն

⁸ Գ > բան

⁹ Դ > է

¹⁰ Գ զամենայն

¹¹ Բ իշխանութիւն] ի շինութիւն, Գ շինութիւն

¹² Բ > քրտամբ... ճաշակել զնա

¹³ Բ գիտութիւն

կենդանեացն¹ է, զոր եղ Աղամ: Եւ յորժամ եկեր ի պտղոյն, յորմէ պատուիրեաց շուտել, կորոյս ընդ ա|125ա|նմահութեանն² և զգիտութեան շնորհն: Եւ հրամայեաց³ Աստուած քրտամբ երեսաց ուտել զհացն զհոգւորն, որ է գիտութիւն էիցս, և զմարմնաւորն⁴, զոր ի դրախտին առանց աշխատութեան վայելէր, ապա պարտ է վաստակել և ճաշակել զնա, որպէս ասէ մարգարէն⁵. «Զվաստակս ձեռաց քոց կերիցէս⁶, երանի՛ է քեզ և⁷ բարի եղիցի⁸» (Սաղմ. ծիէ. 2):

ԼԶ. «Որք ժառանգեցին զերկիրն Աւետեաց ամենայն ջանիւ սպանանէին զփղշտացիսն, զի մի՛ ծերացի Յիսուս և մնացեն⁹»:

Լուծումն: «Երկիրն Աւետեաց», որ բխէ¹⁰ զկաթն և զմեղրն¹¹, աւրինակ է գիտութեան¹² անմարմնոց և մարմնաւորաց: Եւ փղշտացիքն, որ պատերազմէին ընդ իսրայէլացիսն, աւրինակ էին դիւաց¹³ և ախտից: Եւ որպէս նոքա զփղշտացիսն ամենայն ջանիւ սպանանէին յառաջ քան զծերանալն Յեսուայ, նոյնպէս պարտ է բազում ջանիւ սպանանել զախտս¹⁴, որպէս ասէ առաքեալ. «Սպանէ՛ք զանդամս ձեր զերկրաւորս¹⁵, ի բաց ընկեցէ՛ք զպոռնկութիւն¹⁶» (Կող. Գ. 5) և զայլն ամենայն. յառաջ քան զելանելն յաշխարհէս, զի մի՛ մնացուք ծառայ ախտիցն և դիւացն:

ԼԷ. «Կարթ է հոգւոր ճշմարիտ վարդապետութիւն»:

Լուծումն: Որպէս Տէրն Պետրոս|125բ|սի¹⁷ ասաց. «Յայսմհետէ զմարդիկ որսայցես ուռկանաւ բանին ի կեանս» (Ղուկ. Ե. 10):

ԼԸ. «Որ վասն անախտութեան պատերազմի, պարտ է սպառազինել գիտութեամբ Տեառն¹⁸»:

¹ Գ կենդանեաց

² Բ անմահութեան

³ Բ հրամայաց

⁴ Գ զմարմաւորն

⁵ Գ մարդն

⁶ Դ + և այլն

⁷ Գ զի

⁸ Դ > երանի... եղիցի

⁹ Բ > զփղշտացիսն... և մնացեն

¹⁰ ԲԳ բղխէ

¹¹ ԱԲԳ զմեղր

¹² Գ գիտութեան

¹³ Դ դիւացն

¹⁴ Գ զախտ

¹⁵ ԱԲԴ զերկրաւոր

¹⁶ Գ զպոռնկութիւն

¹⁷ Բ Պետրոսի

¹⁸ Բ > Տեառն

Լուծումն: Որպէս առաքեալ սպառազինէ՝ ասելով, թէ՝ «Հաստատուն կացէք, զտեղի՝ կալչիք, պնդեալ զմէջս ձեր ճշմարտութեամբ, և զգեցեալ զգրահան արդարութեան, և ազուցեալ զոտս պատրաստութեամբ Աւետարանին խաղաղութեան¹: Եւ ի վերայ ամենայնի առէ՛ք զվահանն հաւատոյ, որով կարող լինիջիք զամենայն նետս մոլիս շարին շիջուցանել, և առէ՛ք զսաղաւարտն փրկութեան², և զսուսեր հոգւոյն, որ է բանն Աստուծոյ» (Եփես. 2. 14-17): Այսպէս պարտ է սպառազինել և ապա ելանել ի վերայ թշնամեացն:

Բան³. «Եւ յաղթիւն առաջնոյն՝ լինի ի գործելն զոչ պատուիրելն⁴, և⁵ երկրորդին՝ սխալելն⁶ ի ճշմարտութենէն և յոչ յամարձակելն ձեռնարկել⁷»:

Լուծումն: Առաջին՝ անախտութիւնն⁸ է, և յաղթի, յորժամ հրաժարելեացն գործէ, և երկրորդ՝ գիտութիւնն⁹ է և յաղթի¹⁰, յորժամ սխալէ ի ճշմարիտ գիտութենէն կամ յորժամ ոչ համարձակի ձեռնարկել վասն տգիտութեանն: |126ա|

ԼԹ. «Տեղին Աստուծոյ «խաղաղութիւն»¹¹ կոչի, և խաղաղութիւնն¹² է անախտութիւն բանաւորաց»:

Լուծումն: Դաւիթ ասէ. «Եղև խաղաղութիւն տեղի Նորա» (Սաղմ. 23. 3): Եւ խաղաղութիւն անախտութիւն հոգւոյն է, ուր բնակէ Աստուած, որպէս ասաց Աստուած Նսայի մարգարէին. «Ես յո՞ հանգեայց, եթէ ոչ ի հեզս և ի խոնարհս և յայնոսիկ, որ¹³ գողան ի¹⁴ բանից Իմոց¹⁵» (Ես. 42. 2): Եւ որ ցանկայ բնակողին Աստուծոյ, սրբեցէ զանձն յամենայն պղծութենէ հոգւոյ և մարմնոյ ահիւն Աստուծոյ:

Խ. «Լեառն հոգւոր է գիտութիւն¹⁶ բարձրագոյն, և որ ելանէ ի նա, անսխալ¹⁷ հայի յամենայն իմաստութիւն բանաւորաց¹⁸»:

¹ Գ խաղաղութեամբ

² Գ փրկութեանն

³ Գ > բան

⁴ ԱԲԴ պատուիրելն

⁵ Ա > և

⁶ Դ սղալելն

⁷ Բ > և յոչ յամարձակելն ձեռնարկել

⁸ Դ անախտութիւն

⁹ Դ գիտութիւն

¹⁰ Բ > յորժամ հրաժարելեացն... և յաղթի

¹¹ Գ խաղաղութիւնն

¹² ԱԲԴ խաղաղութիւն

¹³ Գ > որ

¹⁴ Գ > ի

¹⁵ Գ > իմոց

¹⁶ Գ գիտութիւնն

¹⁷ Դ անսղալ

¹⁸ Բ > հայի... բանաւորաց

Լուծումն: Դաւիթ ասէ. «Ո՞վ ելցէ ի լեառն Տեառն» (Սաղմ. ԻԳ. 3): «Լեառն» իմաստութիւնն¹ է: Եւ որպէս լեառն զառ ի վեր և զժուարին է ելողին, և յորժամ ելանէ անխափան, զամենայն ստոր և կացեալսն տեսանէ: Նոյնպէս և յիմաստութեան² լեառն ջանիւ և աշխատութեամբ ելանեմք՝ առաքինի³ վարիւք և հանապազ ընթերցմամբ Աստուածային Տառից: Եւ երբ⁴ ելանէ, անսխալ իմանայ զամենայն իմաստութիւն⁵ իմաստասէր բանաւորաց և զմիտս ամենայն գրոց:

ԽԱ. «Որ զաշխարհն հանդերձեալ բարձեալ է մտաւք և շրջի, ամաչէ յոյժ յառաջ անցեալ յիմարական⁶ [կենացն]»:

Լուծումն: Որ զգիտութիւն |126բ| հանդերձեալ աշխարհին և անվախճան կենացն բարձեալ ունի ի միտսն, և ընթանայ յառաքինութիւն⁷ յառաջին յիմար գնացիցն, յորժամ յիշէ, ամաչէ:

ԽԲ. «Աշխարհ իմաստից ի միտս հաստատեալ⁸ և վաստակաւք [լուսաւորի]»:

Լուծումն: Իմաստութիւն⁹ հանդերձեալ աշխարհին, որ ի միտքն հաստատեալ է, առաքինի գործաւք լուսաւորի և ի թիրեալն յառաքինութենէ¹⁰ խաւարեցի:

ԽԳ. «Ճանապարհ կենաց է առաքինութիւն¹¹ հոգւոյ, ընդ որ երթալով մտացն՝ խնդայ ընդ տեսութիւն¹² նորա»:

Լուծումն: Առաքինութեան¹³ պտուղ կեանքն¹⁴ և լոյսն է¹⁵, որպէս ասէ Ովստէ. «Սերմանեցէ՛ք զարդարութիւն¹⁶ և հնձեցէ՛ք զպտուղ կենաց, լուսաւորարարէք ձեզ զլոյս գիտութեան» (Ովս. Ժ. 12): Եւ ամենայն կենդանի ի գալ լուսոյն զուարճանայ:

¹ Բ իմաստութիւն

² Գ յիմաստութեանն

³ Բ առաքի

⁴ Դ երբ

⁵ Գ իմաստութիւնն

⁶ Բ > անցեալ յիմարական, Գ > յիմարական

⁷ Գ առաքինութեամբն

⁸ Դ + է

⁹ Գ իմաստութիւնն

¹⁰ Դ յառաքինութեն

¹¹ Գ առաքինութիւնն

¹² Գ տեսութիւնն

¹³ Գ առաքինութեանն

¹⁴ Գ + է

¹⁵ Գ > է

¹⁶ Գ զարդարութիւնն

ԽԴ. «Եթե սրտմտութիւն¹ վիշապաց գինին է»:

Լուծումն: Մովսէս ասէ. «Սրտմտութիւն վիշապաց գինի² նոցա» (Բ. Աւր. ԼԲ. 33): Վասն որոյ պարտ է նազարացիս գոյ³, որպէս Սամսոնն և Յովաննէս, որ ուխտականք⁴ էին յորովայնէ, և գինի ոչ ըմպէին⁵: Նմանապէս ի գինւոյն և ի ցասմանէն հրամայէ ոչ արբենալ, որ չար է, քան զգինւոյն:

ԽԵ. «Միտքն գլուխ է հոգւոյն, և վաստակն՝ յոյս գործոյն: Եւ որ զրկի ի սմանէ, մատնեցի ի ձեռս թշնամեաց իւրոց⁶»:

Լուծումն: Որպէս գլուխն ամենայն մարմնոյն բաշխէ զկենդանութիւն⁷, և ամենայն զգայութիւնքն ի գլուխն են՝ տեսանելիքն, և⁸ լսելիքն, և այլքն ամենայն, նոյնպէս և միտքն հոգւոյն գլուխ է, և լ22ա| ակն, և ունկն: Զի որպէս Ե⁹. են զգայութիւնք մարմնոյն¹⁰ և ի գլուխն¹¹ են, նոյնպէս հինգ են զարու-թիւնք հոգւոյն և ի միտքն¹² են, զի մտաւքն տեսանէ հոգին իմանալապէս, և լսէ, և ճաշակէ, և հաւտոտի¹³, և շաւշափէ: Եւ գլուխ վաստակոցն և գործոցն յոյսն է, զի առանց յուսոյ, անհնար է գործել ինչ ոչ միայն զհոգեւորն, այլ և զմարմնաւորն, զի մշակն յուսով պտղոցն սերմանէ, և վաճառականն յուսով շահիցն ընդ ծով և ընդ ցամաք ճանապարհորդէ: Եւ որ ոչ ունի զյոյսն, դիւրաւ մատնեցի ի ձեռս թշնամեաց իւրոց:

ԽԶ. «Մեծ քահանայապետ Աստուծոյ կոչեցի, որ վասն ամենայն բա-նաւոր բնութեանց աղաւթէ, և միջնորդութեամբ իւրով ածէ զամենեսեան ի գիտութիւն¹⁴ ճշմարտութեան¹⁵»:

Լուծումն: Որպէս Մովսէս, և Երեմիայ¹⁶, և այլ մարգարէքն, որ աղաւթէին վասն ժողովրդեանն, և Պաւղոս նզով լինել ի Քրիստոսէ, աղաւթէր վասն եղ-բարց իւրոց և ազգականաց, վասն որոյ «մեծ» կոչեցան առաջի Աստուծոյ:

ԽԷ. «Չհրեշտակս պատուեմք»:

¹ Գ սրտմտութիւնն

² Ա գինին

³ Գ գոյ

⁴ Գ արուի տականք] որ ուխտականք

⁵ Դ ըմբէին

⁶ Բ > ի ձեռս թշնամեաց իւրոց

⁷ Գ զկենդանութիւնն

⁸ Գ > և

⁹ Բ հինգ

¹⁰ Գ + են

¹¹ Ա գլուխ

¹² ԱԴ միտք

¹³ ԲԳ հոտոտի

¹⁴ Գ գիտութիւնն

¹⁵ Բ > իւրով... ճշմարտութեան, Գ ճշմարտութեանն

¹⁶ Դ Էրեմիայ

Լուծումն: Զհրեշտակս¹ պատուեմք ոչ վասն անմահ բնութեանն², այլ վասն աստուածսիրութեանն³ և առաքինութեանն⁴, և զղևսն⁵ անարգեմք⁶ վասն շարագործութեան նոցա և խաբէութեան⁷:

ԽԸ. «Մի մարմին է երկրպագեալ յամենայն ար|127բ|արածոց»:

Լուծումն: Յամենայն արարածական⁸ բնութենէ միայն Քրիստոսի մար-մինն է երկրպագեալ⁹, «զի ի նմա միաւորեցաւ լրումն աստուածութեանն¹⁰ մարմնապէս», որպէս ասէ առաքեալն¹¹ Պաւղոս¹² (Կող. Բ. 9): Եւ ի Փիլիպեց-ւոց թղթին¹³ ասէ, թէ¹⁴. «Յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծունր կրկնես-ցի երկնաւորաց և երկրաւորաց¹⁵ և սանդարամետականաց¹⁶, և ամենայն լեզու խոստովան լիցի, եթէ¹⁷ Տէր է Յիսուս Քրիստոս՝ ի փառս Աստուծոյ Հաւր¹⁸» (Փիլ. Բ. 10-11):

ԽԹ. «Նոր Աստուած է, որ ոչ ինչ ստեղծու յայտնի¹⁹»:

Լուծումն: Կա՛մ զկուռսն ասէ նոր Աստուած, կա՛մ որք զորովայնն աս-տուածացուցանեն և մամոնային ծառայեն:

Ծ. «Սուրբ Երրորդութիւնն²⁰ է միայն²¹ երկրպագեալ, որով գոյացան եղեալքս²² ամենայն²³»:

¹ Գ զհրեշտակսն

² Բ բնութեան

³ Բ աստուածսիրութեան

⁴ Բ առաքինութեանս

⁵ Գ զղևսն

⁶ Դ արարգեմք

⁷ Գ խաբէութեանն

⁸ ԱԴ արածական

⁹ ԱԴ երգրպագել, Բ երկրպագել

¹⁰ Բ աստուածութեանս

¹¹ Գ առաքեալ

¹² Գ > Պաւղոս

¹³ Դ թխթին

¹⁴ Գ > թէ

¹⁵ Գ > և երկրաւորաց

¹⁶ Բ > և սանդարամետականաց

¹⁷ ԱԳ թէ

¹⁸ ԱԳԴ > Տէր է Յիսուս Քրիստոս՝ ի փառս Աստուծոյ Հաւր

¹⁹ Դ յԱստուծոյ յայտնի

²⁰ ԲԴ Երրորդութիւն

²¹ Գ ~ է միայն

²² ԳԴ եղեալք

²³ Բ > ամենայն

Լուծումն: Զի ի տասն բանեան¹ արէնսն հրամայէ Աստուած, թէ՛ «Լո՛ւր Իսրայէլ, Տէր Աստուած Քո Տէր մի է, և մի՛ երկիր պագանէր², որ ինչ յերկինս և յերկրի և ի ծովէ³, բայց միայն Տեառն Աստուծոյ երկիր պագցես⁴ և զնա միայն պաշտեսցես» (Հմմտ. Բ. Աւր. Զ. 4-13):

ԾԱ. «Որ հայի յԱստուած, ոչ զբնութիւն⁵ Նորա տեսանէ, այլ զգործս Նորա, ապա⁶ զհամրդ համարձակին ասել վասն բնութեանն Աստուծոյ»:

Լուծումն: Մովսէս աղաչէր զԱստուած, թէ՛ «Յո՛յց ինձ գերեսս Քո» (Հմմտ. Ել. ԼԳ. 18): Եւ Աստուած ասաց, թէ՛ «Զերեսս իմ ոչ տեսցես, այլ զյետոյս իմ տեսցես» (Ել. ԼԳ. 23): Եւ յետ Աստուծոյ արարածքս են, ապա զիա՞րդ յանդգնին ոմանք ասել վասն⁷ բնութեանն⁸ Աստուծոյ:

ԾԲ. «Յորժամ տեսանեմք մարմին, յստակութեան |128ա| մտաց կարաւտիմք⁹»:

Լուծումն: Յորժամ զմարմնոյ բնութիւնն¹⁰ և զսահմանն քննեմք, մաքուր և յստակ մտաց կարաւտիմք, և երբ զանմարմնոցն՝ ևս առաւել մաքրութեան¹¹: Եւ քանի՛ առաւել սրբութեան¹² պէտք են և անհնարին մաքրութեան¹³, յորժամ ցանկամք¹⁴ զՍուրբ Երրորդութիւնն¹⁵ տեսանել, որ արարիչ է մարմնաւորաց և անմարմնոց:

ԾԳ. «Չոհ հոգևոր է մաքրութիւն անձին, զոր ի վերայ հաստատուն մտաց՝ իբր¹⁶ ի Սուրբ Սեղան մատուցանեմք¹⁷»:

Լուծումն: Անձն, որպէս ասացաք, եռամասնեայ է՝ բան, ցասումն և ցանկութիւն¹⁸: Եւ մաքրութիւն¹⁹ սոցա է զաւելին և զպակասն ի բաց հանել: Եւ աւել-

¹ Գ Ժ.բանեան

² Գ պագանել

³ Դ ծովուէ

⁴ Գ երկրպագցես | երկիր պագցես

⁵ Գ զբնութիւնն

⁶ Բ > զգործս Նորա ապա

⁷ Գ վերայ | վասն

⁸ Բ բնութեանս

⁹ Գ կարօտեմք

¹⁰ Բ բնութիւն

¹¹ Գ մաքրութեանն

¹² Գ սրբութեանն

¹³ Գ մաքրութեանն

¹⁴ ԱԴ ցանգամք

¹⁵ Բ Երրորդութիւն

¹⁶ Դ իբրև

¹⁷ Բ > ի Սուրբ Սեղան մատուցեմք

¹⁸ Գ ցանկութիւնն

¹⁹ Գ մաքրութիւնն

լի է բանին խորամանկութիւն¹, և պակաս՝ անզգամութիւն², և մաքրութիւն³ միջինն՝ խոհականութիւնն: Եւ ցասմանն աւելի է յանդգնութիւնն⁴, և պակաս՝ երկչոտութիւնն⁵ և սրբութիւնն⁶, արիութիւնն⁷: Եւ ցանկականին աւելի է արբշտութիւնն⁸, և պակաս՝ ըռշտութիւնն⁹ և մաքրութիւնն¹⁰, ողջախոհութիւնն¹¹: Եւ բոլոր անձինն մաքրութիւն¹² է արդարութիւնն¹³: Եւ յորժամ հոգին խոհական, և արի, և ողջախոհ լինի, և արդար, պատարագ Աստուծոյ է, զոր ի վերայ հաստատուն մտաց՝ իբր¹⁴ ի Սուրբ Սեղանն¹⁵ մատուցանեմք, որպէս ասէ արհնեբգուն. «Հաճոյ եղէց Աստուծոյ, քան զորթ մա|128բ|տաղ, որ բերէ զեղջիրս¹⁶ և զկճղակս» (Սաղմ. ԿԸ. 32):

ԾԴ. «Որպէս դժուար¹⁷ է իմանալ զբնութիւնն¹⁸, քան զտեսանել իրին, նոյնպէս է¹⁹ իմանալ զբանս մարմնոյ, քան տեսանել զնա²⁰»:

Լուծումն: Իր բանին նկարագիրն է, և դիրին է տեսանել և ընթեռնուլ: Իսկ տեսանել և իմանալ զմիտս և զբնութիւն²¹ բանին դժուարին²² է: Նոյնպէս և զմարմին զհուր, զջուր դիրաւ ամենայն ոք տեսանէ, բայց զբանն, որ է սահմանն և բնութիւնն²³, իմաստունքն միայն տեսանեն²⁴:

¹ Ա խորամանգութիւն, Դ խորայմանգութիւն

² Գ անզգամութիւնն

³ Գ մաքրութիւնն

⁴ Բ յանդգնութիւն

⁵ ԲԳ երկչոտութիւն

⁶ ԱԲ սրբութիւն

⁷ Բ արիութիւն

⁸ ԱԲԴ արբշտութիւն

⁹ Բ ըռշտութիւն

¹⁰ ԱԳԴ մաքրութիւն

¹¹ Բ ողջախոհութիւն

¹² Գ մաքրութիւնն

¹³ Բ արդարութիւն

¹⁴ Դ իբրև

¹⁵ ԲԳԴ սեղան

¹⁶ Գ զեղջերս, Դ զեղջիր

¹⁷ Ա դժար

¹⁸ ԲԳ զբնութիւն

¹⁹ Դ > է

²⁰ Բ > է իմանալ... տեսանել զնա

²¹ Գ զբնութիւնն

²² Գ դժուար

²³ Բ բնութիւն

²⁴ Գ տեսանին

ԾԵ. «Ոչ է քան Սուրբ Երրորդութեանն¹ խառնուածոյ, զի այնպիսին արարածոց վայել է²»:

Լուծումն: Բանն սահմանն է, որ խառնեմք³ զսեռն և զբաղկացուցիչ տարբերութիւնն և զյատուկն, և սահմանեմք զիրն զինչ և է: Որպէս զմարդ ասեմք կենդանի, բանաւոր մտաց և մակացութեան⁴ ընդունակ, իսկ Սուրբ Երրորդութեանն⁵ ոչ գոյ սեռ ի վեր քան զնա, այլ ինքն ի վեր է, քան զամենայն և անսահմանելի է բնութեամբ, զի սահմանն արարածոց վայել է, որ ի Դ⁶. տարերացս խառնուածոց է:

ԾԶ. «Որ ի բաց եկաց ի գործոց և ի գիտութենէ նոցա հեռացաւ, և յորմէ բարձաւ գիտութիւնն⁷, արտաքոյ գիտութեանց մնաց. և ոչ այդպէս է Սուրբ Երրորդութեանն⁸»:

Լուծումն: Գործն գիտութեանն⁹ ասպնջական¹⁰ է, |129ա| ասէ Աստուածաբանն, և որ յառաքինութեան¹¹ գործոյն ի բաց եկաց, և ի գիտութենէն զրկեցաւ, և արտաքոյ¹² գիտութեան¹³ մնաց: Եւ Երրորդութիւնն¹⁴ ոչ է այդպէս, յոր հաւատացաք, թէ գիտութեամբ ըմբռնել¹⁵ կարեմք զբնութիւն Նորա, այլ հաւատով իմանամք, թէ անճառ է էութիւն¹⁶ Նորա և անսահման:

ԾԷ. «Որպէս արդի իմացուածովս զգայութեանց մաքրոց իմանամք¹⁷ զերևելիսս, և յորժամ սրբեմք զհոգիս, զբան նոցա տեսանեմք¹⁸»:

Լուծումն: Որպէս զառաջիկայ իրքն, որ կամիմք տեսանել, առողջ աշաւք տեսանեմք, և ողջ ականջով¹⁹ զձայնսն լսեմք, և այլ²⁰ զգայութեամբքն նոյնպէս:

¹ Բ Երրորդութեան

² Բ > է

³ Գ խառնիմք

⁴ Գ մակացութեանն

⁵ Գ Երրորդութեան

⁶ ԲԳ չորս

⁷ Գ գիտութիւն

⁸ Բ > բարձաւ... Սուրբ Երրորդութեանն

⁹ ԲԴ գիտութեան

¹⁰ ԱԴ ասպնճական

¹¹ Գ յոր առաքինութեանն | որ յառաքինութեան

¹² Գ + ի

¹³ Գ գիտութեանն

¹⁴ Բ Երրորդութիւն

¹⁵ Ա ըմպռնել

¹⁶ Գ էութիւնն

¹⁷ Ա իմանամ

¹⁸ Բ > և յորժամ... տեսանեմք

¹⁹ ԱԴ ականջով | ականջով

²⁰ Գ այլք

Բան¹. «Եւ յորժամ սրբեմք զհոգիս, զբան նոցա տեսանեմք»:

Լուծումն: Յորժամ սրբեմք զհոգւոյս մասունքն՝ զբանն, զցասումն և զցանկութիւնն², որպէս յառաջագոյն ասացաք, զբան նոցա իմանամք, որ է սահման բնութեանն³ զմարմնաւորաց և զանմարմնոց:

Բան⁴. «Եւ յորժամ զմիտս սրբեմք եռակի»:

Լուծումն: Եռակի մաքրութիւն⁵ է հոգւոյն, և մարմնոյն, և մտացն, զոր ստանալով իմանամք զԵրրորդութիւնն⁶:

ԾԸ. «Իմացութիւնն⁷ զիմանալիսն իմանայ, և միտքն՝ զխորհուրդ»:

Լուծումն: «Իմացութիւնն⁸» է յառաջ եկեալ իմաստն, որ ի զգայութիւնն⁹ է, որով իմանամք զիմանալիսն. աչ|129բ|աւք՝ զգոյնսն, և ամէն¹⁰ զգայութիւն¹¹ զիրն իմանայ իմացութեամբն, որ կայ ի նմա: Եւ միտքն, զոր իմացութեամբն էառ զբնութիւն իրացն¹², և զխորհուրդս նոցա քննէ, և իմանայ զսահման¹³ իրացն, որ է բնութեանն¹⁴ յայտնիչ:

ԾԹ. «Իմացութիւնն¹⁵ զիմացութիւնսն ոչ իմանայ, այլ զիմանալիսն¹⁶»:

Լուծումն: «Իմացութիւնն¹⁷», որ կայ¹⁸ ի զգայութիւնն¹⁹, ինքն զինքն ոչ տեսանէ, այլ զիմանալիսն, այսինքն է՝ աշաւքն՝ զգոյնսն, և ականջաւքն՝ զձայնսն, որպէս յառաջն²⁰ ասացաք: Այլ աշքն ինքն զինքն ոչ տեսանէ, և ոչ զայլ զգայութեանցն զործն կարէ գործել, յոր իմացումն է բաժանեալ, այլ իւրաքանչիւր զիր իմանալին իմանայ:

¹ Գ > բան

² Բ զցանկութիւն

³ Բ բնութեան

⁴ Գ > բան

⁵ Գ մաքրութիւն

⁶ ԲԳ Երրորդութիւն

⁷ ԲԳԴ իմացութիւն

⁸ Գ իմացութիւն

⁹ ԲԴ զգայութիւն

¹⁰ Դ ամենայն

¹¹ Գ զգայութիւն

¹² Բ իրաց

¹³ Գ զահն | զսահման

¹⁴ Դ բնութեան

¹⁵ ԲԳ իմացութիւն

¹⁶ Բ զիմանալիս

¹⁷ Բ իմացութիւն

¹⁸ Գ նորա | որ կայ

¹⁹ ԱԲ զգայութիւն

²⁰ ԱԲԳ յառաջ

25 — Կիրակոս Երզնկացի

Բան¹. «Իսկ միտքն՝ զիմացութիւնսն և զիմանալիսն»:

Լուծումն: «Միտքն՝ զիմացութիւնն²», որ ի հինգ³ զգայութիւնն⁴ է, իմանայ և զնոցա իմանալին՝ զգոյն, և զձայնն, և զհոտն, և զհամն, և զողորկն⁵, և զխոշորն, որ շաւշափեկացն է. միտքն զամենայնն⁶ իմանայ:

Կ. «Այլ է զաւրութիւն⁷, որով հայի յերևելիսս⁸, և այլ է, որով հայի ի բնութիւնս նոցա»:

Լուծումն: Յերևելիսս⁹ հայի իմացութեամբն¹⁰, որ կայ ի զգայութիւնն¹¹, և մտաւքն զբնութիւնս նոցա քննէ:

Բան¹². «Եւ մի է զաւրութիւն նորա, յորժամ հայի ի Սուրբ Երրորդութիւնն»:

Լուծումն: Յորժամ¹³ ի Սուրբ Երրորդութիւնն¹⁴ 130ա|թիւնն¹⁵ հայի¹⁶, ամենայն զգայութիւնքն ժողովին և միանան ի միտսն և խափանին ի ներգործութեանէն¹⁶, և միտքն միայն ներգործէ:

ԿԱ. «Յորժամ տեսանեմք զնիւթականսն, յիշեմք զգիտութիւն¹⁷ նոցա: Եւ յորժամ առնումք զգիտութիւն¹⁸ նոցա, ի¹⁹ յիշատակս նիւթոցն գամք²⁰»:

Լուծումն: Որպէս զջուր, յորժամ տեսանեմք, յիշեմք, թէ ջուր է, որ ունի կրկին որակութիւն²¹՝ գիշութիւն²² և ցրտութիւն²³: Եւ երբ առնումք զգիտու-

¹ Գ > բան

² Գ զիմացութիւն

³ ԱԴ հինգ

⁴ Բ զգայութիւն, Գ զգայութեանն

⁵ ԱԲԴ զողորկ

⁶ Գ զամենայն

⁷ Գ զօրութիւնն

⁸ Գ յերևելիս

⁹ Գ յերևելիս

¹⁰ Ա իմացութեամբ

¹¹ Բ զգայութիւն

¹² ԱԳԴ > բան

¹³ Գ + հայի

¹⁴ Դ Երրորդութիւն

¹⁵ Գ > հայի

¹⁶ ԱԲԳ ներգործութենէ

¹⁷ Գ զգիտութիւնն

¹⁸ Գ զգիտութիւնն

¹⁹ Գ > ի

²⁰ Բ > զգիտութիւն... գամք

²¹ Գ որակութիւնն

²² Դ գիճութիւն

²³ Գ ցրտութիւնն

թիւնն¹, յիշեմք, թէ այս, որ² իմացաք, թէ գէջ և ցուրտ է, ջուրն է, և ոչ այլ ինչ: Բան³. «Եւ ոչ այսպէս է⁴ զգիտութիւն Երրորդութեանն»:

Լուծումն: «Գիտութիւն⁵ Երրորդութեանն⁶ ոչ է այսպէս», այլ աննիւթ և անժամանակ, որպէս յաջորդող ասէ:

ԿԲ. «Սուրբ Երրորդութիւնն⁷ ոչ նիւթական և խառնուածոյ և ժամանակական⁸ է, այլ՝ էութիւն⁹ միական¹⁰»:

Լուծումն: Նիւթականքս ի շորից տարերացս խառնուած են և ի ներքոյ ժամանակի են: Իսկ Երրորդութիւնն¹¹ միական է և յաւիտենական, և հաւասար են բնութեամբ Հայր, և Որդի, և Սուրբ Հոգին:

ԿԳ. «Ի գիտութիւն եղելոցս բարձրութիւն և նուաստութիւն¹² է»:

Լուծումն: Եղեալքս ամենայն մի քան զմի բարձր և ցած են, որպէս լուսինն¹³, քան զարեգակն¹⁴, և աստեղք, քան զլուսին նուաստ են: Եւ Սուրբ Երրորդութիւնն¹⁵ ոչ է այսպէս, այլ հաւասար են էութեամբ, և բնութեամբ, և աստուածութեամբ, կամ՝ 130բ|աւք, և իշխանութեամբ, և արարչութեամբ, և անսկզբնութեամբ հաւասար են:

ԿԴ. «Որպէս հայելին¹⁶ անաղտ մնայ»:

Լուծումն: Յորժամ զհայելին¹⁷ կացուցանես¹⁸ ընդդէմ գարշելի իրաց կամ գազանի, կերպարանքն ծնանի ի հայելին, այլ հայելին անաղտ մնայ: Նոյնպէս և արի հոգին յամենայն ընչից աշխարհիս, թէպէտ տեսանէ և լսէ, ոչ ցանկայ:

¹ Բ զգիտութիւն

² Բ այսօր] այս որ

³ Գ > բան

⁴ Գ > է

⁵ Գ զգիտութիւնն

⁶ Բ Երրորդութեան

⁷ Բ Երրորդութիւն

⁸ Գ ամանակական] ժամանակական

⁹ Գ էութիւնն

¹⁰ Բ > և ժամանակական է, այլ էութիւն միական

¹¹ ԲԳ Երրորդութիւն

¹² Գ նուաստութիւնն

¹³ Գ լուսին

¹⁴ Գ զարեգակ

¹⁵ Բ Երրորդութիւն

¹⁶ Բ հայելի

¹⁷ ԱԲԳ ~ զհայելին յորժամ

¹⁸ Գ կացուցանեն

ԿԵ. «Վաստակաւոր իմաստուն է¹»:

Լուծումն: «Վաստակաւոր» միտքն է², որ աւգնէ գիտութեան³ հոգւոյն:

ԿԶ. «Ոչ կարէ միտքն աւգնել»:

Լուծումն: Յայնժամ կարէ աւգնել միտքն հոգւոյն, յորժամ ինքն անախտութիւն լինի ստացեալ:

ԿԷ. «Եթէ բանաւոր բնութիւնք զարինակ տնկոց»:

Լուծումն: Տունկն ջրով սնանի, և հոգին՝ բարի գիտութեամբն, որ ջուր կենաց է՝ յԱղբերէն կենաց բխեալ⁴, որ է Աստուած, որպէս ասէ մարգարէն. «Ի քէն է, Տէ՛ր, աղբիւր⁵ կենաց⁶» (Սաղմ. ԼԵ. 10):

ԿԸ. «Փղշտացի է, որ կռուի»:

Լուծումն: «Փղշտացիքն» արինակ են դիւացն⁷, որ պատերազմին ընդ կրանաւորսն և ընդ հաւատացեալսն, որ ժառանգաւոր են գիտութեանն⁸ Աստուծոյ:

ԿԹ. «Սուրբ Երրորդութիւնն⁹ է ջուր սուրբ, և ի Նմա [Է] տնկեալ [ծառն կենաց]»:

Լուծումն: Սուրբ Երրորդութիւնն¹⁰ «ջուր» անուանի ի Գրոց, որպէս ասէ մարգարէն, եթէ՝ «Զիս թողին զաղբիւր ջրոյ կենդանւոյ» (Երեմ. Բ. 13): Եւ ծառ|131ա|ուն կենաց ի նմա է տնկեալ, զի կենաց աղբիւր Աստուած է հրեշտակաց, և մարդկան, և անասնոց, և տնկոց:

Հ. «Մարմինս մեր կայ յայսմ»:

Լուծումն: Մարմինն ի տեղի հանգչի¹¹, և միտք մեր ի գիտութիւնս իմաստնոց զետեղի:

ՀԱ. «Չզաւր ապստամբ է, որ ջանայ»:

Լուծումն: «Ապստամբ» սատանայ է և ջանայ հանել զկրանաւորն¹² ի գիտութենէ Աստուծոյ և յառաքինութենէ:

ՀԲ. «Եթէ չորքն ի մի աղբերէ զատան, իմանալով գիտեմք [զելս նոցա]»:

- ¹ Բ > է
- ² Գ > է
- ³ Գ գիտութեանն
- ⁴ Բ բղխեալ
- ⁵ Դ աղբեր
- ⁶ Գ կենդանի
- ⁷ ԱԳԴ դիւաց
- ⁸ ԲԳ գիտութեան
- ⁹ ԲԴ Երրորդութիւն
- ¹⁰ ԲԳԴ Երրորդութիւն
- ¹¹ ԲԴ հանկչի
- ¹² Գ զկրօնաւորսն

Լուծումն: Մոզսէս ասէ¹, թէ՝ «Աղբիւր ելանէր² յԵգեմայ, և անտի³ բաժանի ի չորս առաջս» (Մննդ. Բ. 10), որ արինակ էին չորից աւետարանչացն, ի միոջէ աղբերէ՝ ի Քրիստոսէ, բաժանեալ ի չորս առաջս՝ ի Մատթէոս⁴, ի Մարկոս⁵, յՂուկաս⁶ և ի⁷ Յովհաննէս⁸: Կամ զչորս առաքինութիւնսն ասէ, որ ի միոյ հոգւոյ ելանէ և բաժանի ի չորս՝ ի խոհականութիւն, յարիութիւն⁹, յողջախոհութիւն¹⁰ և յարգարութիւն¹¹:

ՀԳ. «Միտք ի զարմացմանէ, յորժամ հայի յիրս ինչ և ոչ ցնորի»:

Լուծումն: Յորժամ միտքն վերանայ ի գիտութիւն անմարմնոցն կամ մարմնաւորացն, ի զարմացման լինի, բայց ոչ ցնորի: Եւ դիպի¹² այլ խորհրդոյ Աստուծոյ տեսութեանն¹³, որ լուսաւորէ զհոգին, և զաւրաւոր և գեղեցիկ 131բ-իկ գործէ զնա:

ՀԴ. «Քաղաք է խորհուրդ¹⁴ հոգւոյ, և պաշարեալ են ի նմա բնութիւնք¹⁵ բանաւոր¹⁶»:

Լուծումն: «Քաղաք» է մարդս¹⁷, և զրունք քաղաքիս՝ հինգ¹⁸ զգայութիւնն, և բնակիչք՝ բանական հոգին: Դարձեալ՝ «քաղաք» է խորհուրդ հոգւոյն և պաշարեալ¹⁹ ի սմա՝ բազմապատիկ բանական իմաստութիւնք:

ՀԵ. «Որքան մերկանայ միտք յախտից, առաւել հայի ի զգայարանսն²⁰»:

Լուծումն: «Առաւել հայի²¹ ի զգայարանսն» է, որ զոր ինչ զգայութեամբքն²²

- ¹ Դ ասէր
- ² ԲԳ ելանէ
- ³ ԱԳԴ անդի
- ⁴ ԱԴ Մատթոս, Գ Մատթէոսէ
- ⁵ Գ Մարկոսէ
- ⁶ Գ Ղուկասէ
- ⁷ Ա > ի
- ⁸ Գ Յովհաննէսէ
- ⁹ Գ յարիութիւնն
- ¹⁰ Գ յողջախոհութիւնն
- ¹¹ Գ յարգարութիւնն
- ¹² Ա պիտի
- ¹³ Գ աստուածտեսութեանն] Աստուծոյ տեսութեանն
- ¹⁴ Բ խորհուր
- ¹⁵ Ա բնակութիւն
- ¹⁶ Բ > բանաւոր
- ¹⁷ Գ մարդն
- ¹⁸ Դ հինկ
- ¹⁹ Դ պաշարեն
- ²⁰ Դ զգայարանսն
- ²¹ ԲԴ հայել
- ²² ԱԲԴ սգայութեամբքն

տեսանէ զբնութիւն¹, և զխորհուրդ իրացն քննել և իմանալ կարէ:
Բան². «Եւ որքան աճէ³ գիտութիւն»:

Լուծումն: Քան զի գիտէ, թէ ի ճգնութենէն աճէ գիտութիւնն⁴, վասն այնորիկ յաւելու միշտ ի ճգնութիւնն⁵, որպէս Սողոմոն ասէ. «Որ կամի յաւելուլ ի գիտութիւն, յաւելցէ յաշխատութիւնն⁶ և ի ցաւան» (հմմտ. Ժող. Ա. 18):

ՀԶ. «Գիտնական միտք քննէ զգիտութիւն⁷ բնութեանց»:

Լուծումն: Յորժամ միտքն զբնութիւն⁸ էիցս քննէ, միտքն մաքրի և պայծառանայ, որպէս մարմնաւոր ակն լուսով արեգականն⁹ լուսաւորի:

ՀԷ. «Դրունք քաղաքի են¹⁰ առաքինութիւնք բանաւոր հոգւոյ, որք¹¹ ի¹² վաստակոց¹³»:

Լուծումն: Որպէս ի քաղաքն ընդ դուռն մտանեն, նոյնպէս և ա|132ա|ռաքինութեամբն՝ յերկնային քաղաքն: Եւ որպէս դրունք քաղաքին ի տեառնէ¹⁴ քաղաքին և յարուստաւորէն հաստատին, այսպէս և առաքինութիւնք ի շնորհացն Աստուծոյ և ի վաստակոց և յաշխատութենէ մարդոյն հաստատին:

ՀԸ. «Ոչ պակասեն և ոչ առաւելուն¹⁵»:

Լուծումն: «Ոչ պակասեն», զի անմահ են, «և ոչ առաւելուն¹⁶», զի ծնունդ ոչ ունին:

Բան¹⁷. «Եւ լծակցեալ է նոցա¹⁸ զարշութիւն հոտոյ, և որ իմանայ զնոցա հոտն¹⁹»:

¹ Գ զբնութիւնն

² Գ > բան

³ Գ ճառէ] աճէ

⁴ ԲԳԴ գիտութիւն

⁵ ԲԴ > վասն այնորիկ... ի ճգնութիւնն

⁶ ԱԲ յաշխատութիւնս, Դ յաշխատութիւն

⁷ Գ զգիտութիւնն

⁸ Գ զբնութիւնն

⁹ Գ արեգական

¹⁰ Գ քաղաքին] քաղաքի են

¹¹ Ա որ

¹² Գ > ի

¹³ Բ > որք ի վաստակոց

¹⁴ Գ + է

¹⁵ Ա աւելուն

¹⁶ Ա աւելուն

¹⁷ Գ > բան

¹⁸ Դ <նոցա>

¹⁹ Բ > և որ իմանայ զնոցա հոտն

Լուծումն: Որկրամոլութեան¹ դիւին հոտն այլ ազգ է, և պոռնկութեան² դիւին³՝ այլ գունակ: Եւ սուրբքն Աստուծոյ զարութեամբն⁴ ճանաչէին զնոցա հոտն, որպէս Անտոն զհոտ դիւահարին ճանաչէր ի նաւին, զոր և բժշկէր շնորհաւքն Աստուծոյ:

ՀԹ. «Յիմանալ⁵ զխորհուրդս բնութեանց»:

Լուծումն: Զէիցս բնութիւնն⁶ քննել մտացն զարութեամբ կարողութիւն⁷ է, որք ուսանին, որպէս արտաքինքն քննեցին: Ապա հայելն ի Սուրբ Երրորդութիւնն⁸ ոչ է ի մտացն զարութենէ, այլ յԱստուծոյ պարգևացն, որ շնորհ է արժանաւորացն:

Ձ. «Հասանողութիւն մտաց է ազատութիւն⁹ բանաւորաց, որ ոչ կրկնի յառաջինն վասն բարութեան¹⁰ սիրոյ նորա¹¹»:

Լուծումն: «Հասանողութիւն¹² մտաց» է ա|132բ|զատութիւն¹³ բանաւորացն յախտից, այլ որ ոչ դառնայ յառաջին¹⁴ վատթար գործն վասն բարութեան սիրոյն Աստուծոյ:

ՁԱ. «Յորժամ միտքն արժանաւորի¹⁵ լինել ի խորհուրդ Սուրբ Երրորդութեան¹⁶, շնորհիւ Աստուծոյ «աստուած» կոչեսցի, զի կատարեցաւ ի պատկեր Արարչին Իւրոյ¹⁷»:

Լուծումն: Վասն այնորիկ «աստուած» կոչի, զի նման է Աստուծոյ բարեան, և գիտնականան, և կարելեան, զի Աստուած այս երիւքս¹⁸ կերպարանի՝ բարեան, և գիտնականան, և կարելեան¹⁹: Եւ սա իւր բարութեամբն

¹ Ա որկրամոլութեանն, Գ որկորամոլութեանն

² Գ պոռնկութեանն

³ Բ + հոտն

⁴ Գ զօրութեամբ

⁵ Գ զիմանալ

⁶ Բ բնութիւն

⁷ Գ կարողութիւն

⁸ Բ Երրորդութիւն

⁹ Գ ազատութիւն

¹⁰ Գ բարութեանն

¹¹ Բ > որ ոչ... սիրոյ նորա

¹² Գ հասանողութիւնն

¹³ Գ ազատութիւնն

¹⁴ Գ առաջին

¹⁵ Գ արժանաւոր

¹⁶ Բ Երրորդութեան

¹⁷ Բ > շնորհիւ... Արարչին իւրոյ

¹⁸ Դ երիւն

¹⁹ Ա կարելեան, Գ կատարելեան

զԱստուծոյ բարութիւնն¹ իմանայ, և գիտութեամբն՝ զԱստուծոյ գիտութիւնն, և կարողութեամբն՝ զԱստուծոյ կարողութիւնն²: Թէպէտ այլ ազգ է առ Աստուծոյ բարին, և գիտնականն, և կարելին, և այլ ազգ՝ առ մարդն:

ՁԲ. «Պարիսպ հոգեւոր է անախտութիւնն³ հոգւոյ բանաւորութեամբ, որ պարսպէ»:

Լուծումն: «Անախտութիւնն⁴» ի գործնական առաքինութենէն լինի, այլ բանաւորութեամբ և գիտութեամբ, յորժամ անախտութիւնն⁵ լինի, պարսպէ զհոգին ի դիւացն արկածից:

ՁԳ. «Չամենայն թլփատութիւնս գտաք⁶ ի թիւս եաւթանն⁷՝ ըստ սրբոց հարանցն. չորքն՝ վեցերորդին, և այլքն՝ ութերորդին⁸»:

Լուծումն: Առաքեալն Պաւղոս ասէ ի Հռոմայեցւոց թղթին, թէ՝ «Ոչ որ յայտնի հրէայն է, և |133ա| ոչ որ յայտնի մարմնով թլփատութիւն, այլ որ ի ծածուկ հրէայն է, և թլփատութիւն սրտի՝ հոգւով և ոչ գրով, գովութիւնն⁹ ոչ ի մարդկանէ է, այլ յԱստուծոյ» (Հռոմ. Բ. 28-29): Եւ սուրբ հայրս ասէ, թէ զամենայն թլփատութիւնս գտաք ի թիւս եւթանն¹⁰՝ ըստ սրբոց հարցն: «Եւթն» զեւթն դար կենցաղոյս ասէ, զի թէ մարմնաւոր թլփատութիւնն¹¹ էր հրէից, և թէ հոգեւորն յայս կեանքս լինի:

Բան¹². «Չորքն՝ վեցերորդին, և այլքն՝ ութերորդին»:

Լուծումն: «Չորք» զմարմինն ասէ, որ ի չորից տարերացս¹³ է, և վեցերորդին լինի սորա թլփատութիւնն¹⁴, որ է ուրբաթն, յորում աւուր Տէրն խաչեցաւ: Եւ մեք, խաչակից լինելով Քրիստոսի, ճգնութեամբ և պահաւք թլփատեմք զմեր մարմինս ի շարեաց և ի պիղծ¹⁵ գործոց:

Բան¹⁶. «Եւ այլքն՝ ութերորդին»:

¹ Բ բարութիւն

² ԲԳ կարողութիւն

³ Ա անախտութիւն, Դ անախտութիւնն

⁴ ԲԳ անախտութիւն

⁵ ԲԳ անախտութիւն

⁶ Բ գտակ

⁷ ԱԴ իաւթանն

⁸ Բ > վեցերորդին... ութերորդին

⁹ Բ գովութիւն

¹⁰ Գ եօթանն

¹¹ Բ թլփատութիւն

¹² ԱԳԴ > բան

¹³ Գ աւետարանացս] տարերացս

¹⁴ Գ թլփատութիւն

¹⁵ ԱԲԴ պիղծ

¹⁶ Գ > բան

Լուծումն: «Եւ այլ» զհոգւոյն ասէ թլփատութիւն¹, որ յութերորդին լինի, որ է միաշաբաթն, յորում աւուր Տէրն յարեաւ: Եւ մեք յուրբաթի կենցաղոյս, խաչակից լինելով Քրիստոսի², մեռանիմք ի³ մեղացն՝ սպանանելով զանդամս երկրաւորս: Եւ ի շաբաթի, հանգիստ անախտութեանն⁴ իջանելով, գերեզմանակից լինելով Քրիստոսի, և յութերորդ միաշաբաթին թլփատելով զսիրտս |133բ| ի շարեաց, յառնեմք յարդարութիւն⁵ ընդ Քրիստոսի:

ՁԴ. «Տաճար հոգեւոր է, յորս բնակէ իմաստութիւնն⁶ Աստուծոյ»:

Լուծումն: Առաքեալ ասէ. «Ապաքէ՞ն դուք տաճար Աստուծոյ էք, և Հոգի Աստուծոյ բնակեալ⁷ է ի ձեզ» (Ա. Կորնթ. Գ. 16): Եւ սուրբս ասէ, թէ տաճար Աստուծոյ է, յորս բնակէ իմաստութիւնն⁸ Աստուծոյ, և կատարեալ տաճար լինի, յորժամ գիտութեան⁹ Սուրբ Երրորդութեանն¹⁰ արժանաւորի:

ՁԵ. «Առաջին բնութիւնն¹¹ վասն միոյ, և երկրորդն առ մի, և ինքն է ի մի»:

Լուծումն: «Առաջին բնութիւնն¹²» ստեղծեալ յԱստուծոյ միոյ հրեշտակքն են: Եւ «երկրորդ բնութիւնն» յետ հրեշտակաց մարդիկ¹³ են առ ի միոյն Պատճառէ, և ինքն¹⁴ Աստուած է մին:

ՁԶ. «Միակեաց, որ սիրէ զսնափառութիւն¹⁵, է որպէս այն, որ փառաւորի ի մարդկանէ և հայի յանձն որպէս յանախտս, և հոգի խոնարհ է¹⁶»:

Լուծումն: Որ սիրէ միայն զփառասիրութիւն, իբրև զայն է, որ արդեամբ¹⁷ փառաւորի ի մարդկանէ և հայի յանձն որպէս ի սուրբ¹⁸ և յանախտ: «Եւ հոգի խոնարհ է», որ յետ կատարելոյ զամենայն պատուիրանս Աստուծոյ, ոչ ցանկայ մարդկային փառաց:

¹ Գ թլփատութիւն

² Գ ~ Քրիստոսի լինելով

³ ԱԲԴ > ի

⁴ Բ անախտութեան

⁵ Գ յարդարութիւնն

⁶ ԲԴ իմաստութիւն

⁷ Դ բնակէ

⁸ Բ իմաստութիւն

⁹ Գ գիտութեանն

¹⁰ Բ Երրորդութեան

¹¹ Բ բնութիւն

¹² Գ բնութիւն

¹³ Բ մարդիկք

¹⁴ Ա Ինք

¹⁵ Գ զսնափառութիւնն

¹⁶ Բ > և հայի... խոնարհ է

¹⁷ Գ արդեամբ

¹⁸ Դ սուրբս

ՁԷ. «Երկրորդ գիտությունն¹ յառաջին գիտությունն² է, և նա ի սմա»:

Լուծումն: «Երկրորդ գիտություն» նոր կտակարանքս է, որ յառաջինն նկարագրեալ էր, |134ա| և առաջինն նորոյս արինակ էր և ի սմա է:

ՁԸ. «Սիոն³ յառաջին խորհուրդն է, և ամենայն չարութիւն⁴ յեգիպտոս ասի⁵»:

Լուծումն: Սիոն⁶ «անմատոյց» թարգմանի⁷: Եւ «առաջին խորհուրդ» և անմատոյց Աստուծոյ գիտութեան⁸ խորհուրդն է, որ անհասանելի է: Եւ Երուսաղէմ «խաղաղութիւն» ասի, և նշանակէ բնական գիտութեանն⁹ Երուսաղէմ: Եւ յորժամ բնական գիտութեանն¹⁰ արժանաւորի մարդ, որպէս յառաջ է ստեղծ Աստուած, խաղաղանայ յամենայն ամբոխմանէ ախտից և լինի անախտ: Եւ կայանայ ի նմա¹¹ լեառն Սիոն¹², այսինքն է՝ գիտութիւնն¹³ Աստուծոյ: Եւ Եգիպտոս «Երկաթի հալոց» ասի, որ նշանակ է դժոխոց, և փարաւոն՝ սատանայի, և զարք¹⁴ նորա¹⁵՝ դիւաց գնդին:

ՁԹ¹⁶. «Յետ կատարման աշխարհի ծնունդ ոչ լինի և քան զառաջին¹⁷»:

Լուծումն: Ի կատարած աշխարհիս¹⁸ այլ ծնունդ ոչ լինի և ոչ ապականութիւն, զի ամենայն որ ծնանի, մեռանի և ապականի, և ի դադարել ծննդեանն՝ դադարէ և ապականութիւնն¹⁹, զի քան զառաջին բնութիւնն²⁰ յետոյ եմուտ ապականութիւնն:

¹ ԲԳԴ գիտութիւն

² Բ գիտութիւն

³ Բ Սիոն

⁴ Գ չարութիւն

⁵ ԲԳ > ասի

⁶ Բ Սիոն

⁷ Ա թարգմանի

⁸ Գ գիտութեանն

⁹ Բ գիտութեան

¹⁰ ԲԴ գիտութեան

¹¹ Գ սմա

¹² Բ Սիոն

¹³ ԲԴ գիտութիւն

¹⁴ Գ զօրքն

¹⁵ Գ > նորա

¹⁶ ԱԴ > ՁԹ.

¹⁷ Բ > զառաջին, Գ զառաջինն

¹⁸ Գ աշխարհի

¹⁹ ԲԳ ապականութիւն

²⁰ Բ բնութիւն

Ղ¹. «Տեսիլ եղելոց կամ ի մաքուր մտաց տեսանի և կամ բան [իմաստնոց ցուցանէ]»:

Լուծումն: Զարարածոց գիտութիւնս: Կամ յորժամ մաքրեմք զմիտս ի յախտից, տեսանեմք, և կամ |134բ| յիմաստասիրացն բանից ուսանիմք: Եւ որ ի յերկուցդ է զրկել՝ ի մաքուր մտաց և յիմաստնոցն բանից, զպատմագիրսն պատճառէ, թէ չեն գրել զգիտութիւն եղելոցս, և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք²:

¹ ԱԴ > Ղ.

² ԱԴ > և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք, Գ > բանից, զպատմագիրսն... և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք

ՆՈՐԻՆ ՎԵՅԵՐՈՐԴ¹ ՀԱՐԻՒՐԵԱԿ²

Ա. «Չի՞նչ և³ է գիտութիւն եղելոց, Սուրբ Գիրք մեզ ոչ պատմեաց⁴, և թէ որպէս առ նա ժամանեմք»:

Լուծումն: Մովսէս զլինելութիւն⁵ աշխարհիս գրեաց, այլ զծածուկ գիտութիւն⁶ բնութեանցն ոչ գրեաց: Եւ թէ զիս⁷ զկարեմք հասանել այնր գիտութեան⁷, գրեալ է, թէ յորժամ գործեմք զպատուիրանս Աստուծոյ և ճշմարիտ գիտութեանն⁸ արժանաւորիմք: Եւ թէ ո՞ր է⁹ պատուիրանն, Դաւիթ ասէ. «Ո՞վ ելցէ ի լեռն Տեառն» (Սաղմ. ԻԳ. 3), որ է իմաստութիւնն¹⁰, և պատասխանէ, թէ՛ «Որ սուրբ է ձեռաւք և ամբիծ սրտիւ, որ ոչ առ զնանրութիւն» (Սաղմ. ԻԳ. 4), այլովքն¹¹ հանդերձ¹²:

Բ. «Գիտութիւն աշխարհիս կրկին է՝ գործական և մտաւորական. յառաջինն գան ոչ¹³ [մաքուրքն]»:

Լուծումն: «Գիտութիւնն¹⁴» յերկուս բաժանի՝ ի գործականն և ի տեսականն: Եւ գործականն բաժանի ի բարոյականն¹⁵, ի տնտեսականն և ի քաղաքականն: Եւ մտաւորականն, որ է տեսականն՝ ի բնաբանականն¹⁶, յուսումնա|135ա|կանն¹⁷ և յաստուածաբանականն: Եւ ուսումնականն՝ ի թուականն, յերաժշտականն, յերկրաչափականն և յաստեղաբաշխականն¹⁸: Առաջին գործական է, որ յերեք բաժանի՝ ի բարոյականն¹⁹ և յայլն: Եւ յայս գան ոչ

¹ Դ գ. երորդ

² Բ նորին Կիրակոս վարդապետի վերլուծութիւնս սուրբ հարն Եւագրեայ զԸ. եկին] նորին վեցերորդ հարիւրեակ

³ Բ > և

⁴ Դ ~ ոչ պատմեաց մեզ

⁵ Գ զլինելութիւնն

⁶ Գ գիտութիւնն

⁷ Գ գիտութեանն

⁸ Բ գիտութեան

⁹ Դ > է

¹⁰ Բ իմաստութիւն

¹¹ Գ այլովքն

¹² Դ > այլովքն հանդերձ

¹³ Բ > գան ոչ

¹⁴ ԲԳ գիտութիւն

¹⁵ ԱԲԴ բարոյականն

¹⁶ Գ բնաբանական

¹⁷ Դ յուսմականն

¹⁸ Բ յաստղաբաշխականն

¹⁹ Ա բարոյականն, Դ բարոականն

մաքուրքն: Եւ երկրորդ տեսականն է, որ բաժանեցաւ ի բնաբանականն, յուսումնականն¹ և յաստուածաբանականն²: Եւ այսմ արժանաւորին սուրբքն սրտիւք՝ ըստ Տեառն բանին, որ ասէ, թէ՛ «Որ սուրբ են սրտիւք, նոքա զԱստուած տեսցեն» (Մատթ. Ե. 8):

Գ. «Ազգ մարդկան զատանին³ ի միմեանց լեզուաւք⁴, աշխարհաւ, կերպիւ և խառնուածովք, և սուրբքն՝ գիտութեամբ⁵»:

Լուծումն: Մարդկան ազգս լեզուաւք⁶ բաժանին, զի մինն⁷ հայ է, և միւսն⁸ հոռոմ աշխարհաւ, զի մինն⁹ տարսոնացի է, և միւսն¹⁰ կապադովկացի¹¹: Մինն¹² կերպիւն հսկայածէ է, և միւսն¹³ փոքր¹⁴: Միւսոյն¹⁵ խառնուածն սեաւ մաղձն յոլով է, վասն այնորիկ թուի է: Եւ ի մինն պղղամն՝ սակաւ¹⁶, սակս¹⁷ այնորիկ խարտեաշ¹⁸ է: Եւ սուրբքն գործովք բարեաց և հոգևոր գիտութեամբն պարգևաց¹⁹՝ որպէս զնոյ և զՅոր, որ յառաքինութենէ²⁰ ազգաբանէ Գիր՝ ասելով, թէ՛ «Նոյ էր այր արդար, կատարեալ յազգի²¹ անդ իւրում» (Ծննդ. 2. 9): |135բ| Եւ Յորայ²² ասէ. «էր այր արդար²³, ճշմարիտ՝ մեկնեալ յամենայն իրաց շարեաց» (Յոր Բ. 3):

¹ Գ յուսումական

² Բ > յուսումականն և յաստուածաբանականն

³ Գ զատին

⁴ Գ լեզուք, Դ լեզօք

⁵ Բ > և սուրբքն՝ գիտութեամբ

⁶ Ա լեզաւք, Գ լեզուք, Դ լեզօք

⁷ Բ մին

⁸ Բ միւսն

⁹ ԱԴ միւսն, Բ միւսն

¹⁰ Բ միւսն, Գ միւս

¹¹ Բ կապադովկացի

¹² ԱԴ միւսն, Բ միւսն

¹³ Բ միւսն

¹⁴ Ա փոփր

¹⁵ Բ միւսոյն, Գ միոյն

¹⁶ ԱԲԴ > սակաւ

¹⁷ Գ վասն] սակս

¹⁸ ԱԲ խարտեշ

¹⁹ Դ պարգևեաց

²⁰ Բ յառաքինութենէնէ

²¹ Ա յազգ

²² Գ Յոր

²³ Գ + և

Դ. «Հայր ճշմարիտ Հայրն Քրիստոսի կոչի¹ և սկիզբն Հոգւոյն Սրբոյ և եղելոցս արարիչ»:

Լուծումն: «Ճշմարիտ Հայր» Աստուած Հայր է, որ յառաջ քան զամենայն Հայր է, և միշտ Հայր է անփոփոխ, և ոչ է որպէս զայլ հայր, որ նախ որդի էին և յետոյ լինին հայր միոյ, կամ երկուց, կամ յոլովից: Եւ Հայրն Քրիստոսի ամենայնի է սկիզբն. Որդւոյ՝ ծննդեամբ անսկզբնաբար, և Հոգւոյն՝ բղխման² անժամանակապէս, և արարածոցս՝ արարչութեամբ:

Ե. «Անստեղծ է, որ ոչ ինչ է կանուխ»:

Լուծումն: «Անստեղծ» Աստուած է, որ յառաջ քան զնա ոչ ինչ է, որպէս Եսայի ասէ ի դիմաց Աստուծոյ. «Ես առաջին, և Ես առ յապաշ. յառաջ քան զիս ոչ գոյ այլ Աստուած, և զկնի իմ ոչ եղիցի» (Ես. ԽԴ. 6):

Զ. «Չմարմնաւոր հրէայսն սուրն թլփատէ»:

Լուծումն: «Հոգևոր հրէայք» Քրիստոսի հաւատացեալքն են³: Որպէս զհրէայսն սրով թլփատէին, նոյնպէս և զքրիստոնէն⁴՝ գործ պատուիրանին, որպէս ասէ առաքեալ. «Սպանէ՛ք զանդամս ձեր զերկրաւոր, ի բաց ընկեցէ՛ք զպոռնկութիւն⁵, զպղծութիւն⁶, զբիծ» (Կող. Գ. 5) և զայլն: Եւ⁷ Տէրն ասէ⁸. «Սուր եկի արկանել յերկիր» (Մատթ. Ժ. 34): | 136ա | Որ⁹ «թլփատէ» զսիրտն¹⁰ ի շարեաց և «սուր» հոգին է՝ ըստ Պաւղոսի, որ ասէ, թէ՝ «Ոչ որ յայտնի հրէայն է, և ոչ որ յայտնի¹¹ մարմնով թլփատութիւն¹², այլ որ ի ծածուկ հրէայն է, և թլփատութիւն¹³ սրտի՝ հոգւով և ոչ գրով, որոյ գովութիւնն ոչ ի մարդկանէ, այլ յԱստուծոյ է» (Հռոմ. Բ. 28-29):

Է. «Եթէ ութերորդ աւրն աւր¹⁴ է յարութեան. յարութիւնն¹⁵ մեր Քրիստոս է, և որ թլփատին յութերորդին, Նովաւ է¹⁶»:

- ¹ Գ կոչողի
- ² ԱԳԴ բխման
- ³ Գ > են
- ⁴ Գ զքրիստոնեայսն
- ⁵ Գ զպոռնկութիւնն
- ⁶ Գ զպղծութիւնն
- ⁷ Գ > և
- ⁸ Գ > ասէ
- ⁹ Գ > որ
- ¹⁰ Գ սիրտն
- ¹¹ Գ > հրէայն... յայտնի
- ¹² Գ թլփատութիւնն
- ¹³ Գ թլփատութիւնն
- ¹⁴ Գ որ] աւր
- ¹⁵ ԲԳ յարութիւն
- ¹⁶ Բ > Նովաւ է, Գ > է

Լուծումն: «Ութերորդ աւր» կիրակէն¹ է, որ Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց: Եւ հասարակաց յարութիւնն² ի կիրակէ լինելոց է վասն Քրիստոսի յարութեանն³, որ սպան զմահ և յարութիւն մեզ պարգևեաց:

Բան⁴. «Եւ որ թլփատին⁵ յութերորդին, Նովաւ է»:

Լուծումն⁶: Քրիստոսի թլփատեմբ զսիրտս ի շարեաց և յառնեմբ յարդարութիւն⁷:

Ը. «Որպէս դրախտն ուրախ»:

Լուծումն: Յայս կեանքս դրախտ առաքինութիւնն է, որ ուրախ առնէ զհոգին յուսով, և անդ՝ դրախտին վայելչութիւն⁸: Եւ զմեղաւորսն տրտմեցուցանէ⁹ մեղքն. աստ՝ յուսով տանջանացն, և անդ՝ տանջանք¹⁰ դժոխոցն և խաւարն:

Թ. «Եթէ ապականութիւն¹¹ ընդ ժամանակաւ է, անապականութիւնն [կանուխ է]»:

Լուծումն: Յառաջ քան զժամանակս և զյաւիտեանս Աստուած է, և անդ ապակ | 136բ | անութիւն¹² ոչ է, զի ապականութիւն ժամանակաւ լինի: Եւ ժամանակ յարեգականէ և ի յերկնից շարժմանէն ծնանի, որպէս ասէ Մովսէս. «Եղև երեկոյ, և եղև վաղորդեան՝ աւր մի» (Ծննդ. Ա. 5): Զի ժամանակ, և որք ընդ ժամանակաւ են, ապականին, որպէս ասէ առաքեալ. «Երևելիքս առ ժամանակ մի են, և աներևոյթքն՝ յաւիտենական» (Բ. Կորնթ. Դ. 18): Զի երևելիքս ամենայն ժամանակաւ¹³ ծնանին և ժամանակաւ¹⁴ ապականին, որպէս Ադամ եկաց ինն հարիւր ամ և մեռաւ¹⁵: Եւ ամենայն կենդանիք, և բոյսք, և տունկք ժամանակաւ¹⁶ լինին և ապականին, և անապականութիւն¹⁷ յառաջ է, քան զժամանակ, որպէս ասացաք:

- ¹ ԱԲ կիրակէն
- ² ԲԳԴ յարութիւն
- ³ Բ յարութեան
- ⁴ ԱԳԴ > բան
- ⁵ Գ թլփատութիւնն
- ⁶ ԱԳԴ > լուծումն
- ⁷ Գ յարդարութիւնն
- ⁸ Գ վայելչութիւնն
- ⁹ Գ տրտմեցուցանեն
- ¹⁰ Դ տանջանքն
- ¹¹ Գ ապականութիւնն
- ¹² Գ ապականութիւնն
- ¹³ Գ առ ժամանակ
- ¹⁴ Գ առ ժամանակ
- ¹⁵ Ըստ Սուրբ Գրքի՝ Ադամը մահացել է 930 տարեկանում. տե՛ս Ծննդ. Ե. 5:
- ¹⁶ Ա ժամանաւ
- ¹⁷ Գ անապականութիւնն

Ժ. «Սուրբ Երրորդությունն¹ ոչ է չորրորդություն և հինգերորդություն², և³ [ոչ է Նա թիւ]»:

Լուծումն: Սուրբ Երրորդությունն⁴ ոչ երեք⁵ թիւ է և ոչ չորս, ոչ հինգ, զի թիւն համարք է և պատահումն, և Աստուած ոչ է թիւ և պատահումն, այլ անեղ էություն⁶ միական և զուգական:

ԺԱ. «Եթե երրորդ թուին լծակցեալ է չորքն»:

Լուծումն: Երրորդ թուին լծակից չորրորդն է, և յերրորդությունն ոչ գոյ չորրորդություն⁷: Եւ երրորդ թուին⁸ յառաջ է երկրորդն, և յերրորդությունն⁹ առաջին և յետին ոչ գոյ և ոչ քթթել¹⁰ միական, այլ հաւասար են էութեամբ: | 137ա |

ԺԲ. «Երրորդ թիւն¹¹ շարունակեալ [է]»:

Լուծումն: Երեք թիւն շարունակեալ է. մինն յառաջ է, և երկուքն՝ զկնի, և երեքն՝ յետոյ: Եւ յերրորդությունն¹² այս ոչ է¹³, զի ոչ է Նա երեք թիւ, այլ մի էություն¹⁴:

ԺԳ. «Մարմինն Քրիստոսի ի մարդկային մարմնոց է»:

Լուծումն: Քրիստոսի մարմինն ի մարդկային մարմնոյս էր, այլ բոլոր¹⁵ Բանն Աստուած միացաւ ի նա անշփոթ և անբաժանելի: Եւ է Քրիստոս Աստուած ի վերայ ամենայնի արհնեալ՝ ըստ բանի առաքելոյն (Հռոմ. Թ. 5):

ԺԴ. «Ոտքն Քրիստոսի գործ է և իմաստություն¹⁶»:

Լուծումն: «Քրիստոսի ոտք», որ ասէ առաքեալն, թէ՛ «Դիցէ զամենայն թշնամիս ի¹⁷ ներքոյ ոտից Իւրոց» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 25), գործ է և իմաստություն¹⁸:

¹ ԲԳ Երրորդություն

² Գ հինգերորդություն

³ Բ > և

⁴ ԲԳԴ Երրորդություն

⁵ ԱԴ իրեք

⁶ Գ էություն

⁷ ԱԳԴ չորրորդ

⁸ Գ թիւն

⁹ ԲԴ յերրորդություն

¹⁰ ԱԲ քթել

¹¹ ԱԳ Երրորդություն] Երրորդ թիւն

¹² Բ յերրորդություն

¹³ Բ չէ] ոչ է

¹⁴ Գ էություն

¹⁵ Բ <բոլոր>

¹⁶ Գ իմաստություն

¹⁷ ԱԲԴ > ի

¹⁸ Գ իմաստություն

Եւ յայտ է, զի հաւատացեալքն ի Նա ընդունաւոք են¹ գիտութեան² և գործոց Նորա, և կոխան լինին թշնամիքն հաւատացելոցն՝ որպէս և Քրիստոսի:

ԺԵ. «Քրիստոս է, որ յեական բնութենէ, և ի բնութենէ մարմնոյ և անմարմնոյ յայտնեցաւ որդւոց մարդկան³»:

Լուծումն: «էական բնութիւն» աստուածութիւնն⁴ է, և մարմին էառ և մարդկային հոգի Աստուածն Բան և յայտնեցաւ յաշխարհի:

Բան⁵. «Եւ որ ասէ Բ⁶. աւծեալ կամ Բ⁷. բնութիւն⁸»:

Լուծումն: Որ Բ⁹. բնութիւն¹⁰ ասէ կամ Բ¹¹. աւծեալ, յատուկ և ոչ միացեալ անշփոթ, նա է, որ բաժանէ զՔրիստոս, և | 137բ | Բ¹². Քրիստոս ասէ, և Բ¹³. իմաստուն, և Բ¹⁴. իմաստութիւն¹⁵ ասէ:

ԺԶ. «Սուրբ զաւրություն¹⁶ է իր, որ կայ ի բնութիւն¹⁷ եղելոց գիտութենէ և կամ ի շնորհաց¹⁸»:

Լուծումն: «Սուրբ զաւրություն» հրեշտակքն են, և «իրն» բան է և խրատ, որ կայ ի բնութիւն եղելոց գիտութենէ և կամ ի շնորհացն Աստուծոյ գիտութենէն ուսուցանեն զմարդիկ հրեշտակքն և հաստատեն:

ԺԷ. «Էր ժամանակ, զի ոչ էր մարմինն Քրիստոսի»:

Լուծումն: Յառաջ քան զմարմնանալն ոչ էր արդեամբք¹⁹ Քրիստոսի մարմինն:

¹ Գ եղեն

² Գ գիտութեանն

³ Բ > յայտնեցաւ որդւոց մարդկան

⁴ Բ աստուածութիւն

⁵ Գ > բան

⁶ Բ երկու

⁷ Բ երկու

⁸ Գ բնութիւն

⁹ Բ երկու

¹⁰ Գ բնութիւն

¹¹ Բ երկու

¹² ԱԲ երկու

¹³ Բ երկու

¹⁴ Բ երկու

¹⁵ Գ իմաստութիւն

¹⁶ Գ զօրութիւն

¹⁷ Գ բնութիւն

¹⁸ Գ կայ միշտն] կամ ի շնորհաց

¹⁹ Գ արդեօք

Բան¹. «Եւ ոչ էր ժամ, որ ոչ էր միաւորեալ² ի նա Բանն Աստուած»:

Լուծումն: Միաւորեալ³ էր յառաջ քան զլինել աշխարհի, զի խորհուրդն և գիտութիւնն առ Աստուած կայր ի ծածուկ և յայտնեցաւ ի ժամանակի իւրում, որպէս ասէ առաքեալն. «Նորհուրդն, որ ծածկեալն էր յաւիտեանց և յազգաց, յայտնեցաւ այժմիկ» (Կող. Ա. 26):

ԺԸ. բան. «Դարձն է բնութեանս»:

Լուծումն: «Դարձն է բնութեանս», որ մարդիկ յառաջին փառքն ելանեն⁴ ուստի անկան:

Բան⁵. «Նախ քան զշարժումն»:

Լուծումն: Նախ քան զլինել աշխարհիս, Աստուած էր բարի և այլն, զոր ասէ: Եւ իբրեւ շարժեցաւ և արար զաշխարհս⁶, իբրեւ մեղան ի հարկէ՝ եղև դատաւոր, և դարձելոցն ի մեղաց՝ բժիշկ և խնամող:

ԺԹ. «Արիութիւն⁷ հաստ|138|ատութիւն [է բանաւոր հոգւոյ]»:

Լուծումն: Արիութիւն⁸ մարդոյն հաստատ և անշարժ պահէ զնա ի բարին:

Ի. «Եթէ բանք⁹ գիտութեան¹⁰»:

Լուծումն: Ի հանդերձեալ¹¹ աշխարհն¹² գիտութեամբ թագաւորեն հաւատացեալքն ընդ Քրիստոսի, ապա իմաստունքն յաշխարհիս ժառանգեն զարքայութիւնն¹³ երկնից, ապա իմաստունքն այսմ աշխարհիս հեռի են ի գիտութենէն Աստուծոյ:

ԻԱ. «Որպէս յայտական¹⁴ բան»:

Լուծումն: Որպէս ընչից աշխարհիս բանին և իմաստութեամբն տիրեն, և անբանքն անբաժ են յայսմանէ, նոյնպէս և հոգևոր բանն հոգևոր գոյից իմանալի աշխարհին տիրէ:

ԻԲ. «Եթէ յաշխարհն կենաց հրեշտակացեալքն թագաւորեն»:

Լուծումն: Նա պարտ է գիտել, որ մեծ մասն յԱստուծոյ շնորհացն է, քան ի գործոց:

¹ Գ > բան

² ԱԲԴ միաւորել

³ ԱԴ միաւորել

⁴ Գ ելանել

⁵ Գ > բան

⁶ Գ + և

⁷ Բ արութիւնն

⁸ ԱԳ արութիւնն, Բ արութիւն

⁹ Դ բան

¹⁰ Գ գիտութեանն

¹¹ Բ հանդերձեալն

¹² Գ աշխարհին

¹³ ԲԳԴ զարքայութիւն

¹⁴ Գ յատկական] յայտական

ԻԳ. «Դեքն պեղծ¹»:

Լուծումն: Երբ դեքն ոչ կարեն շարժել ի մեղս զսուրբսն, նա ծուլութեամբ ի բարի գործոց² խափանել ջանան³:

ԻԴ. «Ի մարմինս⁴ մարդկան տարերքն⁵ [չորք ոչ կան]»:

Լուծումն: Զի ի տեղի հողոյն⁶ սեաւ մաղձն, և հրոյն՝ խարտեաշն, և ջրոյն՝ պղզամն, և աւդոյն՝ արիւնն:

ԻԵ. «Եթէ ամենայն ազգ եկեսցեն»:

Լուծումն: Զի որպէս ամենայն էութեան⁷ պատճառ Աստուծոյ էութիւնն⁸ է, նոյնպէս և ամենայն գիտութեան Աստուծոյ գիտութիւնն⁹ է արարիչ, վասն այնորիկ երկիր պագանեն նմա ամենայն ազգք¹⁰ և ամենայն գիտութիւնք:

ԻԶ. «Հայրն ծնաւ է Եական [գիտութեան]»:

Լուծումն: «Եական գիտութիւն» Որդին է, |138| որ Աստուծոյ Հաւր¹¹ իմաստութիւն¹² է:

ԻԷ. «Հայրն բարերար՝ շնորհաւք»:

Լուծումն: Որդւոյ բնութեամբ ծնաւ է, և բանական բնութեանս, որ պատկեր է Աստուծոյ շնորհաւք:

ԻԸ. «Հայրն սնուցանաւ է տղայոցն»:

Լուծումն: Որպէս հայրն սնուցանէ զմանուկն, մինչև կատարի հասակ¹³ մարմնոյն, և երկնաւոր Հայրն սնուցանէ զմեզ գիտութեամբ մարմնաւորաց և անմարմնոց, մինչև արժանի արասցէ գիտութեան¹⁴ Երրորդութեանն¹⁵:

ԻԹ. «Ծնեալն է Ե յԷ ծնեալ, որպէս Որդի՝ ի Հաւրէ»:

Լուծումն: Ծնեալն զբնութիւն¹⁶ ծնաւորին ունի և զէութիւն¹⁷:

¹ Գ պիղծ

² Գ գործոցն

³ Բ ջանայ

⁴ Գ զմարմինս] ի մարմինս

⁵ Բ տարերք

⁶ Դ հրոյն

⁷ Բ էութիւն, Գ էութիւնն

⁸ ԲԴ էութիւն

⁹ Բ գիտութիւն

¹⁰ ԱԳ ազգ

¹¹ Դ > Հաւր

¹² Գ իմաստութիւնն

¹³ Դ հասարակ] հասակ

¹⁴ Գ գիտութեանն

¹⁵ Բ Երրորդութեան

¹⁶ Գ զբնութիւնն

¹⁷ Գ զէութիւնն

Լ. «Արարեալն առ ինչ է»:

Լուծումն: «Արարեալն առ ինչ է», և առ ինչն ոչ է էություն¹, այլ պատահումն, որպէս ծառայն և տէրն, կրկնապատիկն և կէսն, զի արարածն զԱրարիչն քարոզէ, և կրկնապատիկն՝ զկէսն:

ԼԱ. «Յորժամ ոչ երևեսցի Աւծեալն բանաւորաց՝ բազմական աւրինակաւ տեսեանց»:

Լուծումն: Առաքեալն ասէ. «Բազում մասամբք² և բազում աւրինակաւք» (Եբր. Ա. 1): Քանի յայս կեանքս ենք³, Աստուած աւրինակաւք երևի՝ ըստ առաքելոյ, որ ասէ. «Այժմ տեսանեմք իբրև ընդ հայելի աւրինակաւ, այլ յայնժամ դէմ յանդիման» (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 12): Երբ դէմ յանդիման տեսանեմք, յայնժամ Նովա⁴ ամենայնք⁵ հնազանդին Հաւրն ճշմարտի: | 139ա |

ԼԲ. «Ըստ գործոց պատուիրանաց⁶ Իւրոց⁷ Աստուած հանդերձեսցէ մեզ զդրոշմ մաքրութեանն⁸»:

Լուծումն: Ըստ չափոյ պատուիրանացն պահպանութեան տայ մեզ Աստուած զմաքրութիւն⁹ Իւր:

Բան¹⁰. «Եւ յայտնութիւն Հոգւոյ Նորա»:

Լուծումն: Եւ յորժամ մաքրիմք, Հոգին Աստուծոյ յայտնի մեզ և կատարէ զմեզ ի պատկերն ճշմարտութեան¹¹:

ԼԳ. «Խորհրդով պատուիրանացն Աստուծոյ»:

Լուծումն: Հրեշտակքն¹² խորհրդով պատուիրանին պահպանութեամբն մաքրեն զմեզ յամենայն աղտեղութենէ յանախտութիւն¹³, և ի խորհուրդս բնական գիտութեան¹⁴, և յաստուածաբանութիւն¹⁵, և ի կատարեալ իմաստութիւն¹⁶ ածեն զմեզ:

ԼԴ. «Որ եղև խաղալիկ հրեշտակաց Աստուծոյ, միթէ՞ նա շարժեաց զսահ-

¹ Գ էություն

² Գ մասամբ

³ Գ ենք

⁴ Գ Նոքա

⁵ Բ ամենայնքն

⁶ Գ պատուիրանացն

⁷ Դ > Իւրոց

⁸ Բ > մաքրութեանն

⁹ Գ զմաքրութիւնն

¹⁰ Գ > բան

¹¹ Գ ճշմարտութեանն

¹² Դ հրեշտակացն

¹³ Գ յանախտութիւնն

¹⁴ Գ գիտութեանն

¹⁵ Գ յաստուածաբանութիւնն

¹⁶ Գ իմաստութիւնն

մանն չարութեան¹, և նա շարժեաց զառաջին շարժումն և կոչեցաւ սկիզբն²»:

Լուծումն: Ի Յոբ ասէ Աստուած վասն Լեւիթանայ, թէ՛ «Նա է սկիզբն արարածոց Տեառն՝ արարեալ ի խաղալիկ հրեշտակաց Նորա» (Յոբ Խ. 14): Եւ Լեւիթանն աւրինակ էր սատանայի, որ³ հրեշտակացեալքն իբրև ընդ ձագու խաղան, որպէս Յոբ կոխեաց զնա: Միթէ՞՞ նա շարժեաց և եգիտ զսահման⁴ շարութեանն և խաբեաց զԱդամ, և այն եղև պատճառ և սկիզբն մարդանալոյն Տեառն | 139բ | և նոր արարածոց:

ԼԵ. «Որպէս խորդք ձևացուցանեն կերպարանս»:

Լուծումն: Կոնկունքն⁵ ի թռչելն իբրև զգիր ձևանան, և գիր ոչ գիտեն: Նոյնպէս և դէքն վասն աստուածաշարժութեան և երկիւղի⁶ խաւսին, և ոչ գոյ ի նոսա երկիւղ և աստուածաշարժութիւն:

ԼԶ. «Մահիճք ննջման է մեռանելն մարմնոյն, որ բարի կամաւք կատարի ի մարդ հեզութիւնն⁷ Քրիստոսի⁸»:

Լուծումն: «Մարմին» զմեղսն⁹ ասէ, որ մեղացն մեռանիմք բարկութեանն¹⁰ հեզութեամբն Քրիստոսի, ցանկութեանն¹¹ ողջախոհութեամբն:

ԼԷ. «Ծնունդն Քրիստոսի անդրանիկ է»:

Լուծումն: «Նոր աշխարհ» է Տեառն տնաւրէնութիւնն¹², և սկիզբն նոր արարչութեանն¹³ ծնունդն Քրիստոսի էր:

Բան¹⁴. «Խաչիլն Քրիստոսի է մեռանիլն հին մարդոյն, որ ի մեզ, և վճռին, որ ի վերայ մեր¹⁵»:

Լուծումն: «Հին մարդ» մեղքն է: Եւ «վճիռ» է այն, որ ասաց Ադամայ. «Հող էիր և ի հող դարձցիս» (Ծննդ. Գ. 19): Եւ Քրիստոսի մահուամբն մեռաւ մեղքն և մահն: Եւ ձայնն Քրիստոսի դարձուցանէ զմեզ ի կեանս, որպէս Տէրն ասաց, եթէ՛ «Եկեսցէ ժամանակ, յորում ամենեքեան, որ ի գերեզմանս կայ-

¹ Գ չարութեանն

² Բ > չարութեան... սկիզբն

³ Դ + ի

⁴ Բ զսահմանն

⁵ Դ կըղընկունք

⁶ ԱԲ երկեղի

⁷ Դ հեզութիւն

⁸ Բ > հեզութիւնն Քրիստոսի

⁹ Գ զմեղս

¹⁰ Բ բարկութեան

¹¹ Բ ցանկութեան

¹² Բ տնաւրէնութիւն, Գ տնօրէնութիւն

¹³ Բ արարչութեան

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Բ > վերայ մեր

զպարունակեալն նշանակելով: Եւ երեք սեռք, որ աշխարհիս մասունք են, աւդայինքն են և ջրայինք և ցամաքայինք¹, յորոց մի մասն և մարդս: Եւ սոքա, որ աշխարհիս են մասն, ընդհանուր² մարմնոյն են մասն:

ԽԸ. «Եթէ քան զամենայն զաւրութիւն հոգւոյ, մասն բանաւոր պատուական է, զի հաղորդ է իմաստութեանն Աստուծոյ, ապա քան զամենեւեան, պատուական է գիտութիւն³»:

Լուծումն: Զի յԱստուծոյ այլ մեծ բարի ոչ է իջեալ առ մարդիկ, որպէս զբանն և զիմաստութիւնն⁴, և պատուական է, քան զամենեւեան, զի զնա հարքն «հոգի որդէգրութեան⁵» կոչեն:

ԽԹ. «Յոյժով ախտք ծածկեալ կան յոգւոյ⁶, որ յորժամ⁷ խաբիմք զփորձութիւնն, զոր |141բ| կրելոց եմք, ցուցանեն մեզ, վասն որոյ ամենայն պնդութեամբ պարտ է պահել⁸»:

Լուծումն: Որպէս ի մարմինն լինի ծածուկ ցաւ, և յորժամ անախորժ կերակուր ուտեմք, յայտնի, և եթէ ոչ զգուշանամք, հիւանդութիւն⁹ և մահ գործէ: Նոյնպէս և ի¹⁰ հոգին գոն ծածուկ ախտ[ք], վասն որոյ պարտ է զգուշանալ յամենայն ժամ, զի մի՛ վնասեսցուք ի յայտնելն:

Ծ. «Նետ¹¹ չարութեան է¹² խորհուրդն¹³ չար, որ ելանէ ի ցանկութենէն և մտանէ ի հոգին¹⁴»:

Լուծումն: Որպէս նետ յաղեղանէ ոստուցեալ խոցոտէ զմարմինն¹⁵ մերկ, նոյնպէս և խորհուրդ¹⁶ չար, որ ելանէ ի ցանկութենէ, խոցոտէ զհոգի, որ ոչ է սպառազինեալ հոգեւորապէս:

ԾԱ. «Եթէ զանուն և զբան բաժանէ միտքն»:

Լուծումն: «Զանուն և զբան» սահմանաւ¹⁷ բաժանէ միտքն, զի անուն է

- ¹ Գ ցամաքայինքն
- ² ԱԲԴ ընթանուր
- ³ Բ > է, զի հաղորդ... գիտութիւն
- ⁴ Բ զիմաստութիւն
- ⁵ Գ որդէգրութեանն
- ⁶ Բ յոգւոյն
- ⁷ Բ ժամ] յորժամ
- ⁸ Բ > զփորձութիւնն... պահել
- ⁹ Գ հիւանդութիւնն
- ¹⁰ Գ > ի
- ¹¹ Գ յետ] նետ
- ¹² Գ չարութենէ] չարութեան է
- ¹³ Բ խորհուրդ
- ¹⁴ Բ > և մտանէ ի հոգին
- ¹⁵ ԱԲԳ զմարմին
- ¹⁶ Դ > խորհուրդ
- ¹⁷ Գ սահմանն

ձայն նշանական՝ ըստ¹ շարադրութեան առանց ամանակի, որոյ մասանցն² զատեալ՝ ոչ ինչ նշանակէ: Իսկ բան է ձայն նշանական, որոյ մասանցն նշանակէ իմն զատ:

Բան³. «Ապա յայտ է, զի անուն և բան գործ նշանակէ»:

Լուծումն: Թէ բարի անուն է և թէ⁴ բարի գործ, բարի բանն զբարին տպաւորէ յինքն, և եթէ չար, զչար բանն և զգործն տպաւորէ յինքեան:

ԾԲ. «Միտք ազատեալ յախտից անխափան հայի»:

Լուծումն: |142ա| Որպէս ական մարմնոյ, որ առողջ է ի ցաւոց, անխափան տեսանէ զլոյս, և լուսովն՝ զամենայն եղեալքս: Նոյնպէս և միտք, որ ազատ է յախտից և ի մեղաց, անխափան հայի ի լոյս գիտութեան⁵, և նովաւ՝ յիմանալիս, և ի զգալիս⁶, և ի Սուրբ Երրորդութիւնն⁷:

ԾԳ. «Եթէ տեսանելն իմացմամբ ասի և խորհրդով, այնպէս գայ Բրիստոս, որպէս տեսին աշակերտքն համբարձեալ յերկինս: Եւ թէ ասէ ոք, որպէս տեսին. զսուրբսն յամենայն ժամ հանէ Տէրն յերկինս և առ⁸ [ոմանս իջանէ]»:

Լուծումն: «Տեսանելն» կրկին⁹ է. է, որ մարմնաւոր զգայարանաւք, և է, որ իմացմամբ և խորհրդով: Եւ Բրիստոս այնպէս գայ, որպէս տեսին աշակերտքն, որպէս ասացին հրեշտակքն. «Ա՛րք գալիլէացիք¹⁰, զի՞ կայք հայեցեալ¹¹ յերկինս: Այս Յիսուս, որ վերացաւ ի ձէնջ, սոյնպէս եկեսցէ, զոր արիւնակ տեսէք զնա երթեալ¹² ի յերկինս» (Գործք Ա. 11): Եւ թէ ասէ ոք, որպէս տեսին¹³. զսուրբսն յամենայն ժամ մտաւք հանէ Տէրն յերկինս¹⁴, և առ ոմանս ինքն իջանէ ի ժամ աղաւթիցն:

ԾԴ. «Իրք¹⁵ հատուցանէ բանական բնութիւնս¹⁶ բեմին Բրիստոսի»:

Լուծումն: Յորժամ Տէրն նստի ի¹⁷ գատողական աթոռն, մարդկային

- ¹ Բ ըսդ
- ² Գ մասանց
- ³ Գ > բան
- ⁴ ԱԲԴ > թէ
- ⁵ Գ գիտութեանն
- ⁶ ԱԲ սգալիս
- ⁷ Դ Երրորդութիւն
- ⁸ Բ > տեսին աշակերտքն... և առ
- ⁹ Գ յերկին] կրկին
- ¹⁰ Գ գալիլացիք
- ¹¹ ԱԲ հայեցեալք, Դ > տեսին... հայեցեալ ջնջված է
- ¹² Գ երթալ
- ¹³ Դ > այս Յիսուս... տեսին ջնջված է
- ¹⁴ Դ > Տէրն յերկինս ջնջված է
- ¹⁵ Գ որք] իրք
- ¹⁶ Գ բնութեանս
- ¹⁷ Գ > ի

բնութիւնն¹, թէ անապական առաքինութեան² գործ ունի, զայն հատուցումն առնու, և թէ ապականութեան գործ՝ զյաւիտենական ապականութիւնն³: Եւ թէ |142բ| գիտութիւն⁴ է ստացեալ, անդ⁵ առաւել ևս լուսաւորի, և զոր աստ իբրև ընդ հայելի տեսանէր, յայնժամ դէմ յանդիման տեսանէ: Եւ թէ աստ անգիտութեամբ խաւարեալ էր, զի ամենայն, որ զչար⁶ գործէ, ատէ զլոյս գիտութեան, անդ յաւիտենական խաւարաւն տանջի:

ԾԵ. «Փոփոխումն մարմնոց սրբոց»:

Լուծումն: Առաքեալն ասէ. «Նորոգեցէ զմարմին խոնարհութեան⁷ մե-րոյ, կերպարանակից լինել մարմնոյ փառաց Իւրոց» (Փիլ. Գ. 21):

Բան⁸. «Եւ ապականութիւն⁹ ընկղմի»:

Լուծումն¹⁰: Հստ առաքելոյ, որ ասէ. «Ո՛չ կամիմք մերկանալ, այլ զայն ի վերայ¹¹ այսր զգենու, զի ընկղմեցի մահկանացուս ի կենաց անտի¹²» (Բ. Կորնթ. Ե. 4):

ԾԶ. «Խնամքն Քրիստոսի երկակի է¹³. մին պահէ զհաստատութիւն¹⁴»:

Լուծումն: Պահէ խնամքն¹⁵ Աստուծոյ զանմարմինսն հաստատ յիւրեանց էութիւնն¹⁶, և ի զարութիւնն¹⁷, և ի ներգործութիւնն¹⁸, և ոչ թողու ի վայր անկանել, այլ ի նոյնն¹⁹ կալ²⁰ մշտնջենաւորապէս:

Բան²¹. «Եւ միւսն²² սնուցանէ [զծնունդ մարմնաւորաց]»:

¹ Գ բնութեանս

² Գ առաքինութեանս

³ Բ ապականութիւն

⁴ Գ գիտութիւն

⁵ ԱԴ անտ

⁶ Դ չար

⁷ Գ խոնարհութեանս

⁸ Գ > բան

⁹ Գ անապականութիւն

¹⁰ Ա > լուծումն

¹¹ Դ > ի վերայ ջնջված է

¹² ԱԳ անդի

¹³ Դ ձեռագրի ավարտ:

¹⁴ Ա հաստ[աստութիւն]

¹⁵ Գ խնամս

¹⁶ Բ էութիւն

¹⁷ Բ զօրութիւն

¹⁸ Բ ներգործութիւն

¹⁹ Գ նոյն

²⁰ Գ կալն

²¹ Գ > բան

²² Բ միւսն

Լուծումն: Սնուցանէ զտղայսն, և զմարմնաւոր հասակն կատարէ: Եւ զհոգեւոր հասակն սնուցանէ խնամքն Քրիստոսի, մինչև հասուցանէ «յայր կատարեալ ի չափ հասակի կատարման¹ Իւրոյ²» (Եփես. Դ. 13): Նոյնպէս զաւղային, և զցամաքային, և զջրային կենդանիս³, և զբոյսս⁴, և զտունկս խնամքն Քրիստոսի պահէ զծնունդս և զսնունդս, և զիւրաքանչիւր տեսակս կենդանեաց և անկենդանեաց անսխալ և ան|143ա|փոփոխ պահէ:

ԾԷ. «Թշուառական ամլութիւն⁵ է մտաց»:

Լուծումն: Ամուլ է միտք, որ զրկեալ է ի հոգեւոր գիտութենէ, կամ որ⁶ պա-կասին ի նմանէ սերմն բանին, որ ի Հոգւոյն Սրբոյ սերմանի ի միտսն:

ԾԸ. «Եթէ Աստուած՝ Աստուած կենդանեաց է և ոչ մեռելոց», - որպէս ասէ Մովսէս»:

Լուծումն: Սաւուղ⁷, որ գնաց առ գետնակոշ կիներ և ասաց. «Հա՛ն ինձ, զՍամուէլ⁸» (Ա. Թագ. ԻԸ. 11), և նա եհան ի կերպարանս Սամուէլի: Ասէ, թէ այն ոչ էր Սամուէլ, այլ գէն կերպարանեալ իբրև զՍամուէլ երևէր Սաւուղայ, զի Սամուէլ կենդանի էր առ Աստուած՝ իբրև զԱբրահամ⁹, զԻսահակ և զՅա-կոբ:

ԾԹ. «Ամուլ է հոգի, որ հանապազ ուսեալ»:

Լուծումն: Որպէս առաքեալ գրէ Տիմոթեայ¹⁰, թէ՝ «Յամենայն ժամ ուսա-նին և երբէք¹¹ ի գիտութիւն ճշմարտութեան ոչ հասանեն» (Բ. Տիմ. Գ. 7):

Կ. «Որպէս աչք վնասեալք ի հայելն¹² յարեգակն¹³»:

Լուծումն: Աչք, յորժամ տկար լինի, ոչ կարէ հայել յարեգակն¹⁴, զի ի¹⁵ հայելն յարտասուացն¹⁶ շամանդաղ տեսանէ և ոչ զարեգակն¹⁷: Նոյնպէս և

¹ Գ կատարմանս

² Գ > Իւրոյ

³ Գ կենդանիսն

⁴ Գ զբոյս

⁵ Գ ամլութիւն

⁶ Գ > որ

⁷ Գ Սաւուղն

⁸ Գ զՍամուէլն

⁹ Բ զԱբրահամ

¹⁰ Բ Տիմոթեայ

¹¹ Ա երբեք

¹² Գ հայելոյ

¹³ Բ > յարեգակն

¹⁴ Գ յարեգակ

¹⁵ Գ > ի

¹⁶ Գ յարտասուաց

¹⁷ Գ արեգակ

բարկացաւոյն¹ ոչ կարէ հայել ի հոգևոր խորհուրդս, այլ յամենայն գործս իւր տեսանէ շամանդաղ:

ԿԱ. «Որպէս ընդ զգալի առողջանալ անդամալուծին»:

Լուծումն: Անդամալուծին վասն մեղաց էր հիւանդացեալ, և Տէրն նախ զմեղսն եթող, |143բ| և զիմանալի հոգին բժշկեաց, և ապա զմարմինն: Եւ «Եգիպտոս» շարութեան² է արինակ, և «երկիրն Աւետեաց»՝ բարութեան: Եւ յելանելն յեգիպտոսէ յերկիրն Աւետեաց մտին, և որ ի շարէն փոփոխի, ի բարին է, և որ ի խաւարէն ելանէ, ի լոյսն է:

ԿԲ. «Խորհուրդ է գիտութիւն»:

Լուծումն: Որ սուրբ են ի³ յախտից, նոցա միայն յայտնի:

ԿԳ⁴. «Սուրն⁵ գայլախազ [գիտութիւնն Յիսուսի է]»:

Լուծումն: Յետու գայլախազիւ թլփատեաց զժողովուրդն, և արինակ էր գայլախազն գիտութեանն⁶ Քրիստոսի, որ զմիտսն յախտից և յանգիտութեանց թլփատեաց:

ԿԴ⁷. «Որքան սնանի միտք⁸ գիտութեան⁹ հոգւով»:

Լուծումն: Որպէս կաթն տղայոց է սնուցանաւոր, և հացն՝ կատարելոց կերակուր, նոյնպէս և գիտութիւն հոգևոր մարմնաւորաց և անմարմնոց սնուցանէ զմիտսն որպէս կաթն, մինչև մերձեցուցանէ ի գիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն¹⁰, որ կատարեալ մտաց է կերակուր:

ԿԵ¹¹. «Յնազանդելն բանաւոր բնութեանս Աստուծոյ»:

Լուծումն: Որպէս առաքեալ ասէ. «Հնազանդ լերուք միմեանց երկիւղիւն¹² Քրիստոսի (Եփես. Ե. 21). զի զոր ինչ առնես եղբարն, Աստուծոյ առնես: Տէրն ասէ. «Որովհետեւ արարէք միում ի փոքրկանցս յայսցանէ, Ինձ արարէք» (Մատթ. ԻԵ. 40):

ԿԶ¹³. «Յրեշտակք տեսանեն զմարդիկ¹⁴»:

¹ Բ բակացաւոյն

² Գ շարութեանն

³ Գ > ի

⁴ Եւագրի բնագրում ԿԲ-ի մաս է. տես Տպ., էջ 204:

⁵ Գ սուրբն

⁶ Բ գիտութեան

⁷ Եւագրի բնագրում՝ ԿԳ. տես Տպ., էջ 204:

⁸ Գ միտքն

⁹ Գ գիտութեանն

¹⁰ ԲԳ Երրորդութեան

¹¹ Եւագրի բնագրում՝ ԿԴ. տես Տպ., էջ 204:

¹² Ա երկեղիւն

¹³ Բ > ԿԶ., Եւագրի բնագրում՝ ԿԵ. տես Տպ., էջ 204:

¹⁴ Ա + և

Լուծումն: Հրեշտակքն տեսանեն զմարդիկ, զի պահապան են մարդկան, և զղևան տես|144ա|անեն և հալածեն: Եւ դեքն որպէս յԱստուծոյ տեսութեանէն զրկեցան, նոյնպէս և ի հրեշտակացն: Այլ զմարդիկ տեսանեն դեքն և պատերազմին, այլ մարդիկը¹ ոչ² զհրեշտակսն³ տեսանեն և ոչ զղևան:

ԿԷ⁴. «Յնազանդելն մարդկային բնութեանս Ե տկարութիւնն⁵ իւր»:

Լուծումն: Որպէս մարդ ոչ կարէ անցանել ընդ սահման բնութեանն⁶, քան զի ոչ կարէ թռչել և կամ ի վերայ ծովու քայլել: Վասն որոյ ի հարկէ հնազանդի, և ոչ զմտաւ անգամ ածէ զանկարելին այնպէս. «Չամենայն ինչ հնազանդ արար ի ներքոյ ոտից Նորա», որպէս ասէ Պաւլոս (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 26):

ԿԸ⁷. «Որպէս զգալի ազանց Իսրայէլի⁸»:

Լուծումն: Իսրայէլացիքն⁹ զայլազգիսն ունէին ներհակ մարմնաւորք զմարմնաւոր թշնամիսն: Իսկ «իմանալի Իսրայէլ¹⁰» հաւատացեալքն են, և զիմանալի դևան ունին ներհակ:

[Բան.¹¹] «Այլ է բան նիւթոյն, և այլ է բան զաւրութեան¹² նորա»

Լուծումն: Նիւթ հիւղէն¹³ է, և միշտ զաւրութեամբ է նիւթ, զի թէ ներգործութեամբ լինի նիւթ, այնուհետեւ ոչ է նիւթ, այլ տեսակ:

Բան¹⁴. «Եւ այլ է բան տարերց, և այլ է բան խառնուածոյն, և այլ է¹⁵ մարմնաւորաց¹⁶, և այլ է քնար ի մարդոյ¹⁷»:

Լուծումն¹⁸: Բան սահմանն է, և տարերացդ սահման է, զի¹⁹ իւրաքանչիւր²⁰

¹ Գ մարդիկ

² Ա > ոչ

³ Գ զհրեշտակս

⁴ Բ ԿԶ., Եւագրի բնագրում՝ ԿԶ. տես Տպ., էջ 204:

⁵ Բ տկարութիւն

⁶ Բ բնութեան

⁷ Բ ԿԷ., Եւագրի բնագրում՝ ԿԷ. տես Տպ., էջ 204:

⁸ Գ Իսրայէլի

⁹ Բ Իսրայէլացիքն

¹⁰ Բ Իսրայէլ

¹¹ Բ ԿԸ., Եւագրի բնագրում՝ ԿԸ. տես Տպ., էջ 204:

¹² Գ զգործութեանն

¹³ Գ հիւղէն

¹⁴ Գ ԿԹ.

¹⁵ Գ + բան

¹⁶ Գ մարմնաւորաց

¹⁷ Բ > և այլ է քնար ի մարդոյ

¹⁸ ԱԳ > լուծումն

¹⁹ Գ > զի

²⁰ Գ զիւրաքանչիւր

տարր կրկին ունի որակություն զարուծեամբ և ներգործութեամբ: Եւ խառնուածն, չորս | 144բ | տարրդ¹ ի չորս հիւթս փոխեալ, այլ սահման ունին: Երկիր ի խառնուածն սեաւ մաղձն է, և հուր՝ խարտեաշն, և ջուր՝ մաղասն, և աւղ՝ արիւնն: «Քնար մարդոյ» մարմինն է, և «մարդ» հոգին է, զի որպէս արուեստաւորն կամի, այնպէս շարժէ զմատն: Նոյնպէս և հոգին՝ զմարմինն, որ եռակի տարրոշէ, որպէս կամի, վարժէ²:

Կթ³. «Միտքն ոչ է պատկեր Աստուծոյ, զի անմարմին է⁴»:

Լուծումն: Բազումք են անմարմինք, այլ ոչ են պատկեր Աստուծոյ որպէս թուի⁵, և որակ և ձև անմարմինք են և ոչ են պատկեր Աստուծոյ, այլ միտք: Վասն այնորիկ պատկեր Աստուծոյ է, զի ընդունակ է գիտութեան Սուրբ Երրորդութեանն:

Հ⁶. «Գիտաց Տէր նախ⁷ քան զդատաստանն»:

Լուծումն: Որպէս ասէ առաքեալ. «Ընտրեաց զմեզ Աստուած յառաջ քան զլինելն⁸ աշխարհի՝ լինել մեզ սուրբս⁹ և անարատս առաջի Նորա սիրով» (Եփես. Ա 4):

Բան. «Եւ զկնի¹⁰ դատաստանին»:

Լուծումն: Եւ զայն, որ զկնի դատաստանին լինելոց էին ընտիր և խոտան, յառաջ քան զլինել աշխարհի գիտէր¹¹, որպէս Դաւիթ ասէ. «Ճանաչի Տէր յառնելն¹² զդատաստան Իւր¹³» (Սաղմ. Թ. 17):

ՀԱ¹⁴. «Առաջին գիտութիւն ի խորհուրդս բանաւորաց այս է՝ գիտութիւն Սուրբ Երրորդութիւնն»:

Լուծումն: «Առաջին» զմեծն և զպատուականն ասէ, այլ նախ ըստ կարգի. որպէս առաջին աստիճան¹⁵ է գիտութիւն մարմնաւորացն¹⁶, և երկրորդ՝ ան-

¹ Ա տարր
² Գ շարժէ
³ Գ Հ.
⁴ ԱԳ > է
⁵ ԱԲ թիւ
⁶ Գ ՀԱ.
⁷ Գ ~ նախ Տէրն
⁸ ԱԳ զլինել
⁹ Ա սուրբ
¹⁰ Գ + նորա
¹¹ Գ գիտէ
¹² Գ յառնել
¹³ ԱԳ > Իւր
¹⁴ Գ ՀԲ.
¹⁵ Բ աշտիճան
¹⁶ Բ մարմնաւորաց

մարմնոցն, և երրորդ¹⁷՝ վեհագո՛ | 145ա | յն քան զամենայն գիտութիւն, Սուրբ Երրորդութեանն² է:

Բան³. «Եւ զկնի նորա եղև շարժումն ինքնիշխանութեանն⁴, և զկնի նորա աւգնականութիւն⁵ խնամոցն⁶ [Աստուծոյ]»:

Լուծումն: Յառաջ հաւատոց գիտութիւնն⁷ է, որ ի Սուրբ Երրորդութիւնն, և ապա շարժումն անձնիշխան կամացն ի բարին, և ապա աւգնականութիւն⁸ խնամոցն Աստուծոյ, որ գործակից լինի ինքնիշխան կամացն, և խրատով սերմանել տայ զարդարութիւն⁹, և հնձել զպտուղ կենաց կամ գիտութեամբ, որ մերձ տանի յառաջին պատիւն և ի¹⁰ փառսն:

ՀԲ¹¹. «Եթէ այն, որ ել ի վեր քան զամենայն երկինս¹², ելից զամենայն և կատարեաց»:

Լուծումն: Առաքեալն Պաւղոս ասէ, թէ՛ «Որ ելն զի՞նչ է, եթէ ոչ, զի էջ նախ ի ստորին կողմ¹³ երկրի: Որ էջն՝ նոյն է, և որ ելն ի վեր քան զամենայն երկինս, զի լցցէ զամենայն և կատարեցէ» (Եփես. Դ. 9-10): Յայտ է, թէ զամենայն բանաւոր բնութիւնս նորոգեաց զհրեշտակս և զմարդիկ, բաց¹⁴ ի յապստամբ գիւացն և յամբարիշտ մարդկանէ, որք ոչ հաւատացին Քրիստոսի:

ՀԳ¹⁵. «Խորհուրդն Տեառն թագուցեալն ի Հայր յազգացն և յաւիտեանց, յայտնեցաւ զալստեամբ Նորա¹⁶»:

Լուծումն: Որպէս ասէ դարձեալ Պաւղոս. «Թէ զի՞նչ է տնտեսութիւն¹⁷ խորհրդոյն, որ ծածկեալն էր յազգաց և յաւիտեանց առ Աստուծոյ, որ զամենայն ինչ արար, զի յայտնեցի արդ¹⁸ իշխանութեանց» (Եփես. Գ. 9-10):

¹ Գ է | անմարմնոցն... երրորդ

² Բ Երրորդութեան, Գ Երրորդութիւնն

³ ԱԳ > բան

⁴ ԲԳ ինքնիշխանութեան

⁵ Գ օգնութիւն

⁶ Բ > խնամոցն

⁷ Բ գիտութիւն

⁸ Գ խնդութիւն

⁹ Գ զարդարութիւնն

¹⁰ Գ > ի

¹¹ Գ ՀԳ.

¹² Գ յերկինս

¹³ ԲԳ կողմն

¹⁴ Բ բայց

¹⁵ Գ ՀԴ.

¹⁶ Բ > զալստեամբ Նորա

¹⁷ Գ տնտեսութիւնն

¹⁸ Գ > արդ

Բան¹. «Եւ ընտրութիւն² առաքելոցն»: | 145բ |

Լուծումն³: Պաւղոս ասէ, թէ⁴ «Ընտրեաց զմեզ Աստուած յառաջ քան զլինել աշխարհի» (Եփես. Ա. 4): Եւ աւետեալք⁵ Հոգւոյն Սրբոյ յայտնեցաւ ի վերջին ժամանակիս, և ազգ հեթանոսաց, որ աւտար էին յԱստուծոյ, առաքելովքն մերձեցան առ Աստուած:

ՀԴ⁶. «Ազգակից մարմնոյ է, որ հաւասար է նմա ի խառնուածս իւր⁷»:

Լուծումն: Ամենայն մարմինք, որ ի շորից տարերացս են, ազգակից են միմեանց տարերաւքն:

ՀԵ⁸. «Մարմինն⁹ Քրիստոսի՝ ի մարմնոյ մերոյ, և հոգի Նորա՝ ի բանական հոգւոյս մերոյ¹⁰, և աստուածութիւն Նորա՝ ի բնութենէ Հաւր Իւրոյ¹¹»:

Լուծումն: Նիկիայ դաւանութիւնն է, որ ասէ, թէ՝ «Որդին Աստուծոյ էառ մարմին, հոգի, և միտք, և ամենայն, որ ինչ է ի մարդ՝ ճշմարտապէս առանց մեղաց»:

ՀԶ¹². «Ազգակից¹³ քանաւոր բնութեանս է, որ ի¹⁴ գիտութիւն Նորա հաւասար է¹⁵»:

Լուծումն: Բանականք, որ գիտութեամբն հաւասար են Քրիստոսի կամ միմեանց, ազգականք են միմեանց:

ՀԸ¹⁶. «Ոչ է հնար բանական բնութեան¹⁷ արտաքոյ աշխարհիս այսմ լինել ընդ մարմնոյ և ոչ հնար¹⁸»:

Լուծումն: Մարդ ի յայս աշխարհէս արտաքոյ չկարէ ելանել մարմնով,

¹ Գ > բան

² Գ ընտրութիւնն

³ Ա > լուծումն

⁴ Գ > թէ

⁵ ԱԲ աւետալք

⁶ Գ < Ե.

⁷ Բ > իւր

⁸ Գ < Զ.

⁹ Գ մարմին

¹⁰ Գ > և հոգի... մերոյ

¹¹ Բ > Նորա, ի բնութենէ Հաւր Իւրոյ

¹² Գ < Է.

¹³ Գ զգակից

¹⁴ Գ > ի

¹⁵ Բ > է

¹⁶ Գ < Ը

¹⁷ Գ բնութեանն

¹⁸ Բ > ընդ մարմնոյ և ոչ հնար

և ոչ յաշխարհն¹, որ գալոցն է, երկրորդ բանականացս, որ է մարդն, լինել առանց մարմնոյ, զի իւրաքանչիւր ոք ընկալցի իւրով մարմնովն², զոր ինչ գործեաց յառաջ՝ եթէ՝ բարի և³ եթէ՝ չար: | 146ա |

ՀԸ⁴. «Աստուած բնակէ յարարածս, որպէս շինող ի տան իւրում»:

Լուծումն: Աստուած⁵ ի տեղի ոչ պարագրի, և Ինքն պարագրէ զամենայն, այլ յարարածս բնակէ իմաստութեամբն, որով արար զամենայն, զի զԱրարչին⁶ իմաստութիւնն⁷ արարածն⁸ քարոզէ:

ՀԹ⁹. «Տեսանէ միտքն զտեսեալն և զոչ տեսեալն»:

Լուծումն: «Տեսանէ միտքն», զոր հինգ զգայութեամբն է տեսեալ, և «զոչ տեսեալսն», որ զգայութեամբ ոչ է¹⁰ տեսեալ, մտաւքն տեսանէ և տպաւորէ ի միտսն՝ եթէ՝ իմանալի է և եթէ՝ զգալի:

Բան¹¹. «Եւ ոչ եթէ¹² ամենայն խորհուրդք արգելեն¹³»:

Լուծումն: «Ամենայն խորհուրդք» ոչ արգելուն զմարդն յԱստուծոյ տեսութենէն, բայց միայն չար ցանկութիւնն¹⁴ և բարկութիւնն:

Ձ¹⁵. «Բարկութիւնն¹⁶ ի սիրտն բնակէ, և ցանկութիւնն՝ յարիւնն, և հրաման ունիմք հեռացուցանել¹⁷»:

Լուծումն: Ձի սահման է բարկութեան եռանդն՝ շուրջ զսրտին արեան¹⁸: Եւ ցանկութիւնն¹⁹ ի լեարդն է, որ աման է արեան, և հրաման ունիմք հեռացուցանել զնոսա ի նոցանէ: Առաքեալն հրամայէ. «Ամենայն բարկութիւն,

¹ Գ աշխարհն

² Ա մարմնով

³ Բ > և

⁴ Գ < Թ.

⁵ Գ > Աստուած

⁶ Բ զԱրարիչն

⁷ ԱԲ իմաստութիւն

⁸ Գ արարածքն

⁹ Գ Զ.

¹⁰ Բ > է

¹¹ Գ > բան

¹² Ա է թէ] եթէ

¹³ Գ արգելոյն

¹⁴ ԲԳ ցանկութիւն

¹⁵ Գ ԶԱ.

¹⁶ Գ բարկութիւն

¹⁷ Բ > յարիւնն... հեռացուցանել

¹⁸ Բ արեանն

¹⁹ ԲԳ ցանկութիւն

27 — Կիրակոս Երզնկացի

և սրտամտութիւն¹, և դառնութիւն², և աղաղակ, և հայհոյութիւն բարձցի ի ձէնջ» (Եփես. Դ. 31). և մի՛ ի ցաւս ցանկութեան:

ՁԱ³. «Բարկութիւն⁴ և ցանկութիւն էակացեալ է ի մեզ, որպէս զազանաց գիտելի է⁵»:

Լուծումն: Բարկութիւնն⁶, որ արտաքոյ բնութեան⁷ է, յետոյ եմուտ ի բնութիւնս պատուիրա|146բ|նազանցութեամբն:

ՁԲ⁸. «Կէսք ի հրեշտակաց բանիւ խրատեն զմարդիկ»:

Լուծումն: Որպէս զՏուբիթ հրեշտակն բանիւ խրատէր և զՄանուկէ: Եւ յորժամ բարի բան արկանի⁹ ի միտս մարդոյն, ի հրեշտակաց լինի սերմն:

Բան¹⁰. «Եւ ոմանք տեսլեամբ երազոց»:

Լուծումն¹¹: Որպէս զԴանիէլ¹² ի հինն, և ի նորս զԿոստանդիանոս¹³ երազաւք ածէին ի գիտութիւն հրեշտակք¹⁴, և կէսք երկիւղիւ՝ որպէս զԴաւիթ խափշիկ¹⁵ հրեղէն գետովն:

Բան¹⁶. «Եւ այլք հարուածովք»:

Լուծումն¹⁷: Որպէս զԵղեկիայ հիւանդութեամբն և զԴաւիթ տարածամ մահուամբն վասն թուելոյ զժողովուրդն Իսրայէլի¹⁸:

ՁԳ¹⁹. «Միտք ի սիրտն է, որպէս զբանն Սողոմոնի, և զգայութիւնն²⁰ յուղեղն²¹»:

¹ Գ սրտամտութիւնն

² Գ դառնութիւնն

³ Գ ՁԲ.

⁴ Գ բարկութիւնն

⁵ Բ > է

⁶ ԲԳ բարկութիւն

⁷ Գ բնութեանն

⁸ Գ ՁԳ.

⁹ ԲԳ անկանի

¹⁰ ԱԳ > բան

¹¹ ԱԳ > լուծումն

¹² Գ զԴանիէլն

¹³ Բ զԿոստանդիանոս

¹⁴ Գ հրեշտակաց

¹⁵ ԲԳ խափշիկ

¹⁶ ԱԳ > բան

¹⁷ ԱԳ > լուծումն

¹⁸ Գ Աստուծոյ

¹⁹ Գ ՁԴ.

²⁰ ԱԲ զգայութիւն

²¹ ԱԲ յուղիղն

Լուծումն: Սողոմոն ասէ, թէ՛ «Դնա¹ զճանապարհս սրտի քո անարատ» (Ժող. ԺԱ. 9):

Բան². «Եւ զգայութիւնն³ յուղիղն»:

Լուծումն⁴: Գ⁵. փորուած⁶ է խելացն. ի յետինն յիշողականն է, և ի միջինն՝ դատողական, և յառաջինն՝ տեսողական, որ բաժանի ի հինգ զգայութիւնն⁷, որ ի խելապատակէն⁸ յառաջ գայ ի զգայարանքն:

ՁԴ⁹. «Ոչ միայն հրեշտակք¹⁰ ջանան ընդ փրկութիւն¹¹ մեր և¹² այլ և հրեշտակք¹³»:

Լուծումն: Հրեշտակքն ջանան վասն փրկութեան¹⁴ մարդկան, այլ և սուրբքն¹⁵, որ յաշխարհի են, և որ առ Աստուած յերկինս:

ՁԵ¹⁶. «Որպէս յայսմ աշխարհի եղև Տէրն անդրանիկ¹⁷ ի մեռելոց, նոյնպէս և յաշխարհին, որ գալոցն է, լինիցի անդրանիկ ի¹⁸ բազում¹⁹ [եղբարս]»:

Լուծումն: Շա|147ա|տք յարեան ի մեռելոց յառաջ քան զՔրիստոս՝ որդի սոմնացւոյն և սարեփթացւոյն, բայց ոչ են անդրանիկ ի մեռելոց²⁰, զի դարձեալ մեռան: Այլ Քրիստոս է²¹ անդրանիկ ի մեռելոց, որ յարեաւ, և «այսուհետև ոչ մեռանի, և մահ նմա ոչ ևս տիրէ» (Հռոմ. Զ. 9): «Եւ յաշխարհին, որ գալոցն է, լինիցի անդրանիկ ի բազում եղբարս», զի յառաջ քան զյա-

¹ Ա նա

² ԱԳ > բան

³ Բ զգայութիւն

⁴ ԱԳ > լուծումն

⁵ Բ երեք

⁶ Գ խորուած

⁷ Բ զգայութիւն

⁸ Ա խելապակէն

⁹ Գ ՁԵ.

¹⁰ Բ հրեշտակ

¹¹ Բ փրկութեան, Գ փրկութիւնն

¹² Գ > և

¹³ Բ > և հրեշտակք

¹⁴ Գ փրկութեանն

¹⁵ Գ Տէրն] այլ և սուրբքն

¹⁶ Գ ՁԶ.

¹⁷ Բ յանդրանիկ

¹⁸ ԱԲ > ի

¹⁹ Բ > որ գալոցն է... բազում, Գ բազմութեան

²⁰ Գ մեռելոցն

²¹ Գ > է

ւիտեանս անդրանիկ ծնունդ Հար է¹ և անդրանիկ շնորհաւք որդիացելոցն: ԶԶ². «Ամենայն ոք, որ շնորհիւ Տեառն արժանացաւ³ գիտութեան⁴ Հոգւոյն Սրբոյ»:

Լուծումն: Սուրբքն, որ⁵ արժանի եղեն գիտութեան Սուրբ Հոգւոյն, աւանական լինին մարդկան՝ ածելով զնոսա «ի շարէն ի բարին և յանգիտութենէ ի գիտութիւն⁶»:

ԶԷ⁷. «Քննեցէք զբանս իմ, եղբարք, և իմացարո՞ւք զդոսա առողջ խորհրդով»:

Լուծումն: Հրամայէ քննել և իմանալ զծածուկ միտս բանիցս, զի խորին և թաքուն⁸ է:

ԶԸ⁹. «Ուսուցէք զբանս զայս, իմաստո՞ւնք հոգւով, այնոցիկ, որ ունիցին զշաւիղս զայս¹⁰»:

Լուծումն: Ասէ՛ մի միայն դուք իմանայք, այլ և ամենեցուն ուսուցէք, որ յայս նուրբ շաւիղս գնան:

ԶԹ¹¹. «Իմացարուք զառակս խորհրդաւոր լիակատար՝ բարձաւ և կրաւ խորոց խորհրդոց¹²»:

Լուծումն: Առակ է, որ այլ ինչ¹³ ասէ և այլ ինչ նշանակէ, որպէս հին աւրէնքն¹⁴, որ¹⁵ աւրինակ |147բ| և առակ էր¹⁶ նորոյս: Նոյնպէս և այս բանքս բարձաւ և կրաւ են խորին խորհրդոց:

Ղ. «Չհարիւրեակս¹⁷ զայս վեցակի»:

Լուծումն: Զի վեց հարիւր տուն է արարեալ՝ յամէն հարիւրէ Ղ¹⁸, և վաթ-

¹ Գ > է

² Գ ՁԷ.

³ Գ արժանարեցաւ

⁴ Գ գիտութեանն

⁵ Գ > որ

⁶ Բ գիտութիւնն

⁷ Գ ՁԸ.

⁸ ԱԲ թագուն

⁹ Գ ՁԹ.

¹⁰ Բ > որ ունիցին զշաւիղս զայս

¹¹ Գ > ՁԹ.

¹² Ա խորհրդոց, Բ > և կրաւող խորոց խորհրդոց

¹³ Գ > ինչ

¹⁴ Ա օրէքն

¹⁵ Գ > որ

¹⁶ Գ է

¹⁷ Գ զհարիւրեակ

¹⁸ Բ նսուն

սուն զպակասորդսն¹ վեց հարիւրեկացն: Եւ ասաց ոմն ի կատարելոց², թէ՛ իննսնին զերրորդութիւնն Սուրբ փառաւորեաց, և վաթսնին³ զապականացու աշխարհս պարսպեաց⁴, վաթսուն սպառազինաւք, որք պահեն զհանգիստ երկնից Արքային, որ է հոգիք արդարոց անձանց առաքինեաց⁵, և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք⁶:

¹ Գ զպակասորդն

² Գ կատարելոցն

³ Գ վաթսունն

⁴ Գ պարսաւեաց

⁵ Գ առաքինութեանց

⁶ ԱԳ > և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք

ՆՈՐԻՆ ԵՒԱԳՐԵԱՅ ՊԱԿԱՍՈՐԴՔՆ ՎԵՑ Ճ.ԵԿԱՅՆ¹

Ա. «Արքայութիւն երկնից Է գիտութիւն² բարձր խորհրդոցն³ իմանալոյ վերագունին, քան զերկինս»:

Լուծումն: «Արքայութիւն երկնից» զհոգևոր գիտութիւնն ասէ, որ բարձր է, քան զամենայն խորհուրդ, և իմանալի և վերագոյն, քան զերկինս:

Բան⁴. «Որ ի մտաց իմացականն⁵ է, և կայ ի ճաշակս իմանալի զգայարանաց»:

Լուծումն: Որպէս զգայութիւնն⁶ բարձր է, քան զգալին, նոյնպէս և՛ իմացականն, քան զիմանալին: Զի որպէս զգայութիւնն⁷ զգալին իմանայ, սոյնպէս և իմացականն՝ զիմանալին⁸:

Բան⁹. «Եւ կայ ի ճաշակս իմանալի»:

Լուծումն¹⁰: «Իմանալի ճաշակ» հոգւոյն ճաշակն է: Զի որպէս Ե¹¹. զգայ¹² 148ա|ութիւնք¹³ մարմնոյն է, նոյնպէս և հինգ զարութիւնք¹⁴ հոգւոյն են՝ ճաշակելիք, հոգևոր¹⁵ լսելիք և այլքն, որպէս ասէ Դաւիթ. «Քաղցր են ի քիմս իմ բանք քո, քան զմեղր բերանոյ» (Սաղմ. ՃԺԸ. 103):

Բ. «Խորան Աստուծոյ Է մաքուր միտք, որ ի¹⁵ յիշատակս շարունակեալ աշխարհի ոչ ցնորի և ոչ շարժի. և այս Է կատարեալ արութիւն¹⁶»:

Լուծումն: Որպէս խորանն փառացն Աստուծոյ տեղի հանգստեան էր¹⁷,

¹ Բ Նորին Կիրակոսի վարդապետի է վերլուծմունքս Եագրեայ պակասորդացն վեց հարիւրեկացն] Նորին Եագրեայ պակասորդքն վեց Ճ.եկացն, Գ պակասորդն վեց հարիւրեկացն] պակասորդքն վեց Ճ.եկացն

² Գ գիտութիւնն

³ Գ խորհրդոց

⁴ Գ > բան

⁵ Գ իմացական

⁶ Բ զգայութիւն

⁷ Բ զգայութիւն

⁸ Գ > զի որպէս... զիմանալին

⁹ ԱԳ > բան

¹⁰ ԱԳ > լուծումն

¹¹ Բ հինգ

¹² Գ զգայութիւն

¹³ Ա զօրութիւն, Բ զարութիւն

¹⁴ ԱԲ + և

¹⁵ Գ > ի

¹⁶ Բ > և ոչ շարժի... արութիւն, Գ կատարելութիւն] կատարեալ արութիւն

¹⁷ Բ + բան

նոյնպէս և մաքուր միտք՝ ի յիշատակս շարունակեալ աշխարհի¹: «Շարունակեալ աշխարհ» է զգալի աշխարհքս, որ ի շորս տարերացս շարունակեալ է և բաղկացեալ, և ի զանազան մասանց շարադրեալ: Միտք, որ ի սորա ցանկութեանցն² յիշատակ է, ոչ ցնորի և ոչ բաղձայ, նա Աստուծոյ խորան է և բնակարան, և «կատարեալ արութիւն³» այն է:

Գ. «Բարկութիւն⁴ բնութիւն հոգւոյ Է, որ նովաւ հանէ ի բաց զերեսս»:

Լուծումն: Բարկութիւնն⁵ մի մասն է հոգւոյն, և նովաւ զապականագործ ցանկութիւնն⁶ ի բաց հալածեմք:

Դ. «Քաջութիւն արուական միտք Է, որ զամենայն իգական կերպարանս սատակէ յիշատակաւ չափ⁷»:

Լուծումն: «Իգական կերպարան»՝ զթոյլ և զխենեշ⁸, հեշտ ցանկութեան խորհուրդսն ասէ, որ արիութիւնն⁹ զյիշատակն ևս սատակէ:

Ե. «Հեռաւոր աշխարհի Է, որ կտրեալ¹⁰ Է զամենայն շարժումն ախտից, և յԱստուած կապեալ Է զարմատս իւր¹¹»:

Լուծումն: «Աշխարհի հեռաւոր» նա է, որ զհոգեկան¹² և զմարմնական ախտ¹³ կտրեալ¹⁴ է, և հաւատով և սիրով յԱստուած է կապեալ զարմատ իւր:

Զ. «Այր արարչի պատկեր Տեառն այն Է, որ կատարեալ վաստակաւ կատարեաց զամենայն պատուիրանսն¹⁵»:

Լուծումն: «Արարչին իւրոյ և Տեառն պատկեր այն է», որ կատարեալ աշխատութեամբ զամենայն պատուիրանսն Աստուծոյ պահէ՝ զմի շնարն և զմի գողանալն¹⁶, և զայլն ամենայն, զոր Աստուած գրեաց ի տախտակքն¹⁷ քարեղէն զԺ. պատգամ[ս]ն, և զնոր պատուիրանն, զոր Տէրն գրեաց:

¹ Բ լուծումն

² Ա ցանգութեանցն, Գ ցանկութեանց

³ Բ արիութիւն, Գ զօրութիւն

⁴ Գ բարկութիւն

⁵ ԲԳ բարկութիւն

⁶ Բ ցանկութիւն

⁷ Բ > սատակէ յիշատակաւ չափ

⁸ Ա զխենեշ

⁹ Բ արիութիւն

¹⁰ Գ կատարեալ

¹¹ Բ > կապեալ է զարմատս իւր

¹² ԱԲ զհոգեկան

¹³ Բ ախտն

¹⁴ Գ կատարեալ

¹⁵ Բ > կատարեաց զամենայն պատուիրանսն

¹⁶ Գ գողանալն

¹⁷ ԱԲ տախտակն

Բան¹. «Եւ զկնի առցէ զերանութիւն»:

Լուծումն: Եւ յորժամ զպատուիրանն պահէ, գիտութեան Երրորդութեանն² արժանաւորի³ և երանութեանն⁴, որպէս Պետրոս:

Է. «Որ մեռանի հաղորդութեան⁵ ստորնոյս, յարուցանէ զնա Քրիստոս ի խորհուրդ իմանալի աշխարհին⁶»:

Լուծումն: Որ աշխարհի ցանկութեանս մեռանի, յարուցանէ զնա Քրիստոս ի խորհուրդ գիտութեան իմանալի աշխարհին:

Բան⁷. «Եւ Հայրն Նորա յարուցանէ ի խորհուրդս Իւր⁸»:

Լուծումն: Եւ որ աշխարհ նմա⁹ ի խաչ ելեալ է, և նա՝ աշխարհի¹⁰, որպէս¹¹ Պաւլոս¹² (հմմտ. Գաղ. 2. 14), Հայրն յարուցանէ զնա ի խորհուրդ գիտութեան¹³ Իւրոյ:

Ը. «Յորժամ ներքին մարդն գիտութեամբ¹⁴ կենդանի է, զարտաքինն ի բաց մերկանայ և կարէ հայել¹⁵»:

Լուծումն: Ոչ երկու մարդ է՝ ներքին և արտաքին, այլ «արտաքին | 149ա| մարդ» զմարմինս¹⁶ ասէ, որ ի շարչարել¹⁷, ի տանջել¹⁸, ի սովաբնակ լինել սորա հոգին հաւատով, յուսով, սիրով պայծառանայ, որպէս ոսկի ի հուր և զարդարի հոգին և լինի պատկեր Աստուծոյ: Եւ «յարտաքին մարդոյն մերկանալ» ասէ զմեղսն, զոր գիտութեամբն ի բաց մերկանայ, և հայել կարէ ի գեղ իւր, և տեսանել, զի կերպարան Աստուծոյ է:

Բան¹⁹. «Որ կապեալ է նիւթական լարովք, վաստակաւք կտրել զնա ար-

¹ Գ > բան

² ԲԳ Երրորդութեան

³ Բ աժանաւորի

⁴ ԲԳ երանութեան

⁵ Գ հաղորդութեանն

⁶ Բ > իմանալի աշխարհին

⁷ Գ > բան

⁸ ԲԳ > Իւր

⁹ Բ մնա

¹⁰ Գ > և նա՝ աշխարհի

¹¹ Գ ըստ

¹² Գ Պողոսի

¹³ Գ գիտութեանն

¹⁴ Գ գիտութեամբն

¹⁵ Բ > ի բաց... հայել

¹⁶ Գ մարմինն

¹⁷ Գ չարչարելն և

¹⁸ Գ տանջելն

¹⁹ ԱԳ > բան

ժան է, և զխորհուրդս խառնուածոյս ի ներքոյ թողեալ¹»:

Լուծումն²: Որպէս լարով կապեալն ոչ կարէ ընթանալ, նոյնպէս կապեալն ի մամոնայ սիրով ոչ կարէ ընթանալ զառաքինութեան³ ճանապարհն, վասն որոյ վաստակաւք և աշխատութեամբ կտրել արժան է: Եւ զխորհուրդն, որ խառնեալ⁴ է ի սէր ընչիցն, ի ներքոյ թողուլ: Եւ ապա երևի նմա լոյս գիտութեան⁵ և ձգէ զնա առ ինքն յուրախական աշխարհն:

Թ. «Միտք խաղաղացեալ⁶ ի շարժողաց և զգեցեալ զլոյս երանութեան»:

Լուծումն: Միտք, որ յախտից ամբոխմանէ խաղաղացեալ և զգեցեալ է զլոյս գիտութեան, «ի Հաւրէ խնդրէ կատարեալ ցանկութիւն⁷, որով ոչ յազ[եց]ի»:

Ժ. «Մարմնացեալ միտք է»:

Լուծումն: «Մարմնացեալ միտք է», որ զերկրաւորս խորհի, և ի սէր աշխարհիս է կապեալ զխորհուրդն:

ԺԱ. «Բնութիւն⁸ տես|149բ|ողի է, որ յառաջին աստիճանի⁹ տեսողութեան¹⁰ զմասունս ախտից իւրոց անթերի տեսանէ: Նա բաժանի ի բանս անբաժանելիս և նիւթովք ոչ մթանայ¹¹»:

Լուծումն: «Առաջին աստիճան տեսողութեան» այն է, որ զիւր ախտքն¹² տեսանէ՝ զցանկութիւնն¹³, զբարկութիւնն¹⁴, զսնափառութիւնն¹⁵ և զալլ կիրքն, նա բաժանի յախտիցն և ի բանս իմաստութեան անբաժանելի լինի, և նիւթաւք¹⁶ աշխարհիս և ստացուածովք ոչ մթանայ և ոչ խաւարի հոգաւք աշխարհականաւք:

ԺԲ. «Այր, որ դառնայ ի միտս իւր, այն է, որ¹⁷ խորհի զոչ եղեալսն, և յիշա-

¹ Բ > խառնուածոյս ի ներքոյ թողեալ

² Ա > լուծումն

³ Գ զառաքինութեանն

⁴ ԱԲ խառնել

⁵ Գ գիտութեանն

⁶ Բ խաղացեալ

⁷ Ա ցանկութիւն, Գ ցանկութիւնն

⁸ Գ բնութիւնն

⁹ Բ աշտիճանի

¹⁰ Գ տեսողութեան

¹¹ Բ > իւրոց անթերի... ոչ մթանայ

¹² Գ ախտն

¹³ Բ զցանկութիւն

¹⁴ ԲԳ զբարկութիւն

¹⁵ ԲԳ զսնափառութիւն

¹⁶ Գ նիւթովք

¹⁷ Գ որպէս] որ

տակէ ի հեռաստանէ, և երևեսցի, որ կապէ զնա ի հաստատութիւնն¹»:

Լուծումն²: Որ դառնայ յիւր միտքն և խորհի զայն, որ յետոյ պիտի լինի, թէ³ ո՞ր է աւգտակար և հաճոյ Աստուծոյ, նա երևի բարին և կապէ զնա ի հաստատութիւնն⁴:

ԺԳ. «Արքայութիւն սիրելի Է Յայրն ամենայնի, որ Նա ի Նմա Է, և ի վերայ Նորա շինեսցի, և բաւական⁵ [Է Նմա աւտարութիւնն]»:

Լուծումն: «Հայր ամենայնի» Աստուած է, և նա է սիրելի արքայութիւնն⁶, որ արքայութիւնն⁷ ի Նմա է⁸, և ի վերայ Նորա շինեսցի, որպէս ասէ առաքեալ. «Որ շինէ ի վերայ հիմանս այսորիկ ոսկի, արծաթ» (Ա. Կորնթ. Գ. 12):

[Բան]. «Եւ բաւական Է յայն շինուածն աւտարութիւնն⁹: Կատարումն ճշմարիտ գիտութեան¹⁰ ի հոգի մշտաշարժ՝ [150ա] ի Յոգւոյն Սրբոյ Է»:

Լուծումն: Հոգին ինքնաշարժ է, և ինքնաշարժն՝ մշտաշարժ¹¹, և մշտաշարժն՝ անմահ: Եւ կատարումն ճշմարիտ գիտութեան¹² ի մշտաշարժ հոգին՝ ի Յոգւոյն Սրբոյ է:

ԺԴ. «Սանդուխք երկնային Է յայտնութիւն խորհրդոցն Աստուծոյ, որ ի սննդեան երևի մտացն¹³»:

Լուծումն: Որպէս սանդուխտն հանէ ի բարձրագոյն տեղի, նոյնպէս յայտնութիւնն¹⁴ խորհրդոցն Աստուծոյ, որ երևի մտացն և սնուցանէ, և աստիճանաւք¹⁵ առաքինութեան հանէ ի բարձունս առ Աստուած և միացուցանէ յԱստուած:

ԺԵ. «Պարտ Է պատերազմել ընդ իշխանութիւնս և ընդ պետութիւնս և ընդ աշխարհակալս¹⁶ խաւարիս այսորիկ, որ ի ներքոյ երկնից՝ ընդ չար հոգիսն¹⁷: Չառաջինն՝ արուեստիւ հանճարոյ¹⁸»:

¹ Բ > ի հեռաստանէ... հաստատութիւն, Գ հաստատութիւնն

² Գ > լուծումն

³ Գ > թէ

⁴ Գ հաստատութիւնն

⁵ Բ > և բաւական

⁶ Գ արքայութիւնն

⁷ Գ արքայութիւն

⁸ Բ > որ արքայութիւնն ի Նմա է

⁹ Գ աւտարութիւն

¹⁰ Գ գիտութեանն

¹¹ Բ + է

¹² Գ գիտութեանն

¹³ Բ > երևի մտացն

¹⁴ Գ յայտնութիւնն

¹⁵ ԱԲ աշտիճանաւք

¹⁶ Ա աշխարհակալս

¹⁷ Գ + քան

¹⁸ Բ > և ընդ աշխարհակալս... հանճարոյ

Լուծումն: Իշխան աշխարհակալ սատանայ է: Եւ պարտ է յառաջ իմաստութեամբ զինել¹, և յետ այնորիկ՝ համբերութեամբ, որպէս Յոր:

Բան². «Եւ արուեստիւ Է, մեկնել զայն, որ կայ ի բնութեան, և որ կայ արտաքոյ բնութեանն³»:

Լուծումն: Բնութեամբ առաքինութիւնն⁴ է, զոր ի ստեղծմանն եղ Աստուած ի բնութիւնս զսերմանս⁵: Եւ արտաքոյ բնութեան⁶ մեղքն է, որ չէ բնութիւն և ոչ ստեղծուած Աստուծոյ, յորմէ պարտ է մեկնել:

Բան⁷. «Իմանալ զԱստուծոյ»:

Լուծումն⁸: Թէ է Աստուած, և որ խնդրեն զՆա, լինի պարգեատու:

Բան⁹. «Եւ [150բ] տալ բնութեանն¹⁰ և խոստմանն զպետսն»:

Լուծումն: Զհարկաւոր պիտոյից խոստումն տալ մարմնոյն¹¹:

Բան¹². «Եւ յաւելլուլ ի վաստակ»:

Լուծումն: «Վաստակ» զգալի¹³, մարմնաւոր ճգնութիւնն¹⁴ է՝ պահքն, արտասուան: Եւ իմանալի վաստակ է գիտութիւնն¹⁵, զոր վաստակաւք ստանամք:

Բան¹⁶. «Եւ համբերութեամբ երևի առակ գործոց պատուիրանաց»:

Լուծումն: Համբերութեամբն երևի աւրինակ պահպանութեան պատուիրանացն, և գիտութիւն բնութեան¹⁷ եղելոցս, և բանք աստուածաբանիցն:

Բան¹⁸. «Եւ այս Է համբերութիւնն¹⁹ ջանալ մինչև ի մահ»:

Լուծումն: Նա վասն ճշմարիտ հաւատոցն, որ յԱստուած պարտ է ջանալ և ուսանել, և ապա վասն այլոց ճգնութեանց և ի վերայ գիտութեան բնու-

¹ Գ զննել] զինել

² ԱԳ > բան

³ Բ > բնութեանն

⁴ Բ առաքինութիւն

⁵ ԲԳ զսերմանսն

⁶ Գ բնութեանն

⁷ ԱԳ > բան

⁸ ԱԳ > լուծումն

⁹ Գ > բան

¹⁰ Բ բնութեան

¹¹ Գ ի մարմնոցն

¹² Գ > բան

¹³ ԱԲ սգալի

¹⁴ Բ ճգնութիւն

¹⁵ Բ գիտութիւն

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ Գ բնութեանն

¹⁸ Գ > բան

¹⁹ Բ համբերութիւն

թեան եղելոցս¹, որ են իմանալիք և զգալիք², և որ ի վեր է, քան զբնութիւն Աստուած, որով պատրաստեալ է մեզ փրկութիւն³ աւգնութեամբ Աստուծոյ:

ԺԶ. «Կատարեալ կեանք է վարժիլ մահուամբ, որ վասն Աստուծոյ, զի նա մերձաւոր առնէ զմիտս Աստուծոյ⁴»:

Լուծումն: Մահն կրկին է. է, որ բնական մահ է, որ է որոշումն հոգւոյն ի մարմնոյն, և յաւժարական մահ, որ է ախտիցն մեռելութիւն առնել, զի վարժիլն նովաւ մերձաւոր առնէ զմիտս Աստուծոյ:

Բան⁵. «Եւ ի միասին է զաւրութեամբ՝ մեռանել վասն Աստուծոյ |151ա| և ապրել Աստուծոյ⁶»:

Լուծումն: Մեռանելն և ապրելն զաւրութեամբ ի միասին է՝ մեռանել ախտիցն ճգնութեամբ և յառնել ընդ Քրիստոսի արդարութեամբ:

Բան⁷. «Որպէս և գրեալ է. «Որք ի Քրիստոս մկրտեցան, զՔրիստոս զգեցան⁸» (Գաղ. Գ. 27), այսինքն է՝ մահուամբ զՔրիստոս զգեցան, որ է յարութիւն ճշմարիտ⁹ և յաւրն¹⁰ յետին¹¹»:

Լուծումն: Այժմ ի մեղաց յարգարութիւն յարուցանէ և յանգիտութենէ՝ ի գիտութիւն: Եւ «յաւրն յետին» մարմնով յարուցանէ զամենեւեան, և «զհաւատացեալսն Իւր խառնէ ընդ Հայրն Իւր զբոլոր մարմին Իւր ի փառս Սուրբ Երրորդութեանն¹²»:

ԺԷ. «Եթէ որք ծառայեն Աստուծոյ, «սուրբ» և «արդար» կոչին, ապա որք մեղանչեն, զրկեն զԱստուած, որպէս գրեալ է. «Արդար և ճշմարիտ է Տէր» (Խմտ. Սաղմ. ԾԺԱ. 4, ԾԺԴ. 5, Երեմ. Ժ. 10), որոյ մեք եղաք պատկեր¹³»:

Լուծումն: Որ Աստուծոյ ծառայեն, «սուրբ» և «արդար» կոչին, և սրբութեամբն Աստուծոյ սրբութեանն¹⁴ պատկեր են, և արդարութեամբն¹⁵ Աստուծոյ արդարութեանն¹⁶: Եւ որք մեղանչեն¹⁷, զրկեն զԱստուած, զի զԱստուծոյ

¹ Բ + լուծումն

² Բ սգալիք

³ Գ ի փրկութիւնն

⁴ Բ > Աստուծոյ

⁵ Գ > բան

⁶ Բ > Աստուծոյ

⁷ Գ > բան

⁸ Բ + լուծումն

⁹ Բ + բան

¹⁰ Գ օրն

¹¹ Բ > այսինքն է... յետին

¹² Գ Երրորդութեան

¹³ Բ > զԱստուած... պատկեր

¹⁴ Բ սրբութեան

¹⁵ ԱԲ արդարութեամբ

¹⁶ Բ արդարութեան

¹⁷ Գ մեղանչեն

պատկերն ապականեն, որպէս և գրեալ է, թէ՝ «Արդար և ճշմարիտ է Տէր, և մեք արդարութեամբն և ճշմարտութեամբն Աստուծոյ պատկեր եղաք»:

ԺԸ. «Ի հնգէն մի ճարտար, և նա է տեսիլն»:

Լուծումն: Ի հինգ զգալութենէն աչքն ճարտար է, քան զչորսն, զի անժամանակաբար տեսանէ, այլ «շունչն |151բ| կանուխ է, քան զակն, և զի շունչն է սկիզբն կենաց և շարժման, որ է աւրինակ հոգւոյ շնչոյ մերոյ, որպէս գրեալ է, թէ՝ «Չհոգի երեսաց մերոց աւծեաց Տէրն», այսինքն՝ Հոգւովն Սրբով:

ԺԹ. «Ի չորիցն նուրբքն փութոտք»:

Լուծումն: Ի չորս տարերացն աւղն և հուրն, որ անաւար են, քան զերկիրն և զջուրն, արագ շարժին և փութապէս: Եւ կարծի, թէ կանուխ են, քան զերկիրն և զջուրն, զի ի սկզբանէ Աստուած զհրեղէն եթերն արար և ապա զերկիր:

Ի. «Ի չորսն¹ նման է, որ մինն է ճարտար»:

Լուծումն: Ի չորս տարերացն հուրն² ճարտար է, զի Արարիչն արարածոց այնպէս սահմանեաց զնա:

ԻԱ. «Թերութիւն³ մտաց է, որ ի⁴ բազմաց մնացեալ լինի և խորհի, թէ Աստուծոյ վաստակի⁵»:

Լուծումն: Թերի է ի գիտութենէ միտք, որ ի բազում առաքինութենէ և ի գիտութենէ աւտար լինի մնացեալ, և այնպէս կարծէ, թէ Աստուծոյ վաստակաւոր է:

Բան⁶. «Եւ արդարութիւն⁷ և գիտութիւն⁸ է, որ աւգնէ այնմ, որ⁹ [կամի վաստակել Աստուծոյ]»:

Լուծումն¹⁰: Եւ մտացն արդարութիւն և գիտութիւն¹¹ է, որ աւգնէ գիտութեամբ հոգւոյն, որ կամի վաստակել Աստուծոյ:

ԻԲ¹². «Թագաւոր է աւրենքն կենդանի և բանաւոր, և թագաւոր պարտական է¹³»:

¹ Ա չորս

² Բ հուր

³ Գ թերութիւնն

⁴ Ա իմ

⁵ Բ > վաստակի

⁶ ԱԳ > բան

⁷ Գ արդարութիւնն

⁸ Գ գիտութիւնն

⁹ Բ > այնմ որ

¹⁰ Գ > որ լուծումն

¹¹ Գ գիտութիւնն

¹² Գ > ԻԲ.

¹³ Բ > պարտական է

Լուծումն: Թագաւորն պարտական է, որ ոչ մի միայն զմարդ¹ 152ա|կան իրաւունքն պահէ, այլ առաւել զԱստուծոյն, որպէս Տէրն ասաց. «Երթա՛յք, տո՛ւք զկայսերն՝ կայսեր, և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ» (Մատթ. ԻԲ. 21): Եւ օրէնքն² իբրև թագաւոր հրամայէ առնել զԱստուծոյ կամքն և զմարդկան, որպէս արինադրէ Տէրն³. «Որ սիրէ զհայր կամ զմայր առաւել քան զիս, չէ ինձ արժանի» (Մատթ. Ժ. 37):

ԻԳ³. «Քրիստոս եթէ Քրիստոսն է, Նա ունի զեական գիտութիւնն⁴»:

Լուծումն: Քրիստոս Որդի է Աստուծոյ և զէական գիտութիւն Հաւրն ունի աստուածութեամբն:

Բան⁵. «Եւ թէ արարած է, զբան աշխարհիս ունի»:

Լուծումն: «Արարած» մարմինն է և հոգին, որ ի մեր բնութենէս էառ, և զսահման արարածոցս ունի:

Բան. «Եթէ անմարմին է»:

Լուծումն: Հոգին մարդկային է անմարմին, և զսահման և զգիտութիւն անմարմնոցն ունի⁶:

ԻԴ⁷. «Որ կամի տեսանել զհաստատութիւն մտաց, կտրէ զանձն⁸ յամենայն խորհրդոց, և տեսանէ զհոգին իւր, որ նման է շափիւղայի⁹ և կամ գունոյն երկնից: Եւ զայս ոչ կարէ առանց անախտութեան¹⁰ խորհրդոյ¹¹»:

Լուծումն: Որ կամի¹² զմտացն հաստատութիւնն¹³ տեսանել, նա պարտ է, որ յամենայն երկրաւոր խորհրդոց¹⁴ և ի¹⁵ զբաղմանց¹⁶ կտրէ զանձն, և յայնժամ տեսանէ զիւր հոգին նման շափիւղայ ականն¹⁷: Շափիւղայ ակն¹⁸ կապուտակ երևի, և որ շափ հայի ոք, ոչ կարէ առնուլ զգոյնն, զի երբեմն կապու-

¹ Գ օրէքն

² Գ + թէ

³ Գ ԻԲ.

⁴ Գ գիտութիւն

⁵ Գ > բան

⁶ Գ > բան եթէ անմարմին... ունի

⁷ Գ ԻԳ.

⁸ Բ յանձն

⁹ Գ շափիւղայի

¹⁰ Գ անախտութեանն

¹¹ Բ > զհոգին իւր... խորհրդոյ

¹² Գ կամիցի

¹³ ԲԳ հաստատութիւն

¹⁴ Գ խորհրդոյ

¹⁵ Գ յամենայն

¹⁶ ԱԲ սբաղմանց

¹⁷ Գ ական

¹⁸ Ա անկն

տակ երևի, երբեմն՝ ծիրանի, երբեմն՝ սպիտակ և երբեմն՝ այլ գոյն: Նոյնպէս և հոգի մարդոյն անճառելի է, զի պատկեր է Աստուծոյ: Եւ որպէս Աստուած անգիտելի է բնութեամբ, | 152բ| նոյնպէս և միտքն անճառութեամբն¹ նման է Աստուծոյ: Եւ ամենայն լուսաւորք յերկինս են, և նոքաւք լուսաւորի աշխարհ: Նոյնպէս և ամենայն² գիտութեան³ լոյս ի հոգին է, և լուսաւորէ զբանական երկիր իմանալի լուսով, և անգիտելի է որպէս գոյն երկնից: Եւ զայս լինի անախտութեամբ, սակայն կարաւտ է աւգնականութեանն⁴ Աստուծոյ, որ զմիտսն լուսաւորէ, որպէս արեգակ՝ զգալի ակն:

ԻԵ. «Անախտութիւն⁵ է հանդարտութիւն»:

Լուծումն: «Անախտութիւն⁶ է», որ զհոգին յամենայն ալէկոծութենէ յապահով առնէ, որպէս նաւահանգիստ, և անախտութիւնն⁷ յայնժամ լինի, երբ սրբէ զանձն յամենայն մեղաց, և հեզ և խոնարհ լինի:

ԻԶ. «Հաստատութիւն մտաց է⁸ բարձրութիւն⁹ իմաստից, որ նման է ի գոյնն¹⁰ [երկնից]»:

Լուծումն: «Հաստատութիւն մտացն է», յորժամ բարձրանայ ի զգալեացս¹¹ իբր աստիճանաւ¹² յիմանալիսն, որ նման է ի գոյնն երկնից անճառութեամբն, յորոյ վերայ ծագէ լոյսն Երրորդութեան¹³ ի ժամ աղաւթիցն, որպէս յերկինս արեգակն:

ԻԷ. «Քրիստոս է թագաւոր բանաւոր բնութեան¹⁴, որ միաձնութեամբ ունի յանձն Իւր զաւրինակ երևելոյն¹⁵»:

Լուծումն: Քրիստոս է թագաւոր, որպէս ասաց հրեշտակն. «Թագաւորեսցէ ի վերայ տանն¹⁶ Յակոբայ ի յաւիտեան¹⁷» (Ղուկ. Ա. 32): Եւ Միածին

¹ Գ անճառութեամբ

² Գ > ամենայն

³ Գ գիտութեանն

⁴ Բ աւգնականութեան, Գ օգնականութեան

⁵ ԲԳ անախտութիւն

⁶ Գ անախտութիւնն

⁷ ԲԳ անախտութիւն

⁸ Գ ~ է մտաց

⁹ Գ բարձրութիւնն

¹⁰ Բ > որ նման է ի գոյնն

¹¹ ԱԳ սգալեացս

¹² ԱԲ աշտիճանաւ

¹³ Գ Երրորդութեանն

¹⁴ Գ բնութեանն

¹⁵ Բ > զաւրինակ երևելոյն

¹⁶ ԱԲ տան

¹⁷ Գ > ի յաւիտեան

ԼԶ¹. «Հեռաւոր աշխարհի է, որոյ միտքն |154ա| սրբութեամբ [ըրջեցաւ]»:

Լուծումն: «Հեռաւոր աշխարհ է», որ միտքն հանապազ յաստուածային խորհուրդն և ի գիտութիւնն² շրջի, և զայն խոկայ հանապազ:

[Բան³]. «Այր վաստակաւոր է, որ գտուեալն⁴ ի Տեառնէ արդարութեամբ ընկալցի»:

Լուծումն: Արդարութիւն⁵ է հաւասարաբաշխութիւն⁶, որ գտուեալն յԱստուծոյ շնորհք յաւգուտ ամենեցուն մատակարարէ, որպէս ասէ Պաւղոս, թէ՛ «Իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ⁷ եթէ սաղմոս ունիցի, եթէ վարդապետութիւն ունիցի և այլն, ամենայն, ասէ, ի շինուած լինիցի» (Ա. Կորնթ. ԺԴ. 26):

Բան⁸. «Եւ միտք վաստակաւոր է»:

Լուծումն: «Եւ⁹ վաստակաւոր միտք է», որ կարէ զգայարանն անախտ պահել՝ զաշն յարատ հայելոյ և զայլ զգայարանն¹⁰:

ԼԷ. «Չորիւք ընկալցի միտքն¹¹ զիմանալիսն. նախ՝ աչաւք, երկրորդ՝ լսելաւք¹²»:

Լուծումն: Աչաւքն¹³ զգոյնսն, և զկերպս, և զձեւս, և զլոյս իմանայ, և ականջով՝ զձայնսն՝ զյաւգեալ¹⁴ և զանյաւդ:

Բան¹⁵. «Երրորդն՝ յիշողականաւքն¹⁶, չորրորդն¹⁷ խառնուածովքն: Աչաւքն զկնքեալսն ընկալցի»:

Լուծումն: Աչաւքն զինչ որ կնքէ և տեսանէ, զայն միտքն ընդունի և իմանայ:

Բան¹⁸. «Եւ լսելովքն¹⁹ կնքեալ զաւրինակսն և ոչ կնքեալ»:

- ¹ Գ > ԼԶ.
- ² Գ գիտութիւն
- ³ Գ ԼԶ.
- ⁴ Բ գտվեալն
- ⁵ Գ արդարութիւնն
- ⁶ Գ հաւասարաբաշխութիւնն
- ⁷ Գ մէնջ
- ⁸ Գ > բան
- ⁹ Գ > և
- ¹⁰ Ա սգայարանսն
- ¹¹ Գ միտք
- ¹² ԱԲ լսելօք
- ¹³ Գ աչօք
- ¹⁴ Գ զօդեալ
- ¹⁵ Գ > բան
- ¹⁶ Ա յիշականօքն
- ¹⁷ Գ չորրորդ
- ¹⁸ ԲԳ > բան
- ¹⁹ Գ լսելօքն

Լուծումն: Լսելիքն զայն իրքն, որ տեսեալ է աչաւքն, յորժամ լսէ զանունն, կնքէ զաւրինակն և տպաւորէ ի միտքն, որպէս և է կերպարան իրին: Եւ զոր ոչ է տեսեալ¹ և լսէ զանունն, ոչ կարէ ուղիղ² կնքել, որպէս և է կերպարան իրին:

Բան³. «Զի բանն |154բ| սովորական ցուցանէ զբան և զգործ»:

Լուծումն: Զի լսելեալքն⁴ զբանն և զգործն ուսանին միտքն և տպաւորեն:

Բան⁵. «Եւ յիշողն⁶ և խառնուածն՝ լսելեաց են⁷ հաղորդակիցք, և երկօքն⁸ [դրոշմին ի միտս]»:

Լուծումն: Յիշողականն, որպէս յառաջ ասացաք, ի յետին փորուածն է: Եւ զինչ հինգ⁹ զգայութեամբն միտքն իմացեալ է, ի յիշողականն է տուեալ¹⁰, թէ պահէ, և յորժամ խնդրէ, իբրեւ յամենունակ¹¹ մառանէ, յառաջ բերէ: Եւ զոր յառաջ տեսեալ է և յիշէ, այն «երեւակայութիւն» կոչի, և որ ոչ է գոյացութիւն և տպաւորէ ի միտս որպէս արալէզն, այն սոսկ «մտածութիւն» ասի: Եւ ասէ, թէ՛ «Երկօքն դրոշմին ի միտսն և ոչ դրոշմին»: Զտեսեալն դրոշմէ սոսկ մտածութեամբ և ոչ դրոշմէ¹² ճշմարիտ երեւակայութեամբն, և զոչ տեսեալսն¹³ դրոշմէ¹⁴, զի ոչ կարէ ճշմարիտ երեւակայել, որպէս է իրն:

ԼԸ. «Ի մարմնաւորսն է ինչ-որ զհետ բնութեանն է, և է, որ աւտար¹⁵»:

Լուծումն: Ի մարդիկ, որ մարմնաւոր են, բարին բնութեամբ է, զի ի ստեղծմանն սերմն բարի եղ Աստուած ի բնութիւնս, և «աւտար» մեղքն է, որ ոչ է բնութիւն¹⁶ և ոչ ստեղծուած Աստուծոյ:

Բան¹⁷. «Յանմարմինսն հաւասար է բնութիւնն¹⁸»:

- ¹ ԱԲ տեսել
- ² Ա ուղեղ, Բ > ուղիղ
- ³ Գ > բան
- ⁴ ԱԲ լսելօքն
- ⁵ Գ > բան
- ⁶ Գ յիշող
- ⁷ Ա լսելեացն | լսելեաց են
- ⁸ Բ > և երկօքն
- ⁹ Գ Ե.
- ¹⁰ ԱԲ տուել
- ¹¹ Բ յամենունակ
- ¹² ԲԳ > սոսկ մտածութեամբ և ոչ դրոշմէ
- ¹³ Գ տեսեալն
- ¹⁴ Բ + սոսկ մտածութեամբ և ոչ դրոշմէ, Գ + սոսկ մտածութեամբն և ոչ դրոշմէ
- ¹⁵ Ա օար
- ¹⁶ Գ բնութեամբ
- ¹⁷ Գ > բան
- ¹⁸ ԱԲ բնութիւն

Լուծումն: Զի¹ հրեշտակքն որպէս ստեղծան յԱստուծոյ բարի բնութեամբ, ի նոյնն² կան հաւասար անշեղապէս:

Բան³. «Եւ ի զգալիս⁴ է փաւփոխումն խորհրդոց»:

Լուծումն: Եւ ի զգալի կեանքս երկու մարդոյ խորհուրդ յիրար ոչ նմանի և ոչ կերպ|155ա|արանք և առաւել ի յաստեղք⁵ նմանին, զի աստղ⁶ քան զաստղ առաւել և նուազ է:

Բան⁷. «Եւ ի Սուրբ Երրորդութիւնն⁸ միայն է էական գիտութիւն»:

Լուծումն: «էական գիտութիւն⁹» է ի Սուրբ Երրորդութիւնն¹⁰, զի ոչ է ստեղծական, այլ¹¹ անեղ է էութիւն¹² և գիտութիւն Երրորդութեանն¹³ և¹⁴ աղբիւր ամենայն գիտութեան¹⁵:

Բան¹⁶. «Զի ոչ է գործ, եթէ փոփոխումն ընկալցի ի խորհուրդս իւր իբրև զայլս¹⁷, և ոչ ի բազմաց գոյացաւ բնութեանց»:

Լուծումն: Զի ոչ է արարած և գործ, որ փոփոխումն ընդունի իբրև զայլ արարածս, որ յանէութենէ փոխեցան¹⁸ և յէութիւն եկին: Եւ ոչ ի բազում¹⁹ բնութեանց է գոյացեալ որպէս մարդն, որ ի չորս տարերցս, և ի հոգւոյ, և ի մարմնոյ, և ի մտաց է բաղկացեալ:

Բան²⁰. «Եւ ոչ է իբրև զխորհուրդս անմարմնոց, զի քան զամենայն ինչ որ եղև, վերագոյն է, և արինակ ոչ ունի²¹»:

Լուծումն: Երրորդութիւնն վեհագոյն է¹, քան զամենայն եղեալքս, թէ՛ մարմնաւորք և թէ՛² անմարմին ամենեքեան արարած նորա են, և ոչ ոք է նման նմա, որպէս ասէ մարգարէն. «Ոչ ոք է նման Քեզ՝ յԱստուածս Տէր, և ոչ ոք է որպէս զգործս Քո³» (Սաղմ. 26. 8):

ԼԹ. «Միտք հինգ⁴ զգայարանաւք ընկալցի խորհուրդ»:

Լուծումն: Միտքն հինգ զգայարանաւքն⁵ իմանայ զարարածս, զի աշաւքն⁶ զամենայն երևելիս տեսանէ, և լսելեալքն⁷ զձայնս. զլլաւդեալն, որ է մարդոյ ձայն, և զանլաւդն, որ է շնչաւորաց և անշնչից: Եւ հոտոտելեալքն⁸ զհոտսն՝ զանոյշն⁹, և զժահահոտսն, և զմիջակսն, և ճաշա|155բ|կելեալքն¹⁰ զհամսն՝ զքացրն և զգառն, զթթուն և զկծուն, և զտտիպն, և շաւշափելեալքն¹¹ զկակուղն և զպինդն¹², զողորկն և զխոշորն, զծանրն և զթեթևն¹³:

Բան¹⁴. «Եւ թէ ո՞ր ի նոցանէ խստանայ առ միտսն»:

Լուծումն: Եւ թէ ո՞ր¹⁵ առաւել զմիտսն շարժէ, Սողոմոն ասէ, եթէ՛ «Բան տրամութեան¹⁶ զայրացուցանէ զսիրտ մարդոյ»¹⁷:

Խ. «Միտք, ի գործ պատուիրանաց Տեառն լեալ՝ ի զգալի¹⁸ ինչս¹⁹ աշխարհիս հայի և ի գիտութիւն խորհրդեան լինի և ի յաղաւթս²⁰»:

Լուծումն: Միտք, որ ի գործ պատուիրանացն Աստուծոյ է, նա ի զգալի արարածս հայի, և զԱրարչին զարուեստն²¹ և զիմաստութիւնն²² քննէ և իմա-

¹ ԱԲ > է

² Գ եթէ

³ ԱԳ > զգործս Քո

⁴ Գ Ե.

⁵ Գ Ե.

⁶ Ա աշօք

⁷ Ա լսելօքն, Բ լսելալքն

⁸ ԱԲ հոտոտելօքն

⁹ ԱԲ անուշ

¹⁰ ԱԲ ճաշակելօքն

¹¹ ԱԲ շօշափելօքն

¹² Բ զպինտն

¹³ Ա զթևն] զթեթևն

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Գ որ] ո

¹⁶ Գ տրամութեանն

¹⁷ Դժուարանում ենք մատնանշել սուրբգրային տեղին:

¹⁸ Բ սգալի

¹⁹ Ա ինչ

²⁰ Բ > ինչս աշխարհիս... յաղաւթս

²¹ Ա արուեստն

²² Բ զիմաստութիւն

¹ Գ + ի

² Գ նոյն

³ ԱԳ > բան

⁴ ԱԲ զգալիսս

⁵ Բ աստղքն

⁶ Գ քաղաք] յաստեղքդ

⁷ Գ > բան

⁸ ԲԳ Երրորդութիւն

⁹ Գ գիտութիւնն

¹⁰ Բ Երրորդութիւն

¹¹ Գ այլ և

¹² Գ էութիւնն

¹³ Բ Երրորդութեան

¹⁴ Գ է

¹⁵ Գ գիտութեանն

¹⁶ Գ > բան

¹⁷ Բ + բան

¹⁸ Գ փոփոխեցան

¹⁹ Գ բազմաց

²⁰ ԱԳ > բան

²¹ Բ > է և արինակ ոչ ունի

նայ զխորհուրդն, և յաղաթից ժամն ի լոյսն աննմանականի լինի յայն, որ կոչի «տեղի Աստուծոյ»:

Բան¹. «Եւ սա տեսանէ զհաւասարութիւն² իմանալեացն և զանհաւասարութիւն զգալեաց³»:

Լուծումն: Եւ սա⁴ տեսանէ զիմանալիսն⁵, զի հաւասար ամենեքեան ի մի կամք և ի մի խորհուրդ են ի բարին, և ոչ գոյ ի նոսա երկպառակութիւն, և զգալիքս՝ անհաւասար և լի խռովութեամբ:

Բան⁶. «Ի մէջ խորհրդոյ բնութեան⁷, և որ ի վեր է, քան զբնութիւն⁸»:

Լուծումն: «Ի մէջ խորհրդոյ բնութեան» անմարմինքն և մարմնաւորքն⁹ են, և «ի վեր, քան զբնութիւն» Աստուծոյ գիտութիւնն է, որ էական գիտութիւն¹⁰ է:

ԽԱ. «Ի փորձութեանցն ոմանք ցանկութիւնք են, և կէսք՝ տրտմութիւնք, և ոմանք ցաւք մարմնոց¹¹ մատուց|156ա|անեն¹²»:

Լուծումն: Կա՛մ կերակրոյ ցանկութեամբ¹³ փորձէ բանսարկուն, կա՛մ փառաց, կա՛մ ազահութեամբ¹⁴, որպէս զՏէրն փորձեաց երիւքս աշտօրիւք և կործանեցաւ, կա՛մ ցաւաւք մարմնոյ, որպէս զՅոր, և կա՛մ¹⁵ տրտմութեամբ, զի տրտմութիւն պակասութիւն ցանկութեան է¹⁶, քան զի յորժամ ցանկայ և ոչ հասանի, տրտմի:

ԽԲ. «Միտք է, զի ի¹⁷ զգալեաց ի զգալիս երթայ, և է, զի ի խորհրդոց ի խորհուրդս¹⁸»:

Լուծումն: Միտք է երբեմն, զի զգալի տարերքս քննէ և աստի ելանէ¹⁹ ի²⁰

¹ Գ > բան

² Գ զհաստատութիւն | զհաւասարութիւն

³ Բ > զգալեաց

⁴ Գ նա | սա

⁵ Ա զիմալիսն

⁶ Գ > բան

⁷ Գ բնութեանն

⁸ Բ > բան. ի մէջ... զբնութիւն

⁹ Գ մարմնաւորք

¹⁰ Գ գիտութիւնն

¹¹ Գ մարմնոյ

¹² Բ > և ոմանք... մատուցանեն

¹³ Ա ցանկութեամբ

¹⁴ Գ ազահութեանն

¹⁵ Գ զամենայն | կամ

¹⁶ Գ > է

¹⁷ Գ > ի

¹⁸ Բ > խորհուրդս

¹⁹ Ա ելանի

²⁰ Ա > ի

զգալի¹ լուսաւորքդ: Եւ է, զի զանմարմին հոգի և զմիտս և աստի զնայ յիմանալի հրեշտակացն խորհուրդն:

Բան². «Եւ է, զի ի զգալեաց ի³ խորհուրդս և ի խորհրդոց ի զգալիս»:

Լուծումն: Եւ է, զի զգալիքս տեսանէ, և զխորհուրդն և զբնութիւնն⁴ իմանայ և քննէ⁵: Եւ է, զի երբ քննէ զխորհուրդն, նա ի վայր ի զգալիքն իջանէ ի խորհրդոցն:

Բան. «Եւ է ժամ, զի ի հաստատութենէ և յաննմանոյն⁶ ի խորհուրդս դառնայ⁷»:

Լուծումն: Եւ է ժամ, զի ի հաստատութենէ և յաննման զարմացմանէ ի խորհուրդս իջանէ:

Բան. «Եւ է, զի ի սոցանէ ի հաստատութիւն⁸ և յաննմանութիւն բարձրացի, որ և պատահեաց նմա ի ժամ աղաթիցն⁹»:

Լուծումն: Եւ է, զի¹⁰ ի խորհրդոցն ի հաստատութիւն և յաննման ուրախութիւն և ի զարմանալի տեսութիւն բարձրանայ, որ պատահի նմա ի ժամ աղաթիցն: | 156բ |

ԽԳ. «Չբնութիւն¹¹ բանաւոր, որ ըստ ճշմարտութեանն¹² մեռաւ, յարուցանէ Քրիստոս խորհրդով ամենայն տիեզերաց¹³»:

Լուծումն: «Բանաւոր բնութիւն», որ ճշմարիտ մեռաւ ախտից և ցանկութեանց¹⁴ աշխարհի¹⁵, յարուցանէ Քրիստոս խորհրդով գիտութեան¹⁶ ամենայն տիեզերաց¹⁷, որպէս առաջագոյն ասաց, թէ՛ «Փոքր յարութիւն¹⁸ է մտաց յանգիտութենէ ի գիտութիւն փոխիլն»:

¹ ԱԲ սգալի

² ԱԳ > բան

³ Գ > ի

⁴ Բ զբնութիւն

⁵ Գ ~ քննէ և իմանայ

⁶ Բ յաննմանոյն

⁷ Բ > դառնայ

⁸ Գ հաստատութիւնն

⁹ Բ > նմա ի ժամ աղաթիցն

¹⁰ Ա ~ զի է

¹¹ Գ զբնութիւնն

¹² Բ ճշմարտութեան

¹³ Բ > ամենայն տիեզերաց

¹⁴ Ա ցանկութեանց

¹⁵ Բ + բան

¹⁶ Գ գիտութեանն

¹⁷ Բ + լուծումն

¹⁸ Գ յարութիւնն

Բան¹. «Եւ Յայրն յարուցանէ Իւրովք խորհրդովք զհոգի, որ մեռաւ զմահն² Քրիստոսի³»:

Լուծումն: Եւ Հայրն յարուցանէ զհոգի, որ մեռաւ մեղաց, որպէս Պաւղոս, որ «աշխարհս նմա ի խաչ ելեալ էր, և նա՝ աշխարհի» (Գաղ. 2. 14). իւր խորհրդոյն գիտութիւնն⁴ և յաստուածաբանութիւնն⁵, որպէս⁶ Պաւղոս ասէ, եթէ՝ «Մեռաք ընդ Քրիստոսի, հաւատամք, զի յառնեմք ընդ նմա» (Հռոմ. 2. 8):

ԽԴ. «Յորժամ միտք մերկանայ զհին մարդն և զնորս⁷ շնորհաւք զգենու, յայնժամ զհաստատութիւնն⁸ իւր տեսանէ ի ժամ աղաւթից՝ ըստ շափիւղային գունոյն երկնի⁹»:

Լուծումն: «Հին մարդն» մեղքն է, և «նոր մարդ»¹⁰՝ արդարութիւնն¹¹, յորժամ մարդ զհինն մերկանայ խոստովանութեամբ և ապաշխարութեամբ և շնորհաւքն Աստուծոյ զնորն¹² զգենու: Եւ թէ որպէ՞ս զգենու զնորն, զի մերկանայ զորովայնամոլութիւնն¹³ և զգենու զպահսն¹⁴ և զճգնութիւնն¹⁵, մերկանայ զազահութիւնն¹⁶ և զգենու զանընչութիւնն¹⁷, զամբարտաւանութիւնն¹⁸ ընկենու և զգենու զխոնարհութիւն. սոյնպէս և¹⁹ զայլսն ամենայն:

Բան²⁰. «Յայնժամ զի 157ա|աստատութիւնն²¹ իւր տեսանէ ի ժամ աղաւթից՝ ըստ շափի[լ]ղային գունոյն երկնի, որ «տեղի Աստուծոյ» կոչեցաւ յերի-

¹ Գ > բան

² Գ զհոգևոր մահն | զհոգի, որ մեռաւ զմահն

³ Բ > զմահն Քրիստոսի

⁴ Գ գիտութիւն

⁵ Բ յաստուածաբանութիւն

⁶ Բ > որպէս

⁷ Գ զնորն

⁸ Գ հաստատութիւնն

⁹ Բ > զհաստատութիւնն իւր... երկնի, Գ երկնից

¹⁰ Գ > մարդ

¹¹ Բ արդարութիւն

¹² Գ զնորս

¹³ ԲԳ զորովայնամոլութիւն

¹⁴ Գ զպահքն

¹⁵ ԲԳ զճգնութիւն

¹⁶ ԲԳ զազահութիւն

¹⁷ ԲԳ զանընչութիւն

¹⁸ Բ զանբարտաւանութիւն

¹⁹ Գ և այնպէս | սոյնպէս և

²⁰ Գ > բան

²¹ Գ զհաստատութիւն

ցանցն Իսրայէլի¹ ի գլուխ ի լերինն²»:

Լուծումն: Որպէս աչք, որ ի բժոյ և յամենայն արատոյ ազատ լինի, անսխալ զամենայն երևելիսս³ տեսանէ լուսով արեգականն: Նոյնպէս և միտք, յորժամ սրբի ի մեղաց, և յաշխարհական խորհրդոց, և ի զբաղմանց⁴, յայնժամ զհաստատութիւնն⁵ իւր տեսանէ միտքն ի ժամ աղաւթիցն, զի տեղի Աստուծոյ հաստատ և բնակարան⁶ միտքն է, որպէս տեսին երիցունք Իսրայէլի⁷ ի գլուխ լերինն: Եւ այս առանց շնորհացն Աստուծոյ ոչ լինի: Եւ շափիւղայն⁸ և գոյնն երկնից զանգիտելի մտացն զբնութիւնն⁹ նշանակէ:

ԽԵ. «Ոչ կարէ միտք տեսանել¹⁰ զտեղի Աստուծոյ հոգւով, եթէ ոչ բարձրանայ յերևելեացս. և ոչ բարձրանայ զբարձրութիւնս զայս, եթէ ոչ մերկանայ յախտից, որ զայրացուցանեն զնա¹¹»:

Լուծումն: Ասէ, թէ միտքն ոչ կարէ տեսանել զտեղի Աստուծոյ հոգւովն, որ է տեղի Աստուծոյ ինքն միտքն, այլ նախ յերևելեացս բարձրանալ պարտ է: Եւ ոչ կարէ բարձրանալ առանց անախտութեան, զի ախտքն ամբոխեն զմիտքն և զայրացուցանեն յիշատակաւքն իւրեանց և իմանալի գործաւք¹²:

Բան¹³. «Եւ զախտսն հալածեն վաստակաւքն իւրեանց և զայլ նուաստական խորհուրդս հոգևոր¹⁴»:

Լուծումն: Ասէ, թէ առանց բարձրանալոյ ոչ կարէ տեսանել, և բարձրանալն անախտութեամբն | 157բ | լինի, և անախտութիւնն¹⁵ առաքինի գործաւք¹⁶, և վաստակաւք¹⁷, և զայլ նուաստ խորհուրդսն՝ հոգևոր խորհրդով: Եւ այս լինի, յորժամ լոյս երրորդութեանն յայտնի ի ժամ աղաւթիցն:

ԽԶ. «Դիւական խորհուրդն զաչսն ձախոյ կուրացուցանէ, որ պիտոյ է խորհրդոյ»:

¹ Գ Իսրայէլի

² Բ > ըստ շափիւղային... ի լերինն

³ Գ երևելիս

⁴ ԱԲ սբաղմանց

⁵ ԲԳ զհաստատութիւն

⁶ Գ բնական

⁷ Գ > Իսրայէլի

⁸ Գ շափիւղայն

⁹ ԲԳ զբնութիւն

¹⁰ Գ ~ տեսանել միտք

¹¹ Բ > և ոչ բարձրանայ... զնա

¹² Գ գործովք

¹³ Գ > բան

¹⁴ Բ > խորհուրդս հոգևոր, Գ > հոգևոր

¹⁵ ԲԳ անախտութիւն

¹⁶ Գ գործովք

¹⁷ Գ վաստակովք

Լուծումն: Ձախոյ ակն է, որով զեղեալքս տեսանէ, և կուրացուցանեն զնա դեքն բարկութեամբ և ախտիւք: Եւ աջոյ ակն է, որով զանեղ լոյսն տեսանեմք: Կամ ձախոյ ակն է, որով զմեղսն¹ նկատեմք² և զգուշանամք, և աջ, որով զառաքինութիւնն³ ուղղեմք⁴:

Խէ. «Կանխեցաք ուսաք ի Դաւթայ գտեղի և զբնակութիւնն⁵ Աստուծոյ, զի ասէ. «Եղև⁶ խաղաղութիւն»:

Լուծումն: «Տեղի Աստուծոյ» բանաւոր հոգի մարդոյն է, և «բնակութիւնն» միտքն, որ զգիտութեան⁷ լոյսն է զգեցեալ, և զցանկութիւն աշխարհիս ուրացեալ և զուարճացեալ է ամենայն բարի գործովք և առաքինութեամբ:

ԽԸ. «Աղաւթք է հաստատութիւնն⁸ մտաց և աւերիչ ամենայն երկրային [խորհրդոյ]»:

Լուծումն: Աղաւթքն⁹ հաստատէ զմիտսն ի հաւատ, ի յոյս և ի սէրն Աստուծոյ և ի սրբութիւն, և քակէ, ցրուէ զերկրային խորհուրդս:

ԽԹ. «Աղաւթք է պնդութիւնն¹⁰ մտաց, որ միայն լուսով Սուրբ Երրորդութեանն¹¹ զատանի»:

Լուծումն: Աղաւթքն զմիտսն պնդէ, և գիտութեամբ Երրորդութեանն¹² լուսով զատանէ յամենայն զարմանալի իրաց աշխարհիս¹³, և յԱստուծոյ սէրն կապէ անբաժանելի:

[Բան]. «Աղաչանքն¹⁴ է հաղորդակցութիւն մտաց ընդ Աստուծոյ»:

Լուծումն: «Աղաչանքն» զմիտքն¹⁵ Աստուծոյ հաղորդակից առնէ, որ հայցէ |158ա| յԱստուծոյ բարի յուսով, որ ի ժամ պատերազմին աւգնական լինի¹⁶ նմա:

Ծ. «Ուխտն է խոստմունք բարեաց ի բարի կամաց»:

Լուծումն: «Ուխտն» այն է, որ խոստանայ բարի կամաւք բարի գործ առ-

¹ Ա զմեղսն, Գ զմեղս

² Ա կապեմք

³ Բ զառաքինութիւն

⁴ Ա ուղեմք

⁵ Գ զքնութիւն

⁶ Բ եղ

⁷ Գ զգիտութեանն

⁸ Գ հաստատութիւնն

⁹ Ա աղօքն

¹⁰ Բ պնտութիւն, Գ պնդութիւնն

¹¹ ԲԳ Երրորդութեան

¹² Գ Երրորդութեան

¹³ Գ աշխարհի

¹⁴ Ա աղաչանք, Բ աղաչանօր

¹⁵ Գ զմիտսն

¹⁶ Գ լինին ի

նել վասն իւր փրկութեան¹: Եւ աղաւթքն աղաչանք է առ Աստուած վասն հասարակաց փրկութեան²:

ԾԱ. «Դժոխք է երկիր անլոյս»:

Լուծումն: Դժոխքն անլոյս երկիր է՝ խաւար և մութն³, և յաւիտենական է խաւարն և անվճար: Եւ խաւարն կրկնակի⁴ է՝ զգալի և իմանալի:

ԾԲ. «Գիտնականն վարձաւոր է աւուր»:

Լուծումն: Վարձկանն յամենայն երեկոյ զաւուրն վարձն առնու: Նոյնպէս և գիտնականն յամենայն ժամ աղաւթից առնու զվարձն տեսութեամբ Երրորդութեանն⁵: Եւ գործական առաքինին յուսով սպասէ վարձու հոգևոր գիտութեանն⁶:

ԾԳ. «Միտքն է տաճար Սուրբ Երրորդութեանն⁷»:

Լուծումն: Որպէս առաքեալն⁸ ասէ. «Ապաքէ՞ն դուք տաճար Աստուծոյ կենդանւոյ էք» (Ա. Կորնթ. Գ. 16):

Բան⁹. «Եւ անձնացեալ միտք է¹⁰ տեսանողն¹¹ ամենայն աշխարհաց»:

Լուծումն: Եւ¹² հոգևոր միտք է, որ տեսանել կարէ զամենայն աշխարհ: Եւ աշխարհ է չորս. Աստուած է իմանալի և անեղ աշխարհ, և հրեշտակք՝ իմանալի և եղական աշխարհ, և մարդն՝ իմանալի և զգալի աշխարհ: Եւ աշխարհքս զգալի աշխարհք և հոգւով լցեալ միտք զամենայնն¹³ տեսանէ և քննէ:

Բան¹⁴. «Եւ միտք անսուրբ է՝ յամեալն¹⁵ ի չար խորհուրդս»:

Լուծումն: «Եւ անսուրբ միտք է», որ ի չար խորհուրդն հեշտանայ և յամէ, և ի զբաղումն¹⁶, և ի հոգս աշխարհի, և ի պատրանս:

ԾԴ. «Յանկութիւն¹⁷ է զաւրութիւն հոգւոյ ապականաւ բարկութեան»:

¹ Գ փրկութեանն

² Գ փրկութեանն

³ Գ մութն] մութն

⁴ Գ կրկին

⁵ Գ Երրորդութեան

⁶ Բ գիտութեան, Գ գիտութեամբն

⁷ Բ Երրորդութեան, Գ Երրորդութիւնն

⁸ Գ առաքեալ

⁹ Գ > բան

¹⁰ Գ > միտք է

¹¹ Գ տեսանող

¹² Գ > և

¹³ ԲԳ զամենայն

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Գ յամեալն

¹⁶ ԱԲ սբաղումն

¹⁷ Գ ցանկութիւնն

Լուծումն: |158բ| Հոգևոր ցանկութիւնն¹ ապականաւդ է բարկութեան², քան զի սէր երկայնամիտ է, քաղցրանայ, որպէս ասէ առաքեալ այլաւքն³ հանդերձ (տե՛ս Ա. Կորնթ. ԺԳ. 4):

Բան⁴. «Եւ վաստակաւոր է, որ աշխարհ նմա խաչեալ⁵ է, և մտաւք արդար⁶ վարի⁷»:

Լուծումն: «Վաստակաւոր է», որ աշխարհն նմա մեռեալ⁸, և նա՝ աշխարհի, որպէս Պաւղոս:

Բան⁹. «Եւ արդարութիւն»:

Լուծումն¹⁰: Արտաքինքն զհաւասարաբաշխութիւն¹¹ ասացին, և որ ոչ զրկէ զոք և ոչ զրկի յումեքէ: Իսկ Աստուածային Գիրք «արդարութիւն» զամենայն առաքինութիւն ասացին, և սա զնոյնն ասէ, թէ՛ ամենայն առաքինութեամբ կենցաղավարի:

Բան¹². «Եւ խորհրդական է, որ մտաւք զաշխարհ¹³ լուծական ունի վասն ստանալոյ¹⁴»:

Լուծումն: Եւ իմաստուն է և խորհրդական, որ զաշխարհն անցաւոր և լուծական համարի, և զգիտութիւնն¹⁵ միայն ստանայ, որ անանց է և յաւիտենական:

ԾԵ. «Մկրտութիւն՝ քաւութիւն հոգւոյ, յիշատակ է աշխարհին, որ գալոցն է¹⁶»:

Լուծումն: Մկրտութիւնն¹⁷ առանց ապաշխարութեան¹⁸ յական թաւթափելն¹⁹

մաքրէ շնորհաւք զհոգին յամենայն մեղաց: «Յիշատակ է¹ աշխարհին, որ գալոցն է», զի վասն յուսոյ յարութեանն² մկրտիմք:

Բան³. «Եւ տեղի դնելոյ զլիսոց որդւոց մարդկան հաւատքն է խոստմանցն Յիսուսի⁴»:

Լուծումն: Գլուխ հոգւոյն միտքն է, և մտացն հանգիստ հաւատքն⁵ է, որ հաւատալ⁶ Քրիստոսի խոստմանցն, որ ասաց. «Ուր ես եմ, անդ և պաշտանեայն իմ⁷ եղիցի» (Յովհ. ԺԲ. 26). և այլ⁸ ամենայն խոստմանցն:

ԾԶ. «Որ աւետարանէ աւր ըստ աւրէ, նմա են ամենայն աւուրք»:

Լուծումն: Աւրն լոյս է, և լոյս |159ա| գիտութիւնն⁹ է, և որ¹⁰ աւր ըստ աւրէ աւետարանէ լոյս գիտութեանն¹¹, որ միշտ աւր է, նորա է¹²:

Բան. ¹³«Եւ որ մնաց¹⁴ ի գիտութիւն¹⁵, ելաւ յաշխարհէ»:

Լուծումն: Եւ որ աւր ըստ աւրէ ի գիտութիւնն¹⁶ մնայ, ելաւ ի խաւարէ աշխարհէ, և որ մնաց յանգիտութիւն, մնաց ի խաւար աշխարհիս, որպէս ասէ աւետարանիչն. «Աշխարհ ամենայն ի շարի կայ» (Ա. Յովհ. Ե. 19): Եւ Տէրն ասէ առաքելոցն. «Դուք չէք յաշխարհէ» (Յովհ. ԺԵ. 19):

ԾԷ. «Որ մերկանայ զգործ անգիտութեան¹⁷, ի գործոց միայն կարէ փոխել¹⁸»:

Լուծումն: «Գործ անգիտութեան¹⁹» մեղքն է: Եւ որ մերկացաւ զմեղքն, ի մեղաց գործոցն միայն փոխեցաւ յարդարութիւն²⁰:

¹ Գ > է

² Բ յարութեան

³ Գ > բան

⁴ Բ > խոստմանցն Յիսուսի

⁵ Գ հաւատն

⁶ Գ հաւատաց

⁷ Գ > իմ

⁸ Գ > այլ

⁹ Բ գիտութիւն

¹⁰ Գ > որ

¹¹ Բ գիտութեան

¹² Գ > է

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ մնայ

¹⁵ Բ գիտութիւն

¹⁶ ԲԳ գիտութիւն

¹⁷ Գ անգիտութեանն

¹⁸ Բ > կարէ փոխել

¹⁹ Գ անգիտութեանն

²⁰ Բ յարդարութիւն

¹ Բ ցանկութիւն

² Գ բարկութեանն

³ Գ այլաւքն

⁴ Գ > բան

⁵ ԲԳ ի խաչ ելեալ | խաչեալ

⁶ Գ արդարոյ

⁷ Բ > արդար վարի

⁸ Գ ի խաչ ելեալ է | մեռեալ

⁹ ԱԳ > բան

¹⁰ ԱԳ > լուծումն

¹¹ Գ զհաւասարաբաշխութիւնն

¹² Գ > բան

¹³ Գ զաշխարհս

¹⁴ Բ > ունի վասն ստանալոյ

¹⁵ ԲԳ զգիտութիւն

¹⁶ Բ > որ գալոցն է, Գ գալոց

¹⁷ Բ մկրտութիւն

¹⁸ ԲԳ ապաշխարութեանն

¹⁹ Ա թաւթելն

Բան¹. «Եւ որ մերկացաւ զանգիտութիւն, և զամենայն ինչ ի ներքոյ իւր եղիր, զի ամենայն ինչ² ներքոյ գիտութեան³ է⁴»:

Լուծումն: Զի Աստուած զամենայն արարածս⁵ գիտութեամբ արար, որպէս ասէ Դաւիթ⁶. «Զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր» (Սաղմ. ՃԳ. 24): Եւ գիտութիւնն⁷ անդրանիկ է և յառաջ քան զամենայն արարածս: Եւ թէ լինի իրք մի յառաջ քան զգիտութիւնն⁸, ընդ նմա է, զի ամբողջից է Աստուծոյ:

ԾԸ. «Անգիտութիւնն⁹, յորժամ լուծանի ի գործոց, բռնութեամբ լուծաւ իշխանութիւն նորա: Եւ յորժամ լուծանի ի¹⁰ գիտութենէ¹¹, [բնութեամբ խափանեցաւ]:»

Լուծումն: «Անգիտութիւնն», որ է մեղքն, յորժամ առաքինի գործաւք խափանի¹², աշխատութեամբ և բռնութեամբ լուծանի¹³:

[Բան.] «Եւ յորժամ ի գիտութենէ լուծանի¹⁴, բնութեամբ խափանեցաւ»:

[Լուծումն.] Որպէս հուրն բնութեամբ առանց աշխատութեան¹⁵ այրէ, և ձիւն ցրտացուցանէ, նոյնպէս և գիտութիւնն¹⁶ որպէս լոյս բնութեամբ դիւրաւ հալածէ զխաւար անգիտութեան:

ԾԹ. «Բազում ինչ անգիտութիւնն¹⁷ յինքն ունի¹⁸: Եւ յորժամ հայի ի վերայ նորա¹⁹ [գիտութիւնն]:»

Լուծումն: «Անգիտութիւնն²⁰» խաւար է: Եւ խաւարն ամենայն²¹ գործաւո-

¹ Գ > բան

² Գ + ի

³ Գ գիտութեանն

⁴ Բ > ինչ ներքոյ գիտութեան է

⁵ Բ զարարածս

⁶ Գ մարգարէն

⁷ ԲԳ գիտութիւն

⁸ ԲԳ զգիտութիւն

⁹ Բ անգիտութիւն

¹⁰ Գ > ի

¹¹ Բ > իշխանութիւն... ի գիտութենէ

¹² Գ խափանին

¹³ Գ լուծանին

¹⁴ Գ լուծաւ

¹⁵ Գ աշխատութեանն

¹⁶ ԲԳ գիտութիւն

¹⁷ ԲԳ անգիտութիւն

¹⁸ Գ ~ ունի յինքեան

¹⁹ Բ > նորա

²⁰ Բ անգիտութիւն

²¹ Գ > ամենայն

րաց խափանումն առնէ և՛ ճանապարհորդաց, և՛ զազանաց, և՛ գողոց համարձակութիւն տալ, և անձևութեան¹ պատճառ է: Այլ յորժամ գիտութիւնն² ի վերայ հայի, լինի³ ոչ ինչ, որպէս լոյս, յորժամ ծագէ խաւարն, ոչ ինչ դառնայ, զի չէ էութիւն⁴, և ամենայն էութիւն ի գալ լուսոյն երևի: Նոյնպէս անգիտութիւնն⁵ և մեղքն ոչ է էութիւն, և ի ծագել գիտութեանն⁶ չքանայ և աներևոյթ լինի:

Կ⁷. «Գիտութիւն արինակեալ ընդ անգիտութեան և կամիցի որ գիտել, թէ զինչ հատանէ անգիտութիւնն⁸ ի հոգւոյն, և որ է կերպ քաղցրութեան և դառնութեան նոցա, և կամիցի զատանել զպատերազմ գործոց, որ լուծանեն զանգիտութիւն, այսպիսի է⁹»:

Լուծումն: Եւ յորժամ կամիցի համեմատել որ¹⁰ զգիտութիւնն¹¹ և զանգիտութիւնն¹² ընդ միմեանս, և կամի գիտել զքաղցրութիւն¹³ գիտութեանն¹⁴ և զդառնութիւն անգիտութեանն¹⁵, և կամիցի զատանել զպատերազմն առաքինի գործոց, որ լուծանէ զանգիտութիւն, այսպիսի է:

Բան¹⁶. «Որպէս կռուիցի որ յերազի ընդ զազանս և քաջալերէ անձամբ զանձն ի յաղթութիւն և¹⁷ հնարի աւգնականս կոչել¹⁸»:

Լուծումն: Որպէս յերազն մարդ կռուի ընդ զազան, և ինքն զինքն քաջալերէ և ջանայ, որ յաղթէ և հնարի իւր աւգնական կոչել, որ¹⁹ զգազանն յաղթեն²⁰ և ազատին. ոչ թէ զայն | 160ա | կամի, թէ զկռուակից²¹ գազանն

¹ Գ անձևութեանն

² ԲԳ գիտութիւն

³ Գ > լինի

⁴ Գ էութիւն

⁵ ԲԳ անգիտութիւն

⁶ ԲԳ գիտութեան

⁷ ԱԳ > Կ.

⁸ Գ անգիտութիւն

⁹ Բ > գիտել, թէ... այսպիսի է

¹⁰ Գ ~ որ համեմատել

¹¹ ԲԳ զգիտութիւն

¹² Բ զանգիտութիւն

¹³ Գ զքաղցրութիւնն

¹⁴ ԲԳ գիտութեան

¹⁵ ԲԳ անգիտութեան

¹⁶ ԱԳ > բան

¹⁷ Գ > և

¹⁸ Բ > ի յաղթութիւն... կոչել

¹⁹ Գ > որ

²⁰ Գ յաղթել

²¹ Ա զկռակից

սպանանեն, այլ միայն ի գազանէն ապրիլ¹ կամի: Եւ լինի մեկ մի ի մաւտն արթուն, որ ձայն տայ և զարթուցանէ, և նա զարթնու և տեսանէ, որ գազան չկայ և ոչ կռիւ, այլ երազ էր և յաղթէ առանց աշխատութեան², այնպէս որպէս յաղթեն կեանքն³ մահու, և լոյսն⁴ խաւարի: Նոյնպէս և գիտութեամբն ամենայն պատերազմ⁵ չարին խափանին⁶ առանց աշխատութեան⁷:

Բան⁸. «Վասն այսորիկ⁹, որդեակ իմ, խնդրեալ ի Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, զի որպէս Ինքն յարեալ և զմեզ ընդ Իւր յարուցանէ, կամ¹⁰ ի հասանել առաւաւտուն»:

Լուծումն: Խրատ տայ իբրև որդւոց, թէ խնդրեցէ՛ք ի Քրիստոսէ, զի որպէս Ինքն յարեալ ի մեռելոց և զմեզ գիտութեամբ յարուցանէ ընդ Իւր: Կամ ի հասանել առաւաւտուն¹¹ վերջին աւուրն, կամ աստ մինչդեռ չէ հասեալ¹² վերջին աւրն:

Բան¹³. «Մերձեցցի առ մեզ ձեռն Նորա կենդանարար»:

Լուծումն: «Ձեռն Նորա և մատն» Հոգին Սուրբ է, որպէս Ինքն ասէր. «Մատամբ Աստուծոյ հանեմ ես զդեպ» (Մատթ. ԺԲ. 28):

Բան¹⁴. «Եւ եկեսցէ լոյսն փախուցանալ»:

Լուծումն: «Լոյս» հոգևոր գիտութիւնն¹⁵ է փախուցանալ խաւարի անգիտութեանն¹⁶, զի գիտութեան¹⁷ լուսովն մխիթարիմք և մնամք զալստեան արեգականն ճշմարտութեան¹⁸, որ է Ինքն Քրիստոս:

¹ Գ ապրել

² Գ աշխատութեանց

³ Ա կենքն, Գ կեանք

⁴ Գ լոյս

⁵ Բ պատերազմն

⁶ Գ խափանին

⁷ Գ աշխատութեանց

⁸ Գ > բան

⁹ Գ այնորիկ

¹⁰ Բ > զի որպէս... կամ

¹¹ Ա առաւաւտու, Բ առաւու

¹² ԱԲ հասել

¹³ Գ > բան

¹⁴ Գ > բան

¹⁵ Բ գիտութիւն

¹⁶ ԲԳ անգիտութեան

¹⁷ Գ գիտութեանն] ճշմարտութեան

¹⁸ Գ գիտութեանն

Բան¹. «Չի այլ ոչ սասանէ² զմեզ³ գիշեր և դատարկացուցանէ խաւարն⁴»:

Լուծումն: Որպէս գիշերն սասանին⁵ ի թշնամեաց⁶ և յերազն զարհուրին ի ցնորից և դատարկանան ի գործոց խաւարաւ, նոյնպէս անգիտութիւնն⁷ և թերահաւատութիւնն⁸, որ պա|160բ|տճառ է երկեղի⁹ և դատարկ մնալոյ ի բարի գործոց, այլ ոչ լինի: Այլ քաղցրութեամբ գիտութեանն հանէ ի մէնջ զայն, որ ոչ կարեն¹⁰ ծնանել կատարեալ պատկեր ճշմարիտ, որպէս կարծի, այլ ամենայն կենաւք իւրեանց հաւանին մահու: «Կատարեալ պատկեր» Աստուծոյ գործական¹¹ և տեսական առաքինին է: Եւ անգէտն և մեղսասէրն ոչ կարէ պատկեր Աստուծոյ լինել, զի ամենայն կենաւք իւրեանց հաւանին մեղաց¹², որ ծնանի զմահ, յորմէ փրկեսցէ Քրիստոս զմեզ և զամենայն հաւատացեալս Իւր, և նմա փառք ընդ Հաւր և Սուրբ Հոգւոյն, այժմ և յանսպառ յաւիտենին. ամէն¹³:

¹ Գ > բան

² Գ հասանէ

³ Գ մեզ

⁴ Բ] խաւարն

⁵ Բ սասանին

⁶ Գ մեղաց

⁷ Բ անգիտութիւն

⁸ ԲԳ թերահաւատութիւն

⁹ Գ երկիւղի

¹⁰ Գ կարծեն] կարեն

¹¹ Գ գործնական

¹² Գ մեղացն

¹³ Բ + և եղիցի, եղիցի, Գ > յորմէ փրկեսցէ... ամէն:

29 — Կիրակոս Երզնկացի

SUMMARY

Over the centuries, medieval schools, seminaries and universities played a major and key role in the spiritual-intellectual life of the Armenian nation, and especially in the development and regulation of monastic life, and their students used to receive higher spiritual and secular education in conformity with the times. These scientific-educational institutions were famous forges of education, where the human mind and soul were molded, and worldviews were formed, but they were also centers, where various branches of science, art and culture flourished.

The historical Ekeghiats' province with its famous shrines and seminaries, played a significant role in the medieval Armenian reality. Famous rectors and scholars lectured there, and many young people thirsty for education and knowledge gathered around them. One of the meritorious students and later rectors of this famous school was the theologian, exegete, philosopher, hymn-writer, lyricist, pedagogue and calendarist Archimandrite Kirakos of Erznka († 1355). Being an ardent supporter and defender of the orthodox faith and Sacred Traditions of the Armenian Church, throughout his conscious life, without complaint he preached the Holy Bible, educated and cared for his spiritual children by admonishing, comforting and, if necessary, rebuking them using his rich life experience. One of his main goals was to raise and nurture an educated and trained generation of laymen and clergymen, who could withstand hardships and trials of the time, remaining loyal to the orthodox faith and Sacred Traditions of the Armenian Church.

Kirakos of Erznka has a multi-genre literary heritage: exegetic homilies, commentaries, epistles, admonitive-canonical works, prayers, odes, as well as a eulogy dedicated to the Holy Mother of God. Many of his writings have come down to us in numerous manuscripts, and a part of them, by a happy coincidence, in only one manuscript form. Dean Kirakos touched upon many issues in his works, and amongst them, highlighted the spiritual-intellectual development, the wide scope of a person, as well as emphasized the need for spiritual and national unity in the life of the Armenian people. His literary heritage reflects on the spiritual, social, political, as well as other issues of the given period that the Armenian reality, people and individuals were concerned about. The author touches upon them with all responsibility and consciousness, by diagnosing them and often offering solutions. This intellectual clergyman was concerned not only with doctrinal, philosophical, canonical, biblical and philological issues, but also with various issues related to the ritual-practical and spiritual life. Being an experienced father-confessor

and a skilled pedagogue, his words were aimed at satisfying the interests of different aspects of people, while regulating and further strengthening their spiritual-intellectual life.

Kirakos of Erznka authored the commentaries of the 4th century hermit, writer and mystic Evagrius Ponticus' remarkable works entitled "On the Eight Thoughts" as well as "Six Centuries", which reveal a new Kirakos the theologian and exegete, the moralist and admonisher, the expert of biblical theology and patrological tradition. These commentaries portray a writer with the experience of spiritual life, who managed to penetrate into the nuances of Evagrian mystical thinking and to explain them as comprehensible as possible.

In medieval Armenia, the prevalence of Evagrius' works can be explained by two factors. First, his exhortations, admonitions and rich ascetic, personal, spiritual experience were essential for the monastic movement gaining momentum in Armenia in the 5th, as well as in the 10th-15th centuries. Therefore, it is not accidental at all that his works were included in the list of "Subtle writings" and were taught in medieval Armenian seminaries. Second, through his works we can understand and have an idea of the pre-Chalcedonian theology and surrounding issues, keeping in mind the fact that doctrinal passages of some of the works of Evagrius Ponticus have not been preserved in Greek original texts.

Despite St. Evagrius' fame and prevalence of his works especially in monastic circles, some of his theological thoughts and discourses were not accepted unequivocally. At the 5th Ecumenical Council of Constantinople convened in 553, he, along with other Church figures, was condemned for his non-Orthodox views, which led to the formation of a prejudiced opinion about him in the Church causing destructive editing and circulation of his works under the names of other authors. However, due to the moderate and impartial attitude of the Armenian and Syrian Churches towards the works of this ascetic father, some of them have been totally or partially preserved in the Armenian translation and acquired a value of the original text. Indeed, St. Evagrius' name is included in the list of saints celebrated during the Armenian liturgical year and his name is also commemorated among the Desert Fathers during the Divine Liturgy.

St. Evagrius Ponticus' works have been translated into Armenian from the Greek and Syriac languages. Literary data testify that the Armenian translations of St. Evagrius' works were done in two phases. The first are the golden-age translations of his works by translator monks, which is seen in their language and style, as well as quotations from his works by the 5th century authors. And the next phase is the Cilician period (12th-13th centuries), when translated works gained momentum in the Armenian reality in a new way.

This time, homilies of Jacob of Sarugh, entitled "Chronicle" by Michael the Syrian, as well as "Commentary on the Psalms" by Daniel of Salah, as well as some works of St. Ephrem the Syrian, the lives and testimonies of the hermit Barsuma and St. Sarkis the General, etc. were translated from Syrian. The work "Causes" by Evagrius has also been preserved in our literature, which belongs to one of the genres of exegetic literature, i.e. causes are introductory explanations preceding the commentary.

Remarkable information about the translator of the Cilician period is preserved in the famous "Homiliarium" by Mkhitar Ayrivanets'i written in 1283 in the Geghard Monastery (Eastern Armenia). In fact, we see the Armenian translations of Evagrius' works for the first time in this manuscript. It is interesting to mention that in the margins of Evagrius' works sometimes we see the note with smaller letters "translated by Archimandrite Vardan" or "translations by the same person". The Armenian Church had several eminent Archimandrites named Vardan in the 13th century, but the most renowned of them is Vardan Arevelts'i, a theologian, geographer, Bible exegete, philosopher, pedagogue and translator. It is known that he also made a number of translations from Greek, Syriac and Latin. It is important for us to record that the name of Vardan Arevelts'i is also mentioned as the translator of "Kephalalaia Gnostica" by Evagrius. Vardan Arevelts'i was the first author in the Armenian literature who not only knew about this work, but also made quotations from it. This can be an additional proof to the Armenian manuscript tradition that Vardan Arevelts'i is the translator of Evagrian works, among them of "Kephalalaia Gnostica". Taking into account the above facts, we can clearly determine the time of the translation of "Kephalalaia Gnostica" into Armenian, i.e 13th century.

Since St. Evagrius Ponticus' writing style is often proverbial, mystical and difficult to digest, in the Middle Ages commentaries of his works were written, which aimed to make the thoughts and worldview of this ascetic monk more comprehensible to the reader. Grigor of Skevra (12th-13th century), Kirakos of Erznka and Matt'eos of Julfa (14th-15th century) authored such commentaries in the Armenian ecclesiastical literature. They are essential in understanding St. Evagrius Ponticus' mentality, worldview, theological thinking or various words and phrases used by the author.

Kirakos of Erznka wrote the commentary on St. Evagrius Ponticus' "On the Eight Thoughts" at the urging of Dean Hovhannēs and brethren together with him, probably in the 1340s. This commentary is mostly an independent work, in which the author refers to the Eight Thoughts listed by Evagrius Ponticus, who interprets them from theological, moral-admonitive, anthropological and other points of view.

Literary data prove that both the systems (eight and seven) of classification

of sins coexisted in the Armenian Church, to which special attention was paid especially in monastic environments and in educational programs of our medieval universities. It should be noted that it was in the 13th-14th centuries, when the General Confession of sins became canonical in the Armenian Church. In this commentary, Kirakos of Erznka presents a combination of Eight Thoughts and Seven Deadly Sins, in which he puts a moral-admonitive emphasis on the idea of staying away from evil thoughts, which Satan uses while being at war with people.

When talking about the system of Eight Thoughts, Kirakos of Erznka and other writers later in time use the term "Thought", while in the case of seven sins, the term "Deadly Sins" is used. Undoubtedly, this distinction of words has its own explanation. If the theory of Eight Thoughts originated in a monastic environment, which aimed at keeping monks away from evil and demonic thoughts, and not allowing them to fall into emotional or imaginary delusions, then Seven Deadly Sins portray a more practical state, for the thought is not yet a sin, but a kind of door, which in practice can turn into sin.

In the Armenian translated literature two works have been preserved under the name of Evagrius Ponticus, in which the author spoke in detail about Eight Thoughts or sins. First one is the famous Letter to Anatolius (chapters 1-15), in which Evagrius reflects on visitation of Thoughts and consequences brought by them. Chapter 15 follows the next part of Practicos entitled "On the Eight Thoughts" (chapters 16-53). The second work is Antirrhethikos, which has been preserved fully in Armenian and Syriac versions, and partially - in Georgian, Latin and Sogdian.

At the beginning of the commentary, Kirakos of Erznka tries to explain the system of eight thoughts, symbolically linking it to the Lord's temptation in the desert by Satan. Unlike Evagrius, explanation of Eight Thoughts by Kirakos of Erznka is not destined only for monks, but also for simple believers, who want to fight against sins and defeat them. In the commentary, while giving an explanation of the Thoughts, the moral-psychological and spiritual, inner-personal aspects of overcoming them are mostly emphasized. If the reason for the emergence of Thoughts in St. Evagrius' teaching is more external, then Kirakos of Erznka explains it mainly by our sinful nature. Due to the fall of our progenitors, sin entered the world, and therefore, the situation is different: the body is involuntarily inclined to sin. However, the knowledge of Satan or evil, the knowledge of sin and repentance are precisely those spiritual weapons, with which one can fight against Eight Thoughts and sins in general.

In this commentary, Kirakos first presents the reason for, as well as different kinds of the given Thought, and confirms them with biblical quotations, and then also shows a way to fight against and get rid of the sin, matching a

Christian virtue to it. In the last part, Kirakos illuminates the readers' minds with a short and concise moral-admonitive message.

Dean Kirakos, while writing his commentary, made use of the Holy Bible, philosophical and patrological sources. In the commentary, he also mentioned St. John Chrysostom, St. Gregory of Nazianzus, St. Evagrius and St. Nilus of Sinai, as well as the famous Armenian philosopher of the 5th century St. David the Invincible. One can also feel the influence of the works of St. Gregory of Nyssa on his narration concerning virtues.

Continuing the tradition formed in patrological literature, Kirakos of Erznka considers the sin of Gluttony as "the beginning of all vices", which was also the cause of Adam's fall. The author tries to consider this Thought in a wider context, drawing parallels with its various manifestations, i.e. debauchery, lewdness, insatiability, greed and drunkenness. The opposite of Gluttony is fasting and abstinence, which Kirakos calls a "godly deed". Dean Kirakos, at the end of his thoughts on Gluttony, urges one to pay attention to the senses and especially to the mouth.

According to Kirakos, adultery and murder are interrelated, which results in abortion out of fear or shame. Like St. Evagrius, Kirakos considers adultery to have two types: spiritual and physical. Spiritual adultery is the same as idolatry and committing adultery in mind. There are also two types of prostitution: natural and unnatural. According to the commentator, the natural prostitution is when a man commits adultery with a woman outside of a legal marriage, and by saying unnatural he means "homosexuality, bestiality, obscenity". He considers incest as prostitution as well, when the blood of relatives is mixed.

Considering the commentaries on the 4th chapter of Hosea's prophecy, as well as the Armenian canonical-patrological sources, Kirakos, like his teacher Hovhannēs Plouz of Erznka, strictly condemns the phenomenon of incestuous marriage. Such a strict attitude was due to the sad reality of the time, as incestuous marriages allowed to keep the familial property. Besides, establishing kinship with new families caused some difficulties. It is natural that in such conditions the Armenian Church Fathers had to fight against this unacceptable phenomenon, talking about its physiological harms and Christian morality.

Thoughts that Kirakos of Erznka had about the difference between sodomy and murder are especially interesting. According to him, if murderer separates the soul from the body, which will then be restored by God, then the homosexual kills both his soul and body, as well as the soul and body of the person with whom he is in a relationship, condemning him to eternal tortures. He thinks that the reason for sodomy and bestiality is alienation from God, when human beings substitute natural needs with unnatural ones. The author

considers legal marriage as a remedy to get rid of these sins in the case of lay people, and being away from material goods - in the case of nuns and monks.

Quoting the Apostle Paul's words (1 Tim. 6.10), Kirakos of Erznka reflects on different aspects of the harm of Avarice. If you cut the brunches of the tree, they will grow again, because the root is deep in the soil, likewise if you succeed in getting rid of other vices, the love of money is enough to kill your soul. Love of money and love of God are two opposites, because one cannot love both at the same time. The rich can also inherit the Kingdom of Heaven, if they share their wealth with the poor and needy. A covetous person is not the one, who has wealth and helps the needy, but the one that constantly wants money and collects it, and never helps the poor and the needy. A merciful person is the opposite to the covetous one, who attributes his/her wealth to God, and not to him/herself. The best way to stay away from this thought and its different types is to remember the Last Judgment.

Dean Kirakos divides Sadness into two types: 1. Godly Sadness that is repentance for salvation and eternal life, and 2. Worldly Sadness that causes death to the soul and the body. In the sadness-repentance parallel, Kirakos sees a penitent heart and tears, which transform sadness into a spiritual strength, because in a helpless condition one relies exclusively on God.

Kirakos of Erznka differentiates two kinds of Anger: good and evil. Good or natural anger is directed against the enemy. Here, he brings the example of a dog that protects the owners' flock and persecutes the wolves and bites the thieves; however, it loves its owner and is even ready to die for his sake. But evil anger is beyond human nature and is directed not against the enemy, but against the brother. With a figurative comparison, he also shows the difference between angry and meek people. Just as rust corrupts iron, so too wrath and rancour corrupt the heart of an angry person. If the angry person is revealed by facial expressions, obscured eyes full of blood and wickedness of the heart, then the meek person has a more sober and tender face full of the graces of the Holy Spirit.

Like St. Evagrius, Kirakos of Erznka considers Acedia harmful especially for monks, whose main weapon is prayer. He emphasizes once again that if we manage to defeat the devil of Acedia with God's power, then we will be able to defeat the others as well. He calls on everyone to be watchful in order to get rid of this evil thought with constant prayers and patience.

The author considers Vainglory as an "unnatural vice", which can easily happen to virtuous people. As the empty spike may seem full, but is proved to be worthless after touching it, likewise are the virtues of a vainglorious person: many people consider such a person to be righteous and pious, when in fact he/she is miserable and an anthropolater. Therefore, one should not desire temporary goods, but strive for eternal glory, which is incomparable.

The Thought or sin of Pride is the root of other sins, so one should fight against this sin first of all. Kirakos of Erznka in his commentary speaks about the harmful side of pride: a proud person forgets that all graces are given to him by God.

The commentary of "Six Centuries" (Kephalaia Gnostika) by Kirakos of Erznka is his last work, written in 1354, when the author was already in advanced years, but had a bright and enlightened spirit and mind. It is worth mentioning that Kirakos of Erznka wrote his work dedicated to the Eight Thoughts only at the request of Dean Hovhannēs; however, in the case of "Six Centuries" his nephew Hovhannēs and other brethren also joined him at his request. I wonder whether the request of Dean Hovhannēs was not enough. This fact proves the following. Probably, some time had passed since writing the commentary on St. Evagrius' work about the Eight Thoughts, and Kirakos was already old and in his sunset years. Considering Kirakos' spiritual and mental abilities, Dean Hovhannēs asked him to write a commentary on St. Evagrius' work named "Six Centuries", but Kirakos refused that voluminous work because of his advanced age, which he rightly mentions in his last works. Therefore, Hovhannēs' request is repeated by his nephew, the other Hovhannēs, as well as by other brethren, asking God's help for Kirakos. So, Dean Kirakos had no choice, but to hearken to the request of his brethren, and to ask for their prayers, as well as the support and the mercy of the Lord to be able to complete the initiated work.

Archimandrite Kirakos of Erznka is the only author in the Armenian literature that wrote a commentary on St. Evagrius Ponticus' "Six Centuries". Grigor of Skevra, another author commenting on St. Evagrius' works, did not write a commentary on this work. This means that during that period, this important work had not been yet translated into Armenian. Surprisingly, none of the Armenian authors of later periods referred to this work nor wrote any commentaries. Therefore, this work of Kirakos of Erznka is valuable also from the point of view of textological verifications.

Naturally, for undertaking such a work, each exegete was required to have not only theoretical knowledge, but also to have a rich practice and spiritual experience in order to understand Evagrius' mystical thinking and writing style. Therefore, it is not accidental that Kirakos of Erznka wrote a commentary on this fundamental work of Evagrius. He was a knowledgeable and educated monk, who taught for many years in the seminaries of the Erznka region, lectured, educated many generations, preached, spread the word of God, and was a skilled father-confessor. People from different parts of the Armenian land went to him to have his opinion, exhortation and advice of this famous clergyman on different issues, and he, with love and willingness, explained the divine truths from the viewpoint of an orthodox mentality of

the Armenian Church. He was popular not only in Erznka, but also beyond its borders. In other words, Kirakos' theoretical knowledge was combined with deep spiritual experience and practice, which were essential for understanding Evagrius' mindset.

St. Evagrius Ponticus' work named "Six Centuries", is mystical in nature and difficult to understand. It is impossible to understand it literally if you do not penetrate into and do not discover the deeper meaning behind the words. Therefore, each exegete was required to combine theoretical and practical knowledge, different skills, spiritual efforts, not only to interpret the work literally, but rather allegorically. As the study of the commentary shows, Kirakos of Erznka was really able to combine these two principles common in the exegetical literature. The exegete himself mentions that it is not right to take the original text literally, but one should try to understand the inner sense.

In the commentary, Kirakos of Erznka first quotes the original text of Evagrius Ponticus' "Six Centuries" totally or partially and then comments on it. Based on the importance of the text or material, he often divides it into parts, sometimes referring to the meanings or etymologies of separate words or phrases. In all this, Kirakos' views and the stock of knowledge are obviously rediscovered, which enabled a scholar like him to explain St. Evagrius' words.

In the commentary, the author nominally mentions St. Evagrius Ponticus, Aristotle, Plato, Porphyry, St. Gregory the Theologian, quotes from hagiographical sources and "Apophthegmata patrum".

Undoubtedly, the main source of his commentary is the Bible - the living words of God. Kirakos quotes extensively from various books of the Bible, sometimes literally, sometimes comparatively, and sometimes alluding to a scriptural verse or passage. In general, these biblical quotations show that in the seminaries of the time, and especially for the monks, the study of and familiarity with the Bible was very important.

In the commentary of "Six Centuries" by Evagrius Ponticus, Kirakos of Erznka referred to theological, philosophical, anthropological, moral, naturalistic, medical, mystical, and various other topics related to the meaning of the author's words and expressions. Kirakos considered given issues as a theologian and philosopher, a moralist and a spiritual admonisher. It was important for him to explain theological truths and concepts to the reader in an accessible and understandable language, helping to penetrate into the nuances of Evagrius' mentality, and through them getting acquainted with the Armenian theological thought, the Orthodox faith, as well as the rich patristic heritage of the Armenian Church. After all, the author was well aware that this commentary should be taught in seminaries and become a subject of study for students. Therefore, the exegete was required to have more respon-

sibility and seriousness, flexibility of mind and spiritual watchfulness to write the work as comprehensible as possible. For him, words were a powerful means of bringing humans closer to God and of revealing the divine truths.

Like Dionysius bar Salibi, a 12th century Syrian author, Kirakos of Erznka tried to explain the digital symbolism of 600 words in this work. Referring to "one of the perfect ones", the author mentions that chapter 90 of each hundred chapters glorifies the Holy Trinity, and chapter 60 symbolizes 60 armaments surrounding this corrupt world, which guard the dwelling place of the Heavenly King. When we were studying Armenian translations of Evagrius Ponticus' writings, we noticed that this explanation already existed in the "Homiliarium" by Mkhitar Ayrivanets'i. Probably, this additional explanation was made by Vardan Arevelts'i, the translator of Armenian Evagrianism.

Kirakos' thoughts on ascetic life and particularly on various trials against hermits caused by evil spirits are noteworthy, which are inspired by the ascetic theology of Evagrius Ponticus. He divides hermits into three types: 1. "practical" hermits, who spend the day fasting, praying and lying naked on the ground; 2. the so-called "scholars", who have acquired the knowledge of God through practical virtues, and 3. "theologians", who are preachers of the orthodox faith and have a theological education. In this context, the three preconditions for renunciation of the world to obtain the knowledge of God are noteworthy, which Kirakos puts forward in the likeness of Evagrius Ponticus: renouncing the property and inheritance, avoiding evil, doing good deeds, and finally escaping from ignorance.

Both St. Evagrius and Archimandrite Kirakos, the author of the commentary of his work, attach great importance to the mind and its functions. God created the mind granting it the ability of the knowledge of God. Kirakos resembles the creation of the mind by God to the giving of life to Adam. When the mind is free of vices and sins and looks at God, it reflects back to God and becomes divine. In the same way, the human soul is the image of God as well. Kirakos considers the ineffability of mind and soul from the viewpoint of steadfastness of mind. Therefore, for having a persistent mind, the exegete suggests staying away from earthly thoughts, occupations, getting rid of sins, being meek and humble, and only then will one be able to see the purity of one's soul. Kirakos of Erznka highlights the purity and clarity of mind, because in that case one will be able to see even incorporeal beings, as well as to delve into the hidden mysteries of God.

In his judgments about the mind, Kirakos gives importance to science and especially to spiritual knowledge. By saying "spiritual knowledge", Kirakos means the knowledge of angels, humans and other creatures, the precondition of which is the steadfastness of mind. A mind free of vices and sins can easily consider the true science. And exactly in this case, one can have

the knowledge of the Holy Trinity. The exegete pays special attention to mental health.

According to Kirakos, the nakedness of the mind means to be free of vices; he brings the example of Adam and Eve, who were naked and were not ashamed. This nudity had the meaning of innocence and justice. Now for us it is difficult to understand that nakedness, but it is quite comprehensible in the spiritual field.

One can feel the influence of the Cappadocian Fathers in Kirakos' trinitarian views. It is impossible to understand this mystery through human knowledge; we only know by faith that His essence is ineffable and infinite. The inconceivable mystery of the Holy Trinity cannot be expressed in numbers, either. Although the knowledge of the Holy Trinity is given only to the worthy, Kirakos does not rule out the possibility of reaching it through the creation. According to him, just as a father nourishes his child before he reaches physical maturity, so also in the same way the Heavenly Father gives us the knowledge of corporeal and incorporeal beings, before giving the cognition of the Holy Trinity.

While reflecting on creation, Kirakos distinguishes between "written" and "non-written" traditions. The evidence of the "written" one is what the prophet Moses wrote, through which we get acquainted with the history of the creation of the world and its details; however, the "non-written" one is a "secret mystery" not accessible to everyone. In this contrast between written and non-written, the "written" is a means of depicting material, visible objects, while the "non-written" has revelatory nature and is inaccessible to the human mind. God reveals the hidden mystery of creation to us only when "one cleanses the soul and mind from sins". In other words, spiritual and mental purity enables one to delve into and understand the secrets of creation.

Kirakos of Erznka refers to the world-school parallel, widely circulated in the Armenian patristic literature, as well as in the Eastern Christian theology. The world created by God is a place - school, through the knowledge of which we reach the knowledge of God once again.

Kirakos' judgments about the first and second creations are interesting. According to him, the first is the creation by God, which took place without a mediator, and the second is connected with Christ's birth and salvation. A new world was created through Christ, and through Him our human nature was also renewed.

In this commentary of Kirakos, the man-city parallel and the problem of the "inner man" are also valuable. The city is the man, and the doors are our five senses. If St. Evagrius differentiates between the inner and outer man, then there is no such difference for Kirakos. He views the issue as a soul-body alliance. Kirakos puts forward the idea of the enlightenment of the soul

through three virtues: faith, love and hope, which must be accompanied by liberation from sin in order to be able to see the image of God in us.

In the activity of angels, the author distinguishes two aspects: transcendental and revelatory. The latter is the sphere of relations between humans and angels. The function of the guardian angel given by God to humans is especially important. In the transcendental aspect, the function of angels is to glorify God. Using the relevant part of the work of St. Dionysius the Areopagite, Kirakos of Erznka gives the etymology of the name *Քերուվրէ* (k'erovbē, cherubim). Unlike angels, demons always disturb people and change their minds. Demons are deprived not only of seeing God, but also the angels. People see neither angels, nor demons, but it is clear that angels sow good seeds and demons sow evil seeds.

This commentary of Kirakos of Erznka is full of numerical symbolisms typical of the Middle Ages. The author compares the number four with the four evangelists, four virtues and four elements; the number six is the number of days of creation, as well as the day of man's creation, and the number seven has the symbol of life. Dean Kirakos refers to the symbolism of the number eight, linking it to the resurrection of Christ and the universal resurrection. It should be known that the number eight, as a symbol of resurrection, is also reflected in the ritual life of the Armenian Church, particularly in the rite of the "Eight day" period of baptism. The baptized remained in the church for eight days in white robes, covering their heads with white veils. The white robes here symbolize the resurrection. The "Eight day" period was the preparation for the baptized person's future life, strengthened by the hope of resurrection and enlightened by the Lord.

The commentaries of St. Evagrius Ponticus' two works by Kirakos of Erznka not only enrich the Armenian ecclesiastical literature and give an opportunity to get acquainted with the views of this monastic scholar, but also shed new light on the Armenian translations of the Evagrius' works and commentaries on them, contributing to the studies of Evagrius' works in general.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԱՂԲԻՐՆԵՐԻ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՑԱՆԿ

ՍԿԶԲՆԱՂԲԻՐՆԵՐ

Ա. ԶԵՌԱԳԻՐ

ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՈՒԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

- Հ^{մր} 45, Ժողովածոյ, 1642 թ., վայր՝ Լիմ, Գրիչ-ստացող՝ Սարգիս Եղեսացի, էջ 150ա-175բ
 Հ^{մր} 169, Դիոնիսիոս Արիսպագացի, Մատենագրութիւնք, ԺԳ.-ԺԴ. դդ., ստացող՝ Կիրակոս վրդ., էջ 156բ
 Հ^{մր} 228, Ժողովածոյ, 1457 թ., վայր՝ Դերձկոյ անապատ, գրիչ՝ Սիմէոն կր., ստացող՝ Տէր Յակոբ, էջ 208բ-241բ
 Հ^{մր} 353, Աստուածաշունչ, 1317 թ., վայր՝ [Գլածոր], գրիչ-ստացող՝ Կիրակոս րաբունի, Յովհաննէս սրկ., Կարապետ, Մովսէս, Տիրացու, Թորոս կր., Անանուն ստացող՝ Կիրակոս րաբունի, էջ 662ա
 Հ^{մր} 437, Ժողովածոյ, ԺԳ. դ., գրիչ՝ Եսայի Նչեցի, Սիմէոն, Սարգիս, Սարգիս, անանուն, ստացող՝ Եսայի Նչեցի, էջ 129ա-130ա
 Հ^{մր} 518, Ժողովածոյ, 1635 թ., վայր՝ Տիբերիա (Հալապ), գրիչ, ստացող՝ Դաւիթ քիյ., էջ 10բ-98ա
 Հ^{մր} 570, Գիրք հակաճառութեան, 1595 թ., վայր՝ Լէօպոլիս, գրիչ՝ Կրեսքո (Արթուն), ստացող՝ տէր Աստուածատուր, էջ 150բ
 Հ^{մր} 581, Ժողովածոյ, ԺԴ. դ., էջ 67բ-68բ
 Հ^{մր} 642, Ժողովածոյ, 1671-1696 թթ., էջ 111բ-114բ
 Հ^{մր} 694, Ժողովածոյ, ԺԷ. դ., գրիչ՝ Մկրտում, Պետրոս կր., անանունք, ստացող՝ Պետրոս կր., էջ 373ա-409բ
 Հ^{մր} 741, Ճառք և քարոզք, ԺԸ. դ., էջ 133ա-143ա
 Հ^{մր} 1098, Ժողովածոյ, 1320 թ., գրիչ՝ Ասիլ, Մխիթար, էջ 110ա-141բ
 Հ^{մր} 1379, Յովհանն Ոսկէբերան, Եփրեմ Ասորի, Մեկնութիւն ԺԴ. թղթող Պօղոսի, 1334 թ., վայր՝ Երզնկայ, գրիչ՝ Թորոս սրկ., Մանուէլ, ծաղկող՝ Մանուէլ (գրիչ), ստացող՝ Կիրակոս վրդ. Երզնկացի, էջ 271բ
 Հ^{մր} 1418, Ժողովածոյ, 1280, 1288 թթ., վայր՝ Խորին անապատ, Յովհաննավանք, գրիչ՝ Բասիլ քիյ., Անանուն, ստացող՝ Մովսէս կրանաւոր (Երզնկացի՝ Ա., Համազասպ եպս. Բ.), էջ 235ա-241ա
 Հ^{մր} 1480, Ժողովածոյ, 1615-1617 թթ., վայր՝ Բաղէշ, գրիչ՝ Վարդան Հիզանցի, Ստեփանոս, ստացող՝ Բարսեղ Բաղիշեցի, Յովհան, կազմող՝ Գրիգոր., էջ 410բ-444ա
 Հ^{մր} 1500, Ճառընտիր, 1283 թ., վայր՝ Գեղարդա վանք, գրիչ, ստացող՝ Մխիթար Այրիվանեցի, ծաղկող՝ Սարգիս գրիչ, Ստեփանոս, էջ 1011ա-1053ա
 Հ^{մր} 1502, Յայսմաւորք (խմբ. Ծերենց), 1651 թ., վայր՝ Կոստանդինուպոլիս, ծաղկող՝ Մարկոս, ստացող՝ Խաչատուր, Յովաննէս և Մարիտիրոս երիցունք, էջ 283բ-284ա
 Հ^{մր} 1533, Յայսմաւորք (խմբ. Ծերենց), 1725-1730 թթ., վայր՝ Էջմիածին, ծաղկող՝ Յակոբ և Յարութիւն Յովնաթանեան եղբարք, ստացող՝ Աստուածատուր կթղ., Կարապետ կթղ., էջ 275ա

- Հմր 1666, Ժողովածոյ, ԺԴ. դ., գրիչ՝ Դաւիթ քիյ., Ներսէս երէց, ստացող՝ Թաղէոս կրօնաւոր, էջ 250բ
- Հմր 1720, Ժողովածոյ, 1720 թ., գրիչ՝ Յովհաննէս երէց
- Հմր 1734, Վարք և Մատենագրութիւնք Եազրեայ և լուծմունք Գրիգորի, 1648 թ., գրիչ՝ Մկրտիչ քիյ., ստացող՝ Յոհանն, էջ 2ա
- Հմր 1879, Գրիգոր Որդի Աբասայ, Գիրք պատճառաց, ԺԳ. դար, գրիչ՝ Մովսէս, ստացող՝ Գերսամ վրդ. (հետագայի Խաչատուր Կեչառեցի), էջ 270բ-275ա
- Հմր 1897, Ժողովածոյ, ԺԳ. դ., գրիչ՝ Հայրապետ վրդ., էջ 157բ-183ա
- Հմր 1902, Ժողովածոյ, ԺԳ. դ. (1279-1311 թթ. միջեւ), վայր՝ Յովհաննաձանք, գրիչ՝ Սարգիս, ստացող՝ Համազասպ Մամիկոնեան (Հաղբատեցի), նորոգող եւ կազմող՝ Շմաւոն վրդ. Լոռեցի (1664 թ.), էջ 177բ
- Հմր 1980, Ժողովածոյ, 1391 թ., վայր՝ Եզրնկա, գրիչ՝ Ղազար, ստացող՝ Յովաննէս Վարդենիսցի, էջ 41ա-160բ
- Հմր 2100, Փիլոն Եբրայեցի, Մատենագրութիւնք, 1325 թ., գրիչ՝ Կարապետ երէց, ստացող՝ Կիրակոս վրդ., էջ 336ա
- Հմր 2102, Փիլոն Եբրայեցի, Մատենագրութիւնք, 1342 թ., գրիչ՝ Թորոս, ստացող՝ Կիրակոս րաբունապետ, Յովաննէս վրդ., էջ 154ա
- Հմր 2106, Ժողովածոյ, 1715 թ., վայր՝ Թէոդոսիոյս, գրիչ՝ Թէոդոս, կազմող՝ Մակար վրդ., ստացող՝ Խաչատուր վրդ. (եպս.) Բուզանդացի (Կոստանդինուպոլսեցի), էջ 81աբ
- Հմր 2178, Ժողովածոյ, ԺԴ. դ., վայր՝ [Մեծփայ վանք], գրիչ, ստացող՝ Յակոբ յերկրէն րՈՂՅՈՍԻ (աշակերտ Յովհան Որոտնեցոյ), էջ 348ա-352ա
- Հմր 2187, Ժողովածոյ, 1346 թ., գրիչ՝ Թորոս Տարօնացի, ստացող՝ Մարտիրոս քիյ. Սանահնեցի, էջ 105ա-121բ
- Հմր 2273, Ժողովածոյ, 1252 թ., վայր՝ Խորանաշատ, գրիչ՝ Գրիգոր քիյ., ստացող՝ Ստեփանոս քիյ., էջ 258ա-259ա
- Հմր 2329, Ժողովածոյ, 1291 թ., վայր՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի գերեզման, ստացող՝ Ահարոն րաբունի՝ Գրիգոր կոչեցեալ, էջ 302բ
- Հմր 2542, Ժողովածոյ, 1476 թ., վայր՝ Անկունեաց վանք, գրիչ՝ Զաքար արդ., կազմող՝ Մելքիսեդեկ, թուղթ կոկող՝ Մարկոս, էջ 132բ-159բ
- Հմր 3050, Ժողովածու, 1592 թ., վայր՝ Թըւանճ գիւղ (Կարին), գրիչ, ստացող՝ Ղուկաս սրկ., էջ 171ա-176ա
- Հմր 3276, Ժողովածու, ԺԷ. դ. (1640-ից հետո), էջ 191ա
- Հմր 3778, Ներսէս Լամբրոնացի, Մեկնութիւն Սաղմոսաց, 1315 թ., վայր՝ Թաղէոսի առաքելոյ վանք (Արտազ), գրիչ՝ Ըսըստակէս, Աբրահամ, ստացող՝ Սարգիս քիյ., Վարդան Թէոդոսեանց, Գրիգոր Արքայունեանց, էջ 465բ
- Հմր 3931, Ժողովածու, 1309 թ., վայր՝ Գօշավանք, գրիչ՝ Յոհաննէս, անանունք, ստացող՝ Կիրակոս րաբունի, էջ 272բ-273ա
- Հմր 3979, Ժողովածու, 1659 թ., վայր՝ Ղուլթիկ գիւղ (Բաղէշ), գրիչ՝ Պետրոս քիյ., էջ 164ա-171բ
- Հմր 4040, Ժողովածու, ԺԷ. դ., էջ 62բ-71ա, 37ա-56ա
- Հմր 4139, Տօնապատճառ, 1267 թ., վայր՝ Հաղպատ, գրիչ՝ Յովսէփ, Տիրացու գրիչ, Գրիգոր, էջ 372ա-378բ
- Հմր 4150, Ժողովածու, ԺԳ. դ., գրիչ՝ Ղազար, ստացող՝ Յակոբոս, էջ 85բ-101բ:

- Հմր 6832, Գրիգոր Տաթեւացի, Քարոզգիրք, ԺԵ. դ., (1439-ից առաջ) ԺԷ. դ., էջ 403ա-442ա
- Հմր 8356, Ժողովածու, 1322 թ., վայր՝ Կարմրիկ անապատ, գրիչ, ստացող՝ Ստեփանոս դպիր, էջ 176ա-182բ
- Հմր 8727, Ժողովածու, ԺԷ. դ., ստացող՝ Յովհաննէս երէց, էջ 433բ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

- Հմր 171, Կանոնագիրք, Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք, 1772 թ., վայր՝ Ստամպոլ, գրիչ՝ Յարութիւն Ղրմցի նօտար, էջ 423-445
- Հմր 182, Կանոնագիրք, Դատաստանագիրք, 1790 թ., վայր՝ Կ. Պոլիս, գրիչ՝ Կեսարացի Պետրոս վրդ. Աստուածատուրեանց, էջ 237-246
- Հմր 939, Ժողովածոյ, 1621 թ., վայր՝ Առաքելոց վանք, Մուշ, գրիչ՝ Գրիգոր երէց Նչեցի, էջ 138-140
- Հմր 1262, Կիրակոս Երզնկացի, Մեկնութիւն Հարիւրաւորացն Եազրեայ, 1378 թ., գրիչ՝ Տանական, էջ 20-206
- Հմր 1434, Քարոզագիրք, ԺԷ. դ., էջ 79
- Հմր 1575, Շարական, 1305 թ., վայր՝ [Կիլիկիա], գրիչ՝ Հեթում քահանայ, ստացող՝ Կոստանդին Սարկաւազ, էջ 697
- Հմր 3674, Ճառընտիր, ԺԳ.-ԺԴ. դդ., էջ 716-728

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

- Հմր 19/212, Աստուածաշունչ ԺԹ., 1327 թ., վայր՝ Երկայնի վանք, գրիչ՝ ոմն Մխիթար, էջ 350ա
- Հմր 75/1292, Յաճախապատում Ա., 1625 թ., էջ 360բ-362ա
- Հմր 96/241, Ոսկեփորիկ Բ., 1495 թ., վայր՝ Կապոսի վանք (յեկեղեաց գաւառի), գրիչ՝ Խաչատուր արեղայ, էջ 3ա-19բ
- Հմր 278/1365, Վարդան վրդ. Արևելցի Ե., գրիչ՝ Սարգիս, կազմող՝ անյայտ, Կարապետ երէց, վայր՝ Կամախ, էջ 347ա
- Հմր 752/258, ԺԲ.-ԺԳ. դդ., էջ 143ա-144բ
- Հմր 915/268, ԺԳ. դ., Ոսկեփորիկ ԻԹ., վայր՝ Մուշ, գրիչ՝ Ռըստակէս, Ստեփաննոս, Յոհաննէս, էջ 26ա-56բ
- Հմր 969/253, Ոսկեփորիկ ԺԴ., ԺԴ. դար, գրիչ՝ Վարդան, Գր. Տաթեւացի, Յովհաննէս վարդապետ (Որոտնեցի), էջ 87բ-90ա
- Հմր 1093/1195, 1639 թ., Աղօթագիրք Դ., վայր՝ Թոխաթ, Ս. Պարսամի եկեղեցին, գրիչ՝ Աւետիք երէց, էջ 278-391
- Հմր 1177/1016, Կանոնագիրք ԻԴ., 1667 թ., վայր՝ Պոլիս, Պալաթու թաղ, գրիչ՝ Տէր Արիստակէս քահանայ, ստացող՝ Տէր Մարկոս նորոժ քահանայ, էջ 270ա-284ա
- Հմր 1329/1678, Վարք հարանց Գ., ԺԴ. դ., վայր՝ Երզնկա, ստացող՝ Թորոս կրօնաւոր, էջ 69-104
- Հմր 2026/1025, Կանոնագիրք ԻԴ., 1764 թ., գրիչ՝ տիրացու Մատթէոս, ստացող՝ Առաքել, որդի Մուշեղկըցի Նարինի, էջ 176ա-187ա

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Հ^մ 212, Շարակնոց, 1305 թ., գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ, էջ 324բ

Հ^մ 143, Ժամագիրք եւ այլ աղօթք թաթարերէն., ԺԵ.-ԺԶ. դդ., վայր՝ Խրիմ, գրիչ եւ ծաղկող՝ Մկրտիչ Ղազար օղլու, էջ 201բ-217բ

Հ^մ 525, Ժամագիրք եւ այլ աղօթք թաթարերէն., 1618 թ., էջ 167բ-169ա

ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Հ^մ 47, Աւետարան, 1330 թ., վայր՝ Զղանա անապատ, գրիչ՝ Կիրակոս վարդապետ Եզնկայեցի, ստացող՝ Վեգեն, որ է Վրթանէս, ծաղկող՝ Կիրակոս Թաւրիզեցի, էջ 281բ-282բ

ՂԱՆԱԹԻԱՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Հ^մ 92, Գրիգոր Նիսացի (այլևայլ գործք), 1674, վայր՝ Երուսաղէմ, գրիչ՝ Երեսիա երէց, էջ 697-722

Հ^մ 108, Հաւաքածոյ, Վարդան վարդապետ և այլն, 1745, գրիչ՝ Ղազար վարդապետ, էջ 87-101

Բ. ՏՊԱԳԻՐ

Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, աշխատութեամբ Գ. Տէր-Մկրտչեանի եւ Ստ. Կանայեանցի, Տփլիս, 1909

Ալեքսանդր Զուղայեցի, Վկայութիւնք ի պէտս քարոզութեանց, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1998

Անանեան Շահէ վրդ., Վարդան Արեւելցին եւ նրա նորայայտ «Խրատը». «Էջմիածին», 2014, Գ.

Անանիա Սանահնեցի (ԺԱ. դ.), Մեկնութիւն Մատթէի Աւետարանի, աշխատասիրութեամբ Յակոբ Քէոսէեանի, Ս. Էջմիածին, 2007

Բաղումեան Զաքարիա աբեղայ, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի մեղքերի մասին. «Էջմիածին», 2013, Ա.

Բաղումեան Զաքարիա վարդապետ, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու «Բանք խրատականք» երկը. «Էջմիածին», 2013, Ե.

Բաղումեան Զաքարիա աբեղայ, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու խրատները մեղքերի խոստովանութեան մասին. «Էջմիածին», 2012, Գ.

Բաղումեան Զաքարիա աբեղայ, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու ԻԸ. 3 սաղմոսի մեկնութիւնը. «Էջմիածին», 2012, Է.

Բաղումեան Զաքարիա աբեղայ, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու Յովհաննէսի Աւետարանի Ա. 1 համարի մեկնութիւնը. «Էջմիածին», 2012, Թ.

Բաղումեան Զաքարիա վարդապետ, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու Ս. Աստուածածնի ներքողը. «Էջմիածին», 2013, Թ.

Բաղումեան Զաքարիա վարդապետ, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու՝ Ս. Եւագր Պոնտացու ութ մեղքերի մեկնութիւնը. «Էջմիածին», 2013, ԺԲ.

Բաղումեան Տիգրան սրկ., Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի աղօթքի մասին. «Էջմիածին», 2011, Ժ.

Բաղումեան Տիգրան սրկ., Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու ՃԹ. սաղմոսի մեկնութիւնը. «Էջմիածին», 2011, Դ.

Բաղումեան Տիգրան սրկ., Կիրակոս վարդապետ Երզնկացու «Նախերգան Տեառնընդառաջին» ճառը. «Էջմիածին», 2011, Գ.

Բերդումեան Պետրոս արքեպիսկոպոս, Բացումած աղբիւր, թարգմանութիւնը գրաբարից, առաջաբանը եւ ծանօթագրութիւնները՝ Տիգրան սարկաւագ Բաղումեանի, խմբագիր՝ Ս. Ստամբուլցեան, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2008

Բերդումեան Պետրոս արքեպիսկոպոս († 1787), Մեկնութիւն Ծննդոց (Ա. 1-ԽԱ. 14), աշխատասիրութեամբ Տիգրան սարկաւագ Բաղումեանի, Ս. Էջմիածին, 2010

Գիրք աղօթից ասացեալ Սրբոյն Եփրեմի Խուրին Ասորոյ, յԵրուսաղէմ, 1933

Գիրք աղօթից Գրիգորի Սկետացոյ գիտնական վարդապետի, Կ. Պոլիս, 1742

Գիրք Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ, Կ. Պոլիս, 1807

Գիրք մեկնութեան եօթն թղթոցն Կաթողիկէից՝ արարեալ Սրբոյ Վարդապետին Սարգսի Հայոց Իմաստասիրի, Կ. Պոլիս, 1743

Գիրք, որ կոչի Այսմաւորք, Կ. Պոլիս, 1730

Գիրք, որ կոչի Հարանց վարք, Կ. Պոլիս, 1720

Գիրք ութ խորհրդոց մեղաց՝ արարեալ սրբոյ Հօրն Եւագրեայ՝ եւ հաւաքեցեալ ի մի յօգնաջան երկամբ Մատթէոսի վարդապետի բանասիրի, Կ. Պոլիս, 1750

Գրիգոր Տաթեւացի, Ամստան հաւոր, Երուսաղէմ, 1998

Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք հարցմանց, Երուսաղէմ, 1993

Գրիգոր Տաթեւացի, Ձմեռան հաւոր, Երուսաղէմ, 1998

Դաւիթ Անյաղթ, Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք, համահաւաք քննական բնագրերը եւ առաջաբանը՝ Ս. Ս. Արեւշատեանի, Երեւան, 1980

Դիոնիսիոս Բարսաւիբիի Հակաճառութիւնը հայերի դէմ, թարգմանեց ասորի բնագրէ Հ. Պօղոս Էսապալեան, Վիեննա, 1938

Եզնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, թարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները Ա. Ա. Աբրահամեանի, Երեւան, 1994

Եղիշէ, Վարդանի եւ հայոց պատերազմի մասին, թարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները Ե. Տէր-Մինասեանի, Երեւան, 1989

Զաքարիա Կաթողիկոս Զագեցի (855-877), Ճառք, աշխատասիրութեամբ Հ. Պօղոս վրդ. Անանեանի, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1995

Թանգարան հին եւ նոր նախնեաց՝ Ա. Անկանոն գիրք Հին Կտակարանաց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1896

Թուղթ ընդհանրական, արարեալ երիցս երանեալ սուրբ Հայրապետին մերոյ տեառն Ներսիսի Շնորհալոյ, Ս. Էջմիածին, 1865

ԺԴ. դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկեան, Երեւան, 1950

Կանոնագիրք հայոց, Կ. Ա., աշխատասիրութեամբ՝ Վազգէն Յակոբեանի, Երեւան, 1964, Կ. Բ, Երեւան, 1971

Կնիք հաւաքոյ ընդհանուր սուրբ Եկեղեցոյ ուղղափառ եւ ս. հոգեկիր հարցն մերոց դաւանութեանց, յաւուրս Կոմիտաս Կաթողիկոսի հաւաքեալ, Կրատարակութիւն Կարապետ եպիսկոպոսի, Ս. Էջմիածին, 1914

Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ ԺԳ. դար, կազմեց Ա. Ս. Մաթեոսեան, Երեւան, 1984

Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, ԺԴ. դար, Մասն Ա. (1301-1325 թթ.), Կազմողներ՝ Լ. Խաչիկեան, Ա. Մաթեոսեան, Ա. Ղազարոսեան, Երեւան, 2018

- Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, ԺԴ. դար, Մասն Բ. (1326-1350 թթ.), Կազմողներ՝ Լ. Խաչիկեան, Ա. Մաթեոսեան, Ա. Ղազարոսեան, Երեւան, 2020
- Հոգեւոր կեանքի մասին, Երեւան, 1997
- Ձայնքաղ շարական, Վաղարշապատ, 1888
- Ճաշոց գիրք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Վաղարշապատ, 1872
- Ճառք եւ խոսքովանութիւնք հաւատոյ, արարեալ սրբոց հարց մերոց Գրիգորի Նարեկացւոյ եւ Վահրամայ վարդապետի, յերուսաղէմ, 1856
- Մանր ժամանակագրութիւններ XIII-XVIII դդ., հ. II, կազմեց Վ. Ա. Յակոբեան, Երեւան, 1956
- Մարենագիրք հայոց, Ա. հատոր, Ե. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003
- Մարենագիրք հայոց, Ժ. հատոր, Ժ. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2009
- Մարենագիրք հայոց, ԺԲ. հատոր, Ժ. դար, Գրիգոր Նարեկացի, Երեւան, 2011
- Մարենագիրք հայոց, ԺԶ. հատոր, ԺԱ. դար, Երեւան, 2012
- Մեկնութիւն սրբոց երկուրասան մարգարէից, արարեալ երանելոյն Ներսիսի Լամբրոնացւոյ Արքեպիսկոպոսի Տարսուսի Կիլիկեցւոյ՝ ուղղափառ վարդապետութեամբ եւ լուսաւոր բանիւր յօգուտ մանկանց Կաթողիկէ Սրբոյ Եկեղեցւոյ, Կոստանդինուպօլիս, 1826
- Մեկնութիւն Սուրբ Աւետարանին, որ ըստ Մարթէոսի՝ արարեալ ի սրբոյն Ներսիսէ Շնորհալոյ մինչ ի համարն 17 հինգերորդ գլխոյն, եւ անտի աւարտեալ յերանելոյն Յօհաննու Երզնկացւոյ, որ եւ կոչի Ծործորեցի, Կ. Պոլիս, 1825
- Յակովբ Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց, Վաղարշապատ, 1903
- Յովհաննէս Երզնկացի, Յատուր Ծննդեան եւ Մկրտութեան Քրիստոսի. «Գանձասար» աստուածաբանական հանդէս, հ. 2., Երեւան, 1996
- Յովհաննէս Ծործորեցի (ԺԳ.-ԺԴ. դդ.), Մեկնութիւն Աւետարանին որ ըստ Մարթէոսի (Է. 18-ԻԸ. 20), Ս. Էջմիածին, 2009
- Նեմեսիոս Եմեսացի, Յաղագս բնութեան մարդոյ, առաջաբանը, համեմատական բնագիրը եւ ծանօթագրութիւնները՝ Կարինէ Մոսիկեանի, Երեւան, 2019
- Նեմեսիոսի փիլիսոփայի Եմեսացւոյ Յաղագս բնութեան մարդոյ, Վենետիկ, 1889
- Շարակնոց, Կոստանդնուպօլիս, 1815
- Պատարագամարոյց ըստ արարողութեան Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2002
- Ս. Գրիգոր Նիսացի, Տեսութիւն ի մարդոյն կազմութիւն (Յաղագս կազմութեան մարդոյ), քննական բնագիրը, առաջաբանը եւ ծանօթագրութիւնները Ստելլա Վարդանեանի, խմբագիր՝ Ս. Ս. Արեւշատեան, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին հրատարակչութիւն, 2008
- Սոկրատայ Արդաստիկոսի Եկեղեցական Պատմութիւն, թարգմանեաց Փիլոն Տիրակացի, եւ Պատմութիւն վարուց սրբոյն Սիդրեստրոսի եպիսկոպոսի Հռոմայ, թարգմանեալ Աբասուն Գրիգորի Ձորափորեցւոյ, հ. Ա., աշխատասիրութեամբ Մեսրոպ Վ. Տէր Մովսէսեան, Վաղարշապատ, 1897
- Ստամբուլցեան Ս., Սուրբ Եւագր Պոնտացի. «Գանձասար» աստուածաբանական հանդէս, հ. Ը., Երեւան, 2010
- Սրբոյ հօրն Եւագրի Պոնտացւոյ վարք եւ մարենագրութիւնք թարգմանեալք ի յունէ ի հայ բարբառ ի հինգերորդ դարոյ՝ աշխատասիրութեամբ եւ ծանօթութեամբք ի լոյս ընծայեաց Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, Վենետիկ, 1907

- Սրբոյ հօրն մերոյ Եղիշէի վարդապետի մարենագրութիւնք, Վենետիկ, 1859
- Սուրբ Գրիգոր Տաթեւացի, Քարոզ մեղքերի խորհուրդների մասին. «Գանձասար» աստուածաբանական հանդէս, հ. Ը., Երեւան, 2010
- Սուրբ Նեղոս Սինայեցի, Աղօթքի մասին. «Գանձասար» աստուածաբանական հանդէս, հ. Ա., Երեւան, 1992
- Վարդան Այգեկցի, Խրատներ. «Գանձասար» աստուածաբանական կենտրոն, Երեւան, 1999
- Վարդան Արեւելցի, Ճառք, Ներբողեանք, աշխատասիրութեամբ Յակոբ Քէոսէեանի, Երեւան, 2000
- Վարք սրբոց հարանց եւ քաղաքավարութիւնք նոցին ըստ կրկին թարգմանութեան նախնեաց, հ. Ա., հ. Բ., Վենետիկ, 1855
- Տեառն Յովհաննու Մանդակունոյ Հայոց Հայրապետի Ճառք, Վենետիկ, 1860
- Տօնապարճառ ժողովածու. Վարդան Հաղպատեցու, Վարդան Արեւելցու եւ Յովհաննէս Գանձակեցու խմբագրութիւնները, բնագիր, մաս Ա., հրատարակութեան պատրաստեց՝ Աննա Օհանջանեան, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2016
- Փիլոնի Երրայեցւոյ Մնացորդք ի Հայս, որ են Մեկնութիւն Ծննդոց եւ Ելից, Ճառք ի Սամիսոն, ի Յովնան եւ Յերիս մանկունս կամ հրեշտակս, Վենետիկ, 1826
- Քէոսէեան Յակոբ, Յովհաննէս Արծիշեցու «Վասն երից կարգացն» աշխատութիւնը. ԵՊՀ Աստուածաբանութեան ֆակուլտետ, Տարեգիրք Բ., Երեւան, 2007
- Քիրտեան Հ., Անտիպ տաղեր Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիէ. «Էջմիածին», 1965, Ը.-Թ.
- Օղիւզեան Աբէլ քահանայ, Մարենագրական հետազոտութիւններ Մովսէս վարդապետ Երզնկացու գրական առեղծուածի շուրջ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2001
- Добротолубие, Т. II, перевод с греческого святителя Феофана Затворника, 4-е издание, Москва, 2010
- Лествица возводящая на небо преподного Иоанна игумена Синайской горы, Москва, 1997
- Палладий, Епископ Еленопольский, Лавсаик, или повествование о жизни святых и блаженных отцов, Москва, 2003
- Преподобный Исаак Сирин, Слова подвижнические, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2008
- Руфин, пресвитер Аквилейский, Жизнь пустынных отцев, Сибирская Благовонница, Москва, 2010
- Святитель Григорий Нисский, Точное изъяснение Песни Песней Соломона, Москва, 1999
- Святой Ефрем Сирин, Творения, Том 4, Москва, 1995
- Творения Аввы Евагрия: Аскетические и богословские трактаты, перевод, вступительная статья и комментарии А. И. Сидорова, М., «Мартис», 1994
- Творения иже во святых отца нашего Григория Богослова, Т. 3, Москва, 1844
- Творение иже во святых отца нашего Иоанна Златоуста, Архиепископа Константинопольского, Т. 7, СПб, 1901
- Творение иже во святых отца нашего Иоанна Златоуста, Архиепископа Константинопольского, Т. 9, СПб, 1903

- Церковная история Эрмия Созомена Саламинского, Санкт Петербург, 1851
 Церковные истории IV -V веков, Москва, 2007
 A select library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, second series, translated into English with prolegomena and explanatory notes under the editorial supervision of Philip Schaff and Henry Wace, V. XI. Sulpitius Severus, Vincent of Lerins, John Cassian, Michigan, 1894
 Clavis Patrum Graecorum, Supplementum cura et studio M. Geerard et J. Noret, Brepols-Turnhout, 1998
 Dionysius Bar Salibi, A Commentary on the 100 Theses of Evagrius Ponticus, Gorgias Press, 2010
 Evagrius Ponticus, Edited by W. Frankenberg. Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, n. F. 13, no. 2. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1912
 Evagrius Pontikos. Briefe aus der Wüste/Eingeleitet, übersetzt und kommentiert von Gabriel Bunge. Sophia 24. Trier: Paulinus-Verlag, 1986
 Evagrius, Kephalaia Gnostica, A New Translation of the Unreformed Text from the Syriac, Translated with the Introduction and Commentary by Ilaria L. E. Ramelli, SBL Press Atlanta, 2015
 Evagrius: Letters in Armenian translation. Edition, Translation and Comments by Robin Darling Young and Hovsep Karapetian, Lovanii, In Aedibus Peeters, 2022, CSCO, Vol. 704, Scriptores Armeniaci, Tomus 33
 Karapetyan Tigran, Kirakos Erznkaci's on the Eight Thoughts of Evagrius, "St. Nersess Theological Review", 2000-2001, V. 5-6
 Patrologia Graeca 40, 79, ed. J. P. Migne, 1-161, Paris, 1857-1886
 Rubenson Samuel, The Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of a Saint, Minneapolis, 1995
 The Armenian Version of the works attributed to Dionysius the Areopagite, edited by Robert W. Thomson, Lovanii, 1987, CSCO, Vol. 448, Scriptores Armeniaci, Tomus 17
 Vivian Tim, 'Coptic Paladiana II: The Life of Evagrius (Lausiac History 38)', Coptic Church Review, 21.1 (2000)

Գ. ՁԵՌԱԳՐԱՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

- Բաբգեն աթոռակից կաթողիկոս, Ցուցակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ Ազգային Մարենադարանի հայոց, 1961, Անթիլիաս, Լիբանան
 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, հ. է., Տօնապատճառ ժողովածոյ, Մատենադիրք հայոց, յորինեց Հ. Սահակ վրդ. Ճեմնեմեան Մխիթարեան Ուխտէն, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1996
 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մարենադարանի, հ. Ա., կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զեյթունեան, Փ. Անթաքեան, խմբագրութեամբ՝ Ա. Մնացականեանի, Օ. Եգանեանի, Երեւան, 1984
 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մարենադարանի, հ. Է., խմբագրութեամբ՝ Գէորգ Տէր-Վարդանեանի, Երեւան, 2012

- Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մարենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Բ., յորինեց Հ. Բարսեղ Վ. Սարգիսեան, Վենետիկ, 1924
 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մարենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Զ., յորինեց Հ. Սահակ վրդ. Ճեմնեմեան, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1996
 Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Բ., կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1967
 Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Գ., կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1968
 Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ., կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1969
 Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Ե., կազմեց Նորայր եպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1971
 Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. ԺԱ., կազմեց Նորայր արքեպս. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1991
 Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մարենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, հ. Ա., գիրք Բ., կազմեց Հ. Յակոբվոս Վ. Տաշեան, 1895
 Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հ. Ա., կազմեց Սմբատ Տէր-Աւետիսեան, Վիեննա, 1970:
 Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մարենադարանի, հ. Ա., կազմեցին Օ. Եգանեան, Ա. Զեյթունեան, Փ. Անթաքեան: Ներածութիւնը՝ Օ. Եգանեանի, խմբագրութեամբ՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1965
 Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մարենադարանի, հ. Բ., կազմեցին՝ Օ. Եգանեան, Ա. Զեյթունեան, Փ. Անթաքեան, խմբագրութեամբ՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, 1970
 Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մարենադարանի, հ. Դ., կազմեց Օ. Եգանեան, խմբագրութեամբ՝ Փ. Անթաքեանի, Յ. Քէօսէեանի, Ա. Ղազարոսեանի, Տ. Շահէ Բիյ. Հայրապետեանի, ցանկերը կազմեց՝ Վ. Դերիկեանը, Երեւան, 2008

Դ. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ

- Աբեղեան Մանուկ, Երկեր, հ. Գ., Երեւան, 1968
 Աճառեան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ա., Երեւան, 1942, հ. Բ., Երեւան, 1944, հ. Գ., Երեւան, 1946
 Անասեան Հ. Ս., Հայկական մարենագիտութիւն Ե.-ԺԸ. դդ., հ. Ա., Երեւան, 1959
 Անթաքեան Փայլակ, «Տօնապատճառ» ժողովածուն. «Բանքեր մատենադարանի», Հ^ր 10, Երեւան, 1971
 Անթապեան Փ. Փ., Վարդան Արեւելցի. կեանքն ու գործունեութիւնը, գիրք Ա., Երեւան, 1987
 Արամեան Մեսրոպ քահանայ, Մկրտութեան արարողութեան աստուածաբանութիւնը. «Գանձասար» հ. Դ., Երեւան, 1993
 Արամեան Մեսրոպ քիյ., Երեք Տիեզերական ժողովների դասանութիւնը. «Գանձասար» աստուածաբանական հանդէս, հ. Ա., Երեւան, 1992
 Արծրունեան Մկրտիչ վրդ., Բացադրութիւն հրաժարման եւ զղջման բանից սրբոց

- հարց, եւս եւ յիշեցուք Աշխարհ ամենայն եւ Առաւօր լուսոյ երգոց Սրբոյն Ներսէսի Շնորհալոյ, յԵրուսաղէմ, 1854
- Արեւշատեան Աննա**, Հայ միջնադարեան «Ձայնից» մեկնութիւններ, Երեւան, 2003
- Արեւշատեան Աննա**, Ձայնեղանակների ուսմունքը Միջնադարեան Հայաստանում, Երեւան, 2013
- Արեւշատեան Ս. Ս.**, Հնագոյն հայկական թարգմանութիւնները եւ նրանց պատմամշակութային նշանակութիւնը, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», Հ^մ 1, 1973
- Արեւշատեան Ս. Ս., Միրումեան Կ. Ա.**, Հայ միջնադարեան փիլիսոփայութիւն, Մաս Ա. Հին շրջան եւ վաղ միջնադար, Ս. Էջմիածին, 2014
- Բաղդասարեան Է. Մ.**, Յովհաննէս Երզնկացին եւ նրա խրատական արձակը, Երեւան, 1977
- Բաղումեան Զաքարիա վարդապետ**, Անապակ բաժակի խնդիրը Հայոց Եկեղեցում, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2013
- Բաղումեան Զաքարիա վարդապետ**, Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի (կեանքը եւ գործունեութիւնը). «Էջմիածին», 2014, Ե.
- Բաղումեան Զաքարիա վարդապետ**, 200 հարց Ս. Մկրտիչեան մասին, Երեւան, 2016
- Բոլոնիեցի Զիանկարլո**, Յունարէն բնագրերի հին հայկական թարգմանութիւնների նշանակութիւնը եւ արժէքը, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», Հ^մ 2, 1979
- Գրիգորեան Ա.**, «Յաղագս ութ խորհրդոց մեղաց Եւագրեայ» (Կիրակոս Երզնկացու եւ Մարթէոս Զուղայեցու մեկնութեամբ), Աստուածաբանութեան ֆակուլտետ, Տարեգիրք Բ., Երեւան, 2007
- Գրիգորեան Աշխէն**, Եւագր Պոնտացին հայկական աղբիւրներում. «Էջմիածին», 2009, Թ.
- Գրիգորեան Աշխէն**, Եւագր Պոնտացին որպէս խորհրդապաշտ (միստիկ)-աստուածաբան, «Կանթեղ» գիտական յօդուածների ժողովածու, Հ^մ 2, Երեւան, 2005
- Գրիգորեան Աշխէն**, Եւագր Պոնտացու «Հարիւրաւորք վեցերորդը» երկի աստուածաբանութիւնը. «Էջմիածին», 2007, Զ.-Է.
- Գրիգորեան Գր. Մ.**, Սինիքը Օրբելեանների օրօք (XIII-XV դարեր), Երեւան, 1981
- Դանիէլեան Աւետիս քահանայ**, Կիրակոս Երզնկացի. «Գանձասար», հ. Զ., Երեւան, 1996
- Եղիազարեան Վանօ**, Գրիգոր Նարեկացուն վերագրուած Խրատի՝ «Մարենագիրը Հայոց»-ում որպէս Նարեկացու գրական երախայրիք տպագրելու շուրջ. «Հանդէս ամսօրեայ», 2017, 1-12
- Զարբհանալեան Գ.**, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն (Դ.-ԺԳ. դար), Վենետիկ, 1897
- Զարբհանալեան Գ.**, Մարենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (Դար Դ.-ԺԳ.), Վենետիկ, 1889
- Էդուարդ Մեթիւ**, Ասորերէնից հայերէն կատարուած թարգմանութիւններն ու դրանց հեղինակները (թրգմ. Շահէ արեղայ Անանեան). «Էջմիածին», 2012, Զ.
- Թամրազեան Արուսեակ**, Էսսեներ եւ ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, 2013
- Թամրազեան Արուսեակ**, Թիւր որպէս գեղագիտական, ճանաչողական հենք հայ միջնադարեան արուեստի տեսութեան մէջ. «Բանբեր Մատենադարանի», Հ^մ 19, Երեւան, 2012

- Թամրազեան Հ. Հ.**, Անանիա Նարեկացի. կեանքն ու մարենագրութիւնը, Երեւան, 1986
- Թամրազեան Հրաչեայ**, Գրիգոր Նարեկացին եւ նորալատոնականութիւնը, Երեւան, 2004
- Թորոսեան Արշալիր**, Հայաստանի դեղաբոյսերը, Երեւան, 1983
- Խաչերեան Լ. Գ.**, Գլածորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ (XIII-XIV դդ.), Երեւան, 1973
- Խաչերեան Լ. Գ.**, Հայագիր դպրութեան ուսումնագիտական կենտրոնները. Դպրոցները, դպրեւանքերը, վարդապետարանները, ճեմարանները, ակադեմիաները եւ համալսարանները Միջնադարեան Հայաստանում եւ Կիլիկիայում (V-XVI դդ.), Լիզպոն, 1998
- Խաչիկեան Լեւոն**, Աշխարհութիւններ, հ. Ա., Երեւան, 1995
- Խաչիկեան Լ.**, Մարթէոս Զուղայեցու կեանքն ու գործունեութիւնը. «Բանբեր մատենադարանի», Հ^մ 3, Երեւան, 1956
- Խաչիկեան Լեւոն**, Եղիշէի «Արարածոց մեկնութիւնը», խմբագրութեամբ՝ Լեւոն Տէր-Պետրոսեանի, Երեւան, 1992
- Կորիսմազեան Է. Մ.**, *The Kaffa Lives of the Desert Fathers: A Study in Armenian Manuscript Illumination by Nira Stone*, Lovanii, 1997. «Պատմա-բանասիրական հանդէս», Հ^մ 3, 1998
- Հայրուսակ կամ հայկական բուսաբանութիւն, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1895
- «Հայկական Սովետական Հանրագիտարան», հ. 5, Երեւան, 1979
- Մաթեոսեան Արտաշէս**, Հայոց միջնադարեան համալսարանը, «Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների», 1984, Հ^մ 1
- Մայիլեան Ս. Ս.**, Ոսկեփորիկ, մասն Բ., Երեւան, 1993
- Մեղայ Աստուծոյ, աշխատասիրութեամբ Սեդա Ստամբուլցեանի, Ս. Էջմիածին, 2001
- Մինասեան Թ. Հ.**, Գրիգոր Սկեւոացու գրական ժառանգութեան հարցի շուրջ. «Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների», Հ^մ 2, 2007
- Միրզոյեան Հ. Ղ.**, Գրիգոր Նարեկացու բառաստեղծական արուեստը, Երեւան, 2006
- Միրումեան Կառլեն**, Անանիա Շիրակացի. մեծ գիտնական, փիլիսոփայ, մանկավարժ, Երեւան, 2012
- Մուշեղեան Ալբերտ**, Ազաթանգեղոսի Հայոց Պատմութիւնը եւ հին վրացերէն «Վասն հաւաքոյ» դասանաբանական երկը. «Լրաբեր հասարակական գիտութիւնների», Հ^մ 4, 1987
- Մուրադեան Կ. Մ.**, Գրիգոր Նիսացին հայ մարենագրութեան մէջ, Երեւան, 1993
- Յակոբեան Թ. Խ., Մելիք-Բախշեան Ստ. Տ., Բարսեղեան Հ. Խ.**, Հայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երեւան, 1936, հ. 2, Երեւան, 1988, հ. 4, 1998
- Յարութիւնեան Է. Հ.**, Մխիթար Այրիանեցի (կեանքն ու ստեղծագործութիւնը), Երեւան, 1985
- Յարութիւնեան Խաչիկ**, Դեղ արմատով բաղադրուած անձնանունները վիմագրերում եւ ձեռագրերի յիշատակարաններում. «Մատենադարան» Մաշտոցի անուան հին ձեռագրերի ինստիտուտ «Մատենադարանի» երիտասարդ գիտաշխատողների միաւորում, Երիտասարդական 3-րդ գիտաժողովի զեկուցումներ, Երեւան, 2018
- Յուսիկ եպիսկոպոս**, Անապատականներ եւ վանականութիւն, Վաղարշապատ, 1908

- Նաջարեան Հայկազուն աբեղայ,** Եստաթէոս Սեբաստացին, Բարսեղ Մեծը եւ Հայաստանում վանականութեան կազմաւորումը. «Էջմիածին», 1983, Ե.-2.
- Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, երկասիրութիւն երից վարդապետաց յաշակերտութենէ մեծին Մխիթարայ Աբբաօր Հ. Գաբրիէլի Անտիքեան, Հ. Խաչատրոյ Սիրմէլեան, Հ. Մկրտչի Ազերեան, Խ. Ա., Վենետիկ, 1836, Խ. Բ., Վենետիկ, 1837**
- Շաքուրեան Յ. Հ.,** Եզնկացի Կիրակոս վարդապետի թուղթը. «Բազմավէպ», Վենետիկ, 1942, Յունուար-Դեկտեմբեր, 1943, Յուլիս-Դեկտեմբեր
- Շիրինեան Մ. Է.,** «Տեղորարխիա»-ի (Քառիշխանութեան) տեսութիւնը ըստ մի շարք հայկական աղբիւրների. «Էջմիածին», 2009, Գ.
- Շիրինեան Մանէ-Էռնա,** Մեկնողական ժանրի կազմաւորումը եւ զարգացումը Հայաստանում, Աշտանակ հայագիտական պարբերագիրք, Գ., Երեւան, 2000
- Շիրինեան Մանեա Էռնա,** Քրիստոնէական վարդապետութեան անտիկ եւ հելլենիստական տարրերը (հայկական եւ յունական՝ դասական ու բիզանդական աղբիւրների բաղդապրութեամբ), Երեւան, 2005
- Ոսկեան Համազասպ Հ.,** Բարձր Հայքի վանքերը, Վիեննա, 1951
- Չամչեանց Միքայէլ,** Հայոց պատմութիւն, Խ. Գ., Երեւան, 1984
- Պարսամեան Մեսրոպ վարդապետ,** Լինել Աստուծ. մարդու աստուածացման եռաստիճան ճանապարհին ըստ Սուրբ Ներսէս Շնորհալու վարդապետութեան, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2015
- Պետրոսեան Եզնիկ Ծ. Վարդապետ,** Հայրաբանութիւն, Ա մաս (Բ-Գ. դդ), Ս. Էջմիածին, 1996
- Պողարեան Նորայր եպս.,** Հայ գրողներ, Ե.-ԺԷ. դար, Երուսաղէմ, 1971
- Ս. Գրքի հայերէն մեկնութիւնների մատենագիտութիւն, պատրաստեցին՝** Եզնիկ եպիսկոպոս Պետրոսեան եւ Արմէն Տէր-Ստեփանեան, Հայաստանի Աստուածաշնչային Ընկերութիւն, 2002
- Սիսական. Տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի ի Հ. Ղեւոնդեայ Մ. Ալիշան, Վենետիկ, 1893**
- Ստեփանեան Գառնիկ,** Երզնկա. հնագոյն դարերից մինչեւ մեր օրերը, Երեւան, 2005
- Սրապեան Ա. Ն.,** Բանասիրական ճշգրտումներ, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», Հ^ր 4, 1972
- Սրապեան Արմենուի,** Կիրակոս Երզնկացի. բանասիրական ճշգրտումներ. «Բազմավէպ», Վենետիկ, 1993
- Վարդապետեան Օ. Ս.,** Մեկնողական ընթերցանութիւնները եւ Փիլոն Ալեքսանդրացու երկերի հայերէն մեկնութիւնները. «Բանբեր Երեւանի համալսարանի», Հ^ր 3 (102), 2000
- Տէր-Պետրոսեան Լեւոն,** Հայ հին թարգմանական գրականութիւն, Երեւան, 1984
- Տէր-Վարդանեան Գէորգ, Հ. Ն. Ալիսեանի և Հ. Համազասպ Ոսկեանի նամակները** Յարութիւն Քիւրտեանին. «Հանդէս ամսօրեայ», 2005, թիւ 1-12
- Տէր-Վարդանեան Գէորգ,** «Յարութիւն Քիւրտեան» հավաքածուի կոնդակները (նկարագրութիւններ և բնագրեր). «Էջմիածին», Ե., 2012
- Տէր-Վարդանեան Գէորգ,** Յուցակ Յարութիւն Քիւրտեան հաւաքածոյի հայերէն ժապաւինածն ձեռագիր հմայիլների. «Էջմիածին», 2013, Գ., Է.
- Քէօսէեան Յ. Հ.,** Խորհրդանշանը Եղիշէի մեկնաբանական եւ ճառագրական երկերում. «Էջմիածին», 1989, Ը.

- Քէօսէեան Յ. Հ.,** Յովհան Մայրապոմեցին եւ հայ միջնադարեան խորհրդանշանի աստուածաբանութեան մի քանի հարցերի շուրջ. «Էջմիածին», 1986, Ա.
- Քէօսէեան Յակոբ,** Դրուագներ հայ միջնադարեան արուեստի աստուածաբանութիւնից, Ս. Էջմիածին, 1995
- Քէօսէեան Յակոբ,** Հայ միջնադարեան արուեստի աստուածաբանութիւն, Երեւան, 2021
- Քէօսէեան Յակոբ,** Եկեղեցու հայրեր, վարդապետներ (IV-VIII դդ.), Երեւան, 2007
- Քէօսէեան Յակոբ,** Յովհաննէս Կոզեռն Տարոնացու աստուածաբանական ժառանգութիւնը. «Էջմիածին», 2007, Զ.-Է.
- Քէօսէեան Յակոբ,** Խորհրդանշանը Յովհան Օծնեցու մատենագրութեան մէջ. «Գանձասար» աստուածաբանական հանդէս, Խ. Բ., Երեւան, 1992
- Քիպարեան Կիրել վրդ. Հ.,** Պատմութիւն հայ հին գրականութեան, Վենետիկ, 1992
- Քիւրտեան Յ.,** Երիզա եւ Եկեղեցաց գաւառ, Ա. հատ., Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1953
- Քիւրտեան Յ.,** Մանրանկարիչ Կիրակոս Թաւրիզեցի (1330). «Հասկ» հայագիտական տարեգիրք, Բ. տարի (1949-1950)
- «Քրիստոնէայ Հայաստան»** հանրագիտարան, Երեւան, 2002
- Аверинцев Сергей,** Поэтика ранневизантийской литературы, Санкт-Петербург, 2004
- Анашкин Антон Владимирович,** Жанровые и языковые особенности византийских канонических вопросов XI-XV вв., Москва, 2014
- Гавриил (Бунге) Схиархимандрит,** Объядение, лакомство, кревоугодие, Издательство Сретенского монастыря, Москва, 2014
- Зарин Сергей,** Аскетизм по православно-христианскому учению, Т. 1 кн. 2, С.-Петербург, 1907
- Иларион (Алфеев) Епископ,** Духовный мир преподобного Исаака Сирина, Санкт-Петербург, 2001
- Лосский Владимир,** Боговидение, Москва, 2006
- Православная энциклопедия,** Т. XVI, Москва, 2007
- Православная энциклопедия,** Т. XXXIV, Москва, 2014
- Шмеман Александр Протопресвитер,** Водю и духом, Москва, 1993
- Шпидлик Фома,** Духовная традиция Восточного христианства. Систематическое изложение, Москва, 2000
- Blanchard Monica, Griffin Carl, Horn Cornelia, Timbie Janet,** The Armenian Version of the "Life of Evagrius of Pontus", "St. Nersess Theological Review", 2000-2001, V. 5-6
- Bundy David,** "The Philosophical Structures of Origenism: The Case of the Expurgated Version (S1) of the Kephalaia Gnostica of Evagrius." Origeniana quinta, Leuven: Leuven University Press, 1992
- Butler Cuthbert,** The Lausiac History of Palladius: A Critical Discussion Together with Notes on Early Egyptian Monachism, Cambridge: University Press, 1898
- Casiday A. M.,** Evagrius Ponticus, The Early Church Fathers. London/New York: Routledge, 2006
- Casiday Augustine,** Reconstructing the Theology of Evagrius Ponticus: Beyond Heresy, Cambridge University Press, 2013

- Danielyan Inessa**, *The Collection of Armenian illuminated Manuscripts in Isfahan and the Gospel of Kirakos of Tabriz (1330 A. D.)*, Series Byzantina, Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art, V. XV, Warsaw, 2017
- Davis Stephen J.**, "Evagrius Ponticus at the Monastery of the Syrians: Newly Documented Evidence for an Arabic Reception History." *Heirs of the Apostles: Studies on Arabic Christianity in Honor of Sidney H. Griffith*, edited by David Bertaina, Sandra Toenies Keating, Mark N. Swanson, and Alexander Treiger, Leiden: Brill, 2019
- Encyclopedia of Monasticism*, Vol. 1, Editor William M. Johnston; photo editor Claire Renkin. Fitzroy Dearborn Publishers: Chicago and London, 2000
- Evagrius**, *Kephalaia Gnostica, A New Translation of the Unreformed Text from the Syriac*, Translated with the Introduction and Commentary by Ilaria L. E. Ramelli, SBL Press Atlanta, 2015
- Evagrius of Pontus**: *Talking Back: A Monastic Handbook for Combating Demons*, Translated with an Introduction by David Brakke, Cistercian Publications, United States, 2009
- Evagrius of Pontus: The Greek Ascetic Corpus**, *Translation, Introduction and Commentary by Robert E. Sinkewicz*, Oxford Early Christian Studies series, Oxford University Press, 2003
- Grigory Kessel**, *Syriac Ascetic and Mystical Literature. An Update (2011– 2017)*, *Journal of Syriac Studies* 20.2 (2017)
- Grigory Kessel & Pinggéra Karl**, *A Bibliography of Syriac Ascetic and Mystical Literature*. Eastern Christian Studies, vol. 11, Leuven: Peeters, 2011
- Guillaumont Antoine**, *Les «Képhalaia gnostica» d'Évagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*. Publications de la Sorbonne série patristica Sorbonensia 5. Paris: Éditions du Seuil, 1962
- Guillaumont Antoine**, *Les six centuries des "Kephalaia gnostica": Édition critique de la version syriaque commune et édition d'une nouvelle version syriaque, intégrale, avec une double traduction française*; Patrologia Orientalis 28. Paris: Firmin-Didot, 1958
- Guillaumont Antoine**, *Un philosophe au désert: Évagre le Pontique, Textes et Traditions* 8. Paris: Vrin, 2004
- Guillaumont Antoine, Guillaumont Claire**, "Le texte véritable des Gnostica d'Évagre le Pontique." *Revue de l'Histoire des Religions* 142, N 2, 1952
- Harmless William, S. J., and Fitzgerald Raymond R., S. J.**, "The Sapphire Light of the Mind: The Skemmata of Evagrius Ponticus." *Theological Studies* 62, N 3 (2001)
- Hauscherr Irénée**, "Les versions syriaque et arménienne d'Évagre le Pontique, leur valeur, leur situation, leur utilisation." *Orientalia Christiana* 22, N 2, 1931
- Kalvesmaki Joel**, "The Epistula fidei of Evagrius of Pontus: An Answer to Constantinople." *Journal of Early Christian Studies* 20, N 1 (2012)
- Mathews Edward G.**, *Syriac into Armenian: The translations and their translations*, "Journal of the Canadian Society for Syriac Studies" 10, 2010
- Melcher Robert**, *Der 8 [achte] Brief des hl. Basilus, ein Werk des Evagrius Pontikus, Münsterische Beiträge zur Theologie 1. Münster in Westfalen: Aschendorff, 1923*
- Michelson David A.**, *The Practical Christology of Philoxenos of Mabbug*, Oxford University Press, 2014

- Rajan K. Mani Cor-Episcopo**, *Martyrs, saints & prelates of the Syriac Orthodox Church*, V. 1, J. S. C. Publications Patriarchal Centre Puthencruz, 2017
- Rubenson Samuel**, *The Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of a Saint*, Minneapolis, 1995
- Stewart Columba**, *Cassian the Monk*, New York: Oxford University Press, 1998
- Stewart Columba**, *Evagrius beyond Byzantium: The Latin and Syriac Reception, Evagrius and His Legacy*. Edited by Joel Kalvesmaki and Robin Darling Young, University of Notre Dame Press, 2016
- Stewart Columba**, *Evagrius Ponticus and the "Eight Generic Logismoi"*, *The Vices and Culture in the Middle Ages*, ed. Richard Newhauser, Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 2005
- Stewart Columba**, *John Cassian's Schema of Eight Principal Faults and his Debt to Origen and Evagrius*, in *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident*, Paris, Beauchesne, 2003
- Stewart Columba**, *Monastic Attitudes toward Philosophy and Philosophers*, *Studia Patristica*, Vol. XLIV, Leuven: Peeters Publishers, 2010
- The Catholic Encyclopedia*, V. XIV, 1913, New York
- The Kaffa Lives of the Desert Fathers: A Study in Armenian Manuscript Illumination by Nira Stone*. CSCO Vol. 566, Subsidia t. 94, Lovanii: Peeters, 1997
- Thomson R. W.**, *Number Symbolism and Patristic Exegesis in Some Early Armenian Writers*, «Հանդէս ամսօրեայ», Յունուար-Դեկտեմբեր, 1976
- Tobon Monica**, "Words Spoken in Silence: the 'Missing Chapters' of Evagrius' Kephalaia Gnostika", *Studia Patristica* vol. LXXII, Leuven: Peeters, 2014
- Watt J. M.**, *Philoxenus and the Old Syriac Version of Evagrius' Centuries*, *Oriens Christianus*, V. 64 (1980)
- Young Robin Darling**, *The Armenian Adaptation of Evagrius' Kephalaia Gnostica*, *Origeniana Quinta*, edited by Robert J. Daly, Leuven University Press, 1992

Ե. ՀԱՄԱՅՆՆԵՐ

Antirrhetikos, Prologue. http://www.ldysinger.com/Evagrius/07_Antirrhet/00a_start.htm.
<http://evagriusponticus.net>

ԱՆՈՒՄՆԱՑԱՆԿ

Ա

ԱԲԵՂԵԱՆ ՄԱՆՈՒԿ - 73
 ԱԲԻՐՈՆ - 217
 ԱԲՐԱՀԱՄ (ՆԱՀԱՊԵՏ) - 180, 186, 231, 252, 289, 309, 319, 340, 345, 351, 411
 ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ Ա. Ա. - 155
 ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ ԱՇՈՏ ԳԱՐԵԳՐԻՆԻ - 170
 ԱՐՈՒՍԱԿԻ ԽԱՆ - 27 *յրեն նաեւ*
 ՊԱԽԱՅԻԴ ԽԱՆ -
 ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ - 72, 162
 ԱԴԱՄ - 103-104, 144, 149, 154, 158, 160, 184, 198, 226, 236, 250, 263, 273, 293-294, 329, 333, 367, 377, 399, 405
 ԱԶԱՐԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ - 12
 ԱԹԱՆԱՍ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ (ՄԵԾ) - 45, 58, 79, 93, 163
 ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ Ա. ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ - 70
 ԱԼԻՇԱՆ ՂԵՒՈՆԴ - 20-21
 ԱԿԻՆԵԱՆ ՆԵՐՍԷՍ - 17
 ԱԿԻՏՈՓԷԼ - 113, 208, 348
 ԱՀԱՐՈՆ - 104, 185
 ԱՃԱՌԵԱՆ ՀՐԱԶԵԱՅ - 17, 19, 87
 ԱՄԲԱԿՈՒՄ ՄԱՐԳԱՐԷ - 202, 342
 ԱՄՄՈՆ (ԱՄՈՆԻՈՍ) - 60-61
 ԱՆԱՆԵԱՆ ՇԱՀԷ ԱԲՂՅ./ՎՐԴ. - 43, 93
 ԱՆԱՆԵԱՆ ՊՕՂՈՍ ՎՐԴ. - 171
 ԱՆԱՆԻԱ ՆԱՐԵԿԱՅԻ - 36, 69, 94-95, 163, 165, 171-173
 ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՅԻ - 169-170, 172
 ԱՆԱՆԻԱ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ - 161
 ԱՆԱՍԵԱՆ ՅԱԿՈԲ - 34, 70
 ԱՆԱՏԱԻԼԻՈՍ (ԱՆԱՏՈԼ) - 40, 63, 71, 79-80, 128
 ԱՆԹԱՐԵԱՆ ՓԱՅԼԱԿ - 22, 24, 37-38, 44, 75
 ԱՆՆԱ (Ս. ԱՍՏՈՒԾԱԾՆԻ ՄԱՅՐԸ) - 180
 ԱՆՏՈՆ ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆ (ՄԵԾ) - 60, 79, 249, 363, 391

ԱՊՈՂԻՆԱՐ - 41
 ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ - 152
 ԱՌՈՒՇԱՆԵԱՆ ՍՈՖԻԱ - 12
 ԱՍՏՈՒԱԾ - 12, 18, 22, 24-25, 27, 35, 37-38, 42-43, 46-48, 51-52, 57, 72-73, 75, 86, 88, 90, 92-95, 98, 101, 104, 106, 109-112, 115-117, 119, 121-123, 132-133, 136-137, 141-143, 146-147, 149-151, 155-158, 160-166, 169, 172-173, 184-186, 189, 192-199, 202, 204-205, 208, 210, 213, 216-217, 220, 222-224, 226-231, 233-248, 250, 252-259, 261-268, 270-273, 276-281, 283, 286, 288-289, 291, 294-296, 298-299, 301-307, 309-310, 312-329, 331-339, 341-345, 347-352, 354-357, 360-362, 364-378, 380-383, 388-408, 410-419, 421-424, 426-438, 440-443, 446, 448-449
 ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ - 248, 303, 312, 384
յրեն նաեւ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱԶԻԱՆԱՅԻ (ԱՍՏՈՒԱԲԱՆ)
 ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ - 21, 50 *յրեն նաեւ* ՏԻՐԱՄԱՅՐ
 ԱՏՈՄ ՃԳՆԱԽՈՐ - 89
 ԱՐԱՄԵԱՆ ՄԵՍՐՈՊ ՔՀՅ. - 157, 173
 ԱՐԵՒՇԱՏԵԱՆ ԱՆՆԱ - 35
 ԱՐԵՒՇԱՏԵԱՆ Ս. Ս. - 67, 148, 155, 172
 ԱՐԻՈՍ - 140, 239
 ԱՐԻՍՏՈՏԷԼ - 138, 148, 249
 ԱՐԾՐՈՒՆԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԴ. - 92
 ԱՐՍԷՆ (ՃԳՆԱԽՈՐ) - 246, 373
 ԱԻԱԳ (ԱԻԱՔ) - 29
 ԱԻԳԵՐԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ - 47, 141
 ԱԻԵՏԻՔԵԱՆ ԳԱՐԻԻԷԼ - 47, 141
 ԱՔԱՐ - 201, 370

Բ

ԲԱՐԱՅ ՄԵԾ - 56, 127, 129, 134
 ԲԱՐԳԷՆ ԱԹՈՌԱԿԻՅ ԿԹՂ. (ԿԻԻԼԷՍԷՐԵԱՆ) - 41
 ԲԱՀԱՂ - 217
 ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ Է. Մ. - 108-109

ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ ՀԱՔԱՐԻԱ ԱԲՂՅ./ՎՐԴ. /Ծ. ՎՐԴ. - 12-13, 20, 22, 25, 30, 35-36, 38-39, 45-47, 50-51, 90, 92, 97-98, 100-101, 103-105, 107-108, 110-111, 113-114, 116, 119, 121-123, 144, 171
 ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ ՎԱՀԷ - 7, 12
 ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ ՍՐԿ. - 19, 30, 37-38, 48, 101, 146, 159-160, 171-172
յրեն նաեւ ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ ՀԱՔԱՐԻԱ ԱԲՂՅ./ՎՐԴ./ Ծ.ՎՐԴ.
 ԲԱՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾ - 400, 402
 ԲԱՍԻԼ (ԳՐԻՉ) - 19
 ԲԱՐՍԵՂ ԲԱՂԻՇԵՑԻ - 176
 ԲԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՅԻ (ՄԵԾ) - 38-39, 53, 55-57, 66, 69, 109, 156
 ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ Հ. Խ. - 19, 27, 55
 ԲԱՐՍՈՒՄԱ ՃԳՆԱԽՈՐ - 74
 ԲԵՐԴՈՒՄԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍ ԱՐՔ. - 171
 ԲՈԼՈՆԻԵԶԻ ԶԻԱՆԿԱՐԼՈ - 67
 ԲՈՒՆԳԷ ԳԱՐԻԻԷԼ - 65
 ԲՕԶՈՅԵԱՆ ԱԶԱՏ - 170

Գ

ԳԱՐԻԻԷԼ (ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ) - 166, 168, 263, 368, 373
 ԳԵԴԷՈՆ - 166, 352, 373
 ԳԵՆԱԴԻՈՒՍ ՄԱՐՍԵԼՅԻ - 62, 83
 ԳԷՈՐԳ (ՎՐԱՅ ԹԱԳԱԽՈՐ) - 27
 ԳԷՈՐԳ ԵՐԶՆԿԱՅԻ - 13
 ԳԷՈՐԳ ԶՈՐԱԽԱՐ - 49
 ԳԷՈՐԳ ԿՐԱՆԱԽՈՐ - 27
 ԳԻՅՅՈՄՈՆ ԱՆՏՈՒԱՆ - 125, 127, 130-131
 ԳՐԵՍՄԱՆ ԳՈՒԳՈ - 64
 ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԱՍԵԱՆ - 70-71
 ԳՐԻԳՈՐ ԱԲՂՅ. - 16, 30
 ԳՐԻԳՈՐ Բ. ՎԿԱՅԱՍԵՐ - 101
 ԳՐԻԳՈՐ Գ. ՎԿԱՅԱՍԵՐ - 87-88
 ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԽՈՐԻՉ - 162-163
 ԳՐԻԳՈՐ ԽԼԱԹԵՑԻ - 54, 59
 ԳՐԻԳՈՐ (ԿԱԶՄՈՂ) - 176
 ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՐԱՓՈՐԵՑԻ - 53
 ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԱՇԵՑԻ - 70
 ԳՐԻԳՈՐ ՄԵԾ ՊԱՊ - 85
 ԳՐԻԳՈՐ ՄԵԿՆԻՉ - 10, 68, 86-89, 94,

97, 100, 104, 107, 110, 119-120, 122, 134 *յրեն նաեւ* ԳՐԻԳՈՐ ՍԿԵՒՌԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱԶԻԱՆԱՅԻ (ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ) - 53, 55-59, 65-66, 71, 81, 101, 138, 140-141, 155-157, 199, 226, 239, 248, 303, 312
 ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ - 39, 48, 69, 93-95, 101, 114, 156, 165, 169-170
 ԳՐԻԳՈՐ ՆԻՒՍԱՅԻ - 41, 57, 59-60, 102, 148, 151
 ԳՐԻԳՈՐ ՊԱԼԱՄԱՍ - 124
 ԳՐԻԳՈՐ ՍԻՆԱՅԵՑԻ - 126
 ԳՐԻԳՈՐ ՍԿԵՒՌԱՅԻ - 10, 68, 70, 87-89, 101
 ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵԽԱՅԻ - 21, 38, 70, 91-92, 95-96, 101, 103-104, 114, 120, 122, 158, 161, 175
 ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ԱՇԽԷՆ - 41, 67, 69, 76
 ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ԳՐ. Մ. - 20
 ԳՐԻԳՈՐԻՈՍ - 39
 ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ - 13
 ԳՐԻԳՈՐԻՍ (ՍՏԱՅԱԽՂ) - 25

Դ

ԴԱԴԱՆ - 217
 ԴԱՆԻԷԼ ՄԱՐԳԱՐԷ - 105, 166, 186, 206, 263, 418
 ԴԱՆԻԷԼ ՍԱԼԱԽԱՅԻ - 74
 ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ԱԻԵՏԻՍ ՔՀՅ. - 18, 31, 42
 ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ԻՆԵՍՍԱ - 27
 ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱՂԹ - 36, 38, 101, 146, 172, 181, 407
 ԴԱԻԻԹ ՄԱՐԳԱՐԷ - 113, 163, 166, 195, 198, 207-208, 211, 216, 222, 228, 238, 256, 264, 279, 291, 304, 331, 347, 378-379, 396, 414, 418, 422, 433, 446
 ԴԱԻԻԹ ՔԵՐԱԿԱՆ - 36, 39
 ԴԱԻԻԹ ՔՀՅ. (ՍՏԱՅՈՂ) - 176
 ԴԵՄԻՈՒՐԳ - 169
 ԴԵԻՐԻԿԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ - 38
 ԴԻԱԴՈՒՍՈՍ - 126
 ԴԻԴԻՄՈՍ ԿՈՅՐ - 68
 ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ ԱՐԵՈՊԱԳԱՅԻ - 23, 26, 34, 36, 129, 167

ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ ԲԱՐ-ՍԱԼԻԲԻ - 129-131, 134
ԴԻՈՍԿՈՐՈՍ - 60
ԴՈՐՈԹԷՈՍ ԳԱԶԱՅԻ - 70

Ե

ԵԳԱՆԵԱՆ ՕՆԻԿ - 24, 37-38, 44
ԵԶԵԿԻԱ ԹԱԳԱԽՈՐ - 418
ԵԶԵԿԻԵԼ ՄԱՐԳԱՐԷ - 71, 73, 86, 184
ԵՋՆԻԿ ԿՈՂԲԱՅԻ - 69, 143, 155, 166
ԵՂԻԱ ՄԱՐԳԱՐԷ - 105, 185, 217, 231, 345, 367

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ ՎԱՆՕ - 101
ԵՂԻՇԷ - 36, 151-153, 158, 161-162, 169
ԵՂԻՍԷ ՄԱՐԳԱՐԷ - 345
ԵՆՈՎԱ - 345
ԵՆՈՔ/ԵՆՈՎՔ - 104, 184, 208, 231, 345
ԵՍԱՅԻ ՄԱՐԳԱՐԷ - 187, 202, 246, 291-292, 321, 356, 378, 398
ԵՍԱՅԻ ՆՉԵՅԻ - 20-21, 23-24, 34
ԵՍԱՅԻ ՐԱԲՈՒՆԱՊԵՏ - 20-21 *յրենս նաեւ* ԵՍԱՅԻ ՆՉԵՅԻ

ԵՍԱԻ - 104, 185, 217, 370
ԵՐԵՄԻԱ ՄԱՐԳԱՐԷ - 108, 193, 273, 380
ԵԻԱ - 50, 106, 154, 160, 190, 236, 298, 367

ԵԻԱԳՐ ՊՈՆՏԱՅԻ (ԵԻԱԳՐԻՈՍ) - 8-12, 23, 30, 39-41, 44, 52-91, 93-108, 110-122, 124-141, 143, 145-158, 163-165, 168, 170, 174, 176, 179, 182, 197, 220-221, 230, 233, 246, 274, 278, 308, 311, 339, 367, 396, 412-413, 422

ԵԻԱԳՐԻՈՍ ՍՔՈԼԱՍՏԻԿՈՍ - 68
ԵԻԹԻՄԻՈՍ - 60
ԵԻԼՈԳԻՈՍ - 64, 72
ԵԻՍԵՔԻՈՍ - 60
ԵԻՍԱԹԷՈՍ - 56, 65
ԵՓԻՐ - 29

ԵՓՐԵՄ ԱՍՈՐԻ - 16, 28, 45, 74, 85, 93

Զ

ԶԱՄԲՐԷ - 104, 185, 217
ԶԱՐԲՀԱՆԱԼԵԱՆ ԳԱՐԵԳԻՆ - 53, 72-73, 87, 169

ԶԱԻՐԱԲԱԲԵԼ - 285
ԶԱՔԱՐ ԱԲՂՅ. (ԳՐԻՉ) - 175
ԶԱՔԱՐԻԱ ԶԱԳԵՅԻ - 171
ԶԵԲԵԹԻՈՍ - 295
ԶԷՅԹՈՒՆԵԱՆ Ա. - 24, 37, 44

Է

ԷԴՈՒԱՐԴՍ ՄԵԹԻԻ - 93
ԷՍԱՊԱԼԵԱՆ ՊՕՂՈՍ ՎՐԴ. - 130

Ը

ԸՆԾԱ - 19

Թ

ԹԱԴԷՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼ - 109
ԹԱԴԷՈՍ ԱԻՐԱՄԷՆՅ - 54
ԹԱԹՈՒԼ - 69
ԹԱՄՐԱԶԵԱՆ ԱՐՈՒՍԵԱԿ - 146, 152, 164, 169, 172
ԹԱՄՐԱԶԵԱՆ ՀՐԱԶԵԱՅ - 94, 156, 165, 169-170
ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐ - 9, 69
ԹԷՈԴՈՍԻՈՍ ՄԵԾ - 57
ԹԷՈԴՈՐՈՍ ՄՈՓՍՈՒԵՍԱՅԻ - 68
ԹԷՈՓԻԼՈՍ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ - 60-61, 65
ԹՈՐՈՍ (ԳՐԻՉ) - 26
ԹՈՐՈՍ (ԵՂԲԱՅՐ ՍՏԵՓԱՆԷԻ) - 129
ԹՈՐՈՍ ԿՐՕՆԱԽՈՐ (ՍՏԱՅՈՂ) - 175
ԹՈՐՈՍ ՍԱՐԿԱԽԱԳ - 28
ԹՈՐՈՍ ՏԱՐՈՆԱՅԻ - 24
ԹՈՐՈՍԵԱՆ ԱՐՇԱԽԻՐ - 121

Ի

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՍԵԻԼԵՈՆՅԻ - 38, 112
ԻՇՈՒՔ ՀՅ. - 74
ԻՍԱՀԱԿ (ՆԱՀԱՊԵՏ) - 180, 411
ԻՍԱՀԱԿ ԱՍՈՐԻ - 70, 77
ԻՍԻՔԻՈՍ ՍԻՆԱՅԵՅԻ - 126

Լ

ԼԵԻԻԱԹԱՆ - 405
ԼԵԻՈՆ Բ. ՌՈՒԲԻՆԵԱՆ - 86
ԼԵԻՈՆ Գ. ՀԵԹՈՒՄԵԱՆ - 87-88
ԼԵԻՈՆ Ե. ՀԵԹՈՒՄԵԱՆ - 27
ԼԻԲԱՆԻՈՍ - 56

Խ

ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԱԲՂՅ. (ԳՐԻՉ) - 175
ԽԱԶԵՐԵԱՆ ԼԵԻՈՆ - 17-18, 21-22, 24-25
ԽԱԶԻԿԵԱՆ ԼԵԻՈՆ - 13, 23, 37, 44, 91-93, 161
ԽՈՍՐՈՎ ԱՆՁԵԻԱՅԻ - 69, 165

Կ

ԿԱԼՈՒԵՍՄԱԿԻ ՋՈՒԵԼ - 65
ԿԱՅԷՆ (ԿԱՅԻՆ) - 217, 370
ԿԱՆԱՅԵԱՆՅ ՍՏ. - 162
ԿԱՐԱՊԵՏ - 136, 185, 230 *յրենս նաեւ* ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻՉ
ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊՍ. (ՏԷՐ-ՄԿՐՏԶԵԱՆ) - 157
ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՐԷՅ - 25, 28-29
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՅՈՎՍԷՓ ՔՀՅ. - 71
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ - 71, 97
ԿԵՓԱՍ - 143, 208, 231, 302, 339 *յրենս նաեւ* ՊԱԻՂՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼ
ԿԻՊՐԻԱՆՈՍ ԿԱՐԹԱԳԵՆԱՅԻ - 85
ԿԻՐԱԿՈՍ ԱԳՐԿԵՅԻ - 19 *տէս նաեւ* ԿԻՐԱԿՈՍ ՎՐԴ. ԵՐԶՆԿԱՅԻ/ԵՋՆԿԱՅԻ
ԿԻՐԱԿՈՍ ԱՐԵԻԵԼՅԻ - 14, 21
ԿԻՐԱԿՈՍ ԳԱՆՁԱԿԵՅԻ - 14, 48
ԿԻՐԱԿՈՍ (ԳՐԻՉ) - 20 *յրենս նաեւ* ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ/ԵՋՆԿԱՅԻ
ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ/ԵՋՆԿԱՅԻ - 7-8, 10-23, 25-51, 68, 70, 76, 86-87, 89-90, 92-94, 96-123, 130-131, 134-146, 148-168, 170-172, 174, 176, 179, 230
ԿԻՐԱԿՈՍ ԹԱԽԻԻՉԵՅԻ - 27
ԿԻՐԱԿՈՍ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ - 21
ԿԻՐԱԿՈՍ ՎՐԴ. - 42
ԿԻՐԱԿՈՍ (ԿԻՐԱԿՈՍ) ՎՐԴ. - 8, 11, 14-15, 17-18, 20-22, 24-26, 28-31, 33, 35-37, 44, 46-47, 49, 98-99, 108, 136, 148, 159, 192, 201, 208, 218, 223, 226, 233, 278, 311, 339, 367, 396, 422
յրենս նաեւ ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ/ԵՋՆԿԱՅԻ
ԿԻՐԱԿՈՍ ՐԱԲՈՒՆԱՊԵՏ - 8, 10, 12, 14-19, 21, 23, 25, 29-31, 33-36, 38-42,

45-50, 92-93, 97-101, 104-105, 109, 112-113, 116, 119, 139, 141, 143, 146, 149, 154, 160, 164, 167, 172 *տէս նաեւ* ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ/ԵՋՆԿԱՅԻ
ԿԻՐԱԿՈՍ ՐԱԲՈՒՆԱՊԵՏ (ՍՊԱՍԱԻՈՐ Ս. ԹԱԴԷՈՍ ՎԱՆՔԻ) - 23
ԿԻՐԱԿՈՍ ՐԱԲՈՒՆԻ - 13, 15-16, 20, 22, 25, 28, 35, 38 *յրենս նաեւ* ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ/ԵՋՆԿԱՅԻ
ԿԻՐԿԷ - 25
ԿԻՐԱԿԷ (ԳՐԻՉ) - 24-25
ԿԻՐԵՂ ՍԿԻԻԹՈՊՈԼՍԵՅԻ - 68
ԿԻՐԻԿԷ - 25
ԿԻՐԵՂ ՍԿԻԻԹՈՊՈԼՍԵՅԻ - 68
ԿՂԵՄԷՍ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ - 83
ԿՈԼՈՒՄԲԱ ՍԹԻԽԱՐԹ - 55-56, 62
ԿՈՄԻՏԱՍ ԿԹՂ. (ԱՂՅԵՅԻ) - 157
ԿՈՍՏԱՆԴԻԱՆՈՍ - 418
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Ա. ԲԱՐՁՐԲԵՐԴՅԻ - 92
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԵՐԶՆԿԱՅԻ - 13
ԿՈՐԻԿԷ - 25
ԿՈՐԻՆ - 217
ԿՈՐԻՆՄԱԶՅԱՆ Է. Մ. - 54
ԿՈՒՌՆԵԼԻՈՍ (ԿՈՒՌՆԷԼԻՈՍ) - 166, 332

Հ

ՀԱԳԱՐ - 252
ՀԱԴԻԱ - 19
ՀԱՅՐ ԱՍՏՈՒԱԾ - 89, 92, 133, 156, 158-159, 191, 200, 205, 207, 217, 222, 224, 227, 229, 233, 237, 244, 257, 272, 279, 283, 286-287, 298, 300-301, 310-311, 314, 334, 339, 341, 343, 356, 362, 381, 388, 403-404, 416, 420, 424-426, 430, 432, 449
ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ ՇԱՀԷ ՔՀՅ. - 38
ՀԵՐԱԿԼԻԴԵՍ ԿԻՊՐԱՅԻ - 62
ՀԵՐՈՆԻՄՈՍ - 62
ՀԵՐՈՎԴԷՍ - 104, 185, 214, 263
ՀԻԲԱ (ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ ՄԱՅՐԸ) - 19
ՀԻՊԱ (ԴՈՒՍՏՐ ՆԵՐՍԷՍԻ) - 19
ՀԻՊՈԿՐԱՏ - 148
ՀՈՒՓԱՅԷԼ - 168, 368

Ղ

ՂԱԶԱՐ (ԱՂՔԱՏ) - 186, 206, 345
 ՂԱԶԱՐ (ԳՐԻԶ) - 176
 ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆ ԱՐՓԵՆԻԿ - 13, 23, 38
 ՂԱԶԻՆԵԱՆ ԱՐՇԱԼՈՅՍ - 95
 ՂՈՎՏ - 104, 185
 ՂՈՒԿԱՍ (ԱԻԵՏԱՐԱՆԻԶ) - 37-38, 65, 84, 171, 389

Ճ

ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. - 29, 48

Մ

ՄԱԹԵՒՈՍԵԱՆ ԱՐՏԱՇԷՍ - 13, 20, 23, 89
 ՄԱԿԱՐ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ - 52, 60
 ՄԱԿԱՐ ԵԳԻՊՏԱՅԻ - 52, 60
 ՄԱԿԵՂՈՆ - 140, 239
 ՄԱՅԻԼԵԱՆ ՂԵՒՈՆԴ ԱԻ. ՔՀՅ. - 12
 ՄԱՅԻԼԵԱՆ Ս. Ս. - 92
 ՄԱՆՈՎԷ - 166, 352, 373, 418
 ՄԱՆՈՒԷԼ (ԳՐԻԶ) - 28
 ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՆՈՒՐՀԱՆ ԱՐՔ. - 12, 174
 ՄԱՏԹԷՈՍ (ԱԻԵՏԱՐԱՆԻԶ) - 84, 90, 108, 143, 158, 161, 171, 389
 ՄԱՏԹԷՈՍ ՔՀՅ. (ԳՐԻԶ) - 87
 ՄԱՏԹԷՈՍ ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ - 10, 55, 68, 70, 76, 86, 91-92, 103, 107-108, 114, 116, 120
 ՄԱՐԹԱ (ԱՂՔԱՏ ՂԱԶԱՐՈՍԻ ՔՈՒՅՐԸ) - 179
 ՄԱՐԻԱՄ (ԱՂՔԱՏ ՂԱԶԱՐՈՍԻ ՔՈՒՅՐԸ) - 179
 ՄԱՐԻԱՄ (ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ) - 50, 246
 ՄԱՐԿՈՍ (ԱԻԵՏԱՐԱՆԻԶ) - 171, 389
 ՄԱՐԿՈՍ ԱԻՐԵԼԻՈՍ - 124
 ՄԱՐԿՈՍ (ԿՈԿՈՂ) - 175
 ՄԱՐԿՈՍ ՃԳՆԱԽՈՐ - 124, 126, 249
 ՄԱՔՍԻՄՈՍ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂ - 69-70, 110, 124, 126
 ՄԵԼԱՆԻԱ ԱԻԱԳ - 59, 65, 79
 ՄԵԼԻՆԷ - 72, 74 *դեմ նաեւ* ՄԵԼԱՆԻԱ ԱԻԱԳ
 ՄԵԼԻՔ-ԲԱԽՇԵԱՆ ՍՏ. Տ. - 19, 27, 55
 ՄԵԼԽԵՐ ՌՈՐԵՐՏ - 65

ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿ - 37
 ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿ (ԿԱԶՄՈՂ) - 175
 ՄԵԾՊԱՐՈՆ - 19
 ՄԵՍԻԱ - 37
 ՄԵՍՐԱԽՊ ՎՐԴ. - 29
 ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ - 67, 143
 ՄԻԱԾԻՆ ՈՐԴԻ - 50, 159, 298-299, 311, 343
 ՄԻՆԱՍԵԱՆ ԹԱՄԱՐԱ - 88-89
 ՄԻՆԳԱՆԱ Ա. - 130
 ՄԻՐԶՈՅԵԱՆ ՀՐԱԶԻԿ - 69, 101
 ՄԻՐՈՒՄԵԱՆ ԿԱՌԼԵՆ - 155, 172
 ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՍՈՐԻ - 74
 ՄԻՔԱՅԷԼ (ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏ) - 168, 368
 ՄԽԻԹԱՐ ԱՐԲԱՀԱՅՐ - 47, 141
 ՄԽԻԹԱՐ ԱՅՐԻՎԱՆԵՑԻ - 74, 131, 134
 ՄԽԻԹԱՐ ԵՐԶՆԿԱՅԻ - 13, 26
 ՄԿՐՏԻԶ (ԴՊԻՐ) - 16, 28, 49
 ՄԿՐՏԻԶ ՎՐԴ. - 16
 ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ Ա. - 24, 37, 44
 ՄՈՆԻԿԱ ԹՈՐՈՆ - 131-132
 ՄՈՍԻԿԵԱՆ ԿԱՐԻՆԷ - 41
 ՄՈՎՍԷՍ - 53
 ՄՈՎՍԷՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ - 13, 15, 28, 50-51
 ՄՈՎՍԷՍ ՄԱՐԳԱՐԷ - 95, 105, 160-161, 166, 170, 185-186, 193, 217, 244, 273, 302-305, 318, 333, 339, 345, 366, 368, 380, 382, 389, 396, 399, 411
 ՄՈՎՍԷՍ ՔԵՐԹՈՂ - 36
 ՄՈՒՇԵՂԵԱՆ ԱԼԲԵՐՏ - 72
 ՄՈՒՐԱԴԵԱՆ Կ. Մ. - 41

Յ

ՅԱԿՈԲ Բ. ԱՆԱԽԱՐԶԵՑԻ - 27
 ՅԱԿՈԲ Ա. ԿԼԱՅԵՑԻ - 87-88
 ՅԱԿՈԲ ԿԱՐՆԵՑԻ - 31
 ՅԱԿՈԲ (ՆԱՀԱՊԵՏ) - 186, 251, 351, 370, 411, 431
 ՅԱԿՈԲ ՍՐՃԵՑԻ - 74
 ՅԱԿՈԲ ՔՀՅ. (ՍՏԱՅՈՂ) - 175
 ՅԱԿՈԲԵԱՆ Թ. Խ. - 19, 27, 55
 ՅԱԿՈԲԵԱՆ ՎԱԶԳԵՆ - 109, 141
 ՅԱԿՈԲՈՍ (ԱՌԱՔԵԱԼ) - 191, 213, 349, 355, 367

ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԵԱՌՆԵՂՔԱՅՐ - 189, 203-204, 336
 ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ Է. Հ. - 74
 ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ ԽԱԶԻԿ - 27
 ՅԵՍՍԷ - 198
 ՅԵՍՈՒ - 377, 412
 ՅԵՐԵՆԻՈՍ - 71
 ՅԻՍՈՒՍ - 23, 37, 79, 81, 99, 130, 158, 179, 278, 354, 377, 406, 409, 412, 445
 ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ - 26, 83, 117, 121, 123, 207, 211, 217, 222, 225, 229, 243, 270, 280, 301, 314, 329, 351, 381, 448
 ՅՈՐ - 65, 114, 144, 210, 249, 259, 263, 266, 397, 405, 427, 438
 ՅՈՀԱՆ (ՍՏԱՅՈՂ) - 176
 ՅՈՀԱՆ ՐԱԲՈՒՆԻ - 88
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ (ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ ՀԱՅՐԸ) - 19, 49
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ (ԱԻԵՏԱՐԱՆԻԶ) - 20, 38, 87, 101, 171, 287, 305, 351, 367, 389
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԴԵՆԻՍՅԻ - 176
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻԶ - 136, 347, 367, 380
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ/ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՍՐԿ./ ՎՐԴ. (ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ ԵՂՔՈՐՈՐԴԻՆ) - 15, 20, 24, 26, 28, 41-42, 99, 136-137
 ՅՈՀԱՆ Ա. ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ - 69, 82, 107, 110, 115
 ՅՈՀԱՆ ՄԱՅՐԱԳՈՄԵՑԻ - 169
 ՅՈՀԱՆ ՈՍԿԵՐԵՐԱՆ - 16, 28, 56, 62, 101, 195
 ՅՈՀԱՆ ՈՐՈՏՆԵՑԻ - 91
 ՅՈՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻ - 169
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԳԾՈՂ (ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՅՈՒ ԵՂՔՈՐՈՐԴԻՆ) - 22-23
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ (ՊԱՏՈՒԻՐԱՏՈՒ) - 46
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԱՐՃԻՇԵՑԻ - 141
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԱՐՔԱԵՂՔԱՅՐ - 88-89
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԳԱՆՁԱԿԵՑԻ - 22
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԳԱՌՆԵՑԻ - 70
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ (ԳՐԻԶ) - 24
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ ՊԼՈՒԶ - 31 — *Կիրակոս երզնկացի*
 13, 15, 31, 36, 39, 70, 108-109, 152, 158, 164, 171
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԵՐԷՅ - 44
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԾՈՐԾՈՐԵՑԻ - 13, 90, 158
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԿԱՍՍԻԱՆՈՒՍ - 62, 70, 83-85, 126
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԿԼԻՄԱՔՈՍ (ՍԱՆԴՈՒՂՔ) - 70, 85, 126
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԿՈԶԵՆ - 69-70
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՐԱԲՈՒՆԱՊԵՏ - 23, 30, 39, 41, 46, 97-99, 136-137, 180, 230
 ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՔՀՅ. - 88
 ՅՈՀԱՆ ՄԱՐԳԱՐԷ - 172
 ՅՈՀԱՆՔ - 217
 ՅՈՀԱՆՔ ՀԱԶԶԱՅԱ - 129
 ՅՈՀԱՆՔԵԱՆ ԳԱՐԵԳՐԵՆ ԿԹՂ. - 16, 20, 24-25
 ՅՈՀԱՆՔԵԱՆ ԼԻԼԻԹ - 12, 95
 ՅՈՀԱՆՔՈՍ ՓԼԱԽԻՈՍ - 38
 ՅՈՒԴԱ ԻՍԿԱՐԻՈՎՏԱՅԻ - 111, 113, 201, 208, 348
 ՅՈՒՍԻԿ ԵՊՍ. (ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ) - 61
 ՅՈՒՍԻՆԻԱՆՈՍ Ա. ԿԱՅՍՐ - 9

Ն

ՆԱԶԱՐԵԱՆ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԱՐԴՅ. - 56
 ՆԵԿՏԱՐԻՈՍ ԵՊՍ. - 58
 ՆԵՂՈՍ ԱՆԿԻՐԱՅԻ - 64, 69
 ՆԵՂՈՍ ՍԻՆԱՅԵՑԻ - 62, 64, 66, 69, 73, 80, 83, 85, 91, 101, 106, 197
 ՆԵՄԵՍԻՈՍ ԵՄԵՍԱՅԻ - 41, 114-115, 15, 171
 ՆԵՐՍԷՍ - 19
 ՆԵՐՍԷՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ - 36, 87-88, 109, 152
 ՆԵՐՍԷՍ ՀԱՅՐԱՊԵՏ (ՄԵԾ) - 109
 ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ - 87-88, 158, 164, 171
 ՆԵՐՍԷՍ ՎՐԴ./ՐԱԲՈՒՆԱՊԵՏ - 87-88
 ՆԻԿԻՏԱՍ ՍՏԵԹԱԹՈՍ - 126
 ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԿԱՐԱՍԻԼԱՍ - 126
 ՆՈՅ - 104, 184, 289, 319, 345, 397

- Շ**
 ՇԱԳՈՒՐԵԱՆ ՅԱԿՈԲ ՎՐԴ. - 16-17, 43, 48
 ՇԻՐԻՆԵԱՆ ՄԱՆԵԱ ԷՌՆԱ - 18, 31, 37, 40, 71, 169-170
- Ո**
 ՈՐԴԻ ԱՍՏՈՒԱԾ - 92, 133, 156, 159-160, 200, 233, 272, 279, 286, 311, 340-341, 343, 347, 351, 362, 387, 398, 403, 416, 430
 ՈՐԴԻ ՄԱՐԴՈՅ - 200, 287, 292
 ՈՎՍԷ ՄԱՐԳԱՐԷ - 108, 192-193, 287, 379
 ՈՍԿԱՆ ՎՐԴ. - 20
 ՈՍԿԵԱՆ ՀԱՄԱԶԱՍՊ - 17, 19
 ՈՐՈԳԻՆԷՍ - 64, 68, 78, 83, 147, 163
- Չ**
 ՉԱՄՉԵԱՆ ՄԻՔԱՅԷԼ ՎՐԴ. - 16, 21, 43, 87
- Պ**
 ՊԱԼԼԱԴԻՈՍ ՀԵԼԼԵՆԱՊՈԼՍԵՅԻ - 53, 57-59, 62, 79, 81
 ՊԱԼՈՅԵԱՆ ՇՆՈՐՀՔ ԱԲՂՅ. - 12
 ՊԱՄԲՈ - 79
 ՊԱՏՐԻԿԻՈՍ - 128
 ՊԱՐԳԵԻ - 19
 ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴ. - 164
 ՊԱԻՂՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼ - 16, 28, 92, 111, 123, 143-144, 162, 179, 188, 191, 195, 198-199, 201, 208, 213, 217, 222, 224, 243-244, 257, 289, 302, 313, 349-351, 353, 362, 366, 368, 380-381, 392, 413, 415-416, 424, 434, 440, 444
 ՊԱԻՍԱՅԻԴ (ՊՈՒՍԱՅԻԴ ԽԱՆ) - 27
յրես նաեւ ԱՐՈՒՍԱԻԴ ԽԱՆ
 ՊԵՏՐՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼ - 113-114, 143, 208, 302, 320, 350-351, 380, 424
 ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ԵԶՆԻԿ Ծ. ՎՐԴ./ԵՊՍ. - 35, 78
 ՊԻԻԹԱԳՈՐԱՍ - 41, 169
 ՊԼԱՏՈՆ (ՊՂԱՏՈՆ) - 41, 81, 138, 148, 151, 169, 292, 407
 ՊՈՂԱՐԵԱՆ ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ./ԱՐՔ. - 13, 17, 19, 21, 28, 31, 38, 49, 87
 ՊՈՐՓԻԻՐ - 36, 138, 306
- Ռ**
 ՌԵԲԵԿԱ - 180
 ՌՈՒՓԻՆՈՒՍ ԱԿՈՒԻԼԱՅԻ - 53, 59, 62, 65, 79
- Ս**
 ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵԻ - 67, 69, 111
 ՍԱՄՈՒԷԼ - 411
 ՍԱՄՓՍՈՆ - 172, 380
 ՍԱՌԱ - 180, 252
 ՍԱՐԳԻՍ - 29
 ՍԱՐԳԻՍ ԵՊՍ. - 28
 ՍԱՐԳԻՍ ԶՕՐԱՎԱՐ - 74
 ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ - 38
 ՍԱՐԳԻՍ ՔՀՅ. - 42
 ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. - 23, 40, 56, 61, 67, 69, 80, 82, 87-89, 125, 127, 134-135, 174
 ՍԱԻՈՒՂ - 411
 ՍԵՆԵԿԱ - 124
 ՍԵՐԱՊԻՈՆ - 61
 ՍԵՐԳԻՈՒՍ ՌԵՇԱՆԱՅԻ - 128
 ՍԷԹ - 345
 ՍԹԻԿԱՐԹ ԿՈԼՈՒՄԲԱ - 55-56, 62
 ՍԹՈՈՒՆ ՆԻՐԱ - 54
 ՍԻԴՈՐՈՎ ԱԼԵՔՍԵՅ - 64
 ՍԻՂԲԵՍՏՐՈՍ ԵՊՍ. - 53
 ՍԻՄԷՈՆ ԾԵՐՈՒՆԻ - 37-38
 ՍԻՄԷՈՆ ԿՐԱՆԱԻՐ - 175
 ՍԻՄԷՈՆ ՆՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ - 70, 124
 ՍԻՐԱՔ - 215
 ՍԻՐՄԷԼԵԱՆ ԽԱԶԱՏՈՒՐ Հ. - 47, 141
 ՍՈԶՈՄԵՆՈՍ - 53
 ՍՈԿՐԱՏ ՍՔՈԼԱՍՏԻԿՈՍ - 53, 57, 60-61, 65, 81, 129
 ՍՈՂՈՄՈՆ (ԻՄԱՍՏՈՒՆ) - 186, 198-199, 369, 390, 418-419, 433, 437
 ՍՏԱՄԲՈԼՅԵԱՆ ՍԵՂԱ - 53, 80, 92, 120, 171
 ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ԳԱՌՆԻԿ - 13, 18, 21, 26-27, 31, 136

- ՍՏԵՓԱՆԷ - 129
 ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵՐԷՅ - 16, 30
 ՍՏԵՓԱՆՈՍ (ԳՐԻԶ) - 24, 31, 176
 ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՆԵՅԻ - 38
 ՍՐԱՊԵԱՆ ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ - 14-15, 17-19, 21-23, 25, 31, 34, 46, 98-99
 ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻ - 22, 50, 53, 89-90, 92, 94-95, 98, 117, 119, 133, 138, 144-146, 151, 154, 157-160, 180, 184, 191, 200, 207, 213, 216-217, 219-220, 222, 224-225, 227, 229-230, 233, 239, 252-253, 267, 272, 279, 284, 286, 292-293, 299, 301-303, 311, 314, 324, 358-329, 337, 340, 350-351, 354, 361, 371, 387, 393, 398, 404, 411, 416, 420, 426, 432
 ՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ - 19, 37, 52, 64-65, 92, 131-133, 136, 139, 144, 146-147, 149-150, 152-159, 181, 234, 249, 261-262, 265-270, 272, 280, 284, 288, 295, 301, 308, 314-316, 319, 321, 323, 330, 334, 342, 351, 354, 361-362, 364-365, 381-382, 384-387, 391, 393, 400, 403, 407, 409, 412, 414-415, 421, 424, 428, 432, 436-437, 441-443
- Վ**
 ՎԱԹԹ ԶՈՆ - 128
 ՎԱՀՐԱՄ ՎՐԴ. (ՐԱԲՈՒՆԻ) - 114
 ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ. - 36
 ՎԱՐԴԱԶԱՐԵԱՆ Օ. Ս. - 71
 ՎԱՐԴԱՆ ԱՅԳԵԿՅԻ - 70, 103-105, 108, 111, 121
 ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵԻԵԼՅԻ - 22, 28-29, 36, 43, 55, 70, 74-75, 90, 97, 131, 134, 167, 171
 ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՂՊԱՏԵՅԻ - 22
 ՎԱՐԴԱՆ ՀԻԶԱՆՅԻ - 176
 ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ - 153, 161
 ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ՍՏԵԼԼԱ - 148
- Տ**
 ՏԱՄՈՒՐՏԱՇ - 42
 ՏԱՇԵԱՆ ՅԱԿՈՎԲՈՍ ՎՐԴ. - 21, 73-74
- ՏԷՐ-ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ ՍՄԲԱՏ - 27
 ՏԷՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ - 153
 ՏԷՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ ԳԱԼՈՒՍ - 162, 170
 ՏԷՐ-ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ՄԵՍՐՈՊ - 53
 ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԼԵՒՈՆ - 67, 73-74, 161
 ՏԷՐ-ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ԱՐՄԷՆ - 35
 ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ԳԷՈՐԳ - 12, 17, 35
 ՏԻՄՈԹԷՈՍ (ԱՇԱԿԵՐՏ ՊԱԻՂՈՍԻ) - 198, 411
 ՏԻՐԱՄԱՅՐ - 33, 48-50, 166, 373
 ՏԻՐԱՅՈՒ (ԳՐԻԶ) - 20
 ՏՈՒԲԻԱ - 166, 332
 ՏՈՒԲԻԹ - 418
- ՌԻ**
 ՌԻՐԻԱ - 198
- Փ**
 ՓԵՆԷՀԵՁ - 217
 ՓԻԼՈՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅԻ (ԵՐԱՅԵՏԻ) - 25-26, 38-39, 71, 151, 164, 172
 ՓԻԼՈՆ ՏԻՐԱԿԱՅԻ - 53
 ՓԻԼՈՔՍԵՆՈՍ ՄԱՐԲՈՒԳԵՅԻ - 128
- Ք**
 ՔԱՆԱՆ - 184
 ՔԷՆՍԷԵԱՆ ՅԱԿՈԲ - 18, 31, 38, 53, 55, 69-70, 141, 143, 151, 157, 159, 161-163, 169
 ՔԻԼԱՂՊԵԱՆ ԵՂԻԱ Ծ. ՎՐԴ. - 12
 ՔԻՊԱՐԵԱՆ ԿԻՐԵՂ ՎՐԴ. - 87
 ՔԻՐՏԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ - 13, 17-19, 25, 27-28, 31, 49
 ՔՐԻՍՏ - 72
 ՔՐԻՍՏՈՍ - 22, 25-26, 30, 37, 42, 52, 59, 89, 92, 94, 100, 104, 113, 123, 133-134, 140, 143-144, 149-150, 158-160, 163-164, 170-173, 188, 191, 194, 198, 201, 208, 225, 228-229, 233, 237, 246-247, 272-273, 275, 277-279, 283-284, 292-293, 295-296, 300-302, 305, 310, 311, 314, 318, 324, 329, 332-334, 339-343, 345-346, 350-351, 356, 362, 365-369, 373-374, 380-381, 389, 392-

393, 395, 398-402, 405-407, 409-412,
415-416, 419, 421, 424, 428, 430-431,
433, 439-440, 445, 448-449

Օ

ՕԼԻՄՊԻՈՍ ՍԱՐԿԱԽԱԳ - 65
ՕՀԱՆՋԱՆԵԱՆ ԱՆՆԱ - 22
ՕՂԼՈՒԳԵԱՆ ԱՐԷԼ ՔՀՅ. - 50-51

Ֆ

ՖՐԱՆԿԵՆԲԵՐԳԵՐ ՎԻԼՀԵԼՄ - 126-
127

Ա

ԱՎԵՐԻՆՇԵՎ ՍԵՐԳԵՅ - 163
ԱՆԱՇԿԻՆ ԱՆՏՈՆ - 124

Դ

ԴԱՎՐԻԻԼ ԲՈՆԴԵ - 102, 118
ԴՐԻԳՈՐԻՅ ԲՈԳՈՍԼՈՎ - 199
ԴՐԻԳՈՐԻՅ ՆԻՍՏՏԿԻՅ - 183

Ե

ԵՎԱԳՐԻՅ ՓՈՆՏԻՅԿԻՅԻ - 53, 57, 63-
64, 66, 77, 79-80, 110, 117, 127-128,
130, 140, 156
ԵՐՄԻՅ ՏՕՅՕՄԵՆ - 53
ԵՓՐԵՄ ՏԻՐԻՆ - 158

Յ

ՅԱՐԻՆ ՍԵՐԳԵՅ - 83, 85

Ի

ԻԼԱՐԻՈՆ ԱԼՓԵԵՎ ԵՍԻՍԿՈՓ - 77
ԻՕԱՆՆ ՅԼԱՏՕՍՏ - 103, 195
ԻՕԱՆՆ ԼԵՏՎԻՇՆԻԿ - 85
ԻՏԱԱԿ ՏԻՐԻՆ - 77

Լ

ԼՕՏՏԿԻՅ ՎԼԱԴԻՄԻՐ - 156

Փ

ՓԱԼԼԱԴԻՅ ԵԼԵՆՈՓՈԼՏԿԻՅ - 53,
57-59, 62, 107

Ր

ՐՍՖԻՆ ԱԿՎԻԼԵՅՏԿԻՅ - 60

Շ

ՇԻԴՕՐՈՎ Ա. Ի. - 53
ՇՕԼՕՄՈՆ - 183

Փ

ՓԵՕՓԱՆ ՅԱՏՎՈՐՆԻԿ - 83

Շ

ՇՄԵՄԱՆ ԱԼԵՔՏԱՆԴՐ - 173
ՇՓԻԴԼԻԿ ՓՕՄԱ - 83, 110, 114, 117

Ա

ԱՆՏՈՆԻ ՏԻՔԵՐԵՆ - 79

Բ

ԲԱՏԻԼԻՍ - 65
ԲԵՐՏԱԻՆԱ ԴԱՎԻԴ - 126
ԲԼԱՆՇԱՐԴ ՄՈՆԻԿԱ - 58
ԲՐԱԿԿԵ ԴԱՎԻԴ - 84
ԲՈՆԴԻ ԴԱՎԻԴ - 127
ԲՈՆԴԵ ԳԱԲՐԵԼ - 59, 65
ԲՍՏԼԵՐ ՇՒԽԲԵՐՏ - 53

Շ

ՇԱՏԻԴԱՅ Ա. Մ. - 53, 55-56, 65-66, 127

Դ

ԴԱԼԻ ՐՕԲԵՐՏ Յ. - 126
ԴԱՆԵԼԻԱՆ ԻՆԵՏԱ - 27
ԴԱՎԻՏ ՏՏԵՓԵՆ Յ. - 126
ԴԻՈՆԻՏԻՍ ԲԱՐ ՏԱԼԻԲԻ - 130
ԴԻՈՆԻՏԻՍ ՏԻՔԵՐԱՓԱԳԻՏԵ - 156,
167, 267

Ե

ԵՎԱԳՐԻՍ ՓՈՆՏԻԿՍ - 53, 55-56, 59-
66, 71, 76, 79, 83-84, 93-94, 100,
106, 126-132

Բ

ԲԻՏԶԵՐԱԼԴ ՐԱՅՄՈՆԴ Ր. - 129
ԲՐԱՆԿԵՆԲԵՐԳ Վ. - 66, 81, 127, 129

Գ

ԳԵԵՐԱՐԴ Մ. - 63
ԳՐԻՖԻՆ ՇԱՐԼ - 59
ԳՐԻՖԻԹ ՏԻԴՆԵՅ Ի. - 126

ԳՐԻԼԼԱՄՈՆՏ ԱՆՏՈԻՆԵ - 53, 63, 127-
128, 130-131
ԳՐԻԼԼԱՄՈՆՏ ՇԼԱԻՐ - 128

Ի

ԻՐԱՄԼԵՏ ՎԻԼԼԻԱՄ - 129
ԻՏԱՏԵՐ ԻՐԵՆԵՔ - 127
ԻՐՈՆ ՇՈՐՆԵԼԻԱ - 59

Յ

ՅՈՒՆ ՇԱՏԻԱՆ - 83-84
ՅՈՒՆՏՈՆ ՎԻԼԼԻԱՄ Մ. - 52

Կ

ԿԱԼՎԵՏՄԱԿԻ ՅՕԵԼ - 62, 66
ԿԱՐԱՓԵՏԻԱՆ ԽՕՅԵՓ - 65
ԿԱՐԱՓԵՏԻԱՆ ՏԻԳՐԱՆ - 93, 97, 100
ԿԵԱՏԻՆԵՆԴ ՏԱՆԴՐԱ ՏՕԵՆԻՏԵՑ - 126
ԿԵՏՏԵԼ ԳՐԻԳՐԻՅ - 129
ԿԻՐԱԿՕՑ ԵՐՅՆԿԱԿԻ - 93, 100
ԿԻՐԱԿՕՑ ՏԱԲՐԻՅ - 27

Մ

ՄԱՏԵՎԵՍ ԵԴՎԱՐԴ Գ. - 93
ՄԵԼՇԵՐ ՐՕԲԵՐՏ - 65
ՄԻՇԵԼՏՈՆ ԴԱՎԻԴ Ա. - 128
ՄԻԳՆԵ Յ. Փ. - 64

Ն

ՆԵՎԽԱՍԵՐ ՐԻՇԱՐԴ - 76
ՆՕՐԵՏ Յ. - 63

Օ

ՕՐԻԳԵՆ - 83-84

Փ

ՓԱԼԼԱԴԻՍ - 53

ՓԻԼՕՅԵՆՍ ՏԱԲԲՈՒԳ - 128
ՓԻՆԳԵՐԱ ԿԱՐԼ - 129

Ր

ՐԱՅԱՆ ՄԱՆԻ Կ. - 52
ՐԱՄԵԼԼԻ ԻԼԱՐԻԱ Լ. Ե. - 53
ՐԵՆԿԻՆ ՇԼԱԻՐ - 52
ՐՍԵՆՏՈՆ ՏԱՄՍԵԼ - 79

Տ

ՏՇԱՖՖ ՓԻԼԻՓ - 83
ՏԻՆԿԵՎԻՇ ՐՕԲԵՐՏ Ե. - 64, 79, 94,
106
ՏՏԵՎԱՐՏ ՇՕԼՄԲԱ - 55, 62-63, 76,
79, 83-84, 128-129
ՏՏՈՆԵ ՆԻՐԱ - 54
ՏՍԼՓԻՏԻՍ ՏԵՎԵՐՍ - 83
ՏՎԱՆՏՈՆ ՄԱՐԿ Ն. - 126

Թ

ԹՈՄՏՈՆ ՐՕԲԵՐՏ Վ. - 156, 169-170,
172
ԹԻՄԲԻԵ ՅԱՆԵՏ - 59
ԹՕԲՈՆ ՄՈՆԻԿԱ - 129, 132
ԹՐԵԻԳԵՐ ԱԼԵՔՏԱՆԴԵՐ - 126

Վ

ՎԻՆՇԵՆՏ ՏԱԼԵՐԻՆՏ - 83
ՎԻՎԻԱՆ ՏԻՄ - 61

Վ

ՎԱՇԵ ԻՆԴՐԻ - 83
ՎԱՏՏ Յ. Մ. - 128

Կ

ԿՅՈՒՆ ՐՕԲԻՆ ԴԱՐԼԻՆԵ - 62, 65, 126

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ա

ԱԳՐԱԿ ԳԻՒՂ - 19
 ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ - 7
 ԱԹԷՆՔ - 56
 ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱ - 59-61
 ԱԿՆԵՐԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ԱՄԻԴ - 130
 ԱՆԹԻԼԻԱՍ-ԼԻՔԱՆԱՆ - 16, 41, 69, 107
 ԱՆԻԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ԱՆԿՈՒՆԵԱՅ ՎԱՆՔ - 175
 ԱՆՏԻՈՔ - 56
 ԱՍՈՐԻ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻ - 52, 69, 129
 ԱՍՈՐԻՔ - 71
 ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ - 27, 92
 ԱՐԵՒԵԼՔ - 76, 84, 92, 126, 143, 170, 303, 330
 ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ - 56
 ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ - 62, 76, 84-85, 126, 143, 170, 303, 330
 ԱՐՇԱՐՈՒՆԵԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ԱՐՏԱԶԻ ԳԱԽԱՌ - 23
 ԱԽԱՐԱՅՐԻ ԴԱՇՏ - 161
 ԱԻԵՏԵԱՅ ԵՐԿԻՐ - 366, 376-377, 406-407, 412

Բ

ԲԱՂԷՇ - 135, 176
 ԲԱՐՁՐ ՀԱՅՔ - 13, 19
 ԲԻԻԶԱՆԴԻԱ (ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ) - 56-57

Գ

ԳԵՀՈՆ - 273-274
 ԳԵՂԱՄԱՅ ԼԵՌՆԵՐ - 27
 ԳԼԱՁՈՐԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ - 7, 18, 20-22, 24
 ԳՈՄՈՐ - 104
 ԳՈՆԵՐ - 88
 ԳՕՇԱՎԱՆՔԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7

Դ

ԴԵՐԶԿՈՅ ԱՆԱՊԱՏ - 175

Ե

ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԱՆԱՊԱՏ - 52, 62, 79
 ԵԳԻՊՏՈՍ - 59-60, 65, 79, 84, 88, 145, 217, 273, 394, 407, 412
 ԵԴԵՄ (ԵԴՈՄ) - 170, 273, 389
 ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱԽԱՌ - 7, 13, 17-19, 25-26, 136, 175
 ԵՐԵՒԱՆ - 13, 16-20, 22-24, 27, 31, 34-35, 37-38, 40-41, 44, 53, 55, 67, 69-71, 73-74, 76, 87, 89, 91-96, 103, 106, 108-109, 121, 141, 144, 146, 153, 155-158, 161-162, 169, 172-173
 ԵՐԶՆԿԱ (ԵՐՆԿԱՅ) - 13, 16, 18-20, 25-28, 30-31, 135-136, 175-176
 ԵՐԶՆԿԱՅԻ ԴՊՐՈՅ - 7, 12, 15, 26, 32, 36, 39, 50-51, 68, 96, 109, 135, 147, 164
 ԵՐԻԶԱ ԱԽԱՆ - 13, 17
 ԵՐԿՐՈՐԴ ԱԹԷՆՔ - 21 *տես նաև* ԳԼԱ-ՁՈՐԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
 ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ - 12-13, 17, 21, 38, 43, 49, 53, 59-60, 65, 71, 92-93, 95, 114, 145, 174, 252, 368-369, 394, 407
 ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ - 12, 21, 28, 30, 38, 40, 44, 49, 54, 135, 174, 176
 ԵՓԵՍՈՍ - 62
 ԵՓՐԱՏԷՍ - 273

Ը

ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ - 34, 40, 51, 68, 70, 73, 125, 155

Թ

ԹԵՔԷ - 53
 ԹԷՌԴՈՍԻԱ - 54 *տես նաև* ԿԱՖԱ
 ԹՄՈՒԻԱ - 61
 ԹՈՒՐՔԻԱ - 55

Ի

ԻՔՈՐԱ - 55-56
 ԻՍՊԱՆԻԱ - 79

ԻՍՐԱՅԷԼ (ԻՍՐԱՅԷՂ) - 104, 174, 184-185, 192, 251, 358, 370, 382, 413, 418, 441

Լ

ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ - 62
 ԼԻԶՊՈՆ - 18
 ԼՈՒՍԱԽՈՐԶԻ ԳԱԽԱՌ - 18 *տես նաև* ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱԽԱՌ
 ԼՈՒՍԱԽՈՐԻԶԻ ԼԵՌՆԵՐ - 25

Խ

ԽՈՐԱՆԱՇԱՏԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ԽՈՐԻՆ ԱՆԱՊԱՏ - 19

Կ

Կ. ՊՈԼԻՍ (ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՒՊՈԼԻՍ) - 9, 21, 35, 52-56, 58-59, 65, 89, 93, 109, 112, 158
 Կ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ - 41
 ԿԱԹՈԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ - 91
 ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ՍՈՒՐՔ ԵԿԵՂԵՑԻ - 109, 181, 231
 ԿԱԼՍՈՒՐԻ ՎԱՆՔ - 129
 ԿԱՄԱՆ - 29
 ԿԱՅԻՓՈՍԻ (ԿԱՊՈՍԻ ՎԱՆՔ) - 21, 26, 175
 ԿԱՊԱԴՈՎԿԻԱ - 56
 ԿԱՐԻՆ - 42
 ԿԱՖԱ - 12, 54
 ԿԵԼԼԻԱՅԻ ԱՆԱՊԱՏ - 60
 ԿԵՍԱՐԻԱ - 56
 ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ - 27
 ԿԻԼԻԿԻԱ - 18-19, 42, 75, 86-87

Հ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ - 9, 18-19, 27, 35, 40, 55-56, 71, 108, 121
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐՔ ԵԿԵՂԵՑԻ - 35, 52, 88
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՍՏՈՒԾԱՇՆՉԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ - 35
 ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀ - 71
 ՀԱՂԲԱՏԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ - 7-11, 14, 20, 22, 30, 32-35, 37-38, 42, 45, 50-52, 67-

69, 74, 85-86, 90, 92-93, 95, 109, 112, 135, 139, 144, 146, 154-156, 160, 166-167, 173

ՀԱՐԱԻ-ԱՐԵՒԵԼՔ - 59
 ՀԵԼԼԵՆԱՊՈԼԻՍ - 62
 ՀԵՐԻԿ ԳԵՏ - 55
 ՀՈՒՄԿԼԱՅԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ՀՈՒՎՍ - 53

Ձ

ՁԻԹԵՆԵԱՅ ԼԵՌ - 59, 79

Ղ

ՂԱԼԱԹԻԱՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱ-ԴԱՐԱՆ - 41, 175
 ՂՊՏԻ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻ - 52
 ՂՊՏԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԻՒՆ - 126

Մ

ՄԱԲԲՈԳ - 129
 ՄԱՄԲՐԷԻ ԿԱՂՆԻ - 351
 ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐՔ ԷԶՄԻԱՇԻՆ - 12, 22, 43, 50-52, 70, 148, 164, 170-171
 ՄԱՇՏՈՑԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ - 12-13, 16, 19-20, 22, 24-26, 30, 34, 38, 43, 46, 52, 54, 86, 135, 174 *տես նաև* ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՈՒԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
 ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՈՒԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵ-ՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ - 27
 ՄԱՐԱՇ - 129
 ՄԵԾ ՀԱՅՔ - 75
 ՄԵԾՈՓԱՎԱՆՔԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՈՒԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ - 13, 24, 35, 37-38, 44, 46, 86
 ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ - 18, 35, 68
 ՄԼԻՃԻ ՎԱՆՔ - 87

Յ

ՅՈՐԴԱՆԱՆ (ԳԵՏ) - 346, 432

Ն

ՆԱՐԵԿԵԱՆ ԴՊՐՈՅ - 94, 165, 169

- ՆԷՕԿԵՍԱՐԻԱ - 55
 ՆԻԿԻԱ - 58, 72-73, 86
 ՆԻՏՐԻԱ ԼԵՌ - 59, 79
 ՆԻՏՐԻԱԿԱՆ ԱՆԱՊԱՏ - 59-60, 62
 ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ - 89, 140
 ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ - 27
 ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ
 ՎԱՆՔ - 27, 89
 ՆՈՐ ՍԻՈՆ - 232
- Շ**
 ՇԱՀԱՊԻԻԱՆ - 109
- Ո**
 ՈՍԿԵԴԱՐ - 9, 69, 72-73, 93, 151
- Պ**
 ՊԱՂԵՍՏԻՆ - 61, 84
 ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ԱՆԱՊԱՏ - 59
 ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ - 28
- Ջ**
 ՋՂԱԽՆԱ ԱՆԱՊԱՏ - 27
- Ս**
 Ս. ԱՆՏՈՆ ՎԱՆՔ - 54
 Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ - 27, 29
 Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ (ԵՐ-
 ԿԱՅՆԻ) - 31
 Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ (ՎԱ-
 ՇԻՆԳՏՈՆԻ) - 71
 Ս. ԳԷՈՐԳ ՎԱՆՔ (ԵՐԿԱՅՆԻ) - 26, 31
 Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ - 78, 90, 92, 101, 143,
 155, 157, 161, 171 *տե՛ս նաեւ* ՄԱՅՐ
 ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾԻՆ
 Ս. ԹԱԴԵՈՍ ՎԱՆՔ (ԱՐՏԱՋԻ) - 23
 Ս. ԿԻՒՐԱԿՈՍ ՎԱՆՔ (ԵՐՋՆԿԱՅԻ) -
 136
 Ս. ՂԱԶԱՐԻ ԶԵՌԱԳՐԱՏՈՒՆ - 12
 Ս. ՍԱՐԳԻՍ ԵԿԵՂԵՑԻ (ԵՐՋՆԿԱՅԻ)
 - 31
 Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎԱՆՔ (ԳԼԱՁՈՐԻ) - 20
 ՍԱՆԱՀՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ՍԵԻԱՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ՍԻՆԱ ԼԵՌ - 79, 305
 ՍԻՍԱԿԱՆ - 20
 ՍԻՈՆ - 145, 252, 368-369, 394, 407
- ՍԻՈՆ ԼԵՌ - 145, 368, 394
 ՍԻՆԵԱՅ ԱՇԽԱՐՀ (ՍԻՆԻՔ) - 20
 ՍԻՆԵԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7
 ՍԿԵԻՌԱՅԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ - 68
 ՍԿԵԻՌԱՅԻ ՎԱՆՔ - 86
 ՍԿԻՏԻՍԻ ԱՆԱՊԱՏ - 60, 62
 ՍՈՂՈՄ - 104, 184-185, 199
 ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ ՎԱՆՔ - 13, 21,
 28, 31, 38, 44, 49, 54, 176
- Վ**
 ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ - 31, 35, 53, 61, 111
 ՎԱՇԻՆԳՏՈՆ - 71
 ՎԱՏԻԿԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ - 126
 ՎԵՆԵՏԻԿ - 15, 17-18, 20, 23, 29, 37,
 40-41, 43, 47, 49, 53, 67, 79, 82, 87,
 106, 141, 158, 172
 ՎԵՆԵՏԻԿ-Ս. ՂԱԶԱՐ - 13, 29, 48,
 104, 121, 171
 ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱ-
 ԴԱՐԱՆ - 23, 26, 37, 43, 47-49, 174-
 175
 ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱ-
 ՆՈՒԹԻՒՆ - 16, 20, 23, 28, 56
 ՎԵՐԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ - 373
 ՎԵՐԻՆ ՍԻՈՆ - 369
 ՎԻԵՆՆԱ - 19, 21, 27, 45, 73-74, 87, 130
 ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱ-
 ԴԱՐԱՆ - 21, 45, 73-74, 87
 ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱ-
 ՆՈՒԹԻՒՆ - 130
- Տ**
 ՏԱԹԵԻԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ - 7, 68, 91
 ՏԱՆՁՓԱՐԱԽԻ ԱՆԱՊԱՏ - 91
 ՏԱՐՍՕՆ - 109
 ՏԻԲԵՐԻԱ (ՀԱԼԱՊ) - 176
 ՏԻԲԵՐԻԱ ԾՈՎ - 209
 ՏԻԳՐԻՍ - 273
 ՏԻԵՋԵՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ - 28
 ՏՓՂԻՍ - 162
- Փ**
 ՓԻՍՈՆ - 273

- Բ**
 ԲԵՄԲՐԻՋ - 130
 ԲՐԻՍՏՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ - 26, 144
- Կ**
 КОНСТАНТИНОПОЛЬ - 103, 195
- Մ**
 МОСКВА - 18, 53, 60, 83, 85, 103, 124,
 156, 158, 173, 183, 199
- Շ**
 САНКТ ПЕТЕРБУРГ - 53, 77, 83, 103,
 163, 195
 СВЯТО-ТРОИЦКАЯ СЕРГИЕВА ЛАВРА
 - 77
 СИНАЙСКАЯ ГОРА - 85
 СРЕТЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ - 103
- Բ**
 BERLIN - 66, 127
 BYZANTIUM - 62-63, 128-129
- Շ**
 CAMBRIDGE - 53, 127
 CHICAGO - 52
 CHRISTIAN CHURCH - 83-84
- Դ**
 DAYR AL-SURYĀN - 126
- Ի**
 ISFAHAN - 27
- Գ**
 GÖTTINGEN - 66, 81
- Լ**
 LEUVEN/LOVANII - 54, 56, 65, 126-127,
 129, 156
 LONDON - 52-53
- Մ**
 MICHIGAN - 83
 MIDDLE AGES - 76
 MINNEAPOLIS - 79
 MÜNSTER - 65
- Ն**
 NEW YORK - 53, 83, 85
- Ք**
 PARIS - 53, 63-64, 83, 127
- Տ**
 SYRIAC ORTHODOX CHURCH - 52
- Թ**
 TORONTO - 76
 TRIER - 59
 TURNHOUT - 63
- Ս**
 UNITED STATES - 84
- Վ**
 WARSAW - 27

ՍՈՒՐԲԳՐԱՅԻՆ

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆ

ԾՆՆԴ.

Ա. 1 - 171
 Ա. 5 - 399
 Ա. 21 - 143, 328
 Ա. 27 - 226, 354
 Ա. 31 - 356
 Բ. 10 - 170, 389
 Բ. 10-14 - 273
 Բ. 16-17 - 103, 184
 Բ. 24 - 367
 Բ. 25 - 194, 333
 Գ. 19 - 184, 405
 Ե. 5 - 399
 Ե. 24 - 104
 Զ. 3 - 349
 Զ. 9 - 397
 ԺԱ. 1-9 - 355
 ԽԱ. 14 - 171

ԵԼ.

Գ. 8 - 332
 ԺԳ. 5 - 332
 Ի. 13-14 - 192
 ԼԲ. 3 - 332
 ԼԳ. 18 - 382
 ԼԳ. 23 - 318, 382

ՂԵԻՏ.

ԺԱ. 45 - 333
 ԺԹ. 2 - 199, 333

Բ. ԱԻՐ.

Ե. 17 - 192
 Զ. 4 - 244
 Զ. 4-13 - 382
 Է. 1-2 - 84
 Ը. 12-13 - 186
 ԺԱ. 12 - 366
 ԼԲ. 8 - 368

ԼԲ. 9 - 252
 ԼԲ. 15 - 186
 ԼԲ. 33 - 380

ԴԱՏ.

ԺԳ. 15-16 - 352
 Զ. 20 - 352

Ա. ԹԱԳ.

ԻԸ. 11 - 411

Ա. ԵԶՐ.

Դ. 38 - 285

ՍԱՂՄ.

Դ. 5 - 116, 214
 Զ. 7 - 208
 Թ. 17 - 414
 ԺԸ. 2 - 264, 286
 ԺԸ. 11 - 211
 ԻԳ. 3 - 379, 396
 ԻԳ. 4 - 396
 ԻԴ. 14 - 357
 ԻԸ. 3 - 35-37, 171
 Լ. 7 - 433
 ԼԲ. 5 - 270
 ԼԲ. 9 - 332
 ԼԳ. 14 - 189
 ԼԵ. 10 - 388
 ԼԶ. 27 - 279
 ԼԹ. 2 - 222
 ԽԴ. 8 - 343
 ԽԸ. 13 - 195
 ԾԱ. 4-5 - 216
 ԾԱ. 7 - 216
 ԾԷ. 5 - 213-214, 267
 ԿԸ. 32 - 383
 ՀԵ. 3 - 252, 378
 ՀԷ. 2 - 252
 ԶԵ. 8 - 437
 ԶԸ. 8 - 95

Ղ. 6 - 117
 ՃԳ. 4 - 304
 ՃԳ. 15 - 347
 ՃԳ. 24 - 241, 254, 276,
 304, 446
 ՃԳ. 35 - 238, 256, 333
 ՃԹ. - 36, 159
 ՃԺԱ. 4 - 428
 ՃԺԱ. 9 - 207
 ՃԺԴ. 5 - 428
 ՃԺԵ. 12 - 338
 ՃԺԸ. 103 - 291, 331, 422
 ՃԺԸ. 127 - 211
 ՃԻԷ. 2 - 377
 ՃԽԱ. 8 - 359
 ՃԽԶ. 5 - 270

ԱՌԱԿ.

Է. 21-23 - 198
 Է. 24-27 - 198
 ԺԴ. 35 - 215
 ԺԵ. 1 - 215
 ԺԵ. 27 - 433
 ԻԳ. 20-21 - 187
 ԻԳ. 29-30 - 187
 ԻԳ. 31-32 - 187
 ԻԷ. 3 - 215

ԺՈՂ.

Ա. 18 - 390
 ԺԱ. 2 - 370
 ԺԱ. 9 - 419
 ԺԲ. 3 - 359

ՍԻՐ.

ԻԷ. 28-29 - 215
 ԻԸ. 2-3 - 215
 ԻԸ. 11 - 215
 ԻԸ. 14 - 215
 ԻԸ. 15-17 - 216
 ԻԸ. 20 - 216

ՅՈՐ

Ա. 10-23 - 249
 Ա. 21-22 - 210
 Բ. 3 - 397
 ԼԸ. 4 - 266
 ԼԸ. 6 - 266
 ԼԸ. 7 - 259
 Խ. 14 - 405

ԵԱ.

Ա. 19 - 246
 Ե. 8 - 202
 Ե. 11-12 - 188
 Ե. 22 - 188
 ԽԴ. 6 - 398

ԽԸ. 12 - 321

Ծ. 4-5 - 291
 ԾԳ. 8 - 292
 ԾԳ. 9 - 294
 ԿԶ. 2 - 356, 378

ՈՎԱ.

Բ. 2 - 192
 Դ. 1-2 - 193
 Դ. 3-4 - 194
 Ժ. 12 - 287, 379

ԱՄԲ.

Բ. 9 - 202
 Գ. 2 - 342

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆ
ՄԱՏԹ.

Գ. 9 - 231
 Գ. 12 - 287
 Գ. 17 - 347
 Դ. 4 - 247, 339, 347
 Ե. 3 - 227
 Ե. 6 - 290
 Ե. 7 - 203
 Ե. 8 - 326, 366, 372,
 397
 Ե. 14 - 325
 Ե. 18 - 90
 Ե. 21-22 - 213
 Ե. 22 - 349
 Ե. 28 - 193
 Ե. 45 - 300
 Զ. 2 - 223
 Զ. 24 - 110, 202, 364,
 432
 Զ. 25 - 90
 Է. 3 - 366
 Ը. 29 - 263
 Ժ. 9-14 - 432
 Ժ. 22 - 222
 Ժ. 28 - 433
 Ժ. 33 - 334
 Ժ. 34 - 398

Ժ. 37 - 430
 ԺԱ. 29 - 228
 ԺԲ. 28 - 448
 ԺԲ. 35 - 246
 ԺԲ. 43-45 - 84, 227
 ԺԲ. 45 - 90
 ԺԳ. 4 - 261
 ԺԳ. 44 - 347
 ԺԴ. 30 - 231
 ԺԵ. 19 - 79
 ԺԶ. 19 - 350
 ԺԶ. 24 - 243, 433
 ԺԹ. 24 - 203
 ԺԹ. 29 - 351
 ԺԷ. 20 - 356
 ԺԹ. 24 - 203
 ԺԹ. 29 - 351
 Ի. 22-23 - 295
 ԻԲ. 21 - 430
 ԻԲ. 43-45 - 37
 ԻԳ. 12 - 228, 290, 348
 ԻԳ. 14 - 224
 ԻԴ. 38 - 184
 ԻԴ. 45-47 - 204
 ԻԴ. 50-51 - 205
 ԻԵ. 34 - 200, 257, 283

ԵՐԵՄ.

Բ. 13 - 388
 Բ. 18 - 273
 Գ. 9 - 193
 Ե. 8 - 261
 Ժ. 10 - 428

ԴԱՆ.

Դ. 24 - 207

ԵԶԵԿ.

ԺԶ. 49-50 - 185

ԻԵ. 34-41 - 143
 ԻԵ. 34-46 - 206
 ԻԵ. 40 - 412
 ԻԵ. 41 - 241, 257, 283,
 287
 ԻԶ. 41 - 222
 ԻԶ. 75 - 208
 ԻԸ. 19 - 272
 ԻԸ. 20 - 90

ՄԱՐԿ.

Ա. 11 - 347
 Դ. 3 - 261
 Դ. 8 - 248
 Դ. 28 - 296
 Թ. 22 - 180
 Թ. 47 - 196
 Ժ. 38-39 - 295

ՂՈՒԿ.

Ա. 32 - 431
 Բ. 25-26 - 37
 Գ. 22 - 347
 Ե. 10 - 377
 Զ. 25 - 188
 Ժ. 22 - 286, 311, 340

ԺԱ. 24-26 - 84	ԺԷ. 11 - 237	Դ. 7 - 229
ԺԲ. 19-21 - 205	ԻԱ. 11 - 64	Զ. 9-10 - 194, 199
ԺԲ. 33-34 - 205	ԻԱ. 16 - 209	Զ. 10 - 365
ԺԴ. 10 - 343		Զ. 15 - 194
ԺԴ. 11 - 228	ԳՈՐԾՔ	Զ. 16 - 194-195
ԺԶ. 2 - 264	Ա. 11- 409	Զ. 17 - 266
ԺԶ. 9 - 203	Բ. 34-35 - 37	Զ. 18 - 194
ԺԶ. 13 - 202	ԺԲ. 20 - 215	Ժ. 8 - 199
ԺԶ. 24 - 309	ԺԳ. 22 - 199	ԺԲ. 3 - 354
ԺԷ. 21 - 375	ԺԴ. 21 - 306	ԺԲ. 8 - 292
ԺԷ. 28 - 185	ԺԷ. 28 - 123, 229	ԺԲ. 26 - 360
ԺԸ. 13 - 224	Ի. 35 - 270	ԺԲ. 31 - 217
ԺԸ. 27 - 203		ԺԳ. 4 - 322, 444
ԻԱ. 19 - 222	ՀՈՒՄ.	ԺԳ. 8 - 354
ԻԱ. 34-35 - 200	Ա. 20 - 162, 235, 278	ԺԳ. 9-10 - 350
ԻԱ. 36 - 222	Ա. 26-27 - 195	ԺԳ. 12 - 342, 367, 404
ԻԲ. 62 - 208	Ա. 27 - 196	ԺԴ. 26 - 376, 434
ԻԴ. 39 - 246	Բ. 28-29 - 366, 392, 398	ԺԵ. 5 - 209
	Բ. 29 - 358	ԺԵ. 25 - 400
ՅՈՎՀ.	Գ. 13-14 - 212	ԺԵ. 26 - 413
Ա.1 - 20, 22, 38, 101	Գ. 23-24 - 365	ԺԵ. 41 - 322
Ա. 3 - 276	Զ. 8 - 440	ԺԵ. 44 - 237, 318
Գ. 8 - 284	Զ. 9 - 345, 419	ԺԵ. 52 - 250, 326, 332
Գ. 20 - 266	Է. 22-23 - 164	ԺԵ. 58 - 260
Գ. 29 - 367	Ը. 2 - 314	
Դ. 34 - 300	Ը. 5 - 328	Բ. ԿՈՐՆԹ.
Ե. 28-29 - 406	Ը. 17 - 308, 362	Դ. 16 - 164
Ե. 44 - 228	Ը. 21 - 262	Դ. 18 - 399
Զ. 57 - 324	Թ. 5 - 400	Ե. 4 - 410
Է. 38 - 284, 324	Ժ. 17 - 296	Ե. 10 - 280, 322
Ժ. 7 - 369	ԺԱ. 36 - 276	Զ. 16 - 189
ԺԱ. 25-26 - 373	ԺԳ. 10 - 276	Է. 10 - 208, 316
ԺԲ. 26 - 225, 445	ԺԳ. 13 - 188	Թ. 6 - 203, 245
ԺԲ. 46 - 284		Ժ. 10 - 113
ԺԴ. 6 - 284-285	Ա. ԿՈՐՆԹ.	ԺԱ. 2 - 217
ԺԴ. 9 - 340	Ա. 24 - 279, 305	
ԺԴ. 15 - 365	Ա. 30 - 272	ԳԱՂ.
ԺԴ. 21 - 307	Բ. 9 - 305, 310	Գ. 27 - 341, 428
ԺԴ. 26 - 354	Բ. 10 - 286	Դ. 22-28 - 252
ԺԵ. 19 - 445	Բ. 14-15 - 299	Ե. 14 - 191
ԺԶ. 11 - 241	Գ. 1 - 316	Ե. 25-26 - 224
ԺԶ. 28 - 279	Գ. 2 - 143, 302	Զ. 8 - 287, 308
ԺԷ. 3 - 158, 270, 280, 329, 351	Գ. 12 - 260, 426	Զ. 14 - 424, 440
	Գ. 16 - 157, 189, 393, 443	

ԵՓԵՍ.	Ա. ԹԵՍ.	ՅԱԿ.
Ա. 4 - 257, 414	Դ. 12 - 211	Ա. 19-20 - 213
Բ. 8 - 365	Դ. 16 - 211, 294	Ա. 20 - 349
Գ. 9-10 - 415		Ա. 23 - 355
Դ. 5-6 - 244	ԵԲԲ.	Բ. 10-11 - 191
Դ. 9-10 - 415	Ա. 1 - 404	Բ. 13 - 204
Դ. 13 - 411	Ա. 1-2 - 351	Բ. 26 - 145, 336
Դ. 26-27 - 213	Ա. 3 - 266	Գ. 2 - 189
Դ. 31 - 214, 418	Ա. 7 - 304	Գ. 12 - 189
Ե. 20-21- 123, 229	Ա. 14 - 368	Դ. 6 - 227, 229
Ե. 21- 412	Բ. 16 - 340	Ե. 17 - 367
Ե. 30 - 324	Դ. 11 - 293, 369	
Զ. 14 - 260	Է. 17 - 37	Ա. ՊԵՏ.
Զ. 14-17 - 378	Է. 21 - 37	Ա. 16 - 199, 333
Զ. 17 - 375	Ժ. 36 - 222	Ա. 23 - 143, 302
	ԺԲ. 18 - 368	Ա. 24-25 - 224
ՓԻԼ.	ԺԲ. 22-23 - 368	Բ. 2 - 143, 302, 339
Բ. 3 - 225	ԺԳ. 2 - 266	Ե. 5 - 229
Բ. 10-11 - 381	ԺԳ. 4 - 197	Ե. 8 - 261
Բ. 13 - 302, 330, 406		
Գ. 18-19 - 188	Ա. ՏԻՄ.	Ա. ՅՈՎՀ.
Գ. 19 - 433	Բ. 4 - 268	Բ. 13-14 - 303
Գ. 20 - 239	Դ. 5 - 334	Բ. 16-17 - 224
Գ. 21 - 310, 410	Ե. 11 - 198	Գ. 2 - 305, 368
Դ. 4 - 353	Զ. 7-9 - 202	Գ. 2-3 - 238
	Զ. 8 - 275	Գ. 15 - 115, 338
ԿՈՂ.	Զ. 10 - 111, 201, 309	Դ. 16 - 116, 213, 276, 360
Ա. 26 - 279, 402	Զ. 16 - 295	Ե. 19 - 445
Բ. 2 - 350		
Բ. 9 - 311, 313, 381	Բ. ՏԻՄ.	
Գ. 1-2 - 275, 374	Բ. 12 - 225, 240	ՅԱՅՏՆ.
Գ. 2 - 179	Գ. 7 - 411	Ի. 12 - 313
Գ. 5 - 202, 377, 398, 433	Գ. 12 - 243	
Գ. 9-10 - 326		

ԶԱՔԱՐԻԱ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ

**ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՐԶՆԿԱՑՈՒ
ՍՈՒՐԲ ԵՒԱԳՐ ՊՈՆՏԱՑՈՒ ԵՐԿԵՐԻ
ԼՈՒԾՄՈՒՆՔՆԵՐԸ**

Խմբագիր *ս. գ. դ.* Գեորգ Տէր-Վարդանեան

ԵՐԵՒԱՆ – 2022

Էջադրումը և ծնագրումը՝ Ղեւոնդ առ. քինյ. Մայիլեանի

Կազմը՝ Ստեփան Ազարեանի և
Սոֆիա Առուշանեանի

Խմբագիր՝ Գեորգ Տէր-Վարդանեան

Հրատարակչութեան խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումեան

Չափսը՝ 70x100 1/16, 31,0 տպ. մամուլ:
Տպաքանակ՝ 300

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անուան հին ձեռագրերի ինստիտուտի
հրատարակչական բաժին
ք. Երևան, Մաշտոցի պող. 53
Հեռ. (010) 513033
publishing.matenadaran@gmail.com

ISBN 978-9939-897-13-4

redoint
PRINTING HOUSE
Տպագրուած է
«Ռեդ Փոինթ» ՍՊԸ
տպագրատանը

ԶԱՔԱՐԻԱ ՍԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՂՈՒՄԵԱՆ

(ԱԲԱԶԱՆԻ ԱՆՈՒՆԸ՝ ՏԻԳՐԱՆ)

Ծնունդ է 1978 թ. Երեւանում: Դպրոցը գերազանցութեամբ ավարտելուց յետոյ 1995-2001 թթ. սովորել է Սեւանի Վազգէնեան հոգեւոր դպրանոցում եւ Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանի Զ. լսարանում:

2000 թ. ձեռնադրուել է սարկաւագ, 2011-ին՝ կուսակրօն քահանայ, 2013 թ. ստացել է մասնաւոր վարդապետութեան, իսկ 2017-ին՝ ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճան:

Ծառայել է Մայր Աթոռի Տեղեկատուական համակարգում, Միջեկեղեցական յարաբերութիւնների բաժնում, որպէս գնդերէց՝ Վազգէն Սարգսեանի անուան ռազմական ինստիտուտում, եղել Կալկաթայի Հայոց մարդասիրական ճեմարանի վարչական տնօրէնը, Մայր Աթոռի Ծիսական-հայեցակարգային հարցերի գրասենեակի պատասխանատուն, Եպիսկոպոսաց ժողովի, Եկեղեցական-ժողովական գրասենեակների տնօրէնը, «Էօրնեկեան» հանրակրթական դպրոցի եւ Արեւադաշտի «Էօրնեկեան» մանկապարտեզի տեսուչը: Այժմ Մայր Աթոռի ԲԴԿ տնօրէնն է:

Գէորգեան հոգեւոր ճեմարանում դասաւանդել է «Քրիստոնէական» եւ «Հայ եկեղեցու հայրեր» առարկաները:

Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական-Աստուածաբանական խորհրդի, «Էջմիածին» պաշտօնական ամսագրի եւ Մաշտոցեան Մատենադարանի «Մատենագիրք հայոց» մատենաշարի խմբագրական խորհուրդների անդամ է:

Հեղինակ է 11 գրքերի, 46 աստուածաբանական, հայագիտական եւ հրապարակախօսական յօդուածների, համահեղինակ՝ 1 ուսումնական ձեռնարկի, ինչպէս նաեւ «Ա. Մկրտութիւն. հարցեր եւ պատասխաններ», «Երախայից պատրաստութիւն», «Աւագ շաբաթ», «Սրբալոյս Միւռոն» խորագրերով հեռուստատեսային հաղորդաշարերի:

